

ISSN 2410-2903

Маркази миллии қонунгузории назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Национальный центр законодательства
при Президенте Республики Таджикистан

National Legislation Center under the
President of the Republic of Tajikistan

Қонунгузорӣ Законодательство Legislation

№ 4 (40), 2020
октябрь – декабрь

Маҷаллаи «Қонунгузорӣ»-и Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 31 майи соли 2018 ба Номгӯи маҷалла ва нашрияҳои тақризшавандаи Комиссияи Олии Аттестатсионии (КОА) назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид гардида, дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла инчунин дар Базаи маълумотҳои таҳлилии – Шохиси илмии тақризшавандаи Россия шомил аст.

Нашрияи мазкур дар ҳамкории муштарак бо Барномаи «Мусоидат ба давлатдорӣ ҳуқуқӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ»-и GIZ (Ҷамъияти олмонӣ оид ба ҳамкории байналмилалӣ) нашр мешавад.

Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH (Ҷамъияти олмонӣ оид ба ҳамкории байналмилалӣ) барномаи мазкурро бо супориши Вазорати федералии ҳамкории иқтисодӣ ва рушди Олмон (BMZ) иҷро менамояд.

Хулосаю ақидаҳо ва шарҳу тафсири дар нашрияи мазкур зикргардида мавқеи муаллифон буда, мавқеи GIZ ё BMZ-ро инъикос наменамоянд.

Шумораи маҳдуди маҷалла ба фурӯш бароварда мешавад.

* * *

Журнал «Законодательство» Национального центра законодательства при Президенте Республики Таджикистан 31 мая 2018 года включен в Перечень ведущих рецензируемых журналов и изданий Высшей Аттестационной Комиссии (ВАК) при Президенте Республики Таджикистан. Зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан.

Журнал также включен в Аналитическую базу данных – Российский индекс научного цитирования (РИНЦ).

Данное издание публикуется совместно с Программой GIZ «Содействие правовой государственности в странах Центральной Азии».

Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH (Германское общество по международному сотрудничеству) осуществляет эту программу по заказу Федерального министерства экономического сотрудничества и развития Германии (BMZ).

Приводимые в настоящем издании данные, заключения, мнения и интерпретации являются позицией авторов и никак не могут рассматриваться как отражающие позицию GIZ или BMZ.

В продажу журнал поступает в ограниченном количестве.

Нашркунанда:

giz Deutsche Gesellschaft
für Internationale
Zusammenarbeit (GIZ) GmbH

**САРМУҲАРРИР
ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР**

Саидзода Иззатулло Ҳабибулло
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
кандидат юридический наук, доцент

**ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ
РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ**

Раҳимзода Маҳмад Забир,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор,
узви вобастаи Академияи миллии илмҳои
Тоҷикистон
доктор юридический наук, профессор,
член корреспондент Национальной Академии
наук Таджикистана

Алимов Суробшо Юсуфшоевич,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
доктор юридический наук, профессор

Соҳибзода Муҳаммадҷон Маҳмадалӣ,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ
(муовини сармуҳаррир)
кандидат юридический наук
(заместитель главного редактора)

Маҳмадшозода Фарҳод Абдурахмон,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ
кандидат юридический наук

Бобочонзода Исрофил Ҳусейн,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
доктор юридический наук, доцент

Букалорова Людмила Александровна,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ
доктор юридический наук

Мачидзода Чураҳон Зоҳир,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
доктор юридический наук, профессор

Муртазозода Чамшед Сайдалӣ,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
доктор юридический наук, профессор

Ғафурзода Абдухалил Давлаталӣ,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
доктор юридический наук, профессор

Шонасридинов Назридин,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
кандидат юридический наук, доцент

Меликов Умрилло Асадуллоевич
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ
доктор юридический наук

МУҲАРРИРОН: Искандаров С.

РЕДАКТОРЫ: Таиров С.С.

**ШҶРОИ МАШВАРАТӢ
РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ**

Раҳмон Озода Эмомалӣ,
Роҳбари Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ
Руководитель Исполнительного аппарата Президента
Республики Таджикистан, кандидат юридический наук

Ализода Зариф,
Ёрдмчии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба
масъалаҳои ҳуқуқӣ-наомандаи комилҳуқуқи Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Маҷлиси Олии Ҷумҳурии
Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Помощник Президента Республики Таджикистан по правовой
политике-полномочный представитель Президента
Республики Таджикистан в Маджлиси Оли Республики
Таджикистан, доктор юридический наук, профессор

Раҳмон Юсуф Аҳмадзод,
Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон
Генеральный прокурор Республики Таджикистан

Маҳмудзода Маҳкам Азам,
профессор, академики Академияи миллии илмҳои
Тоҷикистон

профессор, академик Национальной Академии
наук Таджикистан

Шермуҳаммад Шоҳиён,
Раиси Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон
Председатель Верховного суда Республики Таджикистан

Қаландарзода Мавлуда Сатторӣ,
Раиси Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон
Председатель Высшего экономического суда Республики
Таджикистан

Бобозода Умед,
Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
Уполномоченный по правам человека в Республике
Таджикистан, кандидат юридический наук, доцент

Саидвализода Барно Саиднабӣ,
Сардори Хадамоти иҷроии назди Ҳуқумати Ҷумҳурии
Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
Начальник Службы исполнения при Правительстве
Республики Таджикистан, кандидат юридический наук,
доцент

Худоёрзода Бахтиёр Табар,
Раиси Комиссияи марказии интиҳобот ва раёйпурсии
Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
дотсент

Председатель Центральной комиссии по выборам и
референдумам Республики Таджикистан, кандидат
юридический наук, доцент

Ҷонибдори густариши гуногунандешӣ будани маҷалла маъноӣ ҳамакидаи муаллифон будани ҳайати таҳририро ифода наменамояд. Масъулият барои интиҳоб ва дақиқии далелҳо ва иқтибосҳо бар зиммаи муаллифон аст.

Ба дастнависҳое, ки барои нашр пешниҳод мегарданд, тақриз дода намешавад ва баргардонида намешаванд. Ҳангоми истифодаи маводи маҷалла истинод ба сарчашма ҳатмист.

Тоҷиқи зрение редакционной коллегии и авторов не всегда совпадают. Ответственность за подбор, точность фактов, цитат и данных несут авторы опубликованных материалов.

Рукописи, предоставляемые для опубликования, не рецензируются и не возвращаются. При использовании материалов настоящего издания ссылка на источник обязательна.

МУНДАРИЧА

СОДЕРЖАНИЕ

12.00.01 – НАЗАРИЯ ВА ТАЪРИХИ ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ; ТАЪРИХИ ТАЪЛИМОТ ОИД БА ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ

12.00.01 – ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ПРАВА И ГОСУДАРСТВА; ИСТОРИЯ УЧЕНИЙ О ПРАВЕ И ГОСУДАРСТВЕ

Бобокалонов Ф.М. Бобоев Ф.А. Мавқеъ ва нақши давлат дар самти баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ ва таълиму тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон.....5

12.00.02 – ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНӢ, МУРОФИАИ СУДИИ КОНСТИТУТСИОНӢ; ҲУҚУҚИ МУНИСИПАЛӢ (НИЗОМИ НАМОЯНДАГӢ)

12.00.02 – КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО; КОНСТИТУЦИОННЫЙ ПРОЦЕСС; МУНИЦИПАЛЬНОЕ ПРАВО (ПРЕДСТАВИТЕЛЬНАЯ СИСТЕМА)

Фирдавсова Г.Р. Мансурӣ Ш.Ҷ. Рушди қонунгузорӣ ва назорати Суди конституционӣ дар даврони Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....11

12.00.03 – ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНӢ; ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРӢ; ҲУҚУҚИ ОИЛАВӢ; ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ХУСУСӢ

12.00.03 – ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО; ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО; СЕМЕЙНОЕ ПРАВО; МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО

Золотухин А.В. Законодательное регулирование гражданско-правовой защиты при осуществлении предпринимательской деятельности в области страхования в Республике Таджикистан22

Сидиков Д.А. Понятие гражданско-правовой защиты права интеллектуальной собственности в таджикском праве.....28

Исмоилова М.И. Роль международно - правовые акты в сфере смежных прав в развитии национального законодательства.....33

Менглиева Н.А. Дискуссионные подходы к категории «семья» в семейном праве.....39

Анушервони И. Шамсиддинзода И. Б. Ҳуқуқи кӯдак ба изҳори фикри худ.....48

Самизода Ф.Д. Баъзе пешниҳодҳо оид ба рушди сайёҳии байналмилалӣ дар Тоҷикистон.....53

Ҳусейнзода Х.Ҳ. Муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ ва хусусиятҳои он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....58

Раҳимов Д. Мафҳум ва хусусиятҳои бино тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон.....64

12.00.04 – ҲУҚУҚИ МОЛИЯ; ҲУҚУҚИ АНДОЗ; ҲУҚУҚИ БУҶЕТӢ

12.00.04 – ФИНАНСОВОЕ ПРАВО; НАЛОГОВОЕ ПРАВО; БЮДЖЕТНОЕ ПРАВО

Ғафурзода А.Д., Абдуалимзода И.И. Рушди қонунгузории молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони истиқлолияти давлатӣ.....70

Шеров Ш.З. Ғаюров Ф.Н. Низомии пулии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....78

12.00.06 – ҲУҚУҚИ ЗАМИН; ҲУҚУҚИ САРВАТҲОИ ТАБИӢ; ҲУҚУҚИ ЭКОЛОГӢ; ҲУҚУҚИ КИШОВАРЗӢ

12.00.06 – ЗЕМЕЛЬНОЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНОЕ ПРАВО; ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПРАВО; АГРАРНОЕ ПРАВО

Соҳибзода М.М. Инкишофи қонунгузории баҳои замин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....82

Султонова Т.И. Способы правового воздействия на общественные отношения в сфере охраны окружающей среды.....90

Қодирзода М.А. Акбарализода Қ.А. Баъзе масъалаҳои назариявии моҳияти функцияи экологии давлат.....96

12.00.08 – ҲУҚУҚИ ҶИНОЯТӢ ВА КРИМИНОЛОГИЯ; ҲУҚУҚИ ИҶРОИ ҶАЗО

12.00.08 – УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ; УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО

Гилинский Я.И. Зокирзода З.Х. Коррупция в экономической среде предпринимательской деятельности: криминологический анализ102

Шаринов Р.И. Мафхум, моҳият ва хусусиятҳои қаллобӣ ҳамчун ҷиноят ба муқобили моликият тибқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон.....109

Тағозода А.С. Асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ барои шарикӣ дар ҷиноят.....117

Аминзода З.Т. Замкунии намудҳои гуногуни ҷазо ҳангоми таъини ҷазо аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо.....126

Шаринов С.С. Масоили маънидодкунӣ ва исботкунии муносибати бераҳмона ҳангоми иҷро накардани уҳдадорӣ оид ба таълим ва тарбияи ноболиғон.....130

12.00.10 – ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ; ҲУҚУҚИ АВРУПО

12.00.10 – МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО; ЕВРОПЕЙСКОЕ ПРАВО

Рустам С. Ахмедова З. Договорно-правовая база - основа динамичного развития таджикско-азербайджанских отношений.....135

Аминова Ф.М. Бодурова Г.Г. Место международного миграционного права в общей системе права.....145

ТАҶРИБАИ ХОРИҶӢ

ЗАРУБЕЖНАЯ ПРАКТИКА

Вольфганг Р. Общие и особенные предпосылки административного исполнения.....153

МИНБАРИ ОЛИМОНИ ҶАВОН

Трибуна молодых учёных

Кулобиев Ё.А. Ҳақимов Я.Б. Ҷанбаҳои назариявии амалҳои тафтишии ғайриошкоро: мафхум ва моҳияти он.....158

Саймудинзода М.Б. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон - асоси рушди соҳаи иҷтимоӣ.....165

Ҳақимов М.Ф. Банақшагирии тафтиши ҷиноят.....170

ГУНОГУН

РАЗНОЕ

Давлатзода К.Д. Конвенсияи СММ дар бораи муқовимат бо коррупсия ҳамчун сарчашмаи меъёрӣ - ҳуқуқи батанзимдарории муқовимат бо коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....175

12.00.01 – НАЗАРИЯ ВА ТАЪРИХИ ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ; ТАЪРИХИ ТАЪЛИМОТ ОИД БА ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ

12.00.01 – ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ПРАВА И ГОСУДАРСТВА; ИСТОРИЯ УЧЕНИЙ О ПРАВЕ И ГОСУДАРСТВЕ

Бобокалонов Ғойб Мерганович,

сардори шуъбаи қонунгузорӣ оид ба меҳнат, муҳожират ва иҷтимоии Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон н.и.х., дотсенти кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тиҷорати факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

E-mail: bgoib@mail.ru

Тел.: (+992) 907-94-87-73.

Бобоев Фируз Абдунасимович,

сармутахассиси шуъбаи қонунгузори граждани, соҳибкорӣ ва оилавии Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Email: mr.boboev.firuz@mail.ru

Тел.: (+992) 988-94-33-95.

МАВҚЕЪ ВА НАҚШИ ДАВЛАТ ДАР САМТИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ МАЪРИФАТИ ҲУҚУҚӢ ВА ТАЪЛИМУ ТАРБИЯИ ҲУҚУҚӢИ ШАҲРВАНДОН ДАР ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Калидвожаҳо: тартиботи ҳуқуқӣ; тарбияи ҳуқуқӣ; раванди танзимнамоӣ; воситаҳои тарбия; таъмини робитаи доимӣ; муассисаҳои таълимӣ; тарбияи насли наврас.

Ключевые слова: правопорядок; правовое воспитание; нормативный процесс; средства воспитания; обеспечение постоянного общения; учебные заведения; воспитание подрастающего поколения.

Keywords: law and order; legal education; normative process; means of education; ensuring constant communication; educational institutions; education of the younger generation.

Дар замони муосир, бо сабаби ба миён омадани сиёсати ҳуқуқӣ¹ дар ҳаёти ҷомеа нақш

¹ Эзоҳ: Олимони ватани мафҳуми «Сиёсати ҳуқуқӣ»-ро чунин баён намудаанд: Сиёсати ҳуқуқӣ ин сиёсати давлат дар соҳаи инкишофи ҳуқуқ, стратегия ва тактикаи роҳи ҳуқуқии инкишофи ҷомеа, давлат, низоми ақида, принсипҳо, меъёрҳо, талаботи ҳукмронии ҳуқуқ дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва давлатӣ, барпо намудани ҷамъияти маданияи ҳозиразамони инкишофёфта, давлати ҳуқуқбунёди самаранок амалкунанда ва тартиботи ҳуқуқии ягонаю устувор дар қаламрави мамлакат мебошад. (Нигаред, М. Раҳимзода. Доир ба баъзе масъалаҳои сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷаллаи илмӣ-таҳлилии Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Қонунгузорӣ» №2 (14). – Душанбе: 2014 апрель-июнь. – С.7. ; Ҳуқуқи

Тоҷикистони муосир. Маҷмӯаи мақолаҳои илмӣ. Қисми 4. // Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Арбоби илм ва техникаи Тоҷикистон, Аъзои вобастаи Академияи миллии илми Тоҷикистон Раҳимзода М.З.-Душанбе: «ЭР-граф», 2017. –С. 22).

Сиёсати ҳуқуқӣ – фаъолияти мақомоти давлатӣ ва сохторҳои ҷамъиятию сиёсӣ дар соҳаи таъсиррасонии ҳуқуқӣ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад, ки бо истифода аз чораҳо ва воситаҳои ҳуқуқӣ, ташкилӣ, идеологӣ ва диг. ва бо мақсади инкишофи муносибатҳои ҷамъиятӣ амалӣ карда мешавад. (Нигаред, Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. Душанбе: «СИНО», 2018. –С. 727–737.

ва мавқеи таълим ва тарбияи ҳуқуқӣ² дар ҷомеа хеле муҳим буда, заминаҳои ҳуқуқӣ дар ҳаёти иҷтимоӣ ва давлатӣ устувор мегардад ва ин ҳама муносибатҳо дар зиндагии ҷомеа тавассути такмили қонунгузорӣ амалӣ гардонида мешаванд. Аммо ҳар он қадаре, ки қонунгузорӣ такмил ва сахтеҳу пурра гардонида шавад ҳам, вай он вақт самарабахш мегардад, ки талаботи он дар ҳаёти воқеӣ ва рафтору кирдори амалии шахс татбиқ гардад.

Қонунгузорӣ дар раванди танзимнамоӣ бояд таҷассумгари ҳаёти воқеии муносибатҳои ҷамъиятӣ бошад ва дар ин сурат ӯ метавонад пурра қудрати танзимнамоии худро амалан собит намояд. Вай ҳамчун инъикосгар на танҳо меъёрҳои ҳуқуқиро дарбар мегирад, балки барои танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ, пойдор намудани қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ дар ҷомеа маҳсуб меёбад. Аз ин лиҳоз, эҳтиром намудани ҳуқуқ ва риояи бошӯрунаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бояд ба шартӣ асосии рафтори ҳар як шахс мубаддал гардад. Ӯ қабл аз ҳама, дар таъмин намудани сиёсати ҳуқуқии давлат ва баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқии оммаи васеи одамон, аз шахсони қаторӣ сар карда, то мансабдорони идораи давлатӣ нақши муҳим дорад.

Дар таълим ва тарбияи ҳуқуқии шахс қабл аз ҳама маърифати ҳуқуқӣ ва тартиботи ҳуқуқӣ мавқеи хосро ишғол менамояд. Маърифати ҳуқуқӣ ин, қабл аз ҳама, тасаввуроти дурусти тартиботи ҳуқуқиест, ки бо шароити иҷтимоӣ иқтисодӣ ва анъанаҳои фарҳангии ҳуқуқии ҳаёти ҷомеа муқаррар карда мешаванд. Тартиботи ҳуқуқӣ бошад, низоми муносибатҳои иҷтимоист, ки дар сурати риояи аниқу пурраи муқаррароти меъёрҳои ҳуқуқӣ аз ҷониби ҳамаи

субъектони муносибаҳои ҳуқуқӣ муқаррар карда мешаванд.

Умуман, бояд тазаққур дод, ки тартиботи ҳуқуқӣ ҷузъи таркибии тартиботи ҷамъиятӣ маҳсуб ёфта, вазъияту ҳолат ва сифати тартиботи ҷамъиятӣ аз рафтору кирдор ва андешаву амали бошӯрунаи ҳар як шахс бевосита вобастагии муҳим дорад.

Яке аз масъалаҳои беҳтар намудани сатҳи савияи маърифати ҳуқуқии аъзои ҷомеа ва таълиму тарбияи ҳуқуқии шахс ба одати ҳамешагии шахсон табдил додани итоат ба қонун ин сиёсати ҳуқуқиву иҷтимоии давлат ба ҳисоб меравад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асоси ҳуқуқии гузариш ба муносибатҳои бозоргонӣ ва инноватсионӣ бо дарназардошти таҷрибаи ҷаҳони муосир таҷдиди назар карда шудааст ва татбиқи амалии онҳо аз донишҳои ҳуқуқии аҳли ҷомеа ва баҳусус мутахассисони соҳаҳои гуногуни ҷумҳурӣ вобаста мебошад. Аз ин лиҳоз зарурати бо донишу малакаи ҳуқуқӣ ҷиҳозонидани шахсон ва дар ин замина баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқии онҳо ниҳоят зарур мебошад.

Дар марҳалаи қунии пешрафти Тоҷикистон оид ба таълиму тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон аҳамияти аввалиндарача дода мешавад, зеро ки онҳо дар таҳкими пояҳои давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёду дунявӣ нақши қалидиरो мебозанд.

Дар ин самт сиёсати пешгирифти Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон нақши муҳим дорад. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 апрели соли 1997, №691 «Дар бораи сиёсати ҳуқуқӣ ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 августи соли 1997, №383 «Дар бораи баъзе ҷораҳои беҳтар намудани тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон ва қори ҳуқуқӣ дар ҷумҳурӣ»-ро номбар намудан зарур аст, ки дар баҳши тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон ва баланд гардидани шуур ва маданияти ҳуқуқии онҳо таъсири бевосита расонидаанд. Дар ин замина, бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2012, №382 «Барномаи давлатии тарбияи насли наврас дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013-2017» қабул гардида буд. Барномаи мазкур бо мақсади такмили низоми тарбия дар Ҷумҳурии

²Эзоҳ: Тарбияи ҳуқуқӣ – фаъолияти мунтазами муташаққил, мақсаднок ва танзимгаштаи мақомоту муассисаҳои давлатӣ, ташкилотҳо, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, шахсони мансабдор, хизматчиёни давлатӣ ва шаҳрвандон мебошад, ки бо мақсади баланд бардоштани сатҳи шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқии ҷомеа ба сомон мерасад. Дар бораи мавзӯи тарбияи ҳуқуқӣ метавонед ба таври возеҳу муқаммал аз китоби дарсии “Назарияи давлат ва ҳуқуқ”, ки хусусияту ҳадафҳо, принципҳо, низом, механизм, субъекту объектҳо, воситау шаклҳои тарбияи ҳуқуқиро дар бар мегирад, мавриди истифода қарор дод. (Нигаред, Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олиӣ касбӣ. Душанбе: «СИНО», 2018. –С. 720 –726.

Тоҷикистон, дастгирии соҳаи таълиму тарбияи насли наврас, муҳайё намудани шароит барои бехтар намудани шаклу усул ва воситаҳои тарбия, таъмини робитаи доимӣ миёни падару модар, муассисаҳои таълимӣ ва аҳли ҷомеа дар тарбияи насли наврас нақши муҳим бозид.

Бояд тазаққур дод, ки Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 апрели соли 2009, №253 «Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009-2019» низ қабул ва тасдиқ шуда буд, ки дар он масъалаҳои гуногуни марбут ба тарбия ва таълими аҳли ҷомеа ва ба хусус ҷавонон матраҳ шуда буданд. Ба ҳайси яке аз вазифаҳои асосии дар ин барнома дарҷгардида ин ба роҳ мондани омӯзиши донишҳои ҳуқуқӣ маҳсуб меёфт, ки мақсад аз ҷорӣ намудани онҳо, аз як тараф, баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ ва аз тарафи дигар, паст намудани сатҳи ҳуқуқвайронкунӣ дар байни ҷавонон мебошад. Ҷамчунин Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон муваззаф карда шудаанд, ки дар якҷоягӣ барои дар амал татбиқ намудани мақсад ва вазифаҳои ишорашуда барномаи ягонаи мақсадноки омӯзиш ва таълиму тарбияи ҳуқуқиро таҳия намоянд.

Тавре, ки ҳамагон огаҳӣ дорем, 26-уми декабри соли 2018 Паёми навбатии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ироа гардида буд. Нуктаҳои Паёми мазкур ҳамчун ҷавҳари асосии арзиши баланди сиёсӣ, ҷанбаи пурқуввати ҳуқуқӣ, таъйиноти инсонпарваронаи иҷтимоӣ ва моҳияти тараққиҳоҳонаи иқтисодӣ дошта, роҳнамо ва омили муҳими зиндагии озоишта, оғози инкишофи тамоми ҷанбаҳои ҳаёти ҷумҳурӣ барои ояндаи мардум мебошад. Тамоми таъкидҳое, ки дар Паёми мазкур ироа гардида буданд, баҳри боз ҳам бехтару шоиста намудани зиндагии мардуми Тоҷикистон бахшида шуда, бори дигар аз он шаҳодат медиҳад, ки шиори Пешвои миллати мо таъмини зиндагии шоиста ва некӯахлоқии мардум буда, ба халқ содиқона хизмат кардан аст.

Пайём ба дилу дидаи мардуми кишвари азизамон руҳу илҳами тозаеро зам намуд. Мардуми бошарафи Тоҷикистон бори дигар ҳис намуданд, ки новобаста бо ҳама музаффариятҳо, боз ҳам сол то сол зиндагии оромӣ осуда, тараққиёти тамоми соҳаҳои кишвар рӯ ба бехбуди оварда истодааст. Пайёми навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти муайян кардани самтҳои фаъолияти соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоии мамлакат, аз ҷумла, ҳалли саривактӣи баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқии аҳли равона шудааст.

Бо эътирофи он, ки таъмин ва иҷрои қонунҳои амалкунанда бе таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон ғайриимкон аст, дар Паёми навбатӣ, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид ба он доштанд, ки: “Тавре ки маълум аст, баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқии аҳли омили асосии эъмори давлати ҳуқуқбунёд, ҷомеаи шаҳрвандӣ ва таъмини волоияти қонун мебошад.

Бинобар ба охир расидани муҳлати Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон барои солҳои 2009–2019 зарур мешуморам, ки барои даҳсолаи минбаъда барномаи нав таҳия ва қабул карда шавад». [1].

Дар асоси дастури мазкур бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 ноябри соли 2019, №599, инчунин Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028, ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 феввали соли 2018, №1005 тасдиқ гардидааст, «Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2030» тасдиқ ва қабул карда шуд.

Тибқи муқаррароти бандҳои 4-6 боби якуми “Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2030”: баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқӣ, таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб ёфта, тавассути фаъолияти мақомоти давлатӣ, ташкилотҳо, шаҳрвандон ва ҷалби воситаҳои ахбори омма амалӣ мегардад.

Сатҳи баланди маърифати ҳуқуқӣ ва тарғиби ҳуқуқӣ шароит фароҳам меорад, ки шаҳрвандон аз ҳуқуқҳои худ дуруст истифода баранд, масъулият дошта бошанд ва бо имкониятҳои баробар, аз ҷумла имкониятҳои ҳуқуқӣ тавассути волоияти қонун дастраси комил дошта бошанд, ки ҷиҳати расидани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳадафҳои воридшудан ба қатори давлатҳои пешрафтаи ҷаҳонӣ мусоидат намояд.

Таълим ва тарбияи ҳуқуқӣ ҷузъи ҷудонашавандаи сиёсати ҳуқуқии давлат буда, дар робита бо тарбияи сиёсӣ, ахлоқӣ, меҳнатӣ, эстетикӣ ва намудҳои дигари тарбияи инсон бояд анҷом дода шавад. Тарбияи ҳуқуқӣ бо дарназардошти арзишҳои ахлоқӣ, фарҳанги миллӣ, мероси таърихӣ, одату арзишҳои миллӣ ба амал бароварда мешавад. Дар ин раванд, диққати махсус ба интиҳоби гурӯҳҳои мушаххаси аҳоли, ки бо сабаби дар сатҳи паст будани маърифат ва шуури ҳуқуқӣ ё надоштани имконияти гирифтани иттилооти ҳуқуқӣ дар ҳолати осебпазир қарор доранд, бояд равона гардад. [2].

Дар давраи соҳибистиклолият бори нахуст бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 март соли 2006, №94 "Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон", тасдиқ ва қабул шуд, ки дар он чунин омадааст:

Консепсияи миллии тарбия сиёсати кунунӣ ва дурнамои давлатро дар соҳаи тарбияи миллии оммаи васеи аҳоли, махсусан насли наврас, муайян месозад. Он моҳият, мақсаду вазифаҳо ва мазмуни тарбияи миллиро дар марҳилаи нави таърихӣ ба танзим дароварда, нақш ва мақоми онро дар ташаккули шахсияти инсонӣ комил муайян мекунад.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш.Раҳмонов тарбияи кӯдакону наврасон ва ҷавонро дар рӯҳияи арзишҳои суннатию башарӣ яке аз вазифаҳои муҳими имрӯзу ояндаи давлат ва ҷомеа дониста, масъалаҳои демографӣ ва танзими оиларо ҳамчун омилҳои асосии ҷомеаи солим ба миён гузоштааст, ки роҳу усулҳои самараноки амалӣ намудани онҳо дар Консепсия мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Консепсия бо дарназардошти анъанаву суннатҳои арзишманди миллати тоҷик ва дигар халқияту миллатҳои Тоҷикистон таҳия гардидааст. Он имконият медиҳад, ки тамоми

аҳолии Тоҷикистон, новобаста аз маҳаллу миллат ва наҷод, роҳҳои гуногуни тарбияро барои инсонӣ комил будан интиҳоб ва амалӣ намоянд.

Дар Паёми навбатии аз 22 декабри соли 2016 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид ба он доштанд, ки: «ба хоҳири рушди минбаъдаи фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ Вазорати адлия, Прокуратураи генералӣ ва Маркази миллии қонунгузорӣ консепсияи мазкурро таҳия ва ба Ҳукумати мамлакат пешниҳод намоянд». Консепсияи мазкур бо мақсади таҳкими минбаъдаи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ҳифзи манфиатҳои давлату миллат ва соҳибхитиёрии Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъмини асосҳои ҳуқуқии ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятӣ, таъмини волоияти қонун ва тартиботи дохилӣ, рушди фаъолияти қонунгузорӣ ва инкишофи низомии ҳуқуқии миллӣ ва танзими самараноки муносибатҳои ҷамъиятӣ таҳия гардидааст.

Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028 аз 7 боб ва 114 банд иборат буда, бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 феввали соли 2018, №1005 тасдиқ, қабул ва мавриди амал қарор дода шуд.

Пешрафти давлат ва рушди ҳамаи соҳаҳои он соҳаи иҷтимоӣ, иқтисоду фарҳанг, қабл аз ҳама ба он вобаста аст, ки ислоҳоти қонунгузорӣ чӣ гуна сифату самара дорад ва бо кадом роҳу усулҳо дар ҳаёти муқаррарии ҳар шахс татбиқ мешавад. Аз ин рӯ, омӯзиши ҳуқуқ ва қобилияти истифодаи дониши ҳуқуқӣ дар зиндагӣ барои ҳама зарурат дорад ва дар таълиму тарбияи ҳуқуқии шахс, қабл аз ҳама маърифати ҳуқуқӣ ва тартиботи ҳуқуқӣ мусоидат менамояд. Аз ин нуқтаи назар, нашри маводи ҳуқуқӣ, дар кадом шакле набошад, баҳри пешрафти таълиму тарбияи ҳуқуқӣ ва маърифати ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, пешбинӣ шуда, бо мақсади баланд бардоштани мақоми қонун дар ҷомеа ва тарбияи шаҳрвандон дар рӯҳияи эҳтиром ба қонун равона гардидааст.

Бо супориши Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоми вазорату муассисаҳои давлатию ҷамъиятӣ ба фаъолияти тарғиби таълиму тарбияи ҳуқуқӣ ва маърифати ҳуқуқии

шаҳрвандон дар байни аҳоли ва махсусан ҷавонон ҷалб карда шудаанд.

Таҳлилҳо шаҳодат аз он медиҳанд, ки давлат мавқеашро сол аз сол баҳри пешрафти таълиму тарбияи ҳуқуқӣ ва баланд бардоштани

маърифати ҳуқуқии шаҳрвандони худ пурзӯр намуда, дар ҳаёт татбиқ, ба манфиати ҷомеа пиёда мегардонад ва самаранокии онро дар танзими ҳуқуқии муносибатҳои самтҳои гуногуни ҷамъиятӣ таъмин менамояд.

Рӯйхати адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон "Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилию хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон" ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, 26 декабри соли 2018, 26.12.2018 12:21, https://www.jumhuriyat.tj/index.php?art_id=36277 Санаи нашр: 26.12.2018, №:256

2. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз "27" ноябри соли 2019, №599 дар бораи «Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2030»

Аннотатсия

Мавқеъ ва нақши давлат дар самти баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ ва таълиму тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон дар қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар мақолаи манзуршуда сиёсати давлатӣ дар самти баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ ва таълиму тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон дар қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқ шудааст. Ба мақсади таҳқиқи он таҳлили Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2018, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 ноябри соли 2019, №599, дар бораи «Концепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028», ки бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 феввали соли 2018, №1005 тасдиқ гардидааст, «Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2030», ки аз 27 ноябри соли 2019, №599 тасдиқ ва қабул карда шудааст, инчунин баъзе дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳқиқ қарор дода шудаанд.

Аннотация

Вклад и роль государства в области повышения правосознания и правового воспитания граждан в законодательстве Республики Таджикистан

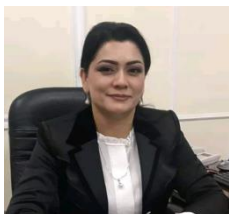
В статье рассматривается государственная политика в области повышения правосознания и правового воспитания граждан в законодательстве Республики Таджикистан. Для его изучения проведен анализ Послания Основателя мира и национального единства, Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 26 декабря 2018 года, Постановление Правительства Республики Таджикистан «О Концепции правовой политики Республики Таджикистан на 2018 - 2028 годы», утвержденная Указом Президента Республики Таджикистан от 6 февраля 2018 года, №1005, «Программа правового обучения и воспитания граждан Республики Таджикистан на 2020–2030 годы» от 27 ноября 2019 года, №599, а также некоторые другие нормативные правовые акты Республики Таджикистан.

Annotation

Contribution and role of the state policy in the field of increasing legal awareness and legal education of citizens in the legislation of the Republic of Tajikistan

This article examines the state policy in the field of increasing legal awareness and legal education of citizens in the legislation of the Republic of Tajikistan. To study it, an analysis was made of the Message of the Founder of Peace and National Unity, Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, respected Emomali Rahmon Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan dated December 26, 2018, the Resolution of the Government of the Republic of Tajikistan "On the Concept of Legal Policy of the Republic of Tajikistan for 2018 - 2028", approved By the Decree of the President of the Republic of Tajikistan of February 6, 2018, No. 1005, "Program of legal training and education of citizens of the Republic of Tajikistan for 2020-2030" dated November 27, 2019, No. 599, as well as some other regulatory legal acts of the Republic of Tajikistan.

**12.00.02 – ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНӢ, МУРОФИАИ СУДИИ КОНСТИТУТСИОНӢ;
ҲУҚУҚИ МУНИЦИПАЛӢ(НИЗОМИ НАМОЯНДАГӢ)
12.00.02 – КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО; КОНСТИТУЦИОННЫЙ ПРОЦЕСС;
МУНИЦИПАЛЬНОЕ ПРАВОПРЕДСТАВИТЕЛЬНАЯ СИСТЕМА)**

Фирдавсова Гуландом Рустамовна,
ёрдамчи судяи Суди конституцсионии
Ҷумҳурии Тоҷикистон.
E-mail: ms.firdavsova@mail.ru
Тел.: (+992) 907-71-02-20.

Мансурӣ Шодмон Чамолиддинзода,
ҳуқуқшиноси Кумитаи забон ва истилоҳоти
назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.
E-mail: mansoorovshj@mail.ru
Тел.: (+992) 918-42-88-99.

**РУШДИ ҚОНУНГУЗОРӢ ВА НАЗОРАТИ СУДИ КОНСТИТУТСИОНӢ ДАР
ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Калидвожаҳо: рушди қонунгузорӣ; таҳаввулоти қонунгузорию Суди конституцсионӣ; назорати Суди конституцсионӣ; ҳуқуқэҷодкунӣ; мурабтабсозӣ.

Ключевые слова: развитие законодательства; эволюция законодательства Конституционного суда; контроль Конституционного суда; правотворчество; систематизация.

Keywords: development of legislation; changes in the legislation of the Constitutional Court; control of the Constitutional Court; legislation; systematization.

Истиклолияти давлатӣ баҳри ташаккул ва рушди қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон чихати танзими муносибатҳои нави ҷамъиятӣ ва ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ заминаи устувор гузошт. Дар даври гузариш ба муносибатҳои бозоргонӣ пурра дигаргун шудани муносибат ва арзишҳои нави ҷомеа зарурияти мутобиқ намудани сохтори давлатӣ, асосҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ он ба шароити нави идоракунии давлатдорӣ ба миён омад.

Пас аз пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ, ки Тоҷикистон низ узви комилҳуқуқи он ба шумор мерафт, дар Иҷлосияи дуюми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон даъвати дувоздаҳум 24 августи соли 1990 Эълонномаи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардид, ки ҳамчун санади муҳими таърихӣ барои муайян намудани роҳи минбаъдаи пешрафти давлати соҳибхитӣро демократии мо нақши босазо гузоштааст. Дар асоси ин санади таърихӣ дар Иҷлосияи ғайринавбатии Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон даъвати дувоздаҳум, 9

сентябри соли 1991 расман рӯзи Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон эълон гардид.

Дар Эълонномаи мазкур бори аввал принсипи муҳимтарини давлатдорӣ таъзияи ҳокимияти давлатӣ эътироф гардид ва дар банди он бо тариқи зайл ифодаи худро ёфт, ки «Ҳокимияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути мақомоти қонунгузор, иҷроия ва судӣ ба амал бароварда мешавад» [1, с.8-9].

Вазъияти сиёсии бамиёномадаи аввали солҳои 90-ум ба инкишофи қонунгузорӣ имконият наметод ва қонунҳое, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳаёти давлати Шӯравӣ ва баъди соҳибистиклол шудан қабул карда буд, ҷузъӣ ва гуногунсоха буда, барои инкишофи муносибатҳои нави бавучудномада мусоидат карда наметавонистанд. Дар чунин вазъияти ногувор муҳолифати дохилии қонунҳои қабулгардида ва ғайра ҷой дошта, ки дар назди давлати соҳибистиклол дар қатори мушкилоти ҳалталаби сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ барпо намудани принсипҳои ҳуқуқии амалисозии онҳо зарур буд.

Дар 29 соли Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон чараёнӣ инкишофи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон яхела набуда, он вобаста ба тағйирёбии вазъи сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва байналмилалӣ давра ба давра такмил ёфтааст, ки дар ин замина таҳаввулотии қонунгузори судӣ дар ҷумҳурӣ гузаронида шудааст. Дар ин замина, Суди конститутиони Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолият ва ташаққули Суди конститутиони Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 15 майи соли 1995 таъсис гардида, Қонуни конститутиони Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Суди конститутиони Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 3 ноябри соли 1995, Қонуни конститутиони Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 6 августи соли 2001 [2], барои фаъолияти он заминаҳои ҳуқуқӣ фароҳам оварда буданд.

Ҳамзамон, роҷеъ ба масъалаҳои иҷтимоӣ ва дараҷаи таҳассусии судяҳо низ санадҳои дахлдор қабул шудаанд. Аз ҷумла, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқ намудани тасвир ва намунаи либоси махсус ва муқаррар намудани намунаи нишони сарисинагӣ барои судяҳои Суди конститутиони Ҷумҳурии Тоҷикистон» [3], Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Низомномаи тартиби додани дараҷаҳои таҳассусӣ ба судяҳои судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» [4] ва ғайра.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанронии худ ба муносибати 10-солагии Конститутисияи Ҷумҳурии Тоҷикистон иброз доштаанд, ки «Конститутисия воқеан шоҳсӯтун ва шиносномаи давлат, санади тақдирсоз ва таъйинкунандаи сарнавишти ҳар халқу миллат мебошад. Маҳз ба шарофати Конститутисия бунёди давлати навини тоҷикон ва ҷомеаи шаҳрвандӣ гузошта шуд ва он ба сифати сарчашмаи олии низомии ҳуқуқии мамлакат эътироф гарди» [5].

Барои таъсиси Суди конститутиони Ҷумҳурии Тоҷикистон Конститутисияи Тоҷикистони соҳибистиклол, ки бо тариқи раъйпурсии умумихалқӣ 6 ноябри соли 1994 қабул гардидааст, заминаи ҳуқуқӣ гузошт [6, с.4]. Мақсади асосии таъсиси Суди конститутионӣ барои ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои

инсон ва шаҳрванд, ҳифзу таъмини волоият ва амали бевоситаи меъёрҳои Конститутисияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Конститутисияи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1994, ки дурномаи сиёсати ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии кишварро муайян менамуд, ки тибқи он ҳуқуқи ташаббуси қонунгузори вакили халқ, Президент, Ҳукумат, Суди конститутионӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ ва Маҷлиси вакилони халқи Вилояти Мухтори Қӯҳистони Бадахшон доштаанд (м. 60) [7, с.37]. Баъди тағйири иловаҳои соли 2003 ба Конститутисия доираи субъектҳои ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ маҳдуд гардида, Суди конститутионӣ, Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодӣ аз ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ маҳрум гардиданд.

Вобаста ба ин А. Диноршоев қайд менамояд, ки аз ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ маҳрум намудани ҳокимияти судиро моҳиятан аз имконияти ягонаи таъсир расонидан ба шоҳи ҳокимияти қонунгузор ва иҷроия маҳрум кардани онҳо мебошад [8, с.104]. Инчунин, З. Ализода қайд менамояд, ки маҳрум кардани судҳои болоӣ аз ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ аз як тараф ба он асос меёбад, ки дар шакли классикӣ чунин ҳуқуқро танҳо аъзои парламон ва роҳбари давлат доштанд. Аз тарафи дигар дар сурати набудани преседенти судӣ дар мамлақати мо ба ҳуқуқатбикномаи машғул шудани судҳо зарурияти ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ доштани судҳои болоиро аз байн мебарад [9, с.187-188].

Боиси тазаккур аст, ки айни замон ҳуқуқи ташаббуси қонунгузори аъзои Маҷлиси миллӣ, вакили Маҷлиси намояндагон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукумати Тоҷикистон, Маҷлиси вакилони халқи Вилояти Мухтори Қӯҳистони Бадахшон доранд (м. 58). Ҳамзамон, лоиҳаи қонунҳо ба Маҷлиси намояндагон пешниҳод мешаванд. Лоиҳаи қонун дар бораи авф аз тарафи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси намояндагон пешниҳод мешавад. Лоиҳаи Қонун дар бораи бучет, оид ба муқаррар кардан ва бекор кардани андозҳо аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси намояндагон пешниҳод мешавад (м.59). Инчунин, Қонунҳоро Маҷлиси намояндагон қабул менамояд. Қонун бо тарафдорӣ аксарияти шумораи умумии вакилон қабул

мегардад, агар тартиби дигарро Конституция мукаррар накарда бошад. Қонунҳое, ки Маҷлиси намояндагон қабул намудааст ба Маҷлиси миллӣ пешниҳод мешаванд, ба истиснои қонунҳо дар бораи бучети давлатӣ ва авф (м.60) [10, с.135].

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатӣ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз 15 апрели соли 2009 таъкид намудаанд, ки «Механизми муҳими ҳифзи ҳуқуқи инсон ва таъмини волоияти қонун мақомоти ҳокимияти судӣ мебошад. Дар самти таҳкиму тақмили ҳокимияти судӣ моҳи июни соли 2007 Барномаи ислоҳоти судию ҳуқуқӣ тасдиқ гардид, ки тибқи он ислоҳоти судӣ марҳила ба марҳила амалӣ карда шуд.

Бо мақсади таҳкими минбаъдаи ҳокимияти судӣ, баланд бардоштани нақши суд дар ҳифзи ҳамаҷонибаи ҳуқуқу озодиҳои инсон, манфиатҳои қонунии давлат ва ташкилоту муассисаҳо мувофиқи мақсад аст, ки ислоҳоти судӣ идома дода шуда, барномаи нави мукаммали соҳа барои солҳои минбаъда таҳия карда шавад.»

Аз ин рӯ, бо мақсади таҳкими минбаъдаи ҳокимияти судӣ ва рушди қонунгузорӣ Барномаи ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2013 аз 3 январи соли 2011 [11] қабул шуд, ки дар ин замина бо дарназардошти меъёрҳои Конституция ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ гузаронида шуда, Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 26 июли соли 2014 [12] ва Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 26 июли соли 2014 [13] аз нав таҳия ва қабул гардидаанд.

Қобили зикр аст, ки ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ аз ҷониби судҳо бардошта шуда, фаъолияти Суди конституционӣ, Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати таъмини ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд, ҳимояи манфиатҳои қонунии давлат, ташкилоту муассисаҳои дигар, беҳдошти вазъи моддию ҳуқуқи мақомоти судӣ ва судяҳо, таҳкими минбаъдаи ҳокимияти судӣ ва пешбурди мувофиқати судӣ дар алоҳидагӣ тибқи қонунҳои қабулшуда ба роҳ монда шудааст.

Дар баробари ин, барои марҳила ба марҳила амалисозии мушкilotи ҷойдоша ва таъмини рушди қонунгузорӣ Концепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон 19 феввали соли 2011 [14] қабул гардидааст, ки дар Концепсияи мазкур пешгӯии инкишофи қонунгузорӣ ҷиҳати таъмини иҷрои талаботи Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳалли масъалаҳои муҳими низомии қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон, муайян намудани самтҳои асосӣ ва тарзу усулҳои тақмили қонунгузорӣ тибқи принципҳои давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ, ягона ва иҷтимоӣ таҳия карда шудааст.

Самтҳои афзалиятноки Концепсия баланд бардоштани сатҳу сифати қонунҳо ва татбиқи самарабахши онҳо дар ҳаёти ҷомеа буда, ба мақсадҳои ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд, истиқлолияти давлат, манфиатҳои миллӣ ва амният; таъмини волоияти қонун ва тартиботи ҳуқуқӣ; тақмили ислоҳоти ҳуқуқӣ бо дарназардошти рушди ҷомеа, баланд бардоштани дониши касбӣ ва маърифати ҳуқуқӣ; рушди минбаъдаи институтҳои демократӣ, аз ҷумла гуногунандешии сиёсӣ мувофиқ, озодии эътиқод ва изҳори ақида, суҳан ва тақмили дигар унсурҳои ҷомеаи шахрвандӣ; баланд бардоштани самаранокӣ ва таъмини шаффофияти фаъолияти мақомоти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ; аз байн бурдани муҳолифатҳои қонунгузорӣ ва таъмини ҳамоҳангӣ ва фазои ягонаи қонунгузорӣ дар Тоҷикистон; бо дарназардошти талаботи ҷомеаи шахрвандӣ, ҷараёни ислоҳоти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, пешрафти ҳаёти сиёсӣ ва фарҳангӣ тақмили қонунҳои амалкунанда, таҳия ва қабули қонунҳои нав ва ғайра равона шудааст [15, с.7].

Барои идоракунии заминаҳои давлати ҳуқуқбунёд ва демократиро давра ба давра дар асоси қонунгузорӣ бардоштан, гузаронидани ислоҳоти соҳаҳои мақомоти ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ, таъмини кадрҳои баландихтисос, ҳимояи иҷтимоии аҳоли, муносибатҳои байналмилалӣ ва ғайра таваҷҷуҳи махсус намудан зарурат пеш омада, барои қабул гардидани қонунгузори мукамал ва санадҳои меъёрии ҳуқуқи дигар ба роҳ мондани таҳкику таҳлили назариявӣ ва амалиявӣ қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мувофиқи мақсад мебошад.

Аз ин рӯ, зарур аст, ки аз лиҳози назариявӣ ба мафҳуми қонунгузорӣ тавачух намоем, ки дар адабиёти ҳуқуқии Тоҷикистон ба маънои маҳдуд ва васеъ фаҳмида мешавад. Дар маънои маҳдуд маҷмӯи қонунҳо ва дар маънои васеъ қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии дигар, аз ҷумла санадҳои меъёрии ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон эътироф намудааст [16, с.31]. Аз ҷониби дигар инкишофи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки доир ба мафҳуми қонунгузорӣ мавқеи ягона вучуд надорад. Дар моддаи 2-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 майи соли 2017, №1414 «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» [17] мафҳуми зерин қонунгузорӣ - санадҳои меъёрии ҳуқуқие фаҳмида мешаванд, ки муносибатҳои ҷамъиятиро дар маҷмӯъ ё дар соҳаи муайян танзим менамоянд;

Санади меъёрии ҳуқуқӣ - ҳуҷҷати расмӣ шакли муқарраршудаест, ки бо роҳи раъйпурсии умумихалқӣ ё аз ҷониби мақомоти давлатӣ ё худидоракунии шаҳрак ва деҳот ё шахси мансабдори ваколатдори давлатӣ қабул гардида, хусусияти умумихатмӣ дорад ва меъёрҳои ҳуқуқиро муқаррар менамояд, тағйир медиҳад ва ё бекор мекунад».

Расмиёти ҳуқуқэҷодкунӣ, ки аз марҳилаҳои ташаккули қонунгузорӣ, муҳокима, қабул, мавриди амал қарор додани қонун иборат мебошад, дар даврони соҳибхитиёрии Тоҷикистон марҳила ба марҳила такмил ёфта, аз ҷониби олимони зерин таҳқиқу таҳлил карда шудааст.

Ба ақидаи З. Ализода инкишофи қонунгузории давраи соҳибистиклолии Тоҷикистонро ба даврони зерин, аз ҷумла, аз солҳои 1991-1997, аз солҳои 1998-2005 ва аз соли 2005 то ба ин ҷониб ҷудо намудан мумкин аст.

Дар инкишофи қонунгузории давраи соҳибистиклолии Тоҷикистон якҷанд даврони ба мушоҳида мерасанд ва онҳо низ дар мувофиқ ва мутобиқ гардонидани қонунгузории амалкунанда нақш ва таъсири худро доранд.

Омӯзиши хусусияти ин даврони натавон ба барои аз байн бурдани ихтилофҳо, инчунин барои инкишофи минбаъдаи қонунгузорӣ ва умуман барои қонунгузории давраи соҳибистиклолии мамлакат аҳамияти муҳим дорад.

Таъсиси парламенти думачлиса, ки Маҷлиси намояндагони он ба таври доимӣ фаъолият менамояд, дар инкишоф ва аз байн бурдани муҳолифатҳои қонунгузорӣ низ имконияти васеъ дорад. Бояд тазаққур дод, ки нақши парламенти кишвар дар ин самт муассир мебошад.

Ихтилофи миёни санадҳои меъёрии ҳуқуқиро вобаста ба қувваи ҳуқуқӣ ва хусусияти ҳуқуқии онҳо мумкин аст ба гурӯҳҳои дахлдор тақсимбандӣ кард. Чунин тақсимбандӣ дар навбати худ имкон медиҳад, ки дар натиҷа муҳолифати миёни онҳо кам карда шавад, инчунин самаранокии татбиқи амалии онҳо низ афзун гардонида шавад:

- ихтилофи миёни Конститутсия, қонунҳои аз тариқи раъйпурсӣ қабулшуда, қонунҳои конституционӣ ва дигар қонунҳо (аз ҷумла кодексҳо);

- ихтилофи миёни қонунҳои оддӣ;

- ихтилофи миёни қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ;

- ихтилофи миёни санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ вобаста ба қувваи ҳуқуқии онҳо [18, с.26].

Раҳимзода М.З., бошад инкишофи қонунгузории замони истиклолиятро ба даврони зерин, аз ҷумла, аз солҳои 1991-1994, аз солҳои 1995-2000 ва аз соли 2000 то ба имрӯз ҷудо намудааст.

Давраи аввали инкишофи қонунгузории даврони соҳибистиклолият аз мавриди эълон гардидани истиклолият 9 септябри соли 1991 оғоз ёфта то ба қабули Конститутсияи давлатии навини Тоҷикон ба анҷом мерасад. Дар ин давра як қатор қонунҳои қабул карда шудаанд, ки мақсади онҳо танзими муносибатҳои нави замони соҳибистиклолият мебошад.

Ба монанди Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» (10.09.1991); Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи биржаи молӣ ва савдои биржавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (23.12.1991); Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи инвестицияҳои хориҷӣ» (10.03.1992); Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи кооператсияи матлубот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (13.03.1992) ва ғайра.

Инчунин, дар иҷлосияи ХҶ Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 1992) «Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон» (25.11.92);

Қонун «Дар бораи аз нав дида баромадани нархи яклухти хариди пахта ва маҳсулоти дигари кишоварзӣ» (27.11.92) ва Қонун «Дар бораи андоз аз даромади шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бетабаият» (23.11.92), Қонун «Дар бораи гурезаҳо», қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Парчами давлатии Тоҷикистон», «Дар хусуси тасдиқи низомномаи Нишони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» «Дар бораи даровардани тағйиру иловаҳо ба Конститутсия» ва ғайра қабул карда шуд. Тибқи қонуни охири ваколатҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бар дӯши Раёсати Шӯрои Олӣ ва Шӯрои Вазирон вогузошта шуда, Раиси Шӯрои Олии Тоҷикистон Сардори давлат эълон гардид.

Бояд қайд намоем, ки як идда қонуну қарорҳои қабулкардаи Иҷлосия барои ба эътидол овардани вазъи кишвар нигаронида шудаанд. Аз ҷумла, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи аз ҷавобгарии ҷиноӣ, интизомӣ ва маъмури ошӯб кардани шахсоне, ки дар давраи аз 27 март то 25 ноябри соли 1992 дар минтақаҳои муҳолифат ҷиноят ва амалҳои ғайриқонунӣ содир кардаанд», қарори Иҷлосия «Дар бораи ҳимояи иҷтимоии шахсоне, ки бар асари муноқишаҳои мусаллаҳонаи минтақаҳои алоҳидаи ҷумҳури зарар дидаанд» аз қибели инҳоянд. Ҳамзамон дар ин давра як қатор қонунҳои қабул карда шуд, ки онҳо мафҳум ва намуди корхонаҳо, низоми пулии Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаклҳои фаъолияти инҳисории субъектҳои хоҷагӣ ва намудҳои рақобати бевичдонона, мафҳум ва намудҳои андозҳои, ки аз шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ рӯёнида мешавад, суғуртаи ҳатмӣ ва ихтиёрии амволи субъектҳои хоҷагӣ, гарав ҳамчун тарзи таъмини иҷроӣ уҳдадорӣ ва дигар муносибатҳои байни субъектҳои хоҷагӣ, инчунин байни онҳо ва давлатро ба танзим мебароварданд. Ба онҳо қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи корхонаҳо» (25.06.93); «Дар бораи низоми пулӣ» (27.12.93); «Дар бораи маҳдудияти фаъолияти инҳисорӣ ва раванқи рақобат» (27.12.93); «Дар бораи фаъолияти иқтисоди берунӣ» (27.12.93); «Дар бораи бонки миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (27.12.93); «Дар бораи асосҳои системаи андоз» (20.07.94); «Дар бораи суғурта» (20.07.94); «Дар бораи гарав»

(20.07.94); «Дар бораи боигариҳои зеризаминӣ» (21.07.94) ва ғайра дохил мешаванд.

Қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994 танзим ва такмили муносибатҳои нави ҷамъиятиро ба миён оварда, марҳилаи навро дар таҳия, такмил ва қабули қонунҳо оғоз намуд. Конститутсияи давлати демокративу ҳуқуқбунёд ва дунявӣ иҷтимоӣ будани Тоҷикистонро эътироф намуда, асосҳои сохтори конституционӣ, ҳуқуқ, озодӣ, вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд, ваколати Маҷлиси Олӣ (парламент), Президент, Ҳукумат, ҳокимияти маҳаллӣ, суд ва прокуратура муайян намуд.

Дар асоси Конститутсияи нави барои таҷзияи рӯҳҳои давлат ва ташаккули давлати соҳибистиклол шароити мусоид фароҳам омад. Ҳамзамон таҷзияи ҳокимият дар сатҳи Конститутсияи мамлакат ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроӣ ва судӣ муайян гардида, нақши мақомоти қонунгузор дар қабул ва такмили қонунгузорӣ муайян карда шуд. Бо дарназардошти дурнамои инкишофи кишвар Конститутсияи Тоҷикистон шаклҳои гуногуни моликиятро ба сифати асоси иқтисодӣ кишвар эътироф намуда, озодии фаъолияти иқтисодӣ ва соҳибдорӣ, инчунин баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқи шаклҳои гуногуни моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро қафолат дод. Конститутсия арзиши олӣ доштани ҳуқуқу озодиҳои инсон, даллопазирии ҳуқуқи фитрӣ, аз ҷумла ҳаёт, кадр ва номуси инсонро эълон карда, давлатро масъул месозад, ки ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро эътироф, риоя ва ҳифз намояд. Инкишоф ёфтани ҳаёти ҷамъиятиро дар асоси равияҳои гуногуни сиёсӣ ва мафкуравӣ Конститутсия эълон кард ва ҳуқуқи шаҳрвандонро дар ташкили ҳизбҳои сиёсӣ, иттифоқҳои касаба ва дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва иштироқашонро дар фаъолияти онҳо дарҷ намуд. Аз ин ҷо, зарурияти такмили қонунгузорӣ дар тамоми ҷабҳаҳои давлатдорӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ба миён омад.

Бо мақсади ба танзим овардани фаъолияти соҳаҳои мухталифи ҳаёти ҷамъиятӣ тибқи нишондоди Конститутсия Ҷумҳурии Тоҷикистон як силсила қонунҳои конституционӣ ва дигар қонунҳо, қабул карда шуд. Аз он ҷумла: қонунҳои конституционӣ

Ҷумҳурии Тоҷикистон; «Дар бораи Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (3.11.1995); «Дар бораи шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (4.11.1995); «Дар бораи раёйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (4.11.1995); «Дар бораи тартиби ҳалли масъалаҳои соҳти марзиви маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (4.11.1995); «Дар бораи интихобот ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва дигар қонунҳои муҳими танзимкунандаи ҳаёти ҷамъиятиву иқтисодӣ ва иҷтимоӣ қабул карда шуданд. «Дар бораи сертификатсияи маҳсулот ва хизмат» (12.12.96); «Дар бораи консепсияҳо» (16.05.97); «Дар бораи хариди давлатии мол, кор ва хизмат» (12.12.97); «Дар бораи хусусигардонии моликияти давлатӣ» (16.05.97); Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон (15.05.97); Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон (21.05.1998); Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (13.11.1998); Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (12.11.98) ва ғайра.

Ин кӯшишҳо дар тақмили қонунгузорӣ натиҷаи мусбӣ додаанд. Вале дар баъзе соҳаҳо, ба монанди соҳаи ҳуқуқи граждани, иқтисодӣ, соҳибқорӣ, меҳнат ва андоз, бо сабаби инкишофи сусти муносибатҳои уфуқӣ ва амудӣ танзими давлатии муносибатҳои мазкур натиҷаи дилхоҳ дода натавонист.

Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 12-уми ноябри соли 1998 Кодекси андоз ва 30 июни соли 1999 қисми якуми Кодекси граждани ва 11 декабри соли 1999 бошад, қисми дууми онро қабул намуд. Кодекси граждани асоси ҳуқуқи иқтисоди миллӣ ва хусусиятҳои ташаккулёбии онро муайян намуд. Қонунҳои мазкур муносибатҳои граждани байни субъектҳои гуногунро ба танзим дароварда, шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқи шахсонӣ ҳуқуқиро муқаррар намуда, ҳадди иштироки давлатро дар чунин муносибатҳо муайян намуд, ки ин басо муҳим буд.

Бояд қайд намоем, ки марҳилаи дигари тақмили низоми қонунгузорӣ ба тағйироти аз тариқи раёйпурсии умумихалқӣ 26 сентябри соли 1999 ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон воридкарда, вобаста буда, ҳамзамон ҷиҳати фаъолияти парламенти касбӣ ва доимоамалкунанда заминаи қонунӣ ба вучуд овард. Дар натиҷаи чунин ислоҳоти

конституционӣ ҷиҳати таъсиси Парламенти дупалатагӣ асос гузошта шуда, салоҳияти яқҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон ва ҳамзамон салоҳияти ҳар яке аз маҷлисҳо дар алоҳидагӣ муайян гардид. Бахусус, дар самти чараёни баррасии лоиҳаи қонунҳо тартиби комилан нав ба роҳ монда шуд, ки аз принципҳои фаъолияти сохторҳои парламенти пешина тафовути ҷиддӣ дорад.

Дар ин давра ба Парламенти касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур буд, ки пеш аз ҳама қонунҳоро таҳия ва баррасӣ намояд, ки фаъолияти ҳар се шоҳаи ҳокимияти давлатиро ба танзим дароранд. Аз ин ҷо Қонунҳои конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (19.04.2000), «Дар бораи вазъи ҳуқуқи узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (06.08.2001), ки фаъолияти мақомоти олии қонунгузоро ба танзим мебароранд, аз нав таҳия ва қабул карда шуданд.

Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» (12.05.2001), «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ» (17.05.2004), Дар бораи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон (30.07.2007), ва чанд қонуни дигар, ки фаъолияти шоҳаи дигари ҳокимияти давлатӣ-мақомоти ҳокимияти иҷроияро ба танзим мебароранд, аз ҷумлаи аввалин қонунҳое буданд, ки бо дарназардошти талаботи нави ҳаёти муосир қабул карда шуданд.

Ба ҳамин монанд, қонунҳое, ки фаъолияти ҳокимияти судиро ба танзим мебароранд, қабул карда шуданд. Аз ҷумла; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» (06.08.2001), Кодекси муҳофизатӣ ҷиноятӣ (3.12.2009), Кодекси муҳофизатӣ граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон (5.01.2008), Кодекси Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муҳофизатӣ суди иқтисодӣ» (5.01.2008), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи истехсолоти иҷро» (20. 03.2008), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои ҳакамӣ» (5.01.2008). Қонунҳои мазкур ба раванди ислоҳоти судии ҳуқуқӣ суръат бахшида, нақши мақомоти судиро ҳамчун шоҳаи мустақили ҳокимияти давлатӣ баланд бардоштанд.

Бояд қайд намоем, ки дар ин давра қабули қисми зиёди қонунҳои хусусияти оммавӣ, моддию муурофиявӣ ба анҷом расид. Хусусан қабули қисми 3-юми Кодекси граждани (1.03.2005), Кодекси иҷроии ҷазои ҷиноятӣ (6.08.2001), Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон (29.11.2000), Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон (3.12.2004), Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон (3.12.2004), Кодекси расмиёти маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон (5.03.2007), Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон (31.12.2008), силсилаи қонунҳои конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон, қабули қонунҳое, ки низоми молиявию қарзиро ба танзим мебароранд, ба монанди қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молия, ҳазинадорӣ, ташкилотҳои маблағгузори хурд ва ғайра...». Ҳамин тавр дар тӯли 20 сол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти ҳуқуқэҷодкунии, ки барои танзими ҳуқуқии муносибатҳои навини ҷомеа равона карда шуда буд, бо суръат вусъат ёфт ва он хеле ҷурмаҳсул ва самаранок буд [19, с.21-28].

Омӯзиши хусусияти ин давраҳо на танҳо барои аз байн бурдани ихтилофҳо, инчунин барои инкишофи минбаъдаи қонунгузорӣ ва умуман барои қонунгузори давраи соҳибистиклолии мамлакат аҳамияти муҳим дорад. Дар ин замина олимони ҳуқуқшинос давраҳои рушди қонунгузорӣ, аз ҷумла қонунгузори соҳаи фаъолияти судҳоро низ мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор додаанд.

Дар баробари ин, олимони ҳуқуқшинос назорати судиро чунин таҳқиқ намудаанд: «Назорати судӣ яке аз намуди назорати давлатӣ мебошад, ки онро бо роҳи амал баровардани адолати судӣ ҳангоми баррасӣ намудани парвандаҳои конституционӣ, граждани, ҷиноятӣ, маъмури ва иқтисодӣ аз ҷониби Суди конституционӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ, Суди ҳарбӣ, Суди Вилояти Мухтори Кӯхистони Бадахшон, Суди иқтисодии Вилояти Мухтори Кӯхистони Бадахшон, судҳои иқтисодии вилоят ва шаҳри Душанбе амалӣ карда мешавад.

Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон дарҳости шаҳрвандонро дар хусуси ба Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқат доштани қонун ва дигар санади меъёрии ҳуқуқӣ, тавзеҳоти дастурии Пленумҳои Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон

ва Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки нисбат ба онҳо аз тарафи мақомоти дахлдори давлатӣ ё ҷамъиятӣ, инчунин мақомоти судӣ дар парвандаи мушаххас, татбиқ карда шудааст ва ба андешаи онҳо боиси вайрон шудани ҳуқуқу озодиҳои конституционии гардидааст, баррасӣ менамояд.

Дар сурати ба Конституцияи муҳолифат доштани санадҳои ҳуқуқии мақомоти зикршуда, Суди конституционӣ онҳоро бо қарори худ бекор мекунад. Қарори Суди конституционӣ қатъӣ буда аз болои он шикоят овардан мумкин нест.» [20, с.23-24].

Қобили зикр аст, ки олимони вобаста ба таҳавулотии таърихии қабули қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, барои рушди минбаъдаи қабули қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ пешниҳодҳои муфид манзур кардаанд, ки чунин тартиб ҷиҳати омӯзиши хусусияти ин давраҳо барои аз байн бурдани муҳолифатҳои қонунгузорӣ ва инкишофи минбаъдаи мураттабсозии қонунгузорӣ аҳамияти муҳим дорад ва ин раванд дар таҳлили танзимкунии қонунгузори назорати Суди конституционӣ низ мусоидат менамояд.

Ҳамзамон, бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17 март соли 2009, №637 бо ибтиқори Пешвои миллат Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис гардидааст, ки ин ниҳоди навтаъсис зодаи истиклолият мебошад. Дар Маркази шуъбаи қонунгузори соҳаи давлатӣ мақомоти судӣ, ҳифзи ҳуқуқӣ, шуъбаи иттилооти ҳуқуқӣ ва мураттабсозӣ, бахши таҳлили таъсири танзимкунӣ ва ғайра фаъолият менамоянд, ки вазифаҳои асосии он аз гузаронидани экспертизаи ҳуқуқии лоиҳаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, инвентаризатсияи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҳлили таъсири танзимкунии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, таҳияи лоиҳаҳои қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, таҳияи пешниҳодҳои оид ба мутобиқ намудани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҳияи самтҳои афзалиятноки таҳқиқотҳои илмӣ

ҳуқуқӣ дар соҳаи ҳуқуқэҷодкунӣ, таъсиси маҳзани маълумоти ҳуқуқӣ ва ғайра иборат мебошад, ки саҳми назаррасро дар рушди қонунгузорӣ дар даврони соҳибистиклоли Ҷумҳурии Тоҷикистон гузоштаанд.

Боиси тазаккур аст, ки ҷиҳати таҳлили таъсири танзимнамои қонунгузорӣ Концепсияи низоми таъсири танзимкунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 ноябри соли 2015 [21] қабул гардидааст, ки минбаъд барои рушди қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат менамояд. Таҳлили таъсири танзимнамои падидаи нав буда, раванди ошкор намудан ва арзёбии оқибатҳои эҳтимолии санади меъёрии ҳуқуқии қабулкардашуда мебошад. Нақши асосии таҳлили таъсири танзимнамои дар хориҷ кардани қарорҳои беасос ва ба мақсад номувофиқ дар марҳилаи қабули ин ё он санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва оқибати имконпазири танзимнамои нав дар соҳаи фаъолияти соҳибкорӣ буда, он бо роҳи муайян кардани хароҷотҳои ибтидоӣ ва ғайра тариқи танзими нав ва барои арзёбии тарафҳои мусбӣ он баҳо дода мешавад.

Қобили зикр аст, ки мурағабсозии қонунгузорӣ ва гузаронидани инвентаризатсияи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон аз солҳои 1990-2020 аз ҷониби мақомоти дахлдор ба роҳ монда шуда, шумораи қонунгузорӣ аз инҳо иборат мебошад. Аз ҷумла, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои конституционӣ 17 адад, кодексҳо 20 адад, қонуни авф 19 адад, қонуни буҷет 23 адад ва қонунҳои соҳавӣ 305 адад, дар маҷмӯъ 386 ададро ташкил медиҳанд.

Мустаҳакам намудани низоми сиёсӣ, иқтисодию иҷтимоии ҷомеа бо роҳи муқаррар, тағйир ва бекор намудани меъёрҳои ҳуқуқӣ мебошад. Ҷи тавре, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми наватӣ аз 26 декабри соли 2018 таъкид намуданд, «Таҳлил намудани сифати қонунҳои амалкунанда, ба сатҳи рушди иқтисодиву иҷтимоии кишвар мутобиқ намудани лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мувофиқ ба талаботи рӯз аст».

Пешвои миллат барои идоракунии давлатии навин ва иқтисодиёти ҷумҳуриро давра ба давра дар асоси қонунгузорӣ баланд бардоштан ва дар муносибатҳои бозаргонӣ гузаронидани ислоҳоти соҳаҳои давлатдорӣ,

граждани, соҳибкорӣ, оилавӣ, хоҷагии деҳот, молия, низоми бонкӣ, истифодаи боғариҳои табиӣ, таълими кадрҳои баландихтисос, химояи иҷтимоии аҳоли ва муносибатҳои байналмилалӣ таваччуи хоса зоҳир намуда, барои қабул намудани қонунгузори муқаммал ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии нав ба мақомоти дахлдор супоришҳои мушаххас дод.

Бинобар ин, барои ба низом даровардани рушди босуботи иқтисодиёти миллӣ, аз байн бурдани мушкilotи иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, танзими қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳавӣ оид ба ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, пешгирии ҷинояткорӣ, таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва иҷрои ҳадафҳои стратегияи давлат бе таъмини волоияти қонун ва тартиботи ҳуқуқӣ ғайриимкон аст. Бо мақсади амалисозии ҳадафҳои мазкур Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 [22] ва Концепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028 [23, с.1-3] қабул гардидааст, ки минбаъд барои рушди қонунгузорӣ мусоидат хоҳанд кард.

Бо мақсади рушди идоракунии давлатӣ дар асоси қонунгузорӣ ба роҳ мондани муносибатҳои ҷамъиятӣ, таъмини волоияти қонун, ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрвандон, таъмини адолати судӣ, ки ҳама дар назди қонун ва суд баробаранд ва метавонад дар роҳи назорати судӣ мусоидат намоянд ҷиҳати амалисозии бевоситаи меъёрҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаҳои табиати ҳуқуқии Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон фароҳам оварда шудааст. Аз ҷумла, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (6 январи соли 1994) [24], Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҳуқумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» (28 апрели соли 2001, №188) [25], Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (26 июли соли 2014, №10-83) [26], Дастурамали коргузорӣ дар Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 18 сентябри соли 2017) [27], Дастури Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 6 феввали соли 2019) [28] ва ғайра.

Таҳқиқу таҳлили гузаронидашудаи қонунгузори соҳаи Суди конституционӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки заминаҳои ҳуқуқии он марҳила ба марҳила ташаккул ва рушд ёфтааст. Аз ин рӯ, пешниҳод мешавад, ки минбаъд барои ба низом даровардани санадҳои меъёрии ҳуқуқии қаблан қабулгардида, милликунони қонунгузорӣ, ҳуқуқэҷодкунӣ бо риояи техникаи қонунгузорӣ, риояи услуби расмӣ забони адабӣ, содда ва равону фаҳмо будани истилоҳот, калима ва ибораҳои оммафаҳм дар қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ омӯзиш, таҳлил, танзим, муқоиса ва

мураттабозии қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъиноти қарорҳои Суди конституционӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин таҳлили қонунгузори Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ва ҳангоми таҳияи лоиҳаҳои қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ аз таҷрибаи қонунҳои намунавӣ қабулнамудаи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил истифода кардан ба мақсад мувофиқ мебошад.

Рӯйхати адабиёт:

1. Суди конституционӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон – зодаи истиқлолияти давлатӣ. (зери таҳрири М.А. Маҳмудов раиси Суди конституционӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор) – Душанбе: - «ЭР-граф», 2012. С.8-9.
2. Қонуни конституционӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судяҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 6 августи соли 2001, №30, (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2001, №7, мод.490; соли 2003, №12, мод. 685; соли 2004, №5, мод.347; соли 2006, №3, мод.143; соли 2007, №7, мод. 651; соли 2008, № 3, мод. 181; №6, мод. 443; №12, қ-1, мод. 982; соли 2010, №1, мод.1; №12, қ-1, мод. 799; соли 2011, № 7-8, мод. 604; №12, мод.829; соли 2012, №7, мод.683; №8, мод.809; №12 қ.1, мод.997; соли 2013, №3, мод.176; №7, мод.496, мод.501).
3. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқ намудани тасвир ва намунаи либоси махсус ва муқаррар намудани намунаи нишони сарисинагӣ барои судяҳои Суди конституционӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 26 майи соли 1997, №234.
4. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Низомномаи тартиби додани дараҷаҳои таҳассусӣ ба судяҳои судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 15 октябри соли 2008, №551.
5. «Садои мардум», 6 ноябри соли 2004.
6. Алиев З.М., Суди конституционӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон: ташаккул ва фаъолият. – Душанбе: «Ҳумо», 2005. С.4.
7. Таҳаввулотҳои конституционӣ Тоҷикистони соҳибистиклол. Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, ҚВДН «Қонуният»-и Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019, С.37.
8. Диноршоев А.М. Конституционные основы разделения властей в Республике Таджикистан. Душанбе, 2007, С. 104.
9. Ализода З. Становление института парламента в Республике Таджикистан: проблемы и теории практики. Душанбе, 2011. С. 187-188.
10. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). Душанбе «Нашриёти Ганҷ» соли 2016. С.135.
11. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Барномаи ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2013» аз 3 январи соли 2011, №976.
12. Қонуни конституционӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Суди конституционӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 26 июли соли 2014, №1083 (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2014, №7қ.1, мод.379; соли 2015, №3, мод.197; №7-9, мод.697; соли 2017, №5, қ.1, мод.266).
13. Қонуни конституционӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судяҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 26 июли соли 2014, №1084, (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2014, №7қ.1, мод.380; соли 2015, №7-9, мод.698, соли 2016, №7, мод.603; соли 2018 №2, мод.62).

14. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Концепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 19 феввали соли 2011, №1021.

15. Раҳимзода М.З. Таҷассуми сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Конститутсияи он // „Қонунгузорӣ“, 2014, №3(15), С.7.

16. Ҳуқуқи граждани. Қисми 1. Зери таҳрири Усмонов О. У. Душанбе, 2001 С.31.; Сотиволдиев Р. Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Душанбе, 2008. С. 243; Нематов А. Р. К вопросу о понятии «законодательство» 2011, №1, С. 17-19.

17. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» аз 30 майи соли 2017, №1414 (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. соли 2017, №5, қ.1, мод. 271; соли 2019, №7, мод.465).

18. Ализода З., «Муҳолифати санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва таъсири онҳо ба татбиқи қонунгузорӣ» / Забон ва сифати қонун . Душанбе, 2010. – С.26.

19. Раҳимов М.З. Қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони истиқлолият: инкишоф ва проблемаҳо. // Инкишофи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони истиқлолият, Маводҳои конференсияи илмӣ-амалӣ бахшида ба 20-умин солгарди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26-29 августи соли 2011 – Душанбе: «Эр-граф», 2011, С.21-28.

20. Ойев Х., Контроли давлатӣ – усули роҳбарӣ ва ташкилии мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва назорат // «Қонунгузорӣ», 2014, №4(16), С.23-24.

21. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Концепсияи низоми таъсири танзимкунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 18 ноябри соли 2015, №673.

22. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» аз 1 декабри соли 2016, №636.

23. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Концепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028» аз 6 феввали соли 2018, №1005. Душанбе, 2018. – С. 1-2.

24. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). - Душанбе «Нашриёти Ганҷ» соли 2016. С.135.

25. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 28 апрели соли 2001, №188 (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2001, № 4, мод. 215; соли 2003, №4, мод. 152; соли 2008, №1 қ.1, мод. 1; соли 2009, №12, мод. 813; соли 2016, №7, мод. 602; соли 2017, №7-9, мод. 565).

26. Амри Раиси Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Дастурамали коргузорӣ дар Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон». аз 18.09.2017, №52-ск.

27. Протоколи маҷлиси Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Дастури Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон». аз 6.02.2019, №52.

Аннотатсия

Рушди қонунгузорӣ ва назорати Суди конститутсионӣ дар даврони Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи рушди қонунгузорӣ ва назорати Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон меравад. Дар он марҳилаҳои рушди қонунгузори соҳаи Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба қабул ва тағйири иловаҳои воридшуда баррасӣ гардидааст. Муаллифон дар он андешаанд, ки барои рушди минбаъдаи қонунгузори соҳаи Суди конститутсионӣ омӯзиши қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои зерқонунии Суди конститутсионӣ ва Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил мувофиқи мақсад мебошад.

Аннотация

Развитие законодательства и контроль Конституционного суда в период Государственной независимости Республики Таджикистан

В статье рассматриваются развитие законодательства и надзор Конституционного суда Республики Таджикистан. Рассмотрены этапы развития законодательства в сфере Конституционного суда Республики Таджикистан о принятии изменений. Авторы считают, что для дальнейшего развития законодательства в сфере Конституционного суда целесообразно изучить нормативные правовые акты Республики Таджикистан, подзаконные акты Конституционного суда и Содружества Независимых Государств.

Annotation

On the development of legislation and control of the Constitutional Court during the period of state independence of the Republic of Tajikistan

This article discusses the development of legislation and oversight of the Constitutional Court of the Republic of Tajikistan. It discusses the stages of development of legislation in the field of the Constitutional Court of the Republic of Tajikistan on the adoption and amendments. The authors believe that for the further development of the legislation in the field of the Constitutional Court, it is expedient to study the legislation and regulations of the Republic of Tajikistan, the by-laws of the Constitutional Court and the Commonwealth of Independent States.

12.00.03 – ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНӢ; ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРӢ; ҲУҚУҚИ ОИЛАВӢ; ҲУҚУҚИ
БАЙНАЛМИЛАЛИИ ХУСУСӢ

12.00.03 – ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО; ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО; СЕМЕЙНОЕ
ПРАВО; МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО

Золотухин Алексей Валерьевич,

*доктор юридических наук, доцент, декан
юридического факультета Российско-Таджикского
(Славянского) университета.*

E-mail: mczolotoy@rambler.ru

Тел.: (+992) 907-47-60-60.

**ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОЙ ЗАЩИТЫ
ПРИ ОСУЩЕСТВЛЕНИИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ОБЛАСТИ
СТРАХОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН**

Ключевые слова: *страхование; законодательство; правовое регулирование; страховая защита; предпринимательская деятельность; гражданский кодекс.*

Калидвожаҳо: *сугурта; қонунгузорӣ; танзими ҳуқуқӣ; ҳифзи сугурта; фаъолияти соҳибкорӣ; кодекси граждани.*

Keywords: *insurance; legislation; legal regulation; insurance protection; business activities; civil code.*

Современные условия осуществления предпринимательской деятельности в Таджикистане характеризуются наличием всевозможных рисков, связанных, в том числе, со сложным доступом к сырьевым источникам, новым технологиям, заёмному капиталу, с инфляционными процессами, влекущими за собой изменение цен и курса валют, политическими изменениями, существенной реформой законодательства в сфере предпринимательской деятельности, возможным ухудшением финансового положения партнёров по бизнесу и многими другими негативными факторами. Как бы совершенно ни было поставлено предпринимательское дело, исключить будущие опасности, способные негативно повлиять на производственные связи и породить убытки в предпринимательской деятельности, невозможно.

В силу своей значимости в экономике общественные отношения в сфере страхования предпринимательских рисков требуют системного и комплексного правового регулирования. Эффективное функционирование данного вида страхования зависит от наличия адекватных правовых средств обеспечения данного вида имущественного страхования, в том числе

должной нормативно-правовой базы. Однако анализ действующего законодательства и практики его применения показывает, что правовое обеспечение страхования предпринимательских рисков в Таджикистане является недостаточным. На это указывает хотя бы тот факт, что страхование предпринимательских рисков на законодательном уровне даже не имеет классовую самостоятельность и с точки зрения лицензирования не рассматривается в качестве самостоятельного страхового продукта.

Одной из главных задач правового регулирования отношений, возникающих в процессе осуществлении страховой деятельности, в том числе взаимоотношений между страховщиком и страхователем, является создание надлежащих правовых условий для наиболее действенной реализации субъективных прав участников страховых правоотношений. В этой связи рассмотрение положений действующего законодательства Республики Таджикистан, регламентирующего общественные отношения, связанные с осуществлением страхования предпринимательских рисков, является объективно необходимым для получения полной картины и адекватного представления о

механизме правового обеспечения данного вида страхования.

Если обратиться к юридической литературе, то термин «законодательство» несёт в себе неоднозначную смысловую нагрузку в зависимости от того, в каком смысле – узком или широком – понимают его представители правовой науки. Представители узкого подхода в понятие законодательства вкладывают исключительно систему законов без включения совокупности подзаконных актов. Обоснование такого подхода сводится к необходимости усиления роли закона в регулировании общественных отношений и подчинения закону ведомственного нормативного регулирования. Сторонники широкого подхода под законодательством понимают совокупность правовых норм, регулирующих общественные отношения в целом или один из видов общественных отношений. В их понимании законодательство – это все нормативные акты, установленные или признаваемые государством [7, 272], это все действующие нормы государства, будь то нормы Конституции, указы главы государства или постановления главы правительства, поскольку все они в этом смысле являются узаконенными нормами. Отрасль законодательства формируется за счёт объединения правовых норм различных правовых институтов или отраслей права, взаимосвязь которых обусловлена решением единой социально-экономической задачи [6, 79].

Что касается отношения законодателя Республики Таджикистан (далее - РТ) к данному вопросу, то если исходить из понятия «законодательство», сформулированного в Законе РТ «О нормативных правовых актах», отечественный законодатель придерживается широкого подхода к пониманию данного термина. Согласно его статье 2 законодательство – это нормативные правовые акты, регулирующие общественные отношения в целом либо в определенной области, то есть все официальные документы установленного образца, принимаемые как путём всенародного референдума, так и государственным органом или органом самоуправления поселка и села, или государственным уполномоченным должностным лицом, содержащие указания

общеобязательного характера и устанавливающие, изменяющие либо отменяющие правовые нормы. Другими словами, в Республике Таджикистан понятием «законодательство» охватываются Конституция РТ, конституционные законы, кодексы, законы, указы Президента РТ, постановления Маджлиси Оли РТ и постановления Правительства РТ.

Не отходит от широкой трактовки рассматриваемого термина законодатель и в Гражданском кодексе Республики Таджикистан, где под гражданским законодательством понимается основанный на Конституции Республики Таджикистан собственно сам Кодекс, другие законы и иные акты законодательства, регулирующие гражданско-правовые отношения (ч.1 ст. 2 Гражданского кодекса РТ).

Если перейти непосредственно к страховому законодательству, то законодатель опять же использует его широкое понимание и констатирует, что законодательство Республики Таджикистан о страховой деятельности основывается на Конституции Республики Таджикистан и состоит из настоящего Закона, иных нормативных правовых актов Республики Таджикистан, а также международных правовых актов, признанных Таджикистаном (ст. 1 Закона РТ «О страховой деятельности»).

Ввиду сказанного в рамках настоящего исследования страховое законодательство будет нами рассматриваться в широком аспекте как совокупность нормативных правовых актов, регулирующих общественные отношения в сфере страхования, в том числе подзаконные нормативные правовые акты и ведомственные акты. В целом правовая основа страхового законодательства представлена в виде единой системы нормативных правовых актов различной юридической силы, нормы которых содержат как частноправовые, так и публично-правовые правила и конструкции и имеют своей целью регулирование общественных отношений в области страховой деятельности.

Само возникновение и существование комплексных отраслей законодательства является следствием взаимодействия различных отраслей права в регулировании отношений определенной сферы жизнедеятельности общества, в данном случае страховой

деятельности. В частности, если говорить непосредственно о страховании предпринимательских рисков, то правовая регламентация этого вида страхования в силу договорного характера взаимоотношений страховщика и страхователя, в первую очередь, предусмотрена в Гражданском кодексе Республики Таджикистан и базируется на его главе 51, положения которой устанавливают общие правила заключения и исполнения договоров страхования, перестрахования, а также определяют особенности ответственности сторон в случае неисполнения или ненадлежащего исполнения принятых на себя обязательств. Статья 1015 Кодекса прямо причисляет страхование предпринимательских рисков к вариации договора имущественного страхования. Специфика регулирования данного вида страхования находит отражение в ст. 1019 Гражданского кодекса РТ.

Однако гражданское право взаимодействует со многими отраслями права (к примеру, финансовым правом, налоговым правом и т.д.), вследствие чего образуются отрасли законодательства, относящиеся к определённым сферам деятельности. К такого рода комплексным образованиям с участием гражданского права и относится страховое право. В процессе осуществления страховой деятельности прежде всего возникают отношения, регулируемые гражданским правом. Как было уже сказано, это взаимоотношения между страховщиком и страхователем. В то же время сама организация страхового дела сопряжена с вступлением страховщиков в административно-правовые отношения с государственными органами, обеспечивающими контроль за их деятельностью. Для осуществления страховой деятельности требуется получение лицензии, достаточность уставного капитала. Формирование страхового фонда требует вступления в определённые финансовые отношения. Страховые организации неизбежно становятся участниками налоговых отношений. Все эти и многие другие аспекты страховой деятельности устанавливаются нормами различных отраслей права. А поэтому страховое право определяет собой комплексное образование в сфере законодательства, обеспечивающее взаимодействие норм различных отраслей права в процессе

осуществления страховой деятельности, начиная с конституционных норм, которые устанавливают определённые отправные положения.

На уровне Конституции Республики Таджикистан законодательство в сфере страхования основывается на общих нормах, закрепляющих основы предпринимательства: о свободе экономической и предпринимательской деятельности, равноправии и правовой защите всех форм собственности, в том числе частной (ст. 12); о праве собственности (ст. 32).

Гражданский кодекс как часть страхового законодательства содержит только частноправовые нормы, относящиеся к регулированию страхования в целом и его частного случая – страхования предпринимательских рисков. Эти нормы имеют общий характер и, как отмечает Ю.Б. Фогельсон, не зависят от сферы деятельности, в которой осуществляется страхование [9, 91], а регулируют общие вопросы заключения и исполнения договоров страхования.

Наряду с нормами Гражданского кодекса отношения, возникающие в сфере страхования имущественных интересов, связанных с осуществлением предпринимательской деятельности, регулируются в рамках специального законодательства Законом РТ «О страховой деятельности». Данный Закон, также как и Гражданский кодекс, имеет общий характер и определяет в целом основные положения по осуществлению страхования как вида предпринимательской деятельности, особенности создания, лицензирования, регулирования, прекращения деятельности страховых (перестраховочных) организаций, страховых брокеров, условия деятельности на страховом рынке иных физических и юридических лиц, задачи государственного регулирования страховой деятельности и принципы обеспечения надзора за страховой деятельностью. Специальное упоминание о страховании предпринимательских рисков в Законе делается лишь в его статье 5 как об одном из объектов имущественного страхования.

Несмотря на направленность Закона регулировать преимущественно публично-правовые отношения, он является комплексным нормативным актом, включающим также положения, относящиеся к области

регулирования гражданского права. В частности, его нормы наряду с порядком осуществление государством специального надзора за субъектами страховой деятельности, порядком управления страховыми фондами, формируемыми страховщиком для обеспечения своевременности страховых выплат, регулируют многие аспекты, имеющие отношение к процессу заключения и исполнению договоров страхования. Так, Закон определяет понятие договора страхования, устанавливает формы и объекты страхования, формулирует понятие страхового риска и страхового случая, отражает отдельные вопросы, связанные с осуществлением страховых выплат.

Как видим, страховое законодательство, как само страховое право, носит комплексный (межотраслевой) характер и сочетает в себе как частноправовые, так и публично-правовые нормы.

Присутствие такого дуализма в регулировании страховых отношений является вполне допустимым и оправданным, ибо учитывает специфику страховой деятельности, предполагающей в силу её предпринимательской природы существование отношений как горизонтального типа, характеризующихся равенством сторон и отсутствием власти и подчинения, так и вертикального типа, для которых, напротив, характерны субординация, власть и подчинение. Поэтому межотраслевая принадлежность нормативных установлений, обеспечивающих регулирование отношений в сфере страхования, – характерная черта данной группы общественных отношений.

Однако в ходе размышлений о межотраслевой природе страхования заостряется внимание на иной двойственности, присутствующей в регулировании страховых отношений. Речь идёт об одновременном наличествовании гражданско-правовых норм и в Гражданском кодексе РТ, и в Законе РТ «О страховой деятельности». Такой симбиоз закономерно порождает вопрос, нормы какого из этих законодательных актов будут иметь наибольшую юридическую силу в случае несогласованности и противоречия их нормативных положений.

Данный вопрос приобретает особую остроту и актуальность ввиду отсутствия правового, в том числе понятийного, единства названных актов. К примеру, определённой несогласованностью в Законе и Кодексе характеризуется вопрос о месте и роли Правил страхования в добровольном страховании. В п.2 ст. 3 Закона РТ «О страховой деятельности» устанавливается обязанность осуществлять добровольное страхование исключительно на условиях правил страхования, которые определяют общие условия и порядок его осуществления. Правила страхования разрабатываются страховщиком или объединением страховщиков самостоятельно в соответствии с Гражданским кодексом РТ и Законом РТ «О страховой деятельности», согласовываются с государственным органом страхового надзора и содержат положения о субъектах и объектах страхования, страховых случаях, страховых рисках, порядке определения страховой суммы, страхового тарифа, страховых взносов, порядке заключения, исполнения и прекращения договоров страхования, правах и обязанностях сторон, порядке определения размера убытков или ущерба, определения страховой выплаты, случаях отказа в страховой выплате и иные положения.

Однако Гражданский кодекс РТ в своих положениях отражает иное видение о значении Правил страхования, указывая в п.1 ст. 1029, что использование правил страхования – это право, а не обязанность страховщика, и стороны при заключении договора страхования могут договориться об изменении или исключении отдельных положений правил страхования и о включении в договор положений, отсутствующих в правилах (п.3 ст. 1029 Гражданского кодекса РТ).

На законодательном уровне государство обеспечивает судебную защиту субъективных прав, установленных договором, и предусматривает возможность понуждения к исполнению договорных обязанностей (ст.ст. 11, 12 Гражданского кодекса РТ). Страховая защита никак не может выступать в качестве предмета договора, поскольку она (страховая защита) является назначением страхования, выражением его цели и сущности. Она (страховая защита) «есть обеспеченная

юридическим обязательством потенциальная готовность страховщика предоставить застрахованному лицу при наступлении страхового случая материальное обеспечение в форме страховых и иных предусмотренных страхованием выплат, что придаёт этому лицу чувство защищённости и уверенности в своём будущем» [10, 76].

Страховая защита означает осознанную потребность и реальную возможность физических и юридических лиц создать за счёт своих премий (взносов) при помощи профессионально специализированных страховых фирм страховых резервов и фондов для сохранения имущественных и иных материальных интересов, личностных интересов и интересов, связанных с ответственностью клиентов страховых фирм перед третьими лицами [5, 15]. Страховая защита – это «совокупность перераспределительных отношений по поводу преодоления (превенция) или возмещения

ущерба (страховые выплаты), наносимого конкретным объектам страхования (товарно-материальным ценностям, имуществу, жизни и здоровью людей)» [11, 25], это совокупность отношений по преодолению и возмещению ущерба, причинённого объектам имущественного интереса.

Тем самым страховую защиту оказывает страховщик страхователю, предмет же договора страхования, как и всякого другого договора, должен быть выражен в действиях каждой из сторон договора [8, 23]. К тому же предоставление страховой защиты условно, поскольку зависит от наступления страхового случая. Попытка охарактеризовать страховую услугу как некий процесс по защите интересов страхователя, обеспечиваемый страховщиком, вряд ли можно считать отвечающей природе страхования, так как защита имущественного интереса приобретает характер действия только при нарушении и умалении соответствующего интереса.

Список литературы:

1. Конституция РТ от 6.11.1994г., с посл. измен. и доп. //Адлия: Централиз. банк правовой информации РТ. Версия 6.0. // М-во юстиции РТ. - Душанбе, 2017. – 1 электрон. опт. диск (CD - ROM).
2. Гражданский кодекс Республики Таджикистан. Ч. 1 от 30 июня 1999 года // Адлия: Централиз. банк правовой информации РТ. Версия 6.0. // М-во юстиции РТ. - Душанбе, 2017. – 1 электрон. опт. диск (CD - ROM).
3. Гражданский кодекс Республики Таджикистан. Ч. 2 от 11 декабря 1999 года // Адлия: Централиз. банк правовой информации РТ. Версия 6.0. // М-во юстиции РТ. - Душанбе, 2017. – 1 электрон. опт. диск (CD - ROM).
4. Закон Республики Таджикистан «О страховой деятельности» от 23 июля 2016 года №1349 // Адлия: Централиз. банк правовой информации РТ. Версия 6.0. // М-во юстиции РТ. - Душанбе, 2017. – 1 электрон. опт. диск (CD - ROM).
5. Гомелля, В.Б. Основы страхового дела. - М., 1998. – 383 с.
6. Карагузов, Ф.С. Об отраслевой классификации гражданского права и комплексных отраслях права // Российское право: образование, практика, наука / Урал. гос. юрид. акад. – Екатеринбург, 2011. - № 6 (77). - С. 75-83.
7. Проблемы общей теории права и государства : учебник / под общ. ред. В.С. Нерсесянца. - М.: Норма:ИНФРА-М, 2010. – 813 с.
8. Смирных, А.Г. Обязательство страхования в системе гражданско-правовых обязательств: автореф. дис. ...канд. юрид. наук /А.Г. Смирных. - М., 2005. – 25 с.
9. Фогельсон Ю.Б. Страхование: теоретические основы и практика применения: монография – Москва: Норма: ИНФРА-М, 2012. – 576 с.
10. Худяков, А.И. Теория страхования. - М.: Статут, 2010. – 656 с.
11. Шахов, В.В. Страхование [Текст]: учебник для вузов /В.В. Шахов. - М.: ЮНИТИ, 1997. –

Аннотатсия

Танзими қонунгузории ҳифзи граждани-ҳуқуқӣ ҳангоми амалисозии фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи суғурта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар доираи ин мақола, масъалаҳои марбут ба танзими қонунгузории ҳифзи граждани-ҳуқуқӣ ҳангоми амалисозии фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи суғурта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ карда шудааст. Қайд карда мешавад, ки қўшиши тавсиф кардани хизматрасонии суғуртавӣ ҳамчун як намуди раванди ҳифзи манфиатҳои суғурташаванда, ки аз ҷониби суғуртакунонда таъмин шудааст, ба табиати суғурта ҷавобгӯй нест, зеро ҳифзи манфиати амволӣ танҳо дар сурате вайрон карда мешавад, ки агар манфиати дахлдор вайрон карда шавад.

Аннотация

Законодательное регулирование гражданско-правовой защиты при осуществлении предпринимательской деятельности в области страхования в Республике Таджикистан

В рамках данной статьи были рассмотрены вопросы, связанные с законодательном регулировании гражданско-правовой защиты при осуществлении предпринимательской деятельности в области страхования в Республике Таджикистан. Отмечается, что попытка охарактеризовать страховую услугу как некий процесс по защите интересов страхователя, обеспечиваемый страховщиком, вряд ли можно считать отвечающей природе страхования, так как защита имущественного интереса приобретает характер действия только при нарушении и умалении соответствующего интереса.

Annotation

Legislative regulation of civil protection in the implementation of entrepreneurial activities in the field of insurance in the Republic of Tajikistan

Within the framework of this article, we have considered issues related to the legislative regulation of civil protection in the implementation of entrepreneurial activities in the field of insurance in the Republic of Tajikistan. It is noted that an attempt to characterize an insurance service as a kind of process to protect the interests of the policyholder, provided by the insurer, can hardly be considered consistent with the nature of insurance, since the protection of property interest acquires the character of an action only when the corresponding interest is violated and diminished.

Сидиков Дилшод Ахрорович,
кандидат юридических наук, доцент кафедры
гражданского права Российско-Таджикского
(Славянского) университета.
E-mail: sidikov.dilshod@mail.ru
Тел.: (+992) 918-97-19-91.

ПОНЯТИЕ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОЙ ЗАЩИТЫ ПРАВА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ В ТАДЖИКСКОМ ПРАВЕ

Калидвожаҳо: моликияти зеҳнӣ; ҳифзи ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ; ҳуқуқҳои (истисноӣ) молумулк; ҳуқуқи тоҷикӣ; қонунгузориҳои граждани; танзими байналмилалӣ-ҳуқуқӣ.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность; защита прав интеллектуальной собственности; исключительные (имущественные) права; таджикское право; гражданское законодательство; международно-правовое регулирование.

Keywords: intellectual property; protection of intellectual property rights; exclusive (property) rights; Tajik law; civil law; international legal regulation.

На сегодняшний день в Республике Таджикистан (далее - РТ) в целях создания рыночной экономики особое внимание уделяется вопросам правового регулирования отношений, связанных с вопросами интеллектуальной собственности, которое реализуется посредством внутригосударственных и международных норм права. Международно-правовое регулирование в данной сфере осуществляется посредством заключения двусторонних и многосторонних соглашений между государствами на базе их взаимовыгодного сотрудничества, главной целью которого является защита прав интеллектуальной собственности отечественных физических и юридических лиц на территории других государств. Результатом такого сотрудничества явилась разработка международно-правового механизма защиты правообладателей от различных правонарушений в сфере использования результатов интеллектуальной деятельности.

Система законодательства РТ об интеллектуальной собственности начала формироваться относительно недавно и насчитывает примерно 20 лет. После приобретения независимости РТ 9 сентября 1991 г. было необходимо создать свою законодательную базу во всех сферах, в том числе и в сфере права интеллектуальной собственности. До этого момента в составе Союза Советских Социалистических Республик отношения в сфере права интеллектуальной

собственности регулировались IV Разделом Гражданского кодекса Российской Советской Федеративной Социалистической Республики 1964 г. Первым и последующим шагом в области права интеллектуальной собственности, на международном уровне было подписание ряда международных актов. На национальном уровне, 2 февраля 1994 г. было принято временное положение РТ «Об изобретениях, полезных моделях и промышленных образцах», III ч. Гражданского кодекса РТ (далее - ГК РТ) (11 февраля 2005 г.), предусматривающая общие положения об интеллектуальной собственности, и ряд других нормативных правовых актов.

Правовые нормы, регламентирующие отношения, связанные с объектами прав интеллектуальной собственности, обозначают наличие принципа правовой охраны, согласно которому никто не вправе эксплуатировать эти объекты без соответствующего разрешения их правообладателя. В связи с этим всякая неразрешенная эксплуатация объектов считается правонарушением (за исключением случаев, предусмотренных законом), а лицо, осуществляющее такую эксплуатацию, является нарушителем закона [10, 676].

Этот обыкновённый принцип нередко воспринимается ошибочно из-за дуализма права интеллектуальной собственности, так как объект права интеллектуальной собственности наличествует в виде нематериального объекта (литературного произведения, изобретения и

т.д.) и материального объекта (книги, картины и т.д.), в котором воплощены нематериальные объекты.

Упомянутый принцип причисляется лишь к нематериальным объектам указанного права и не может причисляться к материальному объекту, в который невещественный объект воплощен. К примеру, покупатель имеет право лишь использовать (по ее основному предназначению, то есть для чтения, критики, изучения и т.д.) или продавать (согласно принципу исчерпания права на распространение) кому-то книгу, в которой литературное произведение воплощено. Но он не имеет права эксплуатировать объект права интеллектуальной собственности, воплощенный в книге, иными словами, собственник данной книги не вправе копировать воплощенное в ней произведение, размещать в Интернете, публично исполнять, переводить его и т.д.

Таким образом, вышеупомянутый принцип относится лишь к объектам права интеллектуальной собственности, но никакого отношения не может иметь к товарам, в которых данные объекты воплощены. И поэтому любые товары, в которых эти объекты воплощены, могут свободно, по их прямому предназначению использоваться, продаваться и т.д. Однако следует отметить, что не всякое использование объектов права интеллектуальной собственности без разрешения считается нарушением закона, и не каждое лицо, которое без разрешения использовало объекты такого права, является нарушителем закона. Здесь речь идет о положении, об исключении и ограничении исключительных (имущественных) прав обладателей права интеллектуальной собственности. Например, если гражданин обнаружил в открытом доступе сети Интернет нужную ему диссертацию и для себя снял копию на бумаге. В соответствии со ст. 19 Закона РТ «Об авторском праве и смежных правах» (далее - ЗоАП) действия данного гражданина не противоречат закону. Однако, если этот же гражданин продаст или, как отмечает Э.П. Гаврилов, даже подарит [11, 357] данную копию другому лицу, то его действия будут считаться нелегальным

распространением экземпляра произведения (п. 2 ч. 1 ст. 16 ЗоАП).

Итак, в соответствии со ст. 8 ГК РТ, гражданские права и обязанности возникают, помимо прочего, в результате создания объектов авторских и смежных прав или государственной регистрации объектов патентного права, средства индивидуализации (кроме коммерческого обозначения) и т.д. (пункт д) ч.1 ст. 8). Следовательно, создание объектов авторского права и смежных прав или же государственная регистрация объектов права промышленной собственности порождают у одних лиц права, а у других обязанности. Права возникают у исполнителей, авторов и других субъектов, а обязанности – у всех других юридических и физических лиц. Использование результатов интеллектуальной деятельности может реализоваться третьими лицами только с согласия правообладателя, за исключением предусмотренных законом случаев (ст. 21 ЗоАП, и т.д.). В случае нарушения гражданских прав, в частности прав интеллектуальной собственности, они защищаются способами, предусмотренными законом РТ.

Так, как справедливо отмечает М.А. Рожкова, под защитой интеллектуальных прав следует понимать «действия правообладателя, которые направлены на восстановление положения, имевшегося до нарушения или оспаривания его интеллектуальных прав, и совершаются в соответствии с требованиями нормативных правовых актов либо правоприменительной деятельности уполномоченных государством органов» [12, 181].

Таким образом ст. 1137 ГК РТ посвящена защите прав интеллектуальной собственности, и ст. 1137¹ указанного кодекса предусматривает несколько способов защиты (правда, в п. 4 данной статьи, говорится о защите имущественных прав авторов, но–помимо прав авторов могут нарушаться права иных правообладателей, в связи с этим мы предлагаем изменить формулировку «защита имущественных прав авторов» на «исключительные (имущественные) права правообладателей объектов права интеллектуальной собственности), в частности:

➤ признание права;

➤ пресечение действий, нарушающих права или создающих угрозу такого нарушения;

➤ возмещение причиненных убытков;

➤ конфискация материалов и оборудования, с помощью которых совершается нарушение, и материальных объектов, созданных в результате такого нарушения;

➤ опубликование постановления суда о совершенном нарушении;

➤ иные способы, предусмотренные законодательством РТ.

Данная статья, вместе с предусмотренными способами защиты прав интеллектуальной собственности, ссылается и на отдельные законы, которые непосредственно и подробно регулируют отношения, связанные с теми или иными объектами права интеллектуальной собственности. И естественно, там же предусматриваются иные способы их защиты, а именно: **Раздел V ЗоАП, Глава 11 Закона РТ «О товарных знаках и знаках обслуживания» (ЗоТЗ), Раздел 9 Закона РТ «О промышленных образцах» (ЗоПО), ст. 29 Закона РТ «Об изобретениях» (ЗоИ), ст. 28 Закона РТ «Об охране сортов растений» (ЗоСР), п. ж) ч. 2 ст. 7, ч. 4 ст. 10 Закона РТ «О коммерческой тайне» (ЗоКТ), ст. 18 Закона РТ «О правовой охране топологий интегральных микросхем» (ЗоТИМ) и т.д.** Кроме этого, данная статья ссылается и на статью 12 ГК РТ, которая также предусматривает способы защиты гражданских прав. Необходимо отметить, что ни одно из действий, предусмотренных в данной статье (за исключением самозащиты), правообладатель не в состоянии самостоятельно реализовать, то есть имеется в виду непосредственно. В связи с этим защита прав интеллектуальной собственности осуществляется в судебном порядке. Наряду с этим, лишь сам правообладатель или по его поручению другое лицо вправе для защиты нарушенных прав обратиться с иском в суд. Отсюда следует, что

правообладатель для защиты своего нарушенного права на результаты интеллектуальной деятельности обязан обратиться в суд.

Следует отметить, что касательно защиты нарушенных личных неимущественных прав, к примеру права авторства, права исполнения, права на защиту репутации, вправе обращаться в суд:

➤ авторы и исполнители;

➤ наследники;

➤ специально уполномоченный государственный орган в случае отсутствия вышеперечисленных лиц;

➤ их представители.

Защита деловой репутации, чести и достоинства автора осуществляется в соответствии с правилами ст. 174 ГК РТ. Помимо авторов, в случае, предусмотренном законодательством РТ, другие лица так же могут применять способы защиты личных неимущественных прав (ч.3 ст. 1137¹ ГК РТ). В ч. 1 ст. 174 ГК РТ предусматривается, что по требованию заинтересованных лиц допускается защита чести и достоинства гражданина и после его смерти. Далее необходимо отметить, что, согласно ч. 8 ст. 174 ГК РТ, правила относительно защиты деловой репутации гражданина применяются и к защите деловой репутации юридического лица. Как справедливо отмечает Д.А. Медведев, право на фирму характеризуется как личные неимущественные права [13, 70-71], реально указанное право неотъемлемо связано с деловой репутацией юридического лица.

За защитой исключительного (имущественного) права интеллектуальной собственности в суд может обратиться лицо, которому по закону или же по договору принадлежат исключительные (имущественные) права. Иными словами, лицо, которое по договору приобрело исключительные (имущественные) права не исключительным способом, не вправе обращаться в суд.

Список литературы:

1. Конституция РТ от 6.11.1994г., с посл. измен. и доп. //Адлия: Централиз. банк правовой информации РТ. Версия 6.0. // М-во юстиции РТ. - Душанбе, 2017. – 1 электрон. опт. диск (CD - ROM).
2. Гражданский кодекс Республики Таджикистан. Ч. 1 от 30 июня 1999 года // Адлия: Централиз. банк правовой информации РТ. Версия 6.0. // М-во юстиции РТ. - Душанбе, 2017. – 1 электрон. опт. диск (CD - ROM).
3. Гражданский кодекс Республики Таджикистан. Ч. 2 от 11 декабря 1999 года // Адлия: Централиз. банк правовой информации РТ. Версия 6.0. // М-во юстиции РТ. - Душанбе, 2017. – 1 электрон. опт. диск (CD - ROM).
4. Гражданский кодекс Республики Таджикистан. Ч. 3 от 1 марта 2005 года // Адлия: Централиз. банк правовой информации РТ. Версия 6.0. // М-во юстиции РТ. - Душанбе, 2017. – 1 электрон. опт. диск (CD - ROM).
5. Закон Республики Таджикистан «Об авторском праве и смежных правах» от 13 ноября 1998 года // Адлия: Централиз. банк правовой информации РТ. Версия 6.0. // М-во юстиции РТ. - Душанбе, 2017. – 1 электрон. опт. диск (CD - ROM).
6. Закон Республики Таджикистан «О коммерческой тайне» от 18 июня 2008 года // Адлия: Централиз. банк правовой информации РТ. Версия 6.0. // М-во юстиции РТ. - Душанбе, 2017. – 1 электрон. опт. диск (CD - ROM).
7. Закон Республики Таджикистан «О товарных знаках и знаках обслуживания» от 5 марта 2007 года // Адлия: Централиз. банк правовой информации РТ. Версия 6.0. // М-во юстиции РТ. - Душанбе, 2017. – 1 электрон. опт. диск (CD - ROM).
8. Закон Республики Таджикистан «О промышленных образцах» от 28 февраля 2004 года // Адлия: Централиз. банк правовой информации РТ. Версия 6.0. // М-во юстиции РТ. - Душанбе, 2017. – 1 электрон. опт. диск (CD - ROM).
9. Закон Республики Таджикистан «Об изобретениях» от 28 февраля 2004 года // Адлия: Централиз. банк правовой информации РТ. Версия 6.0. // М-во юстиции РТ. - Душанбе, 2017. – 1 электрон. опт. диск (CD - ROM).
10. Судариков С.А. Интеллектуальная собственность. - М.: Изд-во деловой и учебной литературы, 2007. - С. 676.
11. Гаврилов Э.П. Право интеллектуальной собственности Общие положения XXI века. – М.: Изд-во «Юрсервитум», 2015. - С. 357.
12. Рожкова М.А. Интеллектуальная собственность: основные аспекты охраны и защиты: учебное пособие. - М.: Проспект, 2015. – С. 181.
13. Медведев Д.А. Право на фирму в условиях рыночной экономики // Осуществление и защита имущественных прав граждан и организаций в условиях формирования социалистического правового государства. - Уфа, 1991. - С. 70-71.

Аннотация

Понятие гражданско-правовой защиты права интеллектуальной собственности в таджикском праве

В рамках данной статьи нами были рассмотрены вопросы, связанные с понятием гражданско-правовой защиты прав интеллектуальной собственности в таджикском праве. Проанализированы следующие понятия защиты прав интеллектуальной собственности: действия правообладателя, которые направлены на восстановление положения, имевшегося до нарушения или оспаривания его интеллектуальных прав, и совершаются в соответствии с требованиями нормативных правовых актов правоприменительной деятельности уполномоченных государством органов. Определены общие ссылки гражданского кодекса на отдельные законы в сфере защиты прав интеллектуальной собственности.

Аннотатсия

Мафҳуми ҳифзи граждани-ҳуқуқии ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ дар ҳуқуқи Тоҷикистон

Дар чорчӯбаи мақолаи мазкур мо масъалаҳои вобаста ба мафҳуми ҳифзи граждани-ҳуқуқии ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ дар ҳуқуқи Тоҷикистонро баррасӣ намудаем. Чунин мафҳуми ҳифзи ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ таҳлил гардидааст: ҳаракати соҳибҳуқуқ, ки ба барқарор намудани ҳолати то вайрон гаштан ё зери баҳс қарор доштани ҳуқуқҳои моликияти зеҳнии ӯ равона шудааст ва чунин ҳаракатҳо тибқи талаботҳои санадҳои меъёри ҳуқуқӣ ё ин ки бо фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунии мақомотҳои ваколатдори давлатӣ амалӣ мешаванд, мебошад.

Annotation

The concept of civil protection of intellectual property rights in Tajik law

Within the framework of this article, we considered issues related to the concept of civil protection of intellectual property rights in Tajik law. The following concept of protection of intellectual property rights has been analyzed: the actions of the copyright holder, which are aimed at restoring the situation that existed before the violation or contestation of his intellectual property rights, and are performed in accordance with the requirements of regulatory legal acts or the law enforcement activities of state-authorized bodies. Defined general references of the civil code to certain laws in the field of protection of intellectual property rights

Исмоилова Мадина Исмоиловна,
начальник отдела правовой информации и систематизации Национального центра законодательства при Президенте Республики Таджикистан.
Email: madina-jona@mail.ru
Тел.: (+992) 915-41-22-22.

ПРОБЛЕМЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ И НАЦИОНАЛЬНО-ПРАВОВОЙ ОХРАНЫ СМЕЖНЫХ ПРАВ

Калидвожаҳо: кодекси граждони; ҳуқуқи муаллифӣ; моликияти зеҳнӣ; робитаҳои байналмилалӣ; ҳимоя; принсиҳои ҳимояи ҳуқуқи муаллифӣ.

Ключевые слова: гражданский кодекс, авторское право, интеллектуальная собственность, международное сотрудничество, защита, принципы защиты авторских прав.

Keywords: civil Code, copyright, intellectual property, international cooperation, protection, copyright protection principles.

Проблема охраны смежных прав остро встала (во всяком случае, на международном уровне) после второй мировой войны. Поэтому уже к 60-м годам возникла необходимость заключения международного соглашения об охране прав артистов-исполнителей, изготовителей фонограмм и организаций радиовещания. Первым универсальным международным договором в этой области явилась Римская конвенция 1961 г. об охране интересов авторов-исполнителей, изготовителей фонограмм и вещательных организаций, вступившая в силу 18 мая 1964 г., которая признала существование смежных (относящихся к категории производных от авторских) прав. Сравнение текстов Римской и Бернской конвенций обнаруживает, насколько различаются культура подхода к авторскому праву и концепция смежных прав, а именно прав артистов-исполнителей. Это был совершенно новый подход к интеллектуальной собственности. В Римской конвенции мы впервые находим определение того, что такое артист-исполнитель. Впервые было определено, что такое фонограмма. В этом было ее главное историческое значение.

Римская конвенция, сыграв свою историческую роль, к сожалению, не получила такого широкого распространения, как Бернская и Всемирная конвенция об охране авторских прав. Очевидно наличие пробелов и серьезные недостатки Римской конвенции порождают разговоры о ее ревизии. Так

дискуссия, проходившая в Женеве в рамках Всемирной Организации Интеллектуальной Собственности, которая, прекрасно зная недостатки Римской конвенции, старается выработать новый универсальный международный инструмент регулирования смежных прав.

Между тем, начавшиеся в стране коренные изменения в политической системе, обусловленные отказом от административно-плановой экономики и переходом к рыночным отношениям, вызвали необходимость принятия нового законодательства в сфере интеллектуальной собственности и в частности, в вопросах охраны смежных прав, отвечающего существующим международным требованиям и стандартам.

В Республике Таджикистан смежные права не охранялись до 13 ноября 1998 г. когда был принят Закон РТ «Об авторском праве и смежных правах».[1] Также названные вопросы регулируются главой 57 «Общие положения об интеллектуальной собственности» Раздела V «Интеллектуальная собственность» части третьей Гражданского кодекса Республики Таджикистан. [2] Хотя реальной охраны смежных прав они не гарантировали.

В 1971 г. была заключена Конвенция об охране интересов производителей фонограмм от незаконного воспроизводства их фонограмм. Указанная Конвенция в определенной степени развивает положения Римской конвенции,

которая недостаточно полно регулировала вопросы прав производителей фонограмм.

Субъектом прав, которые предоставляет Конвенция об охране производителей фонограмм от незаконного воспроизводства их фонограмм, является производитель фонограмм - физическое или юридическое лицо, которое первым сделало запись звуков на фонограмме.

Конвенция определяет фонограмму как любую исключительную запись звуков (ст. 1 (а)). Она не имеет обратной силы и поэтому не распространяется на фонограммы, которые были сделаны на территории данного государства до вступления в силу данной Конвенции на территории этого государства.

Конвенция отказалась от принципа национального режима, а применяется право государства, гражданином которого является изготовитель фонограммы.

Также в 1974 г. была принята Брюссельская конвенция о распространении несущих программы сигналов, передаваемых через спутники. Страны участницы Конвенции приняли на себя обязательство принять меры по предотвращению на своей или со своей территории любого несущего программы сигнала любым распространяющим органом, для которого сигнал, переданный на спутник или проходящий через него не предназначается. При этом страны участницы сами выбирают способы исполнения указанного обязательства.

Брюссельская конвенция одновременно представляет интересы авторов, артистов-исполнителей, производителей фонограмм и вещательных организаций в процессе распространения сигналов через спутники. В Конвенции не содержится специальных правил по предупреждению актов интеллектуального пиратства: решение этого вопроса оставлено на усмотрение стран-участниц. Указанная Конвенция открыта для всех стран - членов ООН.

Эта Конвенция практически не содержит норм материального характера, а только обязывает стран-участниц принять адекватные меры, обеспечивающие как на законодательном, так и правоприменительном уровнях охрану интересов производителей фонограмм от производства копий фонограмм без согласия производителя, от ввоза таких копий из-за границы и от их распространения среди публики. Специфической особенностью

Конвенции является отказ от принципа национального режима.

В 1996 г. в Женеве был заключен Договор ВОИС по исполнениям и фонограммам. Этот договор открыт для присоединения только государствам-членам ВОИС. Он не затрагивает права авторов произведений и распространяется только на исполнителей и производителей фонограмм.

В соответствии с указанным Договором исполнители наделяются исключительными правами в отношении своих исполнений: запрещать или разрешать эфирное вещание и сообщение для всеобщего сведения незаписанных исполнений, запись своих незаписанных исполнений, прямое или косвенное воспроизведение своих исполнений, записанных на фонограммы, доведение до всеобщего сведения оригинала и экземпляров своих фонограмм посредством продажи или иной передачи права собственности и др.

Производители фонограмм пользуются исключительным правом разрешать прямое или косвенное воспроизведение своих фонограмм любым способом и в любой форме, доведение до всеобщего сведения оригинала и экземпляров своих фонограмм посредством продажи или иной передачи права собственности, а также по проводам или средствам беспроводной связи, коммерческий прокат оригинала и экземпляров своей фонограммы для публики даже после их распространения, осуществленного производителем или с его разрешения.

Нормы Закона Республики Таджикистан «Об авторском праве и смежных правах» и главы 57 ГК Республики Таджикистан закрепляют пять видов смежных прав:

- права на результаты исполнительской деятельности (исполнения),
- права на фонограммы,
- права на сообщения в эфир или по кабелю радио- и телепередач (вещание организаций эфирного и кабельного вещания),
- права на содержание баз данных,
- права на произведения науки, литературы и искусства, обнародованные после их перехода в общественное достояние.

У них разные объекты и субъекты, различаются они также по объему и содержанию самих прав. Общим у них является то, что они производны от авторских прав.

Смежные права могут переходить другим лицам по договорам, в порядке правопреемства. Смежные права охраняются и защищаются теми же способами, что и авторские права на произведения науки, литературы и искусства.

С развитием рыночных отношений между государствами, появлением в Республике Таджикистан интеллектуальной собственности как объекта гражданских прав, возникла потребность в ее защите, поскольку в повседневной практике интеллектуальные права авторов нередко нарушаются.

Авторское право как объект интеллектуальной собственности, получило признание относительно недавно, по сравнению с другими институтами гражданского права. Это произошло в основном благодаря изобретению книгопечатания, так как еще несколько столетий назад распространение книжных изделий было весьма трудоемким и недешевым процессом, а о контрафактной продукции и речи быть не могло. Однако, развитие и совершенствование научно-технического прогресса, а также укрепление международных связей поставило вопрос о международно-правовой охране авторских прав.

В XVIII в. вопросы, касающиеся авторских прав, не рассматривались на межгосударственном уровне, так как технические средства распространения произведений существовали только в рамках территории государства.

В настоящее время вопросами интеллектуальной собственности в международном праве в основном занимаются две международные межправительственные организации: Всемирная организация интеллектуальной собственности (далее – ВОИС) и Всемирная торговая организация (ВТО), в рамках соглашения по торговым аспектам прав интеллектуальной собственности.

Кроме них существуют и другие программы международного сотрудничества в области интеллектуальной собственности, в частности, программы в рамках ЮНЕСКО. ВОИС была создана в 1970 г. в целях образования единого общемирового центра организации международного сотрудничества в области охраны интеллектуальной

собственности во всех ее разновидностях. ВОИС имеет статус специализированного учреждения ООН. Важнейшими задачами и функциями ВОИС являются: функция выполнения административно-секретариатских, управленческих мер; сотрудничество по отдельным секторам и направлениям международной охраны прав интеллектуальной собственности. ВОИС проводит значительную исследовательскую работу, сбор и распространение информации, оказание технической помощи развивающимся странам. Под эгидой ВОИС ведутся работы по подготовке и заключению многосторонних договоров и т.п.

В ВОИС участвует около 150 государств, в том числе Республика Таджикистан. Структура ВОИС включает: 3 Генеральную ассамблею, в которую входят страны-члены ВОИС, одновременно участвующие также в Парижском и Бернском союзах; Конференцию - объединяет всех членов ВОИС, независимо от их участия в названных союзах; Комитет по координации в составе 51 государства - выполняет административно-финансовые функции; Постоянный комитет ВОИС по информации о промышленной собственности в составе государств - участников РСТ, Союза международной патентной классификации и, при желании, стран - членов Парижского союза; Международное бюро - является Секретариатом ВОИС во главе с Генеральным директором [3].

ВОИС определяет авторское право как юридический термин, используемый для описания прав, которыми обладают авторы на свои литературные и художественные произведения. Авторское право охватывает целый диапазон произведений - от книг, музыки, картин, скульптуры и фильмов до компьютерных программ, баз данных, рекламы, карт и технических чертежей [5]. С авторским правом человек сталкивается каждый день, читая книги, журналы, прослушивая аудиозаписи, просматривая видеозаписи. И именно поэтому авторское право требует все большей защиты от незаконного использования и нарушения прав граждан.

Международно-правовая охрана авторских прав носит двойственный характер,

так как учитываются не только общепризнанные принципы и нормы международного права, но и нормы внутригосударственного права. Ч. 3 ст. 40 Конституции Республики Таджикистан гарантирует защиту интеллектуальной собственности.

Международно-правовую основу охраны составляет принятая в 1886 г. Бернская конвенция по охране литературных и художественных произведений (действует в редакции 1971 г.). Государства - участники основали Бернский союз для охраны прав авторов литературных и художественных произведений. Его административные функции выполняет ВОИС. Правовую основу также составляет Всемирная конвенция об авторском праве (Женева, 6 сентября 1952 г.; пересмотрена в Париже 24 июля 1971 г.; вступила в силу для СССР 27 мая 1973 г.) и Соглашения о сотрудничестве в области охраны авторского права и смежных прав, заключенные в Москве 24 сентября 1993 г.

Запрет на свободное использование объектов авторского права, который установлен в интересах авторов, правообладателей, сдерживает развитие науки, новых технологий, образования, культуры. Чтобы избежать подобных последствий, государства в своих национальных законодательствах определяют так называемые пределы авторского права.

В последнее время в литературе встречаются случаи необоснованного смещения принципов исчерпания права и пределов права. При этом, безусловно, институт исчерпания прав - один из наиболее важных ограничителей исключительных прав, широко проявляющий себя в разных аспектах [6]. Чтобы разобраться в особенностях указанных принципов, необходимо обратиться к европейскому опыту совершенствования правового регулирования в области интеллектуальной собственности.

Директивы Европейского союза способствуют унификации права во всех присоединившихся странах, а также служат фундаментом для дальнейшего правотворчества на международном уровне. Общие тенденции развития правового регулирования в данной области особенно заметны на примере Директивы ЕС от 22 мая 2001 г. № 2001/29/ЕС «О гармонизации некоторых аспектов авторского права и смежных прав в

информационном обществе» [7] (далее - Директива ЕС от 22 мая 2001 г.), закладывающей основы для создания общей гибкой правовой системы.

Особое внимание в Директиве ЕС от 22 мая 2001 г. уделяется вопросам исчерпания прав [8]. В частности, предусматривается, что ни при каких условиях представление произведений широкой публике (путем эфирного или кабельного вещания либо посредством интерактивных цифровых сетей) не должно рассматриваться как основание для дальнейшего их использования в гражданском обороте без согласия правообладателя. Для случаев распространения экземпляров произведений путем их продажи или иной передачи специально оговаривается, что правила об исчерпании прав (т.е. возможности дальнейшего распространения введенных в гражданский оборот экземпляров без согласия правообладателя и без выплаты ему вознаграждения) применяются только в отношении тех экземпляров, первая продажа или иная передача права собственности, на которые с согласия правообладателя имела место в пределах Европейского союза (ст. 4 Директивы ЕС от 22 мая 2001 г.).

Аналогичный принцип заложен в ст. 30 Закона Республики Таджикистан «Об авторском праве и смежных правах». Действие указанного принципа, как и в Европе, подвергается территориальному ограничению, исчерпание прав наступает только в том случае, если оригинал или экземпляр произведения вводится в гражданский оборот на территории Республики Таджикистан.

В международных договорах акцент делается на исчерпании права на распространение, так как право на воспроизведение исчерпанию не подлежит. Собственник материального носителя может его продать, подарить или иным образом передать третьим лицам; при этом согласия правообладателя на объект авторского права или смежных прав, воплощенный в товаре, не требуется. Действие этого принципа абсолютно справедливо, так как в ином случае для любой перепродажи товара следовало бы получать разрешение правообладателя. Получается, что материальный носитель можно распространять как угодно, но никто не имеет права его воспроизводить, копировать.

Несомненно, институт международно-правовой охраны авторских прав строится на определенных принципах, которые образуют его руководящие начала, являясь первоосновой для их охраны. Такими принципами являются:

- принцип гражданства автора - присоединением государства к соответствующим конвенциям территориальные ограничения отпадают. Согласно п. «а» ст. 3 Бернской конвенции 9 охрана предоставляется произведениям как выпущенным, так и не выпущенным в свет, авторы которых либо являются гражданами государств - участников соответствующих конвенций, либо постоянно проживают на их территории. Тем самым реализуется принцип гражданства автора;

- территориальный принцип предоставления охраны - этот принцип применяется только для произведений авторов, не являющихся гражданами стран - участниц конвенций, т.е. принцип гражданства автора и территориальный принцип не могут применяться одновременно. Охрана осуществляется в рамках реализации территориального принципа в том случае, если произведение впервые было выпущено в свет в одной из стран - участниц соответствующего договора или одновременно в стране - участнице и третьем государстве (п. «б» ст. 3 Бернской конвенции);

- принцип национального режима охраны (иногда называется принципом ассимиляции) - этот принцип установлен ст. 2 Всемирной конвенции и означает, что произведения граждан любого государства — участника Конвенции, а равно произведения, впервые выпущенные на территории такого государства, пользуются на территории другого государства - участника той охраной, которую они предоставляют произведениям своих авторов, впервые выпущенным в свет на их собственной территории. Произведения иностранных авторов (имеются в виду граждане государств — участников), не выпущенные в свет, также пользуются охраной, которую государство предоставляет не выпущенным в свет произведениям своих авторов [10];

- принцип предоставления охраны вне зависимости от соблюдения формальностей - в

законодательстве Таджикистана данный принцип заключается в том, что авторское право на произведение науки, литературы и искусства возникает в силу факта его создания. Для возникновения и осуществления авторского права не требуется регистрации произведения, иного специального оформления произведения или соблюдения каких-либо формальностей. В некоторых странах для признания произведения охраняемым, необходима его регистрация, нотариальное удостоверение, оговорка о сохранении авторского права или соблюдение иных обязательных процедур. Всемирная конвенция устанавливает правило, согласно которому в случае, если по внутреннему законодательству государства — участника соблюдение формальностей является обязательным, то формальности считаются соблюденными в отношении произведений граждан других государств — участников либо произведений, впервые выпущенных в свет вне территории данного государства, при условии, что все экземпляры таких произведений, начиная с первого выпуска в свет, будут носить знак охраны авторского права — ©;

- принцип срочного характера охраны — данный принцип обусловлен необходимостью сочетания частных и публичных интересов при использовании продуктов интеллектуальной деятельности, а также их исключительной важностью для экономического и культурного развития общества;

- принцип осуществления охраны в пользу автора и его правопреемников — данное положение является ключевым для толкования и применения всех правил, направленных на охрану авторских прав. Иными словами, если в отношении положений конвенции возможны различные толкования, должен выбираться вариант, наиболее благоприятный для автора и его правопреемников [11].

Следование данным принципам является одним из показателей состояния нормативного регулирования охраны авторских прав в стране. Национальное законодательство каждой из стран — участниц международных соглашений должно соответствовать вышеозначенным принципам формально, а также создавать действенные механизмы по исполнению их на практике.

Список литературы:

1. Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 1998 г., №23-24, ст. 348; 2003 г., №8, ст. 450; 2006 г., №3, ст. 153; 2009 г., №12, ст. 825; 2014 г., №12, ст. 826;
2. Гражданский кодекс Республики Таджикистан (часть третья) от 01.03.2005 г., №84.
3. Конвенция, учреждающая Всемирную организацию интеллектуальной собственности (Стокгольм, 14 июля 1967 г.) (изменена 2 октября 1979 г) // Сборник международных актов об интеллектуальной собственности. М.: Норма. 2003.
4. Вельяминов Г.М. Международное экономическое право и процесс (Академический курс): Учебник. М.: Волтерс Клувер, 2010.
5. Официальный сайт Всемирной организации интеллектуальной собственности <http://www.wipo.int/copyright/ru>.
6. Комментарий к части четвертой Гражданского кодекса РФ / Под ред. А.Л. Маковского. М., 2008. С. 299.
7. В статье использованы тексты документов, представленные в СПС «Гарант».
8. Учение об исчерпании прав было разработано немецким цивилистом Йозефом Колером (см.: Kohler. Deutsches Patentrecht. Mannheim, 1878). См. об этом: Пирогова В.В. Исчерпание исключительных прав и параллельный импорт. М., 2008.
9. Бернская конвенция по охране литературных и художественных произведений от 9 сентября 1886 г. (дополненная в Париже 4 мая 1896 г., пересмотренная в Берлине 13 ноября 1908 г., дополненная в Берне 20 марта 1914 г. и пересмотренная в Риме 2 июня 1928 г., в Брюсселе 26 июня 1948 г., в Стокгольме 14 июля 1967 г. и в Париже 24 июля 1971 г., измененная 2 октября 1979 г) // Бюллетень международных договоров. 2003г. № 9. С. 3
10. Силенок М.А. Авторское право: учебно-методическое пособие для вузов. М., Юстицинформ, 2006 г.
11. Барановский П.Д. О принципах международной охраны авторских прав // Журнал российского права, 2011. № 8.

Аннотатсия

Нақши санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои вобаста дар рушди қонунгузори милли

Дар мақола муаллиф моҳияти ҳимояи ҳуқуқии байналмилалӣ ҳуқуқи муаллиф, танзими ҳуқуқии барномаҳои ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳифзи моликияти зеҳниро нишон медиҳад. Бо принципҳои ҳифзи ҳуқуқи муаллиф тавсиф карда мешавад.

Аннотация

Роль международно - правовые акты в сфере смежных прав в развитии национального законодательства

В статье автор раскрывает сущность международно-правовой защиты авторских прав, правового регулирования программ международного сотрудничества в области защиты интеллектуальной собственности. Характеризуются принципы защиты авторских прав.

Annotation

The role of international legal acts in the field of related rights in the development of national legislation

In this article the author reveals the essence of international legal protection of copyright, the legal regulation of international cooperation programs in the field of intellectual property protection. Characterized by the principles of copyright protection.

Менглиева Нигина Акмаловна,
докторант 3-го года обучения по специальности PhD
юридического факультета Российско-Таджикского
(Славянского) университета.
E-mail: niginamenglieva@gmail.com
Тел.: (+992) 918-64-27-26.

ДИСКУССИОННЫЕ ПОДХОДЫ К КАТЕГОРИИ «СЕМЬЯ» В СЕМЕЙНОМ ПРАВЕ

Калидвожаҳо: оила; ақди никоҳ; муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ; ҳуқуқи оилавӣ; хоҷагии умумӣ.

Ключевые слова: семья; брак; семейные правоотношения; семейное право; общее хозяйство.

Keywords: family; marriage; family legal relations; family law; common household.

Ключевая роль в семейном праве отведена институту брака, который неразрывно связан с понятием семьи и семейных отношений. Семья всегда выступала для людей наивысшей жизненной ценностью, источником взаимной поддержки и воспитания. Как правильно заметил С.Н. Бондов, «семья, является сложным социальным образованием, одновременно с этим, выполняет роль первичной социальной ячейки и соответственно источника воспроизводства социума, а также преемственность семейных поколений» [3]. Этим объясняется значимость и роль семьи и брака как главного фактора порождения и развития общественных отношений. Ведь брак признается традиционным способом создания семьи [10, с. 127]. Поэтому как со стороны государства, так и общества браку и семье всегда уделялось особое внимание. В частности, в ст. 33 Конституции Республики Таджикистан и ст. 1 Семейного кодекса Республики Таджикистан (далее - «СК РТ») определено, что семья как основа общества находится под защитой государства.

Семейное законодательство Республики Таджикистан основывается на необходимости укрепления семьи, построения семейных отношений на чувствах взаимной любви и уважения, взаимопомощи и ответственности перед семьей всех ее членов, недопустимости произвольного вмешательства кого-либо в дела семьи, обеспечения беспрепятственного осуществления членами семьи своих прав и исполнения обязанностей, возможности их судебной защиты (ч. 2 ст. 1 СК РТ). Несмотря на гарантированность и обеспеченность семьи и

семейных ценностей со стороны государства, отечественное законодательство о семье не вобрало в себя положение, регламентирующее и закрепляющее юридическое понятие семьи и брака. Вместе с тем брак и семья, как важные феномены являются предметом изучения различных наук (философии, социологии, медицины, права и т.п.), в рамках которых ученые исследуют и изучают отдельные их стороны, особенности, признаки и характеристики. Следует согласиться, что «семья и брак являются достаточно древней формой социальной организации людей и традиционно сложившимся объектом правового регулирования» [26, с. 43]. Соответственно этому толкование семьи и брака во многом определялось тем периодом времени, когда они существовали, а также уровнем и степенью развития общественных отношений и правовой политики государства. Этим определяется многозначность и многоаспектность брака и семьи. Оттого очень много научных определений понятия «семья» и «брак».

В первую очередь, остановимся на анализе категории «семья». Так, семья и семейные правоотношения являются предметом изучения семейного права. Потому тяжело представить характеристику столь специфичных общественных правоотношений без определения ключевого понятия о том, что есть семья [25, с. 6]. Еще в прошлом веке В.И. Синайский подметил, что «к сожалению, в нашем праве понятие семьи лишено всякой определенности и ясности» [27, с. 483]. С той поры прошло более ста лет и до сих пор ничего не изменилось.

По вопросу закрепления законной формулировки семьи в науке семейного права сложились две противоположные позиции: одни ученые выступают против этого, а другие – наоборот, доказывают необходимость его официального закрепления. В частности, А.П. Сергеев предупреждает, что закрепление легального определения семьи, сформулировать которое хотя и трудно, но вполне возможно, повлекло бы больше негативных последствий, чем преимуществ. По мнению автора, надобность в легальном определении семьи во многом отпадает потому, что семья не рассматривается законодательством в качестве самостоятельного субъекта права [6, с. 281]. И.М. Кузнецова пришла к выводу, что «в Семейном кодексе нет общего определения семьи. Это не случайно: понятие семьи имеет социологический, а не правовой характер» [15, с. 10]. Безусловно, семья представляет собой сложное многоаспектное явление, требующее разностороннего изучения. Права С.Н. Тагаева, которая пишет, что в современной науке семейного права семья рассматривается уже как явление больше социальное, представляющее собой сложный комплекс естественно-биологических, психологических, духовных и материальных связей, которое не во всех своих элементах может быть приемлема для правового регулирования [28, с. 153]. Но стоит подчеркнуть, что Республика Таджикистан на пути построения правового государства в условиях глобализации и мировой интеграции, юридически закрепила многие социальные, этические и иные подобные категории. В данном аспекте категория «семья» не является исключением. Прав А.Б. Монахов, который пишет, что «термин «семья» в условиях унифицирования правового регулирования общественных отношений при усиливающейся международной интеграции требует своего скорейшего легального закрепления» [18, с. 57].

Мы, конечно же, солидарны с исследователями, которые считают, что невозможно всесторонне, полно и объективно регулировать институт семьи правовыми нормами, так как семейные отношения подвергаются воздействию религиозных установлений, обычаев, традиций, морали и иных социальных регуляторов [11, с. 29]. Следует согласиться с Л.Ю. Грудицыной, что ссылка на социальный характер семьи не

лишает его возможности правового регулирования, так как, попав под воздействие норм права, семья становится социально-правовым явлением, что дает возможность включить в ее определение как социальные, так и правовые признаки [7, с. 7]. Как отмечено в ч. 3 ст. 16 Всеобщей декларации прав человека 1948 г., семья является естественной и основной ячейкой общества и имеет право на защиту со стороны общества и государства. По справедливому замечанию Г.Ф. Шершеневича, «... государство охраняет по возможности неприкосновенность внутренней жизни семьи, опасается излишним вмешательством повредить мирным ее отношениям» [33, с. 407]. Исходя из этого, мы считаем, что созрела объективная необходимость в формулировании легального определения категории «семья» в рамках отраслевого – семейного законодательства. Именно отсутствие законодательной интерпретации дефиниции «семья» порождает ряд проблем в сфере правоприменительной практики. В частности, действующие различные суждения о сущности семьи не позволяют конкретно очертить круг лиц, которые могут быть отнесены к членам семьи. Наряду с этим, в правовой доктрине не утихают бурные дискуссии по вопросу правовой природы и значения семьи. К примеру, Б.М. Гонгалло утверждая, что в различных отраслях законодательства (гражданском, жилищном, трудовом и т.д.) в понятие «семья» вкладывается разное содержание, задается вопросом: да и нужно ли его официальное определение? [25, с. 6]. Но, как мы знаем, только «право, как инструмент социального контроля, призвано упорядочивать общественные отношения, корректируя поведение людей в соответствии с определенными целями» [12, с. 15]. Тем более что правовая доктрина, в принципе, выработала признаки и характерные особенности правовой природы семьи. Достаточным будет выработать единую интерпретацию исследуемой категории и закрепления ее на законодательном уровне.

Итак, как было отмечено выше, в науке существуют различные подходы к определению понятия «семья». Так, согласно толковому словарю семья - группа людей, состоящая из родителей, детей, внуков и близких родственников, живущих вместе [31]. По определению английского социолога Энтони

Гидденса, семьей выступает «группа людей, связанных прямыми родственными отношениями, взрослые члены которой принимают на себя обязательства по уходу за детьми» [5, 155]. А.Г. Харчев раскрывает семью как обладающую исторически определенной организацией малую социальную группу, члены которой связаны брачными или родственными отношениями, общностью быта и взаимной моральной ответственностью и социальной необходимостью, которая обусловлена потребностью общества в физическом и духовном воспроизводстве населения. Приведенные определения, в первую очередь, характеризуют семью как социальный феномен.

Что касается правовой характеристики института семьи, то следует заметить, что категория «семья» выступает предметом исследований ученых различных отраслей права – гражданского, семейного, жилищного и т.д., которые дают ее широкую либо узкую по своему содержанию интерпретацию [29, с. 51]. В юридическом словаре прямо говорится, что термин «семья», широко используемый в законодательстве, имеет социологический, а не правовой характер [2]. На наш взгляд, универсальное определение категории семья и ее критерий должны быть выработаны в рамках науки семейного права, а затем уже использоваться иными отраслями права и законодательства. Ясно, что в нормативных актах страны не может существовать противоречивые понятия одного и того же понятия, в частности, касаясь такой важной центральной категории как семья.

По мнению Х.Т. Насирова, в юридической науке под семьей традиционно понимается круг лиц, связанных личными неимущественными и имущественными правами и обязанностями, вытекающими из брака, родства, усыновления и иных форм принятия детей на воспитание, и признанных способствовать укреплению и развитию семейных отношений [19, с. 255].

Ученые-юристы раскрывают сущность семьи через призму социологического и юридического подхода. К примеру, Л.Ю. Грудцына семью как социальный институт, определила в виде малой группы людей, объединенных кровнородственными или иными

приравненными к ним связями, а также взаимными правами и обязанностями [7, с. 7]. О.Ю. Косова также была сторонником социологической теории, которая считала, что семья – это основанная на лично-доверительных началах малая социальная группа, обладающая переходящими формами, члены которой связаны родством, браком, принятием чужих детей на воспитание, существование и функционирование которой необходимо для воспроизводства общества [16, 20].

По словам Х.Т. Насирова, семья представляет собой союз лиц, созданный на браке, родстве, рождении и усыновления детей, их воспитания [19, с. 256]. На взгляд Н.В. Рахматовой и О.М. Каримовой, семья – необходимый стержень развития общества и государства в целом, гарантирующий возрастание населения, физическое и моральное воспитание молодого поколения, удовлетворения естественных потребностей человека в любви и общении [23, с. 311].

С социологической точки зрения Г.Ф. Шершеневич под семьей подразумевал «постоянное сожительство мужа, жены и детей, то есть...союз лиц, связанных браком, и лиц, от них происходящих» [33, с. 406]. Как видим, в основе приведенного определения лежит критерий постоянного сожительства членов семьи. С обозначенной позицией солидарен ряд других ученых, раскрывающих семью с точки зрения юридического подхода. В частности, А.М. Нечаева предлагает под семьей понимать «общность совместно проживающих лиц, объединенных правами и обязанностями, предусмотренными семейным законодательством» [21, с. 90]. В поддержку данной позиции высказался Г.К. Матвеев, по мнению которого семья представляет собой объединение лиц, связанных личными и имущественными правами и обязанностями, моральной и материальной общностью и поддержкой, ведением общего хозяйства и воспитанием детей [17, с. 48]. По утверждению А.Б. Монахова и А.И. Загоровского, совместность проживания мужа и жены, родителей и детей, усыновителей и усыновленных – это обязательный элемент существования семьи [18, с. 58; 9, с. 1].

Однако некоторые ученые считают, что совместное проживание не может служить основанием для возникновения семейных прав и обязанностей [24, с. 50]. На их взгляд, этот критерий на самом деле является скорее факультативным, нежели обязательным [8, с. 184]. Следует подчеркнуть, что схожей позиции придерживается и мировая судебная практика. Примером тому является судебное дело Беррехаба, рассмотренное в Европейском суде по правам человека, в ходе которого суд указал, что в силу факта рождения родителей и ребенка объединяют узы, создающие «семейную жизнь», независимо от фактического проживания родителей и ребенка [8, с. 184].

Итак, социологический подход к понятию семьи имеет очень широкое толкование, потому, как правильно выразилась М.В. Антокольская, «семья в социологическом смысле может основываться также на фактических брачных отношениях, в том числе и на отношениях между лицами одного пола, которые получают в настоящее время все большее юридическое признание в различных странах» [1, с. 12]. Подобное явление в научной литературе связано с тем, что, изначально законодателем в основу определения семьи был заложен материально-правовой элемент, когда факт совместного проживания, ведения совместного хозяйства, выражающийся во взаимной материальной поддержке и воспитании детей, являлись достаточными, чтобы правоотношения, возникающие в результате этих фактов, признавались семейными [25, с. 35]. Иначе говоря, фактические брачные отношения приравнивались к законным зарегистрированным бракам. Но сейчас законодатель отказался от признания института «фактического брака», лишив его какой-либо правовой защиты. Как подчеркнул Х.Т. Насиров, важнейшим критерием брака, отличающим его от других юридических фактов в семейном праве, становится факт его государственной регистрации в органах записи актов гражданского состояния [19, с. 256].

В науке семейного права существуют другие определения семьи, как правило, совпадающие по смысловому содержанию с вышеприведенными суждениями. Так, по определению Л.М. Пчелинцевой, «под семьей принято понимать основанное на браке или

родстве объединение лиц, связанных между собой личными и имущественными правами и обязанностями, моральной и материальной общностью, взаимной поддержкой, воспитанием детей» [22, с. 2]. В.А. Рясенцев определял семью «как круг лиц, связанных правами и обязанностями, вытекающими из брака, родства, усыновления или иной формы принятия детей на воспитание и призванными способствовать укреплению и развитию семейных отношений» [24, с. 47]. В.И. Бошко понимает под семьей союз лиц, объединенных взаимной материальной и моральной поддержкой, заботой о воспитании потомства и обладающих соответствующими правами и обязанностями [4, с. 89].

Таким образом, в правовой науке действуют разные интерпретации семьи. Следует заметить, что в некоторых странах категория «семья» нашла свое законодательное закрепление. К примеру, в основном законе – Конституции Италии, Ирландии, Греции семья определяется как основа сохранения и развития нации, как естественный первоисточник и объединяющая основа общества [14, с. 169].

Согласно ст. 3 Семейного кодекса Украины семья является первичной и основной ячейкой общества. Семью составляют лица, совместно проживающие, связанные общим бытом, имеющие взаимные права и обязанности. Супруги считаются семьей и тогда, когда жена и муж в связи с учебой, работой, лечением, необходимостью ухода за родителями; детьми и по другим уважительным причинам не проживают совместно. Ребенок принадлежит семье своих родителей и тогда, когда совместно с ними не проживает. Права члена семьи имеет одинокое лицо. Семья создается на основании брака, кровного родства, усыновления, а также на иных основаниях, не запрещенных законом и не противоречащих моральным устоям общества.

Статья 59 Кодекса Республики Беларусь о браке и семье определяет семью как объединение лиц, связанных между собой моральной и материальной общностью и поддержкой, ведением общего хозяйства, правами и обязанностями, вытекающими из брака, близкого родства, усыновления. Другие родственники супругов, нетрудоспособные иждивенцы, а в исключительных случаях и иные лица могут быть признаны в судебном

порядке членами семьи, если они проживают совместно и ведут общее хозяйство.

В соответствии со ст. 1 Кодекса Республики Казахстан о браке (супружестве) и семье в качестве семьи признается круг лиц, связанных имущественными и личными неимущественными правами и обязанностями, вытекающими из брака (супружества), родства, свойства, усыновления (удочерения) или иной формы принятия детей на воспитание и призванными способствовать укреплению и развитию семейных отношений. Аналогичное понятие содержится в ст. 2 Семейного кодекса Кыргызской Республики.

Таким образом, в юридической науке и законодательстве иностранных стран существуют многочисленные и разнообразные определения семьи. Несмотря на это, среди них можно найти точку соприкосновения и выделить критерии, по которым раскрывается сущность исследуемого феномена.

Первый критерий – это взаимная материальная и моральная поддержка. Взаимная материальная поддержка раскрывает экономическую сторону семейных правоотношений и предусмотрена отечественным семейным законодательством. В частности, закон говорит, что супруги обязаны материально поддерживать друг друга (ч. 1 ст. 90 СК РТ), также как и родители обязаны прямо в указанных законом случаях материально обеспечивать своих несовершеннолетних детей и совершеннолетних нетрудоспособных детей, а дети – своих нетрудоспособных родителей (ст.ст. 80, 85, 88 СК РТ). Семейный кодекс Таджикистана оговаривает и иные случаи обязательного предоставления материального обеспечения членами семьи друг другу. В определённых законом установленных случаях за отсутствие такой поддержки предусмотрена санкция со стороны государства. Следовательно, взаимная материальная поддержка является одной из составных частей взаимоотношений между членами семьи, но не главным критерием определения сути семьи. Ведь возвышения экономического критерия сведет к тому, что семья будет восприниматься как союз, преследующий только материальные интересы.

Что касается моральной поддержки, то данный критерий отражает этическую сторону

взаимоотношений в семье. Считается, что оказание духовной поддержки членами семьи друг другу способствует формированию гармонии и взаимопонимания в семье. Сюда можно отнести и иные духовные ценности, например, любовь, уважение, доверие и т.п., формирующие неимущественные отношения, которые не регулируются семейным законодательством. Следовательно, критерий «взаимная материальная и моральная поддержка» не может лежать в основе такого понятия, как семья.

Второй критерий – забота о воспитании потомства, который также на наш взгляд не может быть учтен как один из базовых признаков семьи. Ведь, во-первых, функцию воспитания детей могут осуществлять не только родители, но и иные, специально обученные лица – няни и воспитатели в детских садах, учителя в школах. Во-вторых, как правильно подметил А.Б. Монахов, не все семьи могут физиологически иметь потомство. Означает ли это, что состоящие в браке мужчина и женщина, не имеющие потомства, не являются семейной парой, семьей? Конечно же, нет» [18, с. 59].

Третий критерий – обладание соответствующими личными неимущественными и имущественными правами и обязанностями. Является ли этот признак необходимым для определения понятия «семья»? Думается, что нет. Семья как субъект права не существует, поэтому и ни какими правами, обязанностями не обладает. Личными неимущественными и имущественными правами и обязанностями обладают члены семьи, которые, прежде всего, являются субъектами семейных правоотношений. Наделение субъектов права или правоотношений определёнными правами и обязанностями вытекает из конституционных и отраслевых норм права, которое распространяется фактически на все субъекты права. Поэтому этот критерий, мы считаем, является общеправовой дополнительной характеристикой семьи, но не главным признаком.

Четвертый критерий – ведение общего хозяйства может быть как свойственно семье, так и не свойственно ей. Здесь следует согласиться с Г. Ф. Шершеневичем, который

пишет: «Семья имеет общую квартиру, общую обстановку, сообща или через своего представителя (мужа) приобретает средства, необходимые для ее существования. Но общность, необходимая в границах домашней жизни, за пределами ее продолжается или прекращается, смотря на взгляд законодательства. Право или создает между членами семьи полную разделенность имущества, или устанавливает большую или меньшую степень общности» [33, с. 303]. Иначе говоря, семейное и гражданское законодательство Республики Таджикистана устанавливает режим общей совместной собственности супругов, так и их раздельный режим, который определяется согласно брачному договору. Вместе с тем, общее хозяйство могут вести и соседи по комнате или квартире. Однако они не могут считаться семьей.

Пятый признак – совместное место проживания. По поводу данного признака семьи свою позицию высказал Х.Н. Химатов, по мнению которого «не игнорируя важность взаимных личных контактов членов семьи и совместное их проживание, как образующий фактор для существования нормальных семейных отношений, тем не менее, считаем, что современное семейное законодательство не придало этому признаку обязательный характер, иначе это необоснованно вывело бы определенные отношения из орбиты правового воздействия семейного права» [32, с. 315].

Чтобы ответить на вопрос, можно ли рассмотреть данный признак как руководящий при определении сути семьи, необходимо заглянуть в корень происхождения этого термина. Так, слово «семья» имеет древние индоевропейские корни и происходит от «семия», которое обозначает то, что находится в общем стане» (в одном жилище) [13, с. 40]. В древности в состав семьи входили все члены рода, живущие вместе в одном жилье. Позднее, по свидетельству В.В. Колосова, по составу членов семья понималась вначале со стороны одного супруга — мужа: дорогая моя семеюшка — это прямое обращение мужа к своей жене; впоследствии супружеская пара стала восприниматься как семья, и тогда уже и жена могла назвать своего мужа «дорогим моим семеюшкой»; затем к членам семьи стали относить и детей, так что образовалась уже

современная семья: родители и живущие при них дети (может быть, и родители супругов при них) [13, с. 41-42].

Таким образом, первоначально «семья» рассматривалась как живущие в одном жилище лица; позже под семьей стали понимать совместное проживание на одной территории лиц, связанных определенной близостью. Исходя из сказанного, мы считаем, что совместное место проживания является главным признаком, характеризующим семью, тогда как иные четыре указанных критериев имеют факультативный, вспомогательный характер. В данном контексте, правильно высказалась А. М. Нечаева, которая подчеркнула, что одним из главных признаков семьи выступает совместное проживание ее членов [20, с. 8].

Но на сегодняшний день признак совместного проживания недостаточен для определения понятия «семья», так как на одной территории проживать и по квартире, что не делает их семьей. Поэтому для определения семьи требуется и второй признак — определенная близость совместно проживающих лиц. Следует заметить, что близость всегда рассматривалась как составная часть семейных отношений, которые впоследствии были официально закреплены на законодательном уровне. Это брак мужчины и женщины (ч. 4 ст. 1 и ст. 2 СК РТ), оформленный в соответствии с требованиями закона, а также близкое родство лиц и приравненные к нему отношения (усыновление и т.п.) (ст. 14 и ст. 2 СК РТ). Соответственно этому, получается, что если муж и жена, находящиеся в законном браке, проживают раздельно, то между ними нет семейных правоотношений; они находятся в брачных правоотношениях. Если родные совершеннолетние брат и сестра, проживают раздельно со своими семьями, то между ними нет семьи; они состоят в близкородственных отношениях. Если отец и несовершеннолетний ребенок проживают раздельно, то между ними сохраняются родительские, близкородственные отношения.

Но семьи здесь нет. В связи с этим, считаем неправильным путаницу в применении очень похожих друг к другу отношений. Например, подмена «семейные отношения» такими категориями, как «брачные отношения»,

«родственные отношения» и т.д. На этот факт обращает внимание и Н.Н. Тарусина, которая выступает против названия главы 15 Семейного кодекса Российской Федерации «Алиментные обязательства других членов семьи» в силу того положения, что семьи в данном случае уже не существует. Автор обосновывает свою позицию тем, что между участниками алиментных обязательств данного вида (как, впрочем, и всех других, включая родителей и совершеннолетних детей как обязанных лиц) могло и не быть таковых отношений, общности жизни (даже и в расширительном толковании), а значит - семьи, или, по терминологии Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод, «семейной жизни» [30, с. 58].

Таким образом, в собственном смысле слова семьи нет, если нет совместного проживания. Как быть, если, например, супруг

или ребенок в силу учебы или работы вынужден проживать в другом государстве или месте? Будет ли это считаться семьей. Думаем, что да. Этот момент носит исключительный характер и является уважительной причиной.

Исходя из вышесказанного, на наш взгляд, целесообразным представляется закрепление следующего легального определения «семьи»:

«Семья - это юридически оформленный союз двух (мужчины и женщины) и более совместно проживающих лиц, объединенных браком либо близким родством или приравненным к нему законом правовым состоянием.

Семьей будет признаваться и тогда, когда один из ее членов в связи с учебой, работой, лечением и по другим уважительным причинам не может проживать совместно».

Список литературы:

1. Антокольская М.В. Семейное право: учебник. - М., 2003. - 336 с.
2. Большой юридический словарь (Электронный ресурс). М.: Инфра-М., 2003. - Режим доступа: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/lower/18159> (дата обращения: 05.08. 2020 г.)
3. Бондов С.Н. К вопросу о правовой природе брака [Электронный ресурс] // КубГАУ. 2014. №101(07). - Режим доступа: <http://ej.kubagro.ru/2014/07/pdf/145.pdf> (дата обращения: 10.05.2020).
4. Бошко В.И. Очерки советского семейного права. - Киев, 1952.- 366 с.
5. Гидденс Э. Социология. - М.: Едиториал УРСС, 2005. - 632 с.
6. Гражданское право: учебник: в 3 т. / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. - М., Статут, 1999. - Т.3. - 784 с.
7. Грудцына Л.Ю. Семейное право России: учебник для вузов/ под общ. ред. д.ю.н., проф. Петрова С.М. - М.: ЗАО Юстицинформ, 2006. - 520 с.
8. Железный М.В. Дефиниция института семьи с точки зрения защиты прав несовершеннолетних // Пробелы в российском законодательстве. - 2009. - №2. - С. 183- 186.
9. Загоровский А.И. Курс семейного права. - Одесса, 1909. - 574 с.
10. Закирова С.А. Особенности правового регулирования брачного правоотношения // Власть закона. - 2015. - № 4 (24). - С. 126-130.
11. Иванова Е.В., Семенова И.Ю. К вопросу законодательного оформления семьи как правовой категории // *Oeconomia et Jus*. - 2017. - № 3. - С. 28-34.
12. Иванова Е.В., Семенова И.Ю. Правовые стимулы и правовые ограничения в отечественном семейном праве как современная теоретическая проблема // *Oeconomia et Jus*. - 2016. - № 2. - С. 14-19.
13. Колесов В.В. Древняя Русь: наследие в слове. Мир человека. - СПб., 2000. - 328 с.
14. Колодкина В.Н. Правовая природа термина «семья» в семейном праве России // Вестник Ростовского социально-экономического института. - 2016. Выпуск № 1. - С. 165-170.
15. Комментарий к Семейному кодексу Российской Федерации / отв. ред. И. М. Кузнецова. - М.: Юристъ, 1996. - 527 с.
16. Косова О.Ю. Семейное и наследственное право России. - М.: Статут, 2001. - 310 с.
17. Матвеев Г.К. Советское семейное право: учебник. - М., 1985.- 240 с.

18. Монахов А.Б. Семья: правовое определение понятия // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. - 2014. - № 9. – С. 55-60.
19. Насиров Х.Т. Семья как предмет семейных правоотношений // Национальная правовая система Республики Таджикистан и стран СНГ: анализ тенденций и перспектив развития: материалы V международной научно-практической конференции (Душанбе, 31 октября 2017 г.). - Душанбе: РТСУ, 2017. – С. 254-256.
20. Нечаева А. М. Семейное право: курс лекций. - М.: Юрайт, 2011. – 294 с.
21. Нечаева А.М. Семейное право: актуальные проблемы теории и практики. - М.: Юрайт-Издат, 2007. – 280 с.
22. Пчелинцева Л.М. Комментарий к Семейному кодексу Российской Федерации. - М.: Норма, 1999. – 689 с.
23. Рахматова Н.В., Каримова О.М. Законодательство Российской Федерации и Республики Таджикистан, регулирующие права женщин // Национальная правовая система Республики Таджикистан и стран СНГ: анализ тенденций и перспектив развития: материалы VII международной научно-практической конференции, посвященной 25-летию Конституции Республики Таджикистан (Душанбе, 31 октября 2019 г.). - Душанбе: РТСУ, 2019. – С. 310-315.
24. Рясенцев В.А. Семейное право. - М.: Юрид. лит., 1967. – 224 с.
25. Семейное право: учебник / [Б.М. Гонгало, П.В. Крашенинников, Л.Ю. Михеева и др.]; под ред. П.В. Крашенинникова. - М.: Статут, 2016. – 302 с.
26. Семенова И.Ю. К вопросу о генезисе правовых стимулов и ограничений в правовом регулировании семейных отношений // Юридическая наука. - 2011. - № 3. – С. 43-45.
27. Синайский В.И. Русское гражданское право. М.: Статут, 2002. – 638 с.
28. Тагаева С.Н. К особенностям семейно-правовой ответственности // Известия Академии наук Республики Таджикистан. - 2010. - №2. – С.153- 156.
29. Тарасова А.Е., Мясникова Е.В. Правовые категории «семья» и «члены семьи» в семейном, гражданском и жилищном праве: проблемы соотношения // Северо-кавказский юридический вестник. - 2013. - №1. – С. 51 - 60.
30. Тарусина Н.Н. Российский семейный закон: между конструктивностью и неопределенностью. - Ярославль: ЯрГУ, 2012. – 234 с.
31. Ушаков Д.Н. Толковый словарь [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/1021698> (дата обращения: 04.08. 2020).
32. Химатов Х.Н. Рассуждения о понятиях «семья» и «члены семьи» // Национальная правовая система Республики Таджикистан и стран СНГ: анализ тенденций и перспектив развития: материалы V международной научно-практической конференции (Душанбе, 31 октября 2017 г.). – Душанбе: РТСУ, 2017. - С. 310-316.
33. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.). - М.: Фирма «СПАРК», 1995. – 556 с.

Аннотатсия

Нуктаҳои назариявии мувоҳисавӣ оиди категорияи «оила» дар ҳуқуқи оилавӣ

Дар мақола равишҳои гуногуни муайян кардани мафҳуми оила таҳлил карда шудаанд. Ҳадафи ин таҳқиқот таҳия намудани таърифи муаллифи категорияи "оила" мебошад. Муаллиф таърифҳои гуногуни оила ва мавқеи олимонро дар бораи зарурати ба таври расмӣ муттаҳид кардани мафҳуми оила таҳлил карда, қайд менамояд, ки набудани таърифи ҳуқуқии ин категория боиси нигаронӣ ва номуайянии баъзе ҷанбаҳои муҳими ин падида мегардад. Дар натиҷа, муаллиф ба ҳулосае меояд, ки мафҳуми оила дар сатҳи давлатӣ ба таври расмӣ мустақкам бояд карда шавад.

Аннотация

Дискуссионные подходы к категории «семья» в семейном праве

В статье анализируются различные подходы к определению понятия семьи. Целью данного исследования является выработка авторского определения категории «семья». Проанализировав различные определения семьи и позиции ученых о необходимости официального закрепления

понятия семьи, автор утверждает, что отсутствие легального определения данной категории влечет неурегулированность и неопределённость в некоторых важных аспектах данного феномена. В результате чего, автор приходит к выводу, о необходимости официального закрепления понятия семьи на государственном уровне.

Annotation

Discussion approaches to the category «family» in family law

The article analyzes various approaches to defining the concept of a family. The purpose of this study is to develop the author's definition of the category "family". Having analyzed various definitions of the family and the positions of scientists about the need to officially consolidate the concept of a family, the author argues that the absence of a legal definition of this category entails unsettledness and uncertainty in some important aspects of this phenomenon. As a result, the author comes to the conclusion that it is necessary to officially consolidate the concept of a family at the state level

Анушервони Исрофил,

ҳуқуқшиноси Хадамоти ҳифзи меҳнати идораи ҳуқуқи Раёсати Бонки давлатии амонатгузори Чумҳурии Тоҷикистон “Амонатбонк”.

E-mail: stark_1199@mail.ru

Тел.: (+992) 901-55-82-28.

Шамсиддинзода Искандари Бобоназар,

сармутахассиси шуъбаи иттилооти ҳуқуқӣ ва мураббатбозии Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Чумҳурии Тоҷикистон.

E-mail: super_x_94@mail.ru

Тел.: (+992) 900-98-88-96.

ҲУҚУҚИ КЎДАК БА ИЗҲОРИ ФИКРИ ХУД

Калидвожаҳо: кӯдак; ҳуқуқи кӯдак; изҳори фикр; баҳисобгирии фикр; фарзандхондӣ кӯдак; муайянсозии падарӣ.

Ключевые слова: ребёнок; права ребенка; выражение мнения; учет мнения; усыновление ребенка; установление отцовства.

Keywords: child; the right of the child; expression of opinion; taking into account opinions; adoption of a child; establishment of paternity.

Ҳуқуқи кӯдак ба изҳори фикри худ яке аз зухуроти муҳим барои амалӣ гардонидани ҳуқуқи ухдадорихояш ба ҳисоб меравад. Зеро кӯдак низ узви ҷудонашавандаи ҷомеа буда, ҳуқуқҳои он бошад дар баробари дигар шахсон арзиши олӣ эътироф гардидааст. Дар қонунгузори амалқунандаи Чумҳурии Тоҷикистон изҳори фикри кӯдак бо истилоҳҳои гуногун пешбинӣ карда шудааст ё ба ҷои истилоҳи изҳори фикр, истилоҳҳои «ақида», «озодии сухан», «озодии андеша», «хоҳиши ӯ» ва ғайраҳо истифода шудаанд. Дар фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ истилоҳи «ақида» ба маънои эътиқод, боварӣ; маслак; **ақида доштан** бовар ва эътиқод доштан, 2. фикр, мулоҳиза; **ба ақидаи...** назар ба фикри..., аз рӯи мулоҳизаи...; **назар, ба ақидаи...** назар ба фикри..., аз рӯи фикри маънидод гирдидааст. Дар фарҳанги мазкур истилоҳи фикр бошад ба маънои андеша, таамул, 2. ҳаёл, мулоҳиза шарҳ дода шудааст. Аз мафҳумҳои мазкур бармеояд, ки калимаҳои «ақида», «фикр» ва «андеша» ба ҳамдигар наздикии зиҷ доранд [1. с.668].

Имрӯз дар Чумҳурии Тоҷикистон изҳори фикр аз қонуни асосӣ ва волотарин, яъне Конститутсияи Чумҳурии Тоҷикистон оғоз гардида, то ба Кодекси оилавӣ, граждони, меҳнатӣ, муурофияи граждони, ҷиноятӣ ва қонуни соҳавӣ дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак

танзимии ҳуқуқии худро ёфтаанд. Вобаста ба соҳаҳои алоҳида изҳори фикри кӯдак вобаста ба синну сол ва вазъи ҳуқуқиаш дар ҷомеа аз нигоҳи манфиатҳои онҳо ба таври гуногун иҷозат дода шудааст. Тавре дар Эъломияи ҳуқуқи кӯдак зикр шудааст, «кӯдак, бинобар ба камолоти ҷисмонӣ ва фикрӣ нарасиданаш, ба муҳофизату ғамхорӣ махсус, аз ҷумла ҳифзи зарурии ҳуқуқӣ, чи то таваллуд ва чи баъди таваллуд, эҳтиёҷ дорад» [2].

То инҷониб вобаста ба изҳори фикри кӯдак дар адабиётҳои ватанӣ таҳти тадқиқоти илмӣ қарор нагирифтааст. Дар адабиётҳои илмӣ, таълимӣ ва ғайраҳо изҳори фикри кӯдак аз ҷиҳати иштирок дар муносибатҳои оилавӣ аз ҷониби олимони шарҳ дода шудааст. Айни ҳол дар Чумҳурии Тоҷикистон бинобар набудани механизми амалигардонии ҳуқуқи кӯдак ба изҳори фикри худ оид ба ҳамаи масъалаҳо, ки ба он дахл доранд мушкилиро ба миён овардааст. Аз ин лиҳоз, зарур пеш омадааст, ки падидаи изҳори фикри кӯдакро таҳти омӯзиш ва таҳлили ҳамаҷонибаи қонунгузорӣ ба роҳ монем.

Ҳамин тавр, пеш аз ҳама изҳори фикри кӯдак аз моддаи 30 Конститутсияи Чумҳурии Тоҷикистон яъне озодии сухан сарчашма мегирад. Маҳз тавасути озодии сухан ба кӯдак имконпази мегардад, ки фикри худро озодона

изҳор намояд. Бинобар ин, моддаи мазкури Конституция нақши назаррасро дар изҳори фикри кӯдак мебозад. Дар Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳар шахс новобаста аз миллат, наҷод, чинс, сину сол ва мавқеашон озодии сухан кафолат дода шудааст [3, с.70]. Озодии афкор ва сухан - яке аз ҳуқуқҳои сиёсии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, дар Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 30) ва дигар қонунҳои қорӣ муқаррар шуда, аз тарафи давлат кафолат дода шудааст. Ба андешаи як қатор олимони ҳуқуқшинос Маҳмудов М.А., Холиқзода А.Ғ., Раҳимзода М.З. озодии афкор (ақида) ин озодии конституционӣ ба шумор рафта хусусияти хоси ҳудро дорад. Барои амалӣ гаштани озодии афкор якҷанд омилҳои асосӣ зарур мебошад: яқум, дар ҷамъият муҳити мусоид барои шахс ба вучуд овардан зарур аст, ки ӯ озодона бетаҳдид ва аз ҳар гуна ақидаҳо озод фикр ронда тавонад. Дуввум, озодии афкор ин ифодаи амалӣ буда, ба воситаи озодии сухан иҷро мегардад. Аммо сухан танҳо яке аз воситаҳои баёни ақидаҳои инсон мебошад. Шахс метавонад бо дигар воситаҳо афкори ҳудро ифода кунад (масалан, ба воситаи мактуб, ба воситаи нақш офаридан ва ғайраҳо). Сеюм, озодии афкор ба тариқи истисно яке аз воситаи таъсиррасонии психотропии шуури одам ҳам шуда метавонад. Озодии сухан воситаи озодона дар пеши мардум ақидаҳои ҳудро баён намудан ба таври расмӣ ва ё муқаррарӣ ба шумор меравад. Озодии сухан одатан дар воситаҳои ташвиқоту тарғибот истифода шуда, шахс метавонад, ки онро ба мақсади муайян ва расман баён намояд, аз ҷумла ақидаҳои сиёсӣ, динӣ ва ғайраро [4, с.241]. Олимони дигари ҳуқуқшиносӣ тоҷик низ ин андешаро дастгирӣ намуда қайд менамоянд, ки озодии сухан, ақида ва изҳори фикри кӯдак ҳуқуқҳои сиёсӣ ба шумор рафта ба ҳамаи воситаҳо баён карда мешавад [3, с.70]. Дар баробари ин қайд кардан ба маврид аст, ки дар Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дигар масъалаҳои мавҷуд ҳастанд, ки ба инобат гирифтани изҳори фикри кӯдак дар ҳалли онҳо зарур шуморида мешавад. Аз ҷумла ҳуқуқ ба мусофират, интиҳоби маҳалли зист, тарк ва бозгашт ба ҷумҳурӣ (моддаи 24), ҳуқуқ ба моликият ва мерос (моддаи 32), ҳуқуқ ба меҳнат (моддаи 35), ҳуқуқ ба истироҳат

(моддаи 37), ҳуқуқи иштирок дар ҳаёти фарҳангии ҷомеа (моддаи 40).

Дар Конвенсия оид ба ҳуқуқҳои кӯдак, ки аз ҷониби Ассамблеяи генералии Созмони Милали Муттаҳид аз 20 ноябри соли 1989 зикр шудааст, ки кӯдак ҳуқуқ дорад фикри ҳудро озодона баён намояд. Дар моддаи 12 Конвенсияи мазкур зикр карда мешавад, ки «давлатҳои аъзо ба кӯдаке, ки қодир аст ақидаҳои шахсии ҳудро баён карда тавонад, ҳуқуқи изҳор намудани ин ақидаҳо аз рӯи тамоми масъалаҳои ба кӯдак дахлдошта таъмин менамоянд, зимнан ба ақидаҳои кӯдак мутобиқи синну сол ва камолоти кӯдак аҳамияти зарурӣ зоҳир карда мешавад. Дар қисми моддаи мазкур бошад зикр карда мешавад, ки бо ин мақсад ба кӯдак, аз ҷумла, имконият дода мешавад, ки дар ҷараёни ҳамагуна тафтишоти судӣ ё маъмурии ба кӯдак дахлдошта бевосита ё ба воситаи намоянда ё мақоми дахлдор, бо тартиби пешбининамудаи меъёрҳои муҳофизатии қонунгузори миллии ақидаи ҳудро баён кунад. Ҳуқуқи мазкур имконият медиҳад, ки кӯдакон озодона ҷустуҷӯ намудан, гирифтани ва таҳвил намудани ҳамагуна иттилоот ва ғояҳо, сарфи назар аз шакли ҳатфӣ ё чопӣ, дар шакли асарҳои санъат ё бо кумаки дигар воситаҳои интиҳобнамудаи кӯдак, ба истиснои ғайриқонунӣ будани ҷунин намуди изҳори фикр ҳуқуқ пайдо намоянд.

Ҳуқуқи мазкури кӯдакон дар моддаи 57¹ Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон низ пешбинӣ карда шудааст ва кӯдакро ҳамчун шахсият эътироф намуда, зарурати гирифтани фикри кӯдак муқаррар менамояд. Чи тавре А.М. Нечаева қайд менамояд, ки «ин шаҳодати онро медиҳад, ки як далели дигар ба риояи муқаррароти Конвенсия оид ба ҳуқуқи кӯдак» буда, баҳисобгирии изҳори иродаи онҳо, ки дар ҳолатҳои муайяннамудаи қонун аҳамияти ҳуқуқӣ, яъне, қувваи ҳатмӣ дорад. Инчунин давлат воситаи самараноки дастгирии манфиатҳои кӯдакро ҳамчун шахсият истифода мебарад [6, с.224].

Бинобар ин, бояд ба назар гирифт, ки ҳуқуқи кӯдак ба изҳори фикри худ ва ҳуқуқи кӯдак ба баҳисобгирии фикри худ категорияи гуногуни ҳуқуқӣ мебошанд. Ҳамин тавр, кӯдак ҳуқуқ дорад дар ҳалли ҳамагуна масъалаҳои оилавӣ, ки ба манфиатҳои ӯ дахлдоранд, фикри ҳудро озодона изҳор намояд, ҳамчунин дар

рафти мурофиаҳои судӣ ва маъмури иштирок кунад. Ба инобат гирифтани фикри кӯдаки аз сини даҳсола боло ҳатмӣ мебошад (мод. 57¹ КО ҚТ). Тибқи мазмуни моддаи мазкур ба волидайн муқаррароти зерин пешбинӣ гардидааст: волидайн бояд на танҳо розигии кӯдакро ба инобат гиранд, балки норозигии онро дар ҳалли ин ё он масъалаи аз ҷониби онҳо қабулгардидаро ба назар гиранд. Ҳуқуқи кӯдак ба баҳисобгирии изҳори фикру ӯ аз синни даҳсолагӣ оғоз мешавад. Қонунгузор муқаррароти мазкурро тибқи тавсияи Конвенсия оид ба ҳуқуқи кӯдак пешбинӣ намуда, дар моддаҳои 58, 72, 132, 134, 136 ва 143 дарҷ гардидааст, ки фикри кӯдак ҳатмӣ мебошад, ба истиснои ҳолатҳое, ки ба манфиатҳои ӯ зид мебошад.

Дар моддаи 14 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 март соли 2015, №1196 “Дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак” муқаррар гардидааст, ки ҳар як кӯдак ба озодии сухан ва изҳори ақидаи худ, озодии вичдон ва инкишофи фаъолнокии ҷамъиятӣ, ба гирифтани ва интишори иттилооти ба синни ӯ мувофиқ, иштироки ихтиёрӣ дар ташкилотҳо тибқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ дорад.

Дар адабиёти илмӣ қайд карда шудааст, ки синни 10-солагӣ хело синну соли кам мебошад, ки ба иродаи кӯдак аҳамияти ҳалқунандаро дод. Масалан, А.И. Пергамент зикр менамояд, ки барои ҳалли мустақилонаи ин ё он масъала зарур аст, ки мафкураи кӯдак бакамол расида бошад ва пешниҳод менамояд, ки синну соли 12-солагӣ дар ҳамаи ҳолатҳое, ки дар он қонун ба иродаи ноболиғ аҳамияти ҳалқунанда медиҳад, муқаррар карда шавад [7, с.98]. Инчунин Н.В. Летова қайд менамояд, ки меъёри гирифтани розигии кӯдак дар синну соли 10-солагӣ дар амалия бояд пурра татбиқшаванда бошад. Синну соли 10-солагии кӯдак дар қонун муқарраршуда бидуни ҷиҳатҳои илмӣ, ҷисмонӣ ва равонии кӯдак пешбинӣ гардидааст, аммо ба ҳамон синну соли ба кӯдак муқарраршуда, дарки муносибати худ ба вучуд меояд ва мулоҳизаҳои (фикри) худро дар бораи ин ё он муносибат баён намуда метавонад [8, с.78].

М.В. Антоколская аҳамияти ҳуқуқи кӯдакро ба изҳори ақида куллан дуруст қайд намудааст, ки: “Баҳисобгирии фикри кӯдак маънои онро дорад, ки яқум, ӯ шунида

мешавад, дуом, хангоми норозӣ будан бо фикри кӯдак, шахсони ҳалқунандаи маъалаҳои ба манфиатҳои ӯ тааллуқдоштаро, уҳдадоранд исбот намоянд, ки бо қадом сабаб хоҳиши кӯдакро ба инобат нагирифтаанд” [9, с.189].

Ҳангоми таҳияи муқаррарот оид ба изҳори озоди фикру ақидаи кӯдак хангоми ҳаллу фасли масъалаҳое, ки ба манфиатҳои ӯ дахл доранд, қонунгузор шаклҳои гуногуни истифодаи ҳуқуқи изҳори фикри кӯдакро таъмин намуда, ҳолатҳое муайян мекунад, ки нуктаи назари кӯдак аҳамияти ҳуқуқӣ дорад:

- аввалан, кӯдак ҳуқуқ дорад хангоми ҳалли масъала дар оила оид ба масъалае, ки ба манфиатҳои ӯ дахл дорад, ибрази андеша кунад;

- дуом, кӯдак ҳуқуқ дорад дар ҷараёни мурофиаҳои судӣ ва маъмури шунида шавад;

- сеюм, бо назардошти фикру ақидаи кӯдаки то даҳсола ҳатмӣ мебошад, агар ин ба манфиатҳои ӯ мухолиф набошад;

- чорум, дар ҳолатҳои пешбининамудаи КО ҚТ, мақомоти васоят ё суд метавонанд танҳо бо розигии кӯдаки 10-сола қарор қабул кунанд.

Чӣ тавре Н.Н. Тарусина қайд менамояд ҳуқуқи кӯдак ба изҳори фикри худ метавонад ба ду маҳаки асосӣ тариқабандӣ карда шавад: дар алоҳида ва дастаҷамъона амал менамояд; аз рӯи синну сол ва аҳамияти санади меъёрии ҳуқуқи оилавӣ.

Дар Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон изҳори фикри кӯдак ба таври гуногун гурӯҳбандӣ карда шудааст. Масалан, дар моддаҳои 27, 28, 29, 30, 31 КГ ҚТ ноболиғро баъд аз сипарӣ намудани синну соли муайян ҳуқуқ додааст, ки аҳдҳои гуногуни гражданию ҳуқуқӣ бандад. Мазмуни меъёрҳои мазкур маънои онро доранд, ки баъди сипарӣ намудани синну соли муайян кӯдак ҳуқуқи изҳори фикри худро баён менамояд ва ҳуқуқи бастанӣ шартномаҳоро дорад. Масалан, тибқи моддаи 28 КГ ҚТ баъди розигии падару модар аз синни 16-солагӣ ба ҷаъолияти меҳнатӣ ва соҳибкорӣ машғул шавад, ки дар ин маврид қобилияти пурраи амалро ба даст меорад. Ин ҳам бошад ба изҳори ақидаи кӯдак низ таъсири худро мерасонад. Яъне, изҳори фикри кӯдак дар ин маврид то ба расидани синну соли 16-солагӣ баъди эмансипатсия шудани онҳо изҳори фикри худро пайдо менамояд.

Дар Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад изҳори фикри кӯдак дар ҳолати истисно бо таълимгирандагоне, ки ба синни чордаҳ расидаанд, инчунин таълимгирандагоне, ки ба синни чордаҳ нарасидаанд ва дар театрҳо, ташкилотҳои банаворгирии кино, консертҳо, сиркҳо ва дигар ташкилотҳои эҷодӣ бе зарар расонидан ба саломатӣ ва инкишофи маънавиашон иштирок менамоянд, бо мувофиқаи падар ё модар ва дигар шахсони тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон онҳоро ивазкунанда бе ҳалалдор кардани раванди таълим метавонанд шартномаи меҳнатӣ банданд. Дар моддаи мазкур бояд ба он диққат дод, ки то ба синни 14-солагӣ ё пеш аз он барои машғул шудан ба фаъолияти меҳнатӣ розигии падару модари кӯдак зарур мебошад. Яъне, ба мисли меъёри болозикри Кодекси граждани изҳори фикри кӯдак баъди розигии падару модар иҷозат дода шудааст [10].

Дар муурофияҳои граждани, оилавӣ, маъмурӣ, ҷиноятӣ изҳори фикри кӯдак ҳангоми пурсиш ба инобат гирифта мешавад, вале танҳо бо иштироки намоёдагии қонуниашон амалӣ карда мешавад (ниг. ба КМҶ ҚТ, КМГ ҚТ, КММ ҚТ).

Дар умум изҳори фикри кӯдак дар муносибатҳои гуногуни ҷамъиятӣ ба таври гуногун иҷозат дода шудааст, ин ҳам бошад бо дарназардошти мафкуравӣ, ҷисмонӣ, равонии кӯдак ва манфиатҳои беҳтарини онҳо маҳдудиятҳо гузошта мешавад. Аммо ин маънои онро надорад, ки қонунгузор тамоми ҷиҳатҳои изҳори фикри кӯдакро ба инобат гирифтааст. Алалхусус дар санади қонунгузории соҳавӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак” вобаста ба изҳори фикри кӯдак ҳолигӣ дида мешавад. Беҳуда нест, ки дар зербанди 1 банди 12 «Нақшаи миллии амалҳо ҷиҳати иҷрои тавсияҳо вобаста ба гузоришҳои муттаҳидаи сеюм ва панҷуми Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба иҷрои Конвенсия оид ба ҳуқуқи кӯдак барои солҳои 2018-2022», ки дар асоси супориши муовини Сарвазирӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 апрели соли 2018, №32/6-75 тасдиқ шудааст, зикр карда мешавад, ки изҳори фикри кӯдак дар ҳамаи масъалаҳои ба ӯ тааллуқдошта,

алалхусус дар масъалаҳои маъмурию судӣ дар қонуни соҳавӣ тағйиру иловаҳо ворид карда шавад. Бояд фаромӯш накард, ки нақшаи чорабиниҳои мазкур дар асоси тавсияҳои Ассамблеяи генералии СММ оид ба ҳуқуқҳои кӯдак қабул карда шудааст.

Бинобар ин, дар натиҷаи таҳлил ва омӯзиши қонунгузорӣ дар самти изҳори фикри кӯдак муайян гардид, ки масъалаи зикргардида дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон танзими худро ёфтааст. Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак”, ки қонуни соҳавӣ ба ҳисоб меравад, изҳори фикри кӯдак бо истилоҳи озодии сухан, озодии ақида ишора гардидааст.

Дар қонунгузорӣ вобаста ба изҳори фикри кӯдак вобаста ба ҳамаи масъалаҳои, ки ба ӯ дахл доранд, танҳо дар доираи қонунгузории оилавӣ ҳаллу фасл гардидаанд. Аммо дар муносибатҳои ҳуқуқӣ дигар масъалаҳои ҳастанд, ки изҳори фикри кӯдак зарур шуморида мешавад. Омӯзиш ва таҳлили Қонуни намунавии Иттиҳоди давлатҳои мустақил “Дар бораи кафолатҳои асосии ҳуқуқҳои кӯдак дар давлат” №33-11, аз 3 декабри соли 2009 нишон дод, ки дар моддаи 18 он изҳори фикри кӯдак вобаста ба ҳамаи масъалаҳои, ки ба ӯ дахл доранд, муайян гардидааст.

Аз ин лиҳоз, пешниҳод карда мешавад, ки дар қисми 1 моддаи 14 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак” пас аз калимаи изҳори ақидаи худ калимаи **“ҳангоми ҳалли тамоми масъалаҳои, ки ба ӯ дахл дорад”** ворид карда шавад.”

Ба ғайр аз ин, қисми 2 моддаи мазкур дар таҳрири зерин ифода карда шавад: “2. Ҳар як кӯдак ҳуқуқ дорад фикри худро оид ба ҳама масъалаҳои, ки ба ӯ дахл доранд, озодона баён кунанд ва нуқтаи назари кӯдак мувофиқи синну солаш ба инобат гирифта шавад. Аз ҷумла, ба кӯдак мустақиман ё тавассути намоёнда ё мақоми дахлдор имконият фароҳам оварда шудааст, ки дар ҷараёни ҳама гуна суд ё муурофияҳои маъмурӣ, ки ба ӯ таъсир мерасонанд, тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон шунида шавад.”

Рӯйхати адабиёт:

1. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ зери таҳрири Назарзода С, Сангинов А, Каримов С. А. (ибора аз 2 ҷилд). Душанбе.2008. 950 сах. С. 668.
2. Эломияи ҳуқуқи кӯдак аз 20 ноябри соли 1959 дар XIV Ассамблеяи генералии СММ таҳти №1386 қабул карда шудааст [Манбаи электронӣ] <https://undocs.org/pdf/declarations/> (санаи мурочиат 10.06.2020)
3. Тафсири илмию оммавии Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Зери таҳрири. Маҳмудов М.А., Душанбе 2009. С.70
4. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ / Зери таҳрири академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илми ҳуқуқ, профессор, Маҳмудов М.А. - Душанбе: ЭР-граф, 2008. - 620 сах. С. 241
5. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак»./Зери таҳрири Раиси Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Шермуҳаммад Шоҳиён – Душанбе, 2019. – 395 сах.
6. Нечаева А.М. Россия и ее дети (ребенок, закон, государство). М., 2000. С. 224.
7. Пергамент А.И. Опекa и попечительство. М., 1966. С. 98.
8. Летова Н.В. Усыновление в Российской Федерации: правовые проблемы. М., 2006. С. 78
9. Антокольская М.В. Семейное право: учебник. М., 2002. С. 189
10. Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 июли соли 2016, №1329 (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2016, №7, мод. 604)

Аннотатсия

Ҳуқуқи кӯдак ба изхори фикри худ

Муаллиф ақидаи кӯдакро бо мавҷудияти ягон маъноии ҳуқуқи тавсиф мекунад. Дар асоси ин, ҳуқуқ карда шуд, ки дар баъзе ҳолатҳо бо назардошти нуқтаи назари кӯдак асоси қонунӣ барои қабули ин ё он қарор ва дар натиҷа далели ҳуқуқии пайдоиши муносибатҳои насли бо иштироки ноболигон мебошад.

Аннотация

Права ребёнка на выражение своего мнения

Авторы характеризуют мнение ребенка наличием определенной правовой значимости. На основании этого сделан вывод о том, что в ряде случаев учет мнения ребенка является юридическим основанием для принятия того или иного решения и как следствие — юридическим фактом для возникновения семейных правоотношений с участием несовершеннолетних.

Annotation

Rights of the child to express their opinion

The author characterizes opinion of the child existence of a certain legal importance. On the basis of it I drew a conclusion that in some cases the accounting of opinion of the child is a legislative basis for adoption of this or that decision and as a result — the legal fact for emergence of seed legal relationship with participation of minors.

Самизода Фурқат Давлаталӣ,
унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тиҷорати
факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон.

E-mail: samiev_f@mail.ru

Тел.: (+992)908-28-98-89.

БАЪЗЕ ПЕШНИҲОДҲО ОИД БА РУШДИ САЙЁҲИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Калидвожа: сайёҳии байналмилалӣ; қонунгузори Чумҳурии Тоҷикистон, фаъолияти сайёҳии байналмилалӣ; фаъолияти соҳибкорӣ; субъектони махсусгардонидашуда дар соҳаи сайёҳӣ; танзимгари сайёҳӣ; агентҳои сайёҳӣ; ташаккул ва пешбурди хизматрасонии сайёҳӣ; аҳдҳои иқтисоди беруна.

Ключевые слова: международный туризм; законодательство Республики Таджикистан; международная туристическая деятельность; предпринимательская деятельность; специализированные субъекты в сфере туризма; туроператор; турагент; формирование и продвижение туристических услуг; внешнеэкономические сделки.

Keywords: international tourism; legislation of the Republic of Tajikistan; international tourism; entrepreneurial activity; specialized subjects in the field of tourism; tour operator; travel agent; formation and promotion of tourism services; foreign economic transactions.

Баъди ба даст овардани истиқлолият Тоҷикистон низоми сустинкишоффтаи соҳаи сайёҳиро ба мерос гирифт, ки он ба талаботи иқтисоди бозорӣ ҷавобгӯ набуд. Дар баробари вучуд доштани омилҳои ба рушди сайёҳӣ мусоидаткунанда, дар минтақаҳои ҷумҳурӣ боз як қатор мушкилоте ҷой доранд, ки барои инкишофи ин соҳа халал мерасонанд. Аз байн бурдани ин мушкилот ва беҳтар шудани фазои сармоягузорӣ, ҷалби сармоя ба инфрасохтори сайёҳӣ, баланд бардоштани сатҳи хизматрасонӣ, пайдо намудани бозорҳои нави ҷаҳонӣ ва ҷалби бештари сайёҳон ба болоравии иқтисодӣ ва сатҳи некуаҳволии мардум тақдирӣ мебахшад. Ҷиҳати пайдо намудани роҳҳои ҳалли мушкилоти мавҷудаи соҳаи сайёҳӣ, аз таҷрибаи ҷаҳонӣ маълум мегардад, ки барои ҷалб намудани сармоя ба соҳаи сайёҳӣ давлат аввалан самтҳои афзалиятноки онро муайян карда, ба он имтиёзҳо ҷудо менамояд. Инчунин зарур аст, ки дар марҳилаи аввал давлат бахши хусусиро барои сармоягузорӣ ҳавасманд гардонида, барои обод намудани мавзӯҳои сайёҳӣ заминаҳои зарурии иқтисодӣ ва ҳуқуқиро таъмин намояд. Пас аз гузаштани фосилаи муайяни вақт (аз 3-5 сол) онҳо ба манбаи муҳими воридоти асъори хориҷӣ табдил хоҳанд ёфт.[14]

Сайёҳӣ ҳамчун як омил мураккаби иқтисодӣ объектҳои таҳлили илмҳои гуногун мебошад, аммо бисёртар ингуна таҳлилҳоро олимони иқтисодӣ гузаронидаанд. Шумораи таҳлилҳои ҳуқуқӣ дар соҳаи сайёҳии байналмилалӣ дар муқоиса бо таҳлили иқтисодӣ онқадар зиёд нест. Аммо дар солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор асарҳои муҳим, ки барои батанзимдарории фаъолияти сайёҳӣ ва шартномаи хизматрасонии сайёҳӣ бахшида шудаасту ин ё он масъалаҳои сайёҳии байналмилалиро фаро мегирад, ба вучуд омадаанд. Масалан асарҳои Д.Ш. Сангинов.[6-13]

Дар давлатҳои хориҷа бошад мавриди таҳлили комплекси масоили сайёҳӣ аз ҷониби олимони П.С. Барабанова[1], Н.А. Ган[2], Ю.В. Никонорова[3], А.Н. Ошноков[4], Т.В. Ромашова[5], Д.П. Стригунова[15], А.В. Тихомирова[16], О.В. Ткаченко[17], Ю.А. Чененов[18], М.В. Шаруева[19] ба амал бароварда шудааст.

Таҳлили кулли асарҳои номбаршуда ба мо имкон фароҳам овард, ки бо назардошти меъёрҳои қонунгузори амалкунандаи соҳаи сайёҳӣ бахри рушди сайёҳии байналмилалӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъзе аз пешниҳодҳои худро ҷиҳати мукамал намудани мафҳумҳои назариявӣ ва қонунгузорӣ пешниҳод намоем.

1. Сайёҳии байналмилалӣ омилҳои комплекси иҷтимоиву иқтисодӣ ва ҳуқуқи ро дарбар мегирад, ки на танҳо ҳамчун саёҳати байналмилалӣ сайёҳ фаҳмида мешавад, инчунин ҳамчун фаъолияти соҳибқорӣ байналмилалӣ, ки ба ташкил ва амалӣ намудани чунин саёҳат равона карда шудааст, фаҳмида мешавад.

2. Сайёҳии байналмилалӣ яке аз намудҳои мусофират ба шумор рафта, мумкин аст ҳамчун даромад ва баромад аз марзи як давлат, инчунин ҳамчун мусофирати ҷаҳонӣ аз марзи ҳама давлатҳо баррасӣ карда шавад. Сайёҳии байналмилалӣ ҳамчун як намуди мусофират дорои як қатор аломатҳои мебошад, ки онро аз дигар намудҳои сайёҳӣ ҷудо мекунад, ки ин имконият медиҳад, то ки онро ба намуди муайяни саёҳат-сайёҳати байналмилалӣ сайёҳ шомил намоём. Аломатҳои сайёҳии байналмилалӣ инҳо мебошанд: мақсади муайяни онҳо, ки ба «мақсади умумӣ» сайёҳии байналмилалӣ муқобил нест; маҳдуд будани вақти сайёҳӣ; амалӣ намудани он аз ҷониби шахсоне (сайёҳоне), ки дар мамлакатҳои хориҷа ҷои истиқомати доимӣ надоранд; таъмин будани сафар бо хизматрасониҳои сайёҳӣ (хизматрасониҳои сайёҳии комплексӣ). Дар зери мафҳуми мақсади умумӣ сайёҳии байналмилалӣ сафар қардан бо он мақсаде фаҳмида мешавад, ки иммигрантсия ва ё машғул шудан ба фаъолиятиро, ки дар мамлақати будубош пардохт карда мешавад, истисно мекунад. Чунин аломат ҳамчун сафар намудан дар вақтҳои холигӣ нисбати гурӯҳи махсуси сафарҳои сайёҳӣ мумкин аст ба сифати аломати иловагӣ истифода карда шавад, лекин наметавонад барои ҳама намудҳои онҳо ҳамчун асосӣ истифода карда шавад.

3. Фаъолияти сайёҳии байналмилалӣ – ин фаъолияти соҳибқорӣ субъектони махсусгардонидашуда дар соҳаи сайёҳии байналмилалӣ мебошад, яъне танзимгарони сайёҳӣ ва агентҳои сайёҳӣ оид ба ташакул, пешбурд ва хизматрасонии бевосита пеш аз ҳама хизматрасонии сайёҳии комплексӣ ба сайёҳон дар вақти сафари сайёҳии байналмилалӣ онҳо фаҳмида мешавад.

4. Мафҳумҳои «аҳдҳои иқтисодӣ беруна» ва «аҳдҳои тичоратӣ байналмилалӣ»-ро дар соҳаи сайёҳии байналмилалӣ ҷудо намудан

зарур аст. Яқум аҳди мавқеи ҳуқуқии ватаниро аз мавқеи сайёҳии дохиливу хориҷӣ ҷудо намудан лозим аст. Мафҳуми охириро васеътар мебарем, зеро дар худ на танҳо мафҳуми яқум, инчунин аҳдҳои ба он шабеҳро, ки дар сайёҳии дохиливу хориҷии ин ё он давлати хориҷа баста мешавад, дарбар мегирад. Дар зери аҳди иқтисодӣ беруна дар соҳаи сайёҳии муташаққили байналмилалӣ бояд аҳде фаҳмида шавад, ки дар рафти амалигардонии фаъолияти соҳибқорӣ, ки ба ташкилкунӣ ва пешбурди хизматрасониҳои комплекси сайёҳӣ дар соҳаи сайёҳии байналмилалӣ (дохилӣ ва хориҷӣ) равона асту, байни танзимгари сайёҳии ватанӣ ва субъектони хориҷии соҳаи сайёҳӣ (танзимгари сайёҳӣ, агентҳои сайёҳӣ, меҳмонхонаҳо ва ғ.), қорхонаҳои тичоратӣ дар давлатҳои гуногун воқеъгардида, баста мешавад.

5. Дар таҷрибаи сайёҳии байналмилалӣ шартномаи хизматрасонии пулакӣ пеш аз ҳама барои барасмиятдарории муносибатҳои шартномавии танзимгарони сайёҳӣ, ки ба ташкилкунӣ хизматрасониҳои комплекси сайёҳӣ алоқаманд мебаранд, равона гардидааст. Яке аз намудҳои шартномаи зикргардида мутаносибан дар соҳаи баррасишаванда шартномаи иқтисодӣ берунаи хизматрасонии пулакии сайёҳӣ ва шартномаи иқтисодӣ берунаи хизматрасонии пулакии меҳмонхонаҳо баромад мекунад. Дар зери шартномаи иқтисодӣ берунаи хизматрасонии пулакии сайёҳӣ, шартномае фаҳмида мешавад, ки тибқи он як тараф (танзимгари сайёҳии қабулқунанда) уҳдадор мешавад, ки хизматрасонии сайёҳӣ ё хизматрасониҳои алоҳидаи сайёҳиро ба тарафи дигар (ба танзимгари сайёҳии фиристодашаванда) расонад, онро шахсан бевосита ба сайёҳон, ки тибқи шартномаи бо охириро басташуда муштариёни танзимгари сайёҳии фиристонанда мебошанд, расонад. Танзимгари сайёҳии фиристонанда бошад уҳдадор мешавад, ки шумораи мувофиқашудаи сайёҳонро фиристода, хизматрасониҳои пешниҳодшударо пардохт намояд. Дар зери шартномаи иқтисодӣ берунаи хизматрасонии пулакии меҳмонхона, шартномае фаҳмида мешавад, ки тибқи он як тараф (меҳмонхона), ки ба сифати тарафи қабулқунанда баромад мекунад, уҳдадор мешавад, ки ба тарафи дигар (танзимгари сайёҳии фиристодашаванда)

хизматрасониҳоро вобаста ба меҳмонхона бевосита ба сайёҳон, ки тибқи шартномаи бо охирон басташуда муштарӣни танзимгарони сайёҳии фиристонанда мебошанд, расонад, танзимгари сайёҳии фиристонанда бошад уҳдадор мешавад, ки шумораи байни \bar{y} ва меҳмонхона мувофиқашудаи сайёҳонро фиристода, хизматрасониҳои пешниҳоднамудаи меҳмонхонаро пардохт намояд.

6. Шартномаи иқтисоди берунаи миёнравӣ муносибати дучонибаи байни танзимгари сайёҳӣ (ташкилкунандаи сайёҳат) ва миёнрави сайёҳиро, ки бо пешбарии хизматрасониҳои комплекси сайёҳии аз чониби танзимгари сайёҳии як давлат ташкил карда шудааст ва ба ҳудуди давлати дигар ҳаракат мекунад дар онҷо фаъолияти миёнравии сайёҳии худро амалӣ менамояд, ба расмият мебарорад. Дар зери мафҳуми миёнрави сайёҳӣ шахсе (танзимгари сайёҳӣ ё агенти сайёҳӣ) фаҳмида мешавад, ки ба манфиати танзимгари сайёҳӣ амалҳои ҳуқуқӣ ва воқеиро, ки ба пешбарии хизматрасониҳои комплекси сайёҳии аз чониби танзимгари сайёҳӣ ташкилкардашуда алоқаманд аст, ба амал мебарорад. Ба амалҳои ҳуқуқии миёнравии сайёҳӣ пеш аз ҳама амалро оид ба бастани шартнома оиди хизматрасонии сайёҳӣ бо сайёҳон дохил намудан лозим аст. Дар зери мафҳуми амалҳои воқеии миёнравии сайёҳӣ-амали \bar{y} , ки барои бастан ва амалӣ намудани шартнома бо дигар шахсон, бо амалӣ намудани таблиғи хизматрасонӣ, ҷамъовариҳои маълумот, ҷустуҷӯи муштарӣ, инчунин амали \bar{y} оиди бандкунии хизматрасонӣ, ки худ аз худ оқибати ҳуқуқиро ба миён намеорад, равона карда шудааст, фаҳмида мешавад.

7. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қабули Кодекси сайёҳӣ саривақтӣ ва муҳим мебошад.

8. Муҳим будани истилоҳи «мақсади умумии сайёҳӣ»-ро, ки ба воситаи он метавонем сайёҳиро аз дигар намудҳои сайёҳат фарқ кунем, дарк намуда, пешниҳод менамоем, ки дар Кодекси сайёҳии ҚТ (минбаъд КС ҚТ) мафҳуми истилоҳи зикргардидаро дарҷ намудан лозим аст. Дар зери мафҳуми «мақсади умумии сайёҳӣ» - «сафар кардан бо он мақсаде фаҳмида мешавад, ки иммигрантсия (тағйир додани макони зист) ва ё машғул шудан ба фаъолиятиро, ки дар мамлақати будубош пардохт карда мешавад, истисно мекунад»,

фаҳмида мешавад.

9. Дар КС ҚТ зарур аст, ки субъектони фаъолияти сайёҳиро, ки ба он танзимгари сайёҳӣ ва агенти сайёҳиро шомил месозанд, дақиқтар муайян намоем.

10. Дар КС ҚТ мафҳуми «роҳхат»-ро дарҷ намудан лозим аст, ки дар зери он сафар кардан бо мақсади сайёҳӣ бо хатсайри муайян, ки муҳлати муқаррарнамударо дар мамлақати будубош, ки бо хизматрасониҳои сайёҳии ташкилнамудани операторҳои сайёҳӣ ва ё аз чониби худ сайёҳ мустақилона ташкил карда шудааст намегузаронад, фаҳмида мешавад. Саёҳати сайёҳро, ки аз чониби танзимгари сайёҳӣ бо таъмин намудани хизматрасонии комплекси сайёҳӣ ташкил карда шудааст, сайёҳии муташаккил номидан зарур аст.

11. Зарур аст дар Тоҷикистон Қоидаҳои хизматрасонии сайёҳӣ таҳия ва қабул карда шавад. Ин қоидаҳо бояд дарбаргирандаи муқаррароти алоҳида оид ба хизматрасонии интиқоли, хизматрасонии иқомат, хизматрасонии экскурсионӣ, иттилоот оид ба иҷрокунанда ва хизмат, тартиби хизматрасонии сайёҳӣ, махсусияти хизматрасонӣ ба сайёҳони ноболиғ, махсусияти хизматрасонӣ ба сайёҳони имконияташон маҳдуд, тағйир ва қатъи шартномаи хизматрасонии сайёҳӣ, ҷавобгарии тарафҳо, намунаи шартномаи хизматрасонии сайёҳӣ бошад.

Бо назардошти пешниҳодҳои зикршуда андеша дорем, ки дар солҳои минбаъда Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кишвари соҳаи сайёҳиаш устувор ва дар минтақаи сатҳи ҷаҳонӣ эътирофшуда хоҳад шуд. Саҳми сайёҳӣ дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ назаррас гардида, сайёҳӣ ҳамчун меҳвари таъсиси ҷойҳои корӣ дар шаҳру минтақаҳои дурдасти мамлақат нақши муҳим хоҳад гузошт. Ҷалби сармояи хориҷӣ ва дохилӣ, имтиёзҳои махсуси андозию гумрукӣ ба рушди инфрасохтори сариҷой, меҳмонхонаҳо, осоишгоҳҳо, маҷмааҳои сайёҳӣ мақсаднок равона шуда, инчунин шароит ва инфрасохтори нақлиётӣ логистикӣ барои ташаккули ва рушди истеҳсоли маҳсулоти ҳунарҳои дастӣ, соҳибкории саноатӣ ва сайёҳӣ дар деҳот ва дар ноҳияҳои дурдасти кишвар, ки дорой иқлим ва табиати беназир мебошанд, фароҳам оварда хоҳад шуд.

Рӯйхати адабиёт:

1. Барабанова П.С. Гражданско-правовое регулирование договорных отношений в сфере туризма в России и Англии: диссертация ... кандидата юридических наук: 12.00.03 / Барабанова Полина Сергеевна; [Место защиты: ФГАОУВО «Московский государственный институт международных отношений (университет) Министерства иностранных дел Российской Федерации»], 2017.- 210 с.
2. Ган Н.А. Правовое регулирование деятельности по оказанию туристских услуг в Российской Федерации: диссертация ... кандидата юридических наук : 12.00.03 / Ган Наталья Александровна; [Место защиты: Рос. ун-т дружбы народов]. - Москва, 2008. - 199 с.
3. Никонорова Ю.В. Гражданско-правовое регулирование договора на туристическое обслуживание в Российской Федерации : диссертация ... кандидата юридических наук : 12.00.03. - Москва, 2007. - 210 с.
4. Ошноков А.Н. Гражданско-правовые договоры в сфере международного туризма : Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 : Москва, 2002 107 с.
5. Ромашова Т.В. Гражданско-правовое регулирование страхования финансовых рисков при покупке и строительстве жилья : диссертация ... кандидата юридических наук : 12.00.03 / Ромашова Татьяна Владимировна; [Место защиты: Рос. гос. ун-т туризма и сервиса].- Москва, 2011.- 228 с.
6. Сангинов Д.Ш. Ҳуқуқи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Душанбе, 2017. 200с.
7. Сангинов Д.Ш. Правовое регулирование туристской деятельности в Республике Таджикистан: проблемы и пути их решения. Душанбе, 2010. 180с.
8. Сангинов Д.Ш. Предпринимательская деятельность по оказанию социально-культурных услуг: проблемы правового регулирования. Монография. - Душанбе: «Меҳрона -2017», 2019. 424 с.
9. Сангинов Д.Ш. Проблемаҳои танзими ҳуқуқи фаъолияти соҳибкорӣ оид ба хизматрасонии иҷтимоию фарҳангӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Автореферати диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии докторӣ. Душанбе, 2019. 53 сах.
10. Сангинов Д.Ш. Проблемы правового регулирования предпринимательской деятельности по оказанию социально-культурных услуг в Республике Таджикистан. Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических. Душанбе, 2018. 383с.
11. Сангинов Д.Ш. Проблемы правового регулирования предпринимательской деятельности по оказанию социально-культурных услуг в Республике Таджикистан. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических. Душанбе, 2019. 54 с.
12. Сангинов Д.Ш. Туризм в Республике Таджикистан: теория и практика правового регулирования. Монография. - Душанбе: «ЭР-граф». 2013. – 304 с.
13. Сангинов Д.Ш. Туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Техрон: «Avabook», 2014. - 400 с. (Бо забони форсӣ).
14. Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз 1 августи соли 2018, № 372// Бонки марказии иттилооти ҳуқуқи ҚТ. ADLIA. Версия 7.00.
15. Стригунова Д.П. Правовое регулирование международного туризма в РФ : диссертация ... кандидата юридических наук : 12.00.03 / Стригунова Дина Павловна; [Место защиты: Акад. нар. хоз-ва при Правительстве РФ].- Москва, 2009.- 225 с.
16. Тихомирова А.В. Оказание гостиничных услуг по российскому гражданскому праву : диссертация ... кандидата юридических наук : 12.00.03 / Тихомирова Анжелика Витальевна; [Место защиты: Ин-т государства и права РАН]. - Челябинск, 2008. - 208 с.
17. Ткаченко О.В. Гражданско-правовое регулирование туристской деятельности в Российской Федерации : Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 : Астрахань, 2004 168 с.
18. Чененов Ю.А. Гражданско-правовое регулирование туристской деятельности : Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 : Екатеринбург, 2003 190 с.
19. Шаруева М.В. Правовое обеспечение безопасности туризма по российскому законодательству : диссертация ... кандидата юридических наук : 12.00.03 / Шаруева Марина Викторовна; [Место защиты: Рос. гос. гуманитар. ун-т (РГГУ)].- Москва, 2010.- 182 с.

20. Sanginov D.Sh. Tourism in the Republic of Tajikistan: Theory and practice of the legal regulation. - Tehran: «Avabook», 2014. - 378p.

Аннотатсия

Баъзе пешниҳодҳо оид ба рушди сайёҳии байналмилалӣ дар Тоҷикистон

Дар мақолаи мазкур баъзе пешниҳодҳо оид ба рушди сайёҳии байналмилалӣ дар Тоҷикистон аз ҷониби муаллиф пешниҳод гардидааст. Муаллиф баён менамояд, ки сайёҳии байналмилалӣ омилҳои комплекси иҷтимоиву иқтисодӣ ва ҳуқуқи ро дарбар мегирад, ки на танҳо ҳамчун саёҳати байналмилалӣ сайёҳ фаҳмида мешавад, инчунин ҳамчун фаъолияти соҳибқорӣ байналмилалӣ, ки ба ташкил ва амалӣ намудани чунин саёҳат равона карда шудааст, фаҳмида мешавад.

Аннотация

Некоторые предложения по развитию международного туризма в Таджикистане

В этой статье автор вносит некоторые предложения по развитию международного туризма в Таджикистане. Автор констатирует, что международный туризм включает комплекс социально-экономических и правовых факторов, под которыми понимается не только международный туризм, но и международная бизнес-деятельность, направленная на организацию и проведение такого туризма.

Annotation

Some proposals for the development of international tourism in Tajikistan

In this article, the author makes some suggestions for the development of international tourism in Tajikistan. The author states that international tourism includes a complex of socio-economic and legal factors, which are understood not only international tourism, but also international business activities aimed at organizing and conducting such tourism.

Ҳусензода Ҳусрав Ҳусен,

унвонҷӯи инстиутуи фалсафа ҳуқуқ ва сиёсати
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

E-mail: khusrav-2013@bk.ru

Тел.: (+992) 988-89-99-68.

МУНОСИБАТҲОИ ҲУҚУҚИ ОИЛАВӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОИ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Калидвожаҳо: оила; муносибатҳои оилавӣ; ҳуқуқи оилавӣ; субъекти муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ; ақди никоҳ; аъзои оила; ҳеиутаборӣ.

Ключевые слова: семья; семейные отношения; семейное право; субъект семейно-правовых отношений; брак; члены семьи; родственники.

Keywords: family; family relations; family law; the subject of family legal relations; marriage; family members; relatives.

Ҳамарӯза одамон иштирокчи муносибатҳои мухталиф гардида, дорои ҳуқуқи уҳдадорихои муайян мегарданд ва ин муносибатҳои байниҳамдигарии онҳо дар асоси меъёрҳои муайяни ҳуқуқи ба танзим дароварда мешаванд.

Муносибатҳое, ки дар байни одамон ҳамчун аъзои оила пайдо мегарданд, танҳо бо муносибатҳои оилавӣ маҳдуд нагардида, берун аз онҳо низ амалӣ мегарданд ва онҳо на танҳо бо меъёрҳои ҳуқуқи оилавӣ, балки бо меъёрҳои ахлоқӣ низ ба танзим дароварда мешаванд.

Дар баробари ин бояд гуфт, ки на ҳамаи муносибатҳои дар байни аъзои оила пайдо шаванда, бо меъёрҳои ҳуқуқи оилавӣ ба танзим дароварда мешаванд. Ин муносибатҳо ҳамчунин тавассути меъёрҳои ҳуқуқи граждани, ҳуқуқи конституционӣ, ҳуқуқи маъмурӣ ва дигар соҳаҳои ҳуқуқ ба танзим дароварда мешаванд. Вобаста ба ин, муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ маҷмӯи муносибатҳои ҷамъияти мебошанд, ки бо меъёрҳои ҳуқуқи оилавӣ ба танзим дароварда шуда, иштирокчиёни онҳо бо ҳамдигар бо муносибатҳои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкие, ки дар натиҷаи бастанӣ ақди никоҳ, таваллуди фарзанд, васоят ва парасторӣ, фарзандхонӣ, ба тарбия гирифтани кӯдакони бепарастормонда, ҳешу таборӣ ва монанди инҳо пайдо мегарданд, алоқаманд мебошанд.

Дар асоси мафҳуми зикршудаи муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ онҳо дорои нишонаҳои зерин мебошанд:

а) иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқи оилавино шахсонӣ воқеие ташкил медиҳанд, ки

бо ҳам дар асоси муносибатҳои вобаста ба ақди никоҳ, таваллуди фарзанд, фарзандхонӣ, ба тарбия гирифтани кӯдакони бепарастормонда, васоят ва парасторӣ, ҳешу таборӣ ва монанди инҳо пайдошаванда алоқаманд мебошанд;

б) ба сифати кафолати ҳуқуқи амалишавии ҳуқуқи уҳдадорихои иштирокчи муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ муҷозоте истифода мегарданд, ки бо меъёрҳои ҳуқуқи оилавӣ, граждани, маъмурӣ, ҷиноятӣ ва дигар соҳаҳои ҳуқуқ пешбинӣ гардидаанд;

в) муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ на танҳо дар ҳолатҳои пешбининамудаи қонунгузори амалкунанда, балки бо созиши тарафҳо (аҳдномаи никоҳ, созишнома оид ба пардохти алимент) низ пайдо мегарданд;

г) муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ чун қоида хислати давомдор дошта, дар баъзе мавридҳо қувваи ҳуқуқи худро пас аз қатъи муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ низ нигоҳ медоранд;

д) муносибатҳои молумулкии оилавӣ хислати музднок ва эквивалентӣ надоранд;

е) дар муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ гузариши ҳуқуқи уҳдадорихо аз рӯи ворисият эътироф намегардад[1].

Зикр бояд кард, ки то ҳанӯз роҷеъ ба муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ тадқиқотҳои муҳими илмӣ кам ба назар мерасанд. Дар ҳоле, ки оид ба мафҳуми муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ ақидаву андешаҳои мухталиф вучуд дошта, дар атрофи ҷанбаҳои дигари ин масъала таҳқиқоти зиёд ва доманадоре анҷом додан мумкин ва ҳатто зарур аст.

Яке аз муҳаққиқони рус В.А. Рясенсев муносибатҳои ҳуқуқи оилавино мавриди

омӯзиш қарор дода, нишонаҳои дигари муносибаҳои ҳуқуқи оилавӣ, аз ҷумла, ҳислати бемузд доштани муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ ва ғайриимкон будани татбиқи санксияҳои молумулкӣ, аз қабили ҷуброн намудани товони зарар ва пардохти ноустуворонаро пешниҳод менамояд[2]. Муҳаққиқи дигар Б.А. Джандарбек бошад, чунин мешуморад, ки дар соҳаи ҳуқуқи оилавӣ маҷмӯи муносибатҳои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкӣ вучуд доранд, ки ҳислати ҳуқуқи хусусӣ дошта, то дараҷаи муайян ба сифати муносибатҳои ҳуқуқи граждани пазируфта ва баррасӣ карда мешаванд. Дар баробари ин, муносибатҳои мазкур дорои ҳислатҳои хоси худ мебошанд[3].

Вазифаи асосии ҳуқуқи оилавӣ – танзим намудани муносибатҳои шахсии ғайримолумулкӣ мебошад. Муносибатҳои молумулкӣ, ки тавассути ҳуқуқи оилавӣ ба танзим дароварда мешаванд, пурра аз вазифаҳои шахсӣ вобастагӣ дорад. Вазифаи асосии ҳуқуқи граждани танзими муносибатҳои молумулкӣ. Ин соҳаи ҳуқуқ муносибатҳои шахсии ғайримолумулкиро ба шарте танзим менамояд, ки онҳо бо муносибатҳои молумулкӣ вобастагӣ дошта бошанд ё махсус бо қонун пешбинӣ шуда бошанд[4]. Бинобар ин профессор Ш.Т. Тағойназаров дуруст мешуморад, ки ҳуқуқи шахсии ғайримолумулкӣ, ки берун аз муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ пайдо мешаванд, бо меъёрҳои ҳуқуқи соҳаҳои дигари ҳуқуқ ба танзим дароварда мешаванд[5].

С.П. Гришаев бештар ба ҷиҳати назариявии мафҳуми муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ тавачҷуҳ карда, онҳоро ҳамчун намуди муносибатҳои ҷамъиятӣ муайян менамояд, ки бо меъёрҳои ҳуқуқӣ ба танзим дароварда шудаанд. Ба андешаи ӯ, чунин муносибатҳо дар натиҷаи аз тарафи қонунгузорӣ ба танзим дароварда шудани муносибатҳои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкӣ, ки предмети ҳуқуқи оилавино ташкил медиҳанд, ба вучуд меоянд[1, с.12].

А.М. Нечаева зикр менамояд, ки ҷиҳати хоси танзими муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ бевосита бо муайян намудани предмети танзими ҳуқуқӣ вобаста буда, аз тарафи давлат тавассути меъёрҳои ҳуқуқи оилавӣ муносибатҳои ҷамъиятӣ ба танзим дароварда

мешаванд, ки онҳо, яъне чунин муносибатҳо дар оила ба вучуд меоянд[6].

Ҳамин тавр, муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ ҳамчун яке аз намудҳои муносибати ҷамъиятӣ муносибатҳоеро идора мекунанд, ки бо меъёрҳои ҳуқуқи оилавӣ ба танзим дароварда шуда, предмети соҳаи мустақили ҳуқуқ – ҳуқуқи оилавино ташкил медиҳанд ва вобаста ба бастании ақди никоҳ, таваллуди фарзанд, фарзандхонӣ, ба тарбия гирифтани кӯдакони бесаробонмонда, васоят ва парасторӣ, хешу таборӣ ва монанди инҳо ба вучуд меоянд.

Муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ монанди муносибатҳои ҳуқуқи соҳаҳои дигар унсурҳои таркибии худро доранд, ки аз:

- а) субъекти муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ;
- б) объекти муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ;
- в) мазмуни муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ

иборат мебошанд[7].

Тавсифи унсурҳои сохтори муносибатҳои ҳуқуқи оилавино чунин пешниҳод кардан мумкин аст:

а) Субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқи оилавино шахсоне ташкил медиҳанд, ки дорои қобилияти ҳуқуқдорӣ ва қобилияти амалкунӣ буда, ҳуқуқу уҳдадорӣ субъективиро ба даст оварда, меъёрҳои ҳуқуқи оилавӣ нисбат ба онҳо мегарданд. Танҳо шахсони воқеӣ – шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ шуда метавонанд.

Хусусияти субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ дар он ифода мегардад, ки баъзе аз онҳо дорандаи ҳуқуқҳои субъективӣ буда, шахси вақолатдор буда метавонанд ва қисмати дигари онҳо дорандаи уҳдадорӣҳои субъективӣ буда, ҳамчун шахсони уҳдадор эътироф мешаванд. Дар ин ҷо як масъаларо ба эътибор бояд гирифт, ки субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ аксар вақт ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои баробар дошта, дар як вақт ҳам шахси дорои ҳуқуқ ва ҳам шахси уҳдадор буда метавонанд.

б) Объекти муносибатҳои ҳуқуқи оилавино амал (ҳаракат, рафтор, худдорӣ намудан), неъматҳои шахсии ғайримолумулкӣ ва ашё ташкил медиҳанд, ки вобаста ба он муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ ба вучуд меоянд, тағйир меёбанд ва қатъ мегарданд. Бинобар ин, муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ аксар вақт ҳислати маҷмӯӣ дошта, дар як вақт ду ва ҳатто

зиёда аз он унсурҳоро дар бар мегиранд. Масалан, собиқ ҳамсарон уҳдадоранд барои таъминоти моддии фарзандони аз ақди никоҳи онҳо таваллудшуда алимент пардохт намуда, ба тарафи дигар барои мулоқот бо фарзандон монеа эҷод накунад.

Ному насаб, шаъну шараф, касбу ҳунар, ихтисос ва монанди инҳо ба ҳайси неъматҳои шахсии ғайримолумулкӣ объекти муносибатҳои ҳуқуқи оилавино ташкил медиҳанд. Таълим ва тарбияи фарзанд, ғамхорӣ намудан нисбат ба падару модар ва аъзои ғайри қобили меҳнати оила, идоракунии молу мулкӣ якҷоя ва монанди инҳо чун амал эътироф гардида, молу мулк, чизу чора, пул ва монанди инҳо объекти муносибатҳои ҳуқуқи оилавино ташкил медиҳанд [7, с. 103].

в) Дар зери мафҳуми мазмуни муносибатҳои ҳуқуқӣ маҷмӯи ҳуқуқи уҳдадориҳои субъективии субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ фаҳмида мешавад, ки аз ду унсури асосӣ - ҳуқуқҳои субъективӣ ва уҳдадориҳои субъективӣ таркиб ёфтааст.

Ҳуқуқҳои субъективии иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ чораҳои имконпазири рафтори шахс мебошад, ки дар асоси онҳо шахс ҳуқуқ дорад аз шахсони дигар барои амалӣ намудани ҳуқуқи уҳдадориҳои оилавӣ фароҳам овардани шароити мусоидро талаб намояд ва дар ҳолатҳои зарурӣ барои баргараф намудани монеаҳо ба мақомоти дахлдори давлатӣ муроҷиат намояд [7, с. 102-104].

Муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ ва ҳуқуқи уҳдадориҳои субъективӣ бо дарназардошти хусусиятҳои худ ба ду гурӯҳи асосӣ тасниф мегарданд:

а) муносибатҳои молумулкӣ;

б) муносибатҳои шахсии ғайримолумулкӣ.

Муносибатҳои молумулкӣ гуфта, муносибатҳоеро меноманд, ки дар байни иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ вобаста ба неъматҳои муайяни моддӣ пайдо мегарданд.

Муносибатҳои шахсии ғайримолумулкӣ гуфта, муносибатҳоеро меноманд, ки дар байни иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ вобаста ба неъматҳои муайяни маънавӣ пайдо

мегарданд. Масалан, интихоби насаб, маҳалли зист, касбу кор ва монанди инҳо.

Мазмун ва моҳияти муносибатҳои мазкур дар он зоҳир мегардад, ки агар муносибатҳои молумулкӣ аз неъматҳои муайяни моддӣ вобаста буда, дар таносуб бо чунин неъматҳо пайдо шаванд, муносибатҳои шахсии ғайримолумулкӣ аз шахсияти иштирокчиён вобаста буда, дар таносуб бо неъматҳои муайяни моддӣ пайдо намегарданд.

Ҳамин тавр, унсурҳои муносибатҳои ҳуқуқи оилавино қисматҳои таркибии муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ ташкил медиҳанд, ки ҳар яке аз онҳо паҳлуҳои алоҳидаи муносибатҳои ҳуқуқи оилавино дар бар мегирад.

Муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ, тавре ки дар боло зикр кардем, асосан на аз созиш, ба монанди аксарияти муносибатҳои дигари граждани-ҳуқуқӣ, балки аз чунин далелҳои ҳуқуқӣ, ба монанди ҳодисаҳо ва алахусус чунин навъҳо, ба монанди гуногуншаклӣ, ба вучуд меоянд. Азбаски ҳодисаҳо, масалан, таваллуди кӯдак, ҳолати ҳешутаборӣ ва амсоли он оқибатҳои ҳуқуқи бархилофи иродаи шахс ба вучуд меоранд, мазмуни муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ, яъне ҳуқуқ ва уҳдадориҳои тарафайни иштирокчиёни онҳо низ асосан на бо иродаи иштирокчиёни он, балки дар асоси муқаррароти қонун ташаккул меёбанд. Субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ, ки тавассути рӯйдодҳо ба вучуд омадаанд, одатан, наметавонанд мундариҷаи худро бо хоҳиши худ дигаргун кунанд. Масалан, дар Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ ва уҳдадориҳои, ки волидон нисбат ба фарзандони нобилиғ доранд, ба таври возеҳ муайян карда шудаанд ва Кодекси зикршуда иҷозат намедиҳад, ки онҳо бо хости ҷонибҳо тағйир дода шаванд.

Бо вучуди ин, як қисми муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ бо хоҳиши иштирокчиёни онҳо ба вучуд меоянд. Дар муносибатҳои ҳуқуқии ин гуна субъектҳои онҳо на танҳо ҳуқуқ ва уҳдадориҳои дахлдорро ихтиёран ба дӯш мегиранд, балки метавонанд, чун қоида, мундариҷаи худро ҳар лаҳза бо созишномаи худ тағйир диҳанд. Дар ин робита муносибати издивоҷ хос аст, ки дар он ҳамсарон дар доираи муқарраркардаи қонун озодона ҳуқуқ ва уҳдадориҳои худро муайян мекунанд, аз ҷумла,

ин ё он режими ҳуқуқии амволи худро интиҳоб мекунад [8].

Хусусияти дигари характерноки муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ хусусияти давомдори онҳост. Гарчанде ки он ба баъзе дигар муносибатҳои граҷданӣ-ҳуқуқӣ, алахусус муносибатҳои молумулкӣ хос аст, барои муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ табиӣ аст, яъне аз худи табиати он бармеояд. Инро аз бисёр ҷиҳатҳо инчунин пешакӣ муайян мекунад, ки асоси аксари муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ ба чунин далелҳои ҳуқуқии вақти номаҳдуд, ба монанди хешовандӣ, издивоҷ, фарзандхонӣ ва дигар ҳолатҳо асос меёбад. Муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ зарурати ҳамкориҳои дарозмуддати иштирокчиёни онҳоро дар назар доранд [9].

Тавре ки Е.М. Ворожейкин навиштааст, «табиати пойдори муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ асосан аз мушаххас будани ҳадафҳо ва вазифаҳои онҳо вобаста аст, ки ташкили оила, тарбияи фарзандон, дастгирии моддии хешовандони маъҷуб, ҳамсарон ва ғайра мебошанд. Ноил шудан ба ин ҳадафҳо бо иҷрои як амал, масалан, хариду фурӯш, мубодила, хайрия ва ғайра имконнопазир аст» [10].

Албатта, табиати пойдори муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ, ки ба ҳамаи онҳо хос аст, бидуни истисно, аммо дар намудҳои мушаххаси онҳо бо роҳҳои гуногун зоҳир мешавад. Баъзеи онҳо номуайянан (муносибатҳои байни бародарон ва хоҳарон) ё ҳадди ақал чунинанд (муносибатҳои байни ҳамсарон) ва баъзеи дигар ғайри мебошанд (муносибатҳо барои тарбияи фарзандон).

Хусусиятҳои асосҳои пайдоиш ва хусусияти муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ, дар навбати худ, хусусиятҳои қатъи онҳоро пешбинӣ мекунад. Қатъи муносибатҳоро танҳо дар ҳолатҳое сурат мегирад, ки бевосита дар қонунгузориҳои оила пешбинӣ шудаанд, масалан, марги яке аз иштирокчиёни муносибатҳои оилавӣ, талок, ба синни қонунӣ расидан ва ғайра. Муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ наметавонанд бо татбиқи ҳуқуқ ва уҳдадорӣ, ки мазмунҳои онҳоро ташкил медиҳанд, ба анҷом расанд.

Муносибаҳои оилавӣ дар ҳар як зинаи оиладорӣ ба таври хос зоҳир шуда, хусусиятҳои муҳимро касб намудааст.

Ба андешаи академик М. Маҳмудзода ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои иштирокчиёни муносибатҳои оилавӣ дар давраҳои зерини ҳаёти оилавӣ амалӣ мегарданд:

- а) дар давраи то никоҳ;
- б) дар давраи ҳаёти якҷояи ҳамсарон;
- в) дар ҷараёни баррасии парвандаҳо оид ба қатъи ақди никоҳ;
- г) дар ҷараёни баррасии парвандаҳо вобаста ба тарбияи фарзандон;
- д) ҳангоми дар суд баррасӣ намудани парвандаҳо оид ба фарзандхонӣ;
- е) ҳангоми ҳалли масъалаи васоҷу парасторӣ ва дигар шаклҳои қабули кӯдак ба тарбия [7, с. 126-127].

Бо дарназардошти дурустии андешаи М. Маҳмудзода ҳаминро низ илова кардан зарур аст, ки дар ҳар як зинаи оиладорӣ иштирокчиёни муносибатҳои оилавӣ ба ҳимоя ниёз доранд ва ба эътибор гирифтани ин омил ба пойдорӣ ва мустаҳкамии оилаҳо мусоидат хоҳад кард. Ҳамзамон, бо ин, бояд гуфт, ки аз ҷониби иштирокчиёни муносибатҳои оилавӣ интиҳоб кардани шакл ва тарзҳои ҳифзи ҳуқуқҳои оилавӣ озод буда, онҳо метавонанд ҳамон тарз ва шаклҳоро интиҳоб намоянд, ки барояшон қобили қабул аст.

Аксар вақт муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ на бо хости иштирокчиёни онҳо қатъ карда мешаванд, ки ин барои дигар муносибатҳои граҷданӣ-ҳуқуқӣ хос нест. Яъне, аз хешовандӣ, ки падидаи табиӣ мебошад, даст кашидан ё масалан, бастанӣ шартнома байни волидон дар бораи даст кашидан аз ҳуқуқи тарбияи фарзанд ғайриимкон аст. Гуфтаҳои боло, албатта, чунин маъно надорад, ки муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ бар хилофи иродаи иштирокчиёни онҳо амалӣ карда мешаванд. Агар танҳо ҳуқуқи дахлдор дар як вақт уҳдадорӣи субъекти муносибатҳои оилавӣ набошад, онро бо салоҳдиди худ ихтиёрдорӣ мекунад, аз ҷумла бо дархости ӯ, агар ин ба қонун ё моҳияти муносибатҳо муҳолиф набошад, онро иҷро намекунад.

Хусусияти дигари муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ аз он иборат аст, ки доираи шахсоне, ки метавонанд ҳамчун иштирокчиёни онҳо баромад кунанд, бо қонуни оила аниқ муайян карда шудааст.

Ниҳоят, набояд чунин хусусияти муносибатҳои ҳуқуқии оилавино ҳамчун қисми

назарраси муносибатҳои шахсии ғайриамволӣ дар байни онҳо паст кард. Муддати тӯлонӣ дар адабиёти ҳуқуқии шӯравӣ тақрибан аксиома ҳисобида мешуд, ки муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ асосан шахсӣ-ҳуқуқӣ ва танҳо пас аз он моликияти мебошанд. Ҳатто О.С. Иоффе, ки мустақилияти ҳуқуқи оилавиرو ҳамчун як соҳаи ҳуқуқ эътироф накардааст, навиштааст, ки «муносибатҳои моликияти ба муносибатҳои шахсӣ тобеъанд ва аз онҳо бармеоянд, зеро онҳо натиҷаи пайдоиши оила ба ҳайси иттиҳоди шахсӣ буда, сохти онҳо дар замони сотсиализм комилан ҳалкунанда ва асосӣ муайян карда шудааст ва ҳадафи муносибатҳои оилавӣ ин соддагардонии робитаҳои маънавии байни иштирокчиёни ин муносибатҳо мебошад [11].

Е.М. Ворожейкин боз як хусусияти хоси муносибатҳои ҳуқуқии оилавиру муайян кардааст. Ба ақидаи ӯ, муносибатҳои оилавӣ унсури махсуси бовари шахсӣ доранд, ки дар дигар соҳаҳои ҳуқуқ вучуд надорад ӯ менависад: «муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ, ки дар он унсури бовари шахсӣ вучуд надорад, ба таври сунӣ вучуд доранд. Аксари онҳо бояд бо тартиби дигар қатъ карда шаванд ё ба танзим дароварда шаванд [10, с. 52].

Дар навбати худ, М.В. Антоколская чунин мешуморад, ки «ҳиссиёти ахлоқӣ ва заминаи эътимод ба шахс дар ҳаёти оилавӣ хеле муҳиманд, аммо дар соҳаи ҳуқуқи оила нақши муҳим надоранд. Аввалан, бисёре аз муносибатҳои оилавӣ ба мадори танзими ҳуқуқӣ медароянд, махсусан вобаста ба вайронкунии онҳо, дар ҳоле ки ҳеҷ гуна бовар вучуд надорад: талок, маҳрум кардан аз ҳуқуқи волидайн, ситонидани алимент ва монанди инҳо. Дуввум, қонуни оила тақрибан ҳеҷ гоҳ ба унсури эътимод ба шахс аҳамияти ҳуқуқӣ намедихад» [12].

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло метавон хусусиятҳои зерини муносибатҳои ҳуқуқии оилавиру мушаххас кард:

Рӯйхати адабиёт:

1. Гришаев С.П. Семейное право. Учебник. – М.: Проспект, 2011. – С. 12.
2. Рясенев В.А. Семейное право. – М., 1971. – С. 13-14.
3. Джандарбек Б.А. Семейное право в системе права РК (вопросы предмета и метода). – Алма-Аты, Қазақ университеті, 2008. - С. 58. Инчунин Ҳимматов Ҳ.Н. Проблемы правового регулирования имущественных отношений супругов (по материалам Республики Таджикистан): Дисс. ... канд. юр. наук. – Д, 2008, С.-14.

1. Муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ асосан аз чунин муносибатҳои ҳуқуқӣ ба миён меоянд; далелҳо ҳамчун рӯйдодҳо, яъне ҳешовандӣ, ҳолати издивоҷ, эҳтиёҷ, ҳомиладории зан ва дигарон.

2. Субъектҳои муносибатҳои оилавӣ шахсоне мебошанд, ки бо робитаҳои издивоҷ, ҳешовандӣ, фарзандхонӣ ё шаклҳои дигари ба парасторӣ гирифтани фарзандони бе парастории волидайн алоқаманд мебошанд.

3. Муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ, чун қоида, табиати бемуҳлат ва пойдор доранд.

4. Тартиби махсуси қатъи ин муносибатҳои ҳуқуқӣ пешбинӣ шудааст ва аксари муносибатҳои оилавӣ бо хоҳиши иштирокчиёни онҳо қатъ карда намешаванд.

5. Муҷозоти пешбиниамудайи меъёрҳои ҳуқуқи оилавӣ, граждани, маъмури ва ҷиноятӣ ҳамчун кафолатҳои ҳуқуқии татбиқи воқеии ҳуқуқ ва уҳдадорихоӣ ба субъектҳои муносибатҳои оилавӣ додашуда, татбиқ карда мешаванд.

6. Муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ на танҳо бар асоси муқаррароти қонун, балки бо мувофиқаи ҷонибҳо ба миён меоянд (масалан, ҳангоми бастании шартномаи ақди никоҳ ё созишнома дар бораи иштироки падару модари алоҳида дар тарбияи фарзанд ё додани алимент).

7. Муносибатҳои ҳуқуқии оилавии хусусӣ арзиши хос ва ҷуброни баробар надоранд.

8. Муносибатҳои оилавӣ унсури махсус, шахсӣ ва боэътимод доранд.

Муносибатҳои ҳуқуқӣ бо хусусиятҳои зикршуда, дар маҷмӯъ, предмети ҳуқуқи оилаи Тоҷикистонро ташкил медиҳанд ва ба мо имкон медиҳанд изҳор намоем, ки ҳуқуқи оила як соҳаи мустақили ҳуқуқи дохилӣ буда, мустақилияти зоҳиршавии муносибатҳои оилавӣ далели он мебошад.

4. Маҳмудзода М.А., Худоёрзода Б.Т. Тафсири Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон – “ЭР-граф”, 2015. С. 11-12.
5. Тағойназаров Ш.Т. Защита личных прав граждан – Д, 1991, С. 20-21.
6. Нечаева А.М. Семейное право. Курс лекций. – М.: Юристъ, 1998. - С. 10.
7. Маҳмудзода М.А., Худоёрзода Б.Т. Ҳуқуқи оилавии Ҷумҳурии Тоҷикистон (китоби дарсӣ) – “ЭР-граф”, 2015. С. 101-104, 126-127.
8. Маҳмудов М.А. Никоҳ: ҳуқуқ ва вазифаҳои ҳамсарон – Душанбе, 1996 – 40 С.
9. Гражданское право. Том 3. Учебник. Издание пятое, переработанное и дополненное // Под ред. Сергеева А.П., Толстого Ю.К. – М.: Т К Велби, Изд-во Проспект, 2014, С.330 - 331.
10. Ворожейкин Е.М. Семейные правоотношения в СССР. М. 1972, С.52.
11. Иоффе О.С. Советское гражданское право: Курс лекций в 3 частях. Ч.3. Л., 1965, С.176 - 177.
12. Антокольская М.В. Семейное право. – М., 2010, с.20.

Аннотатсия.

Муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ ва хусусиятҳои он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ яке аз масъалаҳои муҳимми назариявӣ ва амалиявӣ буда, маҳаки асосии ҳуқуқи оилавиرو ташкил медиҳанд. Дар мақола нишонаҳои асосӣ ва хусусиятҳои хоси муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ мавриди таҳлил қарор дода шудаанд. Инчунин масъалаҳои вобаста ба давраҳои пайдоиши муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ ва иштирокчиёни онҳо баррасӣ гардидаанд.

Аннотация

Семейные правоотношения и их особенности в Республике Таджикистан

Семейные правоотношения - одни из важнейших теоретических и практических вопросов, которые являются главным критерием семейного права. В статье анализируются основные черты и особенности семейно-правовых отношений. Обсуждены также вопросы участников и этапы возникновения семейно-правовых отношений.

Annotation

Family law relations and its characteristics in the Republic of Tajikistan

Family law relations is one of the most important theoretical and practical issues, which is the main criterion of family law. The article analyzes the main features and characteristics of family law relations. The participants' questions and the stages of the emergence of family-legal relations were also discussed.

Раҳимов Диловар,

ассистенти кафедраи ҳуқуқ ва ҳуқуқшиносии
муқоисавии Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

E-mail: rakhimov.dilovar@list.ru

Тел.: (+992)987-55-83-96.

МАФҲУМ ВА ХУСУСИЯТҲОИ БИНО ТИБҚИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Калидвожаҳо: бино; иҷора; молу мулк; иҷорадиҳанда; мафҳуми бино; иҷорагиранда; хусусиятҳои бино; иҷорануҷӯ; фаъолияти шаҳрсозӣ; объектҳои сохтмонӣ; молу мулкҳои ғайриманқул.

Ключевые слова: здание; аренда; имущество; арендодатель; концепция здания; арендатор; особенности строительства; аренда; градостроительная деятельность; строительные объекты; недвижимость.

Keywords: building; lease; property; landlord; building concept; tenant; construction features; rent; urban planning activities; construction projects; real estate.

Зарурияти муайян намудани мафҳуми бино ва бо хусусиятҳои аз дигар объектҳои сохтмон ба монанди иншоот, иморат, сохтмони нотамои ва дигар объектҳои сохташаванда фарқ карда тавонистани онҳо талаботи ҷомеаи муосир аст. Зеро ки, сохтмони пуршиддати биноҳо аз он далолат медиҳад, ки шумораи зиёди биноҳо, инчунин муомилот бо онҳо, арзиши баланди онҳо зарурати ташкили низоми ҳуқуқии онҳо дар санадҳои қонунгузорию кишвар яъне тартиби махсуси танзими ҳуқуқӣ, ки ҳамчун яке аз амволи ғайриманқул ба ҳисоб меравад талаб менамояд.

Мутобиқи б. 1, м. 142 Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон ду навъи ашёи ғайриманқул ҷудо карда мешавад: ашёҳое, ки табиатан ғайри манқул ва ашёҳое, ки мутобиқи қонун ба ашёҳои ғайриманқул мансуб дониста шудаанд [1]. Бино, ки сухан асосан дар бораи объекте меравад, ки маҳсули дасти инсон (тариқи сунъӣ бунёдгардида) мебошад. Ин нишона имконият медиҳад, аз баски бино бо маҳсули дасти инсон дар рӯи замин сохта шудааст, бо замин алоқамандии зич дорад, дар сурати аз як ҷой ба ҷойи дигар кӯчонидани онҳо бе расонидани зарар ғайриимкон аст, онҳоро мутобиқи қонун ба ашёҳои ғайриманқул мансуб шуморидаанд.

Вобаста ба ҳамин ҳолат Н.А. Сиродоев қайд менамояд: «Дар ҳақиқат аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ амволи ғайриманқул дар рӯи

як қитъаи замин вайрон гардида ва дар рӯи қитъаи замини дигар ба вучуд меояд. Ҳангоми бақайдгирии давлатии ҳуқуқ ба амволи ғайриманқул ин ҳолатҳоро мадди назар кардан номумкин аст, чунки ҳама гуна амволи ғайриманқул ба ягон тарз ба қитъаи замини мушаххасе пайвасти доранд, на балки ба замин дар умум. Қитъаҳои замин худ аз худ ба шумори объектҳои ғайриманқул дохил мегарданд, ҳарчанд дар бораи амволи ғайриманқул ба таври алоҳида муносибат намоем. Ҳама гуна ҷизе, ки ба замин пайвастагии зич доранд ба замин ба маънои умум дохил мешаванд, на ба қитъаи мушаххаси он» [2, с. 91].

Пеш аз ҳама дар муайян кардани хусусиятҳои фарқкунандаи бино аз дигар объектҳои сохтмонӣ мо бояд мафҳуми биноро аз нигоҳи қонунгузорию ва адабиёти илмӣ таҳлил намоем ва баъдан хусусиятҳои биноро пайдо намоем. Дар қонунгузорию граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон истилоҳи «бино»-ро дар як қатор моддаҳои Кодекси граждании ҳамчун объекти муносибатҳои гуногун ба монанди (шартнома, уҳдадорӣ, иҷора, гарав, сохтмони нотамои, сохтмони худсарона, пудрати сохтмон, мерос ва ғайра) истифода шудааст. Аз ҷумла дар моддаҳои 144, 246, 362, 464, 580, 626, 671, 737, 755, 1152 [1] ва ғайраҳо истилоҳи бино вобаста ба таъиноташ ба ҳар мазмун ба ҳайси объектҳои муносибатҳои гуногуни граждании

оварда шудааст. Гарчанде, дар моддаҳои Кодекси граждани ҚТ ибораи бино ҳамчун объект дар муносибатҳои гуногуни граждани истифода шуда бошад ҳам, аммо мафҳуми расмии бино дар ягон моддаи Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон дода нашудааст.

Дар адабиёти ҳуқукии Федератсияи Россия нуқтаи назари дигар низ вучуд дорад, ки аз ҷониби И.Д. Кузмина оид ба зарурати ворид намудани мафҳумҳои биноҳо ва иншоот ба Кодекси граждани ФР иншора мекунад. Бо ин мақсад, И.Д. Кузмина чунин таърифи биноро пешниҳод менамояд, «бино системаи сохтмони рӯйзаминӣ мебошад, ки барои зисти доимии одамон пешбинӣ шудааст, намудҳои гуногуни равандҳои истеҳсолиро иҷро мекунад ва барои нигоҳдории маводҳо ва ғайра пешбинӣ шудааст» [3, с. 4].

Мо низ тарафдори андешаи И.Д. Кузмина ҳастем, зеро бо вучуди ин, барои муайян кардани ҳудуди аниқи мафҳуми ҳуқукии биноҳо ва дигар объектҳои сохтмон ба монанди (иншоот, сохтмони нотамои ва ғайра) зарур аст, ки хусусиятҳои фарқкунандаи ин объектҳо муайян карда шуда, дар Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дода шаванд.

Аммо дар адабиёти ҳуқуқӣ оид ба муайян намудани мафҳуми расмии бино дар қонунгузори граждани ақидаҳои аз баъзе муаллифон вобаста ба додани таърифи мухталифи бино ва дигар объектҳои сохтмон ба монанди (иншоот, сохтмони нотамои ва ғайра)-ро рад мекунанд. Чунончи, ба андешаи В.В. Витрианский «Кӯшиши додани таърифи ҳуқукии мафҳумҳои «бино» ва ё дигар объектҳои сохтмон ба монанди «иншоот» тавсия додан душвор аст, зеро ин мафҳумҳо дар байни категорияҳои ҳуқуқӣ мавҷуд нестанд» [4, с. 522]. Ҳамин тавр, В.А. Рафф низ чунин мешуморад, ки «Муайян намудани мафҳуми бино дар ҚГ ФР ва ҷудокунии биноҳо аз дигар объектҳои сохтмон ба монанди «иншоот» аз нуқтаи назари ҳуқукии граждани номувофиқ аст» [4].

Баръакси ин, ба андешаи О.Б. Круглова «мафҳуми биноҳо дар қонунгузорӣ муайян кардан зарур аст, ба шарте, ки онҳоро аз дигар объектҳои сохтмон ҷудо кунанд, ки

барои танзими қоидаҳои махсуси иҷораи бино тааллуқ надоранд» [5, с. 16]. Аз андешаи О.Б. Круглова бармеояд, ки муайян намудани мафҳуми бино дар қонунгузори граждани ин дуруст ба роҳ мондани муносибатҳои гуногуни граждани, ки дар он муносибатҳо биноро ҳамчун объект истифода мебаранд, яъне ба монанди (муносибатҳои иҷоравӣ, шартномавӣ ва ғайра) бино, ки ҳамчун объекти ғайриманкул ба ҳисоб меравад, дар сурати ба ин муносибатҳо шомил намудани бино ҳамчун объекти мустақил аз дигар объектҳои сохтмон, ки дар муносибатҳои шартномавӣ ва ё иҷоравӣ истифода мешаванд, фарқ карда шаванд.

Дар моддаи 2 Кодекси шаҳрсозии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин мафҳуми бино дода шудааст, тибқи он бино – объекти фаъолияти шаҳрсозӣ ва низоми сохтмоние, ки аз конструкцияҳои борбардор, панҷарагирӣ ё якҷояшуда иборат буда, ҳаҷми сарбастаро ба вучуд меоранд ва вобаста ба таъиноти вазифавӣ барои зист ва будубоши одамон, иҷрои намудҳои гуногуни равандҳои истеҳсоли таъин гардидаанд [6]. Аз мафҳуми додашуда чунин аломатҳои бино бармеоянд:

а) бино яке аз объектҳои фаъолияти шаҳрсозӣ аст;

б) бино аз конструкцияҳои борбардор, панҷарагирӣ ва ё якҷояшуда иборат аст;

в) бино аз ҷиҳати ҳаҷм объекти сарбаста буда, дорои таъиноти вазифавӣ мебошад;

г) бино барои зисти одамон ва барои иҷрои намудҳои гуногуни равандҳои истеҳсоли таъин гардидааст.

Истилоҳи бино ҳамчун объекти ғайриманкул дар қонунҳои соҳавӣ низ ба назар мерасад. Чунончи, дар м. 3 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иҷора» аз 6 декабри соли 1990 [7] объектҳои иҷора пешбинӣ шуда, дар баробари дигар объектҳо ба бино низ махсус ишора шудааст. Ба сифати объекти шартномаи мазкур ашёҳои бо нишони фардӣ мушаххас ва ғайриистеъмолӣ баромад менамоянд. Аз ҷумла, ба таври умумӣ м. 626 Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон ва м. 3 Кодекси шаҳрсозии Ҷумҳурии Тоҷикистон [6] биноро ба сифати объекти шартнома иҷозат медиҳанд. Инчунин дар зербоби 4, боби 33

Кодекси граждани Чумхурии Тоҷикистон аз моддаи 671 то 676 ба таври махсус иҷораи бино ва иншоот танзим шудааст. Яъне, минбаъд Кодекси граждани Чумхурии Тоҷикистон муносибатҳои иҷоравиро дар масъалаҳои бино бартарияти объекти иҷора «бино ва иншоот»-ро муқаррар намудааст. Аз ин маълум мегардад, ки Кодекси граждани Чумхурии Тоҷикистон имконияти бастанӣ шартномаи иҷораи биноро, махсусан « бино ва иншоот»-ро иҷозат медиҳад.

Дар б. 6, м. 1 Қонуни Федералии ФР дар бораи «Қоидаҳои беҳатарии техникий оид ба сохмони бино ва иншоот» бо тағйири иловаҳо аз 2 июли соли 2013, №185, низ мафҳуми бино оварда шудааст, ки тибқи он бино – ин маҳсули низоми сохтмон аст, ки аз конструксияҳои борбардор, панҷарагирӣ ё якҷояшудаи рӯизаминӣ ва зеризаминӣ, шабакаи таъминоти муҳандисӣ-техникӣ ҳамчунин системаи муҳандисӣ-техникӣ таркиб ёфта, ҳаҷми сарбастаро ба вучуд меоранд, барои буди боши одамон ё ҳамчунин иҷрои намудҳои гуногуни равандҳои истехсолӣ таъин гардидаанд ва барои нигоҳдории ҳайвонот таъин гардидааст [8].

Инчунин дар моддаи 1 Қонуни Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии молу мулки ғайриманқул ва ҳуқуқҳо ба он» аз 20 март соли 2008, № 375 истилоҳи бино ба таври умумӣ яъне як гурӯҳи муайяни биноҳо ба монанди биноҳои истиқоматӣ ва ғайриистіқоматӣ, сохтмони нотаом ва ғайра ишора шудааст, аммо мафҳуми расмӣ бино, ки ҳамчун амволи ғайриманқул ба ҳисоб меравад, дар Қонуни мазкур низ норавшан мондааст. Тибқи дар м. 4 Қонуни дар боло ишора гардида, ба ҳайси объектҳои бақайдгирии давлатӣ инҳо баромад менамоянд:

а) ташкилӣбӣ, тағйирёбӣ, қатъи мавҷудияти молу мулки ғайриманқул;

б) пайдоиш, гузаштан, қатъи ҳуқуқҳо ва маҳдудиятҳои (гарониҳои) ҳуқуқҳо ба молу мулки ғайриманқул [9].

М.М. Соҳибов дар монографияи худ ибрази андеша менамояд, ки бақайдгирии давлатии анҷомдодашуда, ки ягона исботи

мавҷудияти ҳуқуқи бақайдгирӣташуда мебошад, ба шаҳодатнома дар бораи бақайдгирии давлатии ҳуқуқ ба молу мулки ғайриманқул тасдиқ мегардад [10, с. 131]. Азбаски мақсади асосии қонуни мазкур бақайдгирии молу мулки ғайриманқул ба ҳисоб меравад, мо пешниҳод менамоем, ки ҳар як объекте, ки амволи ғайриманқул ба ҳисоб меравад, дар Қонуни мазкур мафҳуми онҳо ба таври муайян дода шаванд, ин ба имконият медиҳад, ки дар сурати бо ин объектҳои сару қор гирифта онҳоро аз ҳамдигар фарқ қарда тавонем.

Гарчанде, ки дар ҚШ ҚТ ва Қонуни Федералии ФР «Дар бораи қоидаҳои беҳатарии техникий оид ба сохмони бино ва иншоот» мафҳуми бино оварда шуда бошад ҳам, пурра тамоми паҳлӯҳои таърифи истилоҳи биноро аз нигоҳи қонунгузорӣ намедиҳанд. Зеро, ки Қонуни ФР мафҳуми биноро аз нигоҳи техникӣ баҳо медиҳад, ва ҚШ ҚТ бошад мафҳуми биноро вабаста ба талаботҳои шахрсозӣ медиҳад. Моро зарур аст, ки мафҳуми ҳуқуқро аз нигоҳи қонунгузори граждани муайян намоем, зеро соҳаи граждани биноро ба ҳайси объектҳои ғайриманқул шомил дониста, дар як навбат танзимқунандаи муносибатҳои вобаста ба амволи манқул ва амволи ғайриманқул маҳз соҳаи граждани ба ҳисоб меравад.

Аз рӯи гуфтаҳои боло, мафҳуми зерини мукамалқардашудаи биноро пешниҳод менамоем: Бино гуфта, объектеро меноманд, ки, маҳсул ва низоми сохтмон буда, он тибқи қонунгузори Чумхурии Тоҷикистон эътироф қарда шуда аз конструксияҳои борбардор, панҷарагирӣ ё якҷояшудаи рӯизаминӣ ва зеризаминӣ, шабакаи таъминоти муҳандисӣ-техникӣ ҳамчунин системаи муҳандисӣ-техникӣ таркиб ёфта, дар ҳудуди муайян сохта шуда, ҳаҷми сарбастаро ба вучуд меоранд ва вобаста ба таъиноти вазифавӣ барои зист ва фаъолияти доимии одамон, ҳамчунин барои иҷрои намудҳои гуногуни равандҳои истехсолӣ, нигоҳдории ҳайвонот таъин гардида, аз рӯи таъинот, қойгиршавӣ ва андозаи он дар ҳуҷҷатҳои феҳристи ягонаи давлатии молу мулки ғайриманқул ва ҳуқуқҳо ба он бояд ба қайд гирифта шавад. Аз таърифи мазкур чунин аломатҳои бино

хамчун ба категорияҳои амволи ғайриманкул ба ҳисоб меравад, бармеоянд. Аз ҷумла:

а) бино дар асоси лоиҳаи муайяни фаъолияти шаҳрсозӣ ва дигар намудҳои сохтмон сохта мешавад – лоиҳаи муайяни шаҳрсозӣ гуфта хуччате дар назар дошта мешавад, ки маводро дар шакли матнӣ ва дар намуди харита (нақша) дар бар гирифта, хулосаҳои меъморӣ, функционалию технологӣ, конструктивӣ ва муҳандисии техниро барои таъмини сохтмони асосӣ, таҷдиди объектҳои сохтмонӣ, қисмҳои онҳо, таъмири асосӣ, агар ҳангоми гузаронидани он ба хусусиятҳои конструктивӣ, дигар хусусиятҳои боэътимодӣ ва амниятии объекти сохтмони асосӣ таъсир расонида шавад, муайян менамоянд. Ҳамин гуна хуччат новобаста аз намудҳои гуногуни бино бояд тартиб дода шавад ва ин хуччат исботи он аст, ки ҳар як бинои сохташаванда дар асоси стандартҳои меъёрхое, ки дар қонунҳои соҳавӣ ва дар асоси талаботҳои меъёрҳои Кодекси шаҳрсозӣ дар ҷардидаанд, сохта мешаванд;

б) бино маҳсул ва низоми сохтмонӣ мебошад – яъне ин маънои онро дорад, ки бино маҳсули дасти инсон аст, яъне тариқи сунъӣ бунёдгардида мебошад. Дар асоси низоми муайян ба монанди маҷмӯи қорҳои сохтмонию васлгарӣ ва чорабиниҳои ташкилию техникӣ оид ба барқарор намудани бино, конструксияҳо ва системаи таҷҳизоти муҳандисӣ, инчунин нигоҳдории нишондодҳо вобаста ба истифодаи онҳо ба роҳ монда мешавад;

в) бино бо замин алоқамандии зич дошта, интиқоли он бе расонидани зарар аз як ҷой ба ҷойи дигар имконнопазир мебошад – тақсимкунии ашё ба ашёҳои манкул ва ғайриманкул, ки таърихи худро дорад, ба хосиятҳои табиӣ объектҳои ҳуқуқи граждани асос меёбанд. Аз муқаррароти моддаи 142 Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон [1] бар меояд, ки бино ба сифати яке аз ашёҳои ғайриманкул ба шумор рафта бо замин алоқаи чиз дошта интиқолаш бидуни расонидани зиёни воқеии беҳисоб ба таъиноташ имконнопазир буда, барои аз як ҷой ба ҷойи дигар бурдани бино бояд инфрасохторӣ он вайрон карда шавад,

баъдан инмкон пайдо мешавад, ки дар як ҷойи дигар бинои мазкурро бунёд кунанд;

г) бино дорои низоми маҳсули сохтмонӣ мебошад – ин хусусият маҷмӯи қорҳои сохтмонию васлгарӣ ва чорабиниҳои ташкилию техникӣ оид ба барқарор намудани бино, конструксияҳо ва системаи таҷҳизоти муҳандисӣ, инчунин нигоҳдории нишондодҳо вобаста ба истифодаи онро ифода менамояд;

д) бино дорои системаи таҷҳизоти муҳандисӣ мебошад – яъне аз инфрасохтори муҳандисие, ки маҷмӯи коммуникатсионии системавии объектҳо ва иншоот, ки ба аҳоли расонидани захираҳои ҳаётан муҳим (энергия, алоқа, об ва ғайраҳо)-ро таъмин менамоянд, дар назар дошта шудааст;

е) бино аз конструксияҳои борбардор ва панчарагирӣ ё якҷояшуда дар рӯйизаминӣ ва зеризаминӣ сохташуда иборат мебошад – конструксия аз калимаи латинӣ гирифта шуда маънояш тақия, сохтор ва мавқеи нисбии ягон объекти мураккаби аз қисмҳои гуногун иборатбударо ифода мекунад. Борбардори дар тафсири фарҳанги забони тоҷикӣ ба маъноҳои бардоштани бор, болои поён бурдани бор, қобилияти борбардорӣ, қувваи борбардорӣ доштани ягон ашё омадааст. Яъне аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки бино аз ҷиҳати сохтор мураккаб буда, аз қисмҳои мукаммали гуногунҳаҷм таркиб ёфта, эҳтимолияти тавоноии то вақти дароз бардоштани борро доро мебошад. Боз қайд кардан ба маврид аст, ки биноҳо аз рӯйи конструксияи сохторашон барои бардоштани ҳамагуна вазни бор имконият надоранд. Бино бисёртар дар рӯйи замин сохта мешаванд. Биноҳо мумкин аст дар зери замин низ сохта шаванд. Мисоли дар дохили иншоотҳое, дар қабри замин, об ва кӯҳҳо ҷойгиранд;

ё) бино сохтмони мураккаб буда ҳаҷми сарбаста аст – ин хусусияти бино шаҳодат аз он медиҳад, ки ҳаҷи бино дурудароз набуда, сарбаста мебошад, ба ин хусусият бино аз дигар объектҳои ғайриманкул ба монанди иншооти (роҳи оҳан, туннелҳо, пулҳо, хатҳои интиқоли нафту газ ва ғайраҳо) фарқ карда шавад;

ж) бино дорои таъиноти гуногун мебошад – бино вобаста ба таъиноташ ба

намудҳои зерин ҷудо мешаванд: биноҳои таъиноти истиқоматӣ ва ғайриистіқоматӣ, биноҳои таъиноти ёрирасон, биноҳои таъиноти маъмурӣ, биноҳои таъиноти маъшию истехсолӣ, биноҳои таъиноти барои ниғаждорӣ молу маҳсулот, биноҳои таъиноти барои ниғаждорӣ ҳайвонот, биноҳои таъиноти техникӣ ва ғайра;

з) бино барои зисти доимӣ ва барои истифодаи дарозмуддат барои фаъолияти одамон пешбинӣ гардидааст – ин хусияти бино шаҳоди он аст, ки бино чи хеле, ки дар хусияти боло қайд намудем, аз рӯи таъинот барои истиқомати доимии одамон низ сохта мешавад ва одамон имконият доранд, биноро ҳамчун будубоши доимии худ дар мақомоти ваколатдорӣ давлатӣ ба қайд гиранд. Дарозмуддат истифодабарии бино аз ҷониби одамон маъноӣ онро зохир менамояд, ки одамон имконият доранд биноро ҳамчун амволи ғайриманқул аз насл ба наслҳои дигар гузоранд, наслҳои оянда дар бинои мазкур ҳуқуқи истиқомат карданро дар асоси қонун ва ё мерос пайдон намоянд. Аз хусияти мазкур дарк намудан мумкин аст, ки биноро ҳамчун объекти мустақили муносибатҳои меросӣ шуморем;

и) дар бино равандҳои гуногуни истехсолӣ гузаронида шуда, дар як навбат бино барои ниғаждорӣ маҳсулоти истехсолшуда ва ниғаждорӣ ҳайвонот таъин шудааст – чихеле, ки дар боло оид ба таъиноти бино сухан рондем, бино вобаста ба таиноташ барои гузаронидани равандҳои гуногуни истехсолот сохта шуданаш мумкин аст, ин тавр сурат мегирад, ки бино бисёршона бошад, ду ошёнаи аввали он

тибқи ҳуҷҷатҳои лоиҳавиаш ё ин, ки аз аввал барои гузаронидани равандҳои истехсолот тасдиқ шудааст, ба монанди (сеҳҳои дӯзандагӣ, марказҳои савдо, таълимӣ ва ғайра). Боз барои нигоҳ доштани намудҳои гуногуни молу маҳсулоти истехсолшуда маҳсус анборхонаҳо сохта мешаванд, ки аз нигоҳи қонунгузорӣ шахрсози онҳоро низ ба категорияи бино шомил донистан мумкин аст. Ҳастанд биноҳое, ки танҳо барои ниғаждорӣ ҳайвонот таҷҳизонида шудаанд.

Хулоса, аз нуқтаи назари мо, кӯшишҳо оид ба муайян намудани мафҳуми ҳуқуқи «бино» мувофиқи мақсад мебошад, чунки мафҳумҳои зикргардида, ба шумори категорияҳои ҳуқуқӣ дохил мешаванд. Инчунин, кӯшишҳо оид ба муайян намудани фарқияти байни бино аз дигар объектҳои муносибатҳои гуногун ба монанди (шартнома, уҳдадорӣ, иҷора, гарав, соҳмони нотамон, соҳтмони худсарона, пудрати соҳтмон, мерос ва ғайра) ба маврид мешуморем. Агар ба луғатномаи муосири забонӣ-русӣ ва ё тоҷикӣ назар намоем, пас дидан мумкин аст, ки мафҳуми «иншоот» нисбат ба мафҳуми «бино» муносибати хешӣ дорад. Дар забони тоҷикӣ, зери мафҳуми «бино» иншооти муҳандисӣ, соҳтмон, хона ва дар зери мафҳуми «иншоот» – ҳама гуна соҳтмонҳои аҳамиятнок (намуд ва таъиноти гуногундошта) фаҳмида мешаванд. Аммо маъноҳои зикргардида тамоми паҳлуҳои биноро ба мо кушода намедихад, ба ҳамин хотир, муайян намудани мафҳуми биноро шартан меҳисобем.

Рӯйхати адабиёт:

1. Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон қисми I аз 30 июни соли 1999. – № 803 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 13.02.2018).
2. Сыродоев Н.А. регистрация прав на землю и другое недвижимое имущество // Государство и право. – 1998. – № 8. – С. 91.
3. Кузьмина И.Д. Правовой режим зданий и сооружений как объектов недвижимости: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Томск, 2004.
4. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Договоры о передаче имущества (Книга 2). – М.: Статут, 2000 (издание 2-е, стереотипное). – С. 522;
5. Круглова О.Б. Правовое регулирование договора аренды нежилых зданий, сооружений в предпринимательской сфере: дис. ... канд. юрид. наук. – Самара, 2002.

6. Кодекси шаҳрсозии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 декабри соли 2012, № 438 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 13.02.2018).

7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ичора» аз 6 декабри соли 1990. – № 184 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 13.02.2018).

8. Қонун Федералии ФР «Дар бораи қоидаҳои бехатарии техникаи оид ба сохмони бино ва ишноот» бо тағйиру иловаҳо аз 2 июли соли 2013, № 185.

9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии молу мулки ғайриманқул ва ҳуқуқҳо ба он» аз 20 марти соли 2008 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. / [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 13.02.2018);

10. Соҳибов М.М. Проблемаҳои танзими ҳуқуқи граждании шартномаи ичораи заминҳои табиноти кишоварзӣ тибқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон: монография: нашри аввал / Зери таҳрири Ғаюров Ш.К. – д.и.х, профессор, мудири кафедраи ҳуқуқи граждании факултети ҳуқуқшиносии ДМТ. – Душанбе: Графика-83, 2020. – 288 с.

11. Кодекси гаржданию Ҷумҳурии Тоҷикистон қисми II аз 11 декабри соли 1999. – № 885 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 13.02.2018).

Аннотатсия

Мафҳум ва хусусиятҳои бино тибқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар мақола бино ҳамчун яке аз намуди алоҳидаи ашёи ғайриманқул таҳлил гардидааст. Муаллиф мафҳум, хусусиятҳо ва дигар ҷанбаҳои ашёи ғайриманқули мазкурро баррасӣ намудааст. Қайд гардидааст, ки яке аз роҳҳои истифодаи мақсадноки бино ва муайян кардани худуди аниқи мафҳуми ҳуқуқии биноҳо ва дигар объектҳои сохмон ба монанди (иншоот, сохмони нотамом ва ғайра) зарур аст, ки хусусиятҳои фарқкунандаи ин объектҳо дар ҚТ ҚТ муайян карда шавад.

Аннотация

Понятие и особенности здания в соответствии с законодательством Республики Таджикистан

В статье анализируется здание как отдельный вид недвижимости. Автор рассматривает концепцию, особенности и другие аспекты этой недвижимости. Было отмечено, что один из способов использовать здание для конкретной цели и определить точные границы юридической концепции зданий и других строительных объектов (сооружений, объекты незавершенного строительства и т.д.), чтобы выявить отличительные черты этих объектов в Гражданском кодексе.

Annotation

The concept and features of the building in accordance with the legislation of the Republic of Tajikistan

The article analyzes the building as a separate type of real estate. The author examines the concept, features and other aspects of this property. It was noted that one of the ways to use a building for a specific purpose and to define the exact boundaries of the legal concept of buildings and other construction objects (structures, objects of construction in progress, etc.), in order to identify the distinguishing features of these objects in the Civil Code.

12.00.04 – ҲУҚУҚИ МОЛИЯ; ҲУҚУҚИ АНДОЗ; ҲУҚУҚИ БУЧЕТӢ
12.00.04 – ФИНАНСОВОЕ ПРАВО; НАЛОГОВОЕ ПРАВО; БЮДЖЕТНОЕ ПРАВО

Гафурзода Абдухалил Давлаталӣ,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Ректори
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон.
E-mail: halil-77@mail.ru
Тел.: (+992) 907-72-55-90.

Абдуалимзода Исмоил Иброҳим,
унвонҷӯии кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва хизмати
давлатии факултети идоракунии давлатии
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон.
E-mail: Ismoil.Karimov83@inbox.ru
Тел.: (+992) 987-38-00-00.

**РУШДИ ҚОНУНГУЗОРИИ МОЛИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРОНИ
ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ**

Калидвожаҳо: қонунгузорӣ; санадҳои қонунгузорӣ; қонунгузори молия; Истиқлолияти давлатӣ; инкишоф; инкишофи қонунгузори молия; қонун; ҳуқуқи молия; молияи давлатӣ; идоракунии молия; ислоҳоти идоракунии молия.

Ключевые слова: законодательство; законодательные акты; финансовое законодательство; государственная независимость; развитие; развитие финансового законодательства; закон; финансовое право; государственные финансы; финансовый менеджмент; реформа финансового менеджмента.

Keywords: legislation; legislative acts; financial legislation; state independence; development; development of financial legislation; law; financial law; public finance; financial management; financial management reform.

Соҳаи молия яке аз бахшҳои муҳим ва марказии иқтисодиёт маҳсуб ёфта, дар таъмини амалишавии ҳадафҳои стратегии давлат нақши муҳим дорад. Тавассути ҳуқуқи молиявӣ маблағҳои бучетӣ ва ғайрибучетӣ ташаккул меёбанд, аз нав тақсим карда ва истифода бурда мешаванд, андозҳо аз ҳисоби шахсони воқеӣ, ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ гирд оварда мешаванд, ҳамзамон сиёсати пулию-қарзӣ мавриди татбиқ қарор гирифта, ғаёлияти бонкҳо ба низом дароварда мешавад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат қайд менамояд, ки “Ҳукумати мамлакат минбаъд низ сиёсати молиявиро ба пешгирӣ намудани таъсири омилҳои беруна ба иқтисодиёти кишвар, хусусан дар самти тағйирёбии нархи молу ашёи хом ва маводи хӯроқворӣ дар бозори ҷаҳонӣ, инчунин ба баланд

бардоштани самаранокии истехсолот ва густариши муносибатҳои байналмилалӣ молиявӣ равона менамояд” [1].

Шурӯ аз солҳои 20-уми асри ХХ анъанаҳои таърихӣ рушди давлатҳои собиқ Шӯравӣ оғоз гардиданд, ки аз навоариҳои конститусионӣ, дигаргуниҳои мухталиф ва азнавсозиҳои ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ-сиёсӣ буданд. Баъд аз барҳам хурдани давлати шӯравӣ дар заминаи он ташкил гардидани давлатҳои миллӣ бешак тағйиротҳои хоссаро дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеаи ин давлатҳо ба вучуд овард. Баъди соҳибистиклол гардидани Тоҷикистон тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа, аз ҷумла иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ба тағйироти кулӣ ниёз доштанд. Дар шароити гузариш аз як марҳилаи рушд ба марҳилаи дигар тавассути қонунгузорӣ мустақкам

намудани муносибатҳои нави ҷамъиятӣ, ворид намудани тағйиротҳои дахлдор ба ин ё он соҳаи иҷтимоӣ, ба талаботи ҷамъиятӣ мувофиқ гардонидани танзими ҳуқуқӣ роҳи самараноки таъмини минбаъдаи инкишофи ҷамъият маҳсуб меёбад.

Соҳаи молия низ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ибтидои ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ мавриди ислоҳот қарор дода шуда, то имрӯз ислоҳот дар ин самт идома дорад. Дар аввали солҳои истиқлолияти давлатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар масъалаи азнавсозии молиявӣ-иқтисодӣ, дар маҷмӯъ бо бисёр мушкилотҳо рӯ ба рӯ гардид, сохторҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва сиёсӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон пурра мавриди тағйирот ва ислоҳот қарор дода шуданд. Гузариш ба иқтисоди бозорӣ, озодии фаъолияти иқтисодӣ ва соҳибқарӣ, баробарӣ ва ҳифзи тамоми шаклҳои моликият ва низоми нави ҳуқуқию молиявӣ аз ҷумлаи ин тағйиротҳо маҳсуб меёбанд.

Ба андешаи А.Д. Фафурзода рушди илми ҳуқуқи молиявӣ дар ҷаҳони муосир, фаъолгардонии танзими ҳуқуқи молиявӣ дар муносибатҳои ҷамъиятӣ, ба вучуд омадани созмонҳои нави молиявӣ ва низоми қонунгузориҳои молиявӣ ба барқарорсозӣ, ташаккул ва рушди ҳуқуқи молиявии Тоҷикистон замина гузоштанд [2, с. 6].

Қонунгузориҳои молиявии Тоҷикистон марҳилаҳои гуногуни инкишофро паси сар намуда, дар замони соҳибистиклолии кишвар мукамал гардид. Бояд кайд намуд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ислоҳоти соҳаи идоракунии молияи давлатӣ диққати аввалиндарача дода мешавад. Дар ташаккул ва рушди сохтори иқтисодии ҳар ҷомеаи муосир танзими давлатӣ, ки дар доираи сиёсати иқтисодӣ амалӣ мегардад, нақши пешбаранда ва муайянкунанда дорад. Низоми молиявии давлат яке аз механизмҳои нисбатан муҳиме мебошад, ки ба давлат имконияти амалӣ намудани танзими иқтисодӣ ва иҷтимоиро таъмин менамояд.

Даврони соҳибистиклолӣ марҳилаи фаъоли рушди қонунгузориҳои молияи Тоҷикистон маҳсуб ёфта, ба рушди муносибатҳои иқтисодӣ ва бозоргонӣ муоидат намуда истодааст. Ташаккули

муносибатҳои иқтисодӣ ва ба вучуд омадани соҳаҳои нави рушди иқтисодӣ, пайдоиши самтҳои нави рушди стратегияи кишвар (масалан, саноатикунони босуръати миллӣ) такмили муттасили қонунгузориҳои молиявиро талаб менамояд. Такмили қонунгузориҳои молиявӣ бо як қатор омилҳо, аз ҷумла, дигаргуниҳои фаъолияти молиявии давлат (хусусигардонӣ, дастгирии соҳибқарӣ, муқарраркунии рақами мушаххаси андозсупорӣ, ба вучуд омадани низоми устувори идоракунии молиявӣ ва ғайра) асос меёбад ва қабули қонунҳои нав ва умуман низоми қонунгузориҳои молиявии ба талаботи объективии ҷамъият мутобиқро тақозо менамояд.

Бо дарназардошти он ки низоми ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон романӣ-олмонӣ аст, аз ҳамин сабаб сарчашмаи асосии танзимкунандаи муносибатҳои ҷамъиятӣ, аз ҷумла, муносибатҳо вобаста ба молия санадҳои меъерии ҳуқуқӣ ба ҳисоб мераванд. Маҷмӯи санадҳои қонунгузорӣ ва санадҳои меъерии зерқонунӣ, ки муносибатҳоро дар соҳаи алоҳида танзим менамоянд, қонунгузориҳои ҳамин соҳа номида мешавад.

Мувофиқи м. 2 Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъерии ҳуқуқӣ» аз 30 майи соли 2017, № 1414 [3] қонунгузорӣ ин санадҳои меъерии ҳуқуқие мебошанд, ки муносибатҳои ҷамъиятиро дар маҷмӯъ ё дар соҳаи муайян танзим мекунанд. Дар адабиёти ҳуқуқӣ мафҳуми васеъ ва маҳдуди қонунгузорӣ пешниҳод карда мешавад. Ба маънои маҳдуд маҷмӯи қонунҳо ва дар маънои васеъ қонунҳо ва дигар санадҳои меъерии ҳуқуқӣ, аз ҷумла, санадҳои меъерии ҳуқуқии байналмилалӣ, ки ҚТ эътироф намудааст, фаҳмида мешавад.

Истилоҳи «қонунгузорӣ» дар адабиёти илмию таълимӣ, дар матни санадҳои меъерии ҳуқуқӣ васеъ истифода мешавад. Муайян намудани мафҳуми қонунгузорӣ аҳамияти муҳими илмӣ ва амалӣ дорад. Аҳамияти илмии мафҳуми қонунгузорӣ дар он аст, ки бо як қатор мафҳумҳо ва категорияҳои илмӣ-назариявӣ, ба мисли «низоми қонунгузорӣ», «санадҳои қонунгузорӣ», «санадҳои меъерии ҳуқуқӣ», «сарчашмаҳои ҳуқуқ», «фаъолияти

қонунгузорӣ», «фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ» ва дигар мафҳумҳо робитаи зич дорад.

Чанбаи амалии мафҳуми қонунгузорӣ дар он ифода меёбад, ки дар матни қонунҳо, кодексҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, стратегияҳо, консепсияҳо ва барномаҳои давлатӣ, фаъолияти амалии мақомоти давлатӣ, зимни мураттабсозии қонунгузорӣ дар фаъолияти иттилоотӣ-ҳуқуқӣ васеъ истифода мешавад.

Ҳамчунин, мафҳуми қонунгузорӣ ба маънои васеъ ва маҳдуд низ фаҳмида мешавад. Қонунгузорӣ ба маънои васеъ аз маҷмӯи ҳамаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва ба маънои маҳдуд бошад, аз маҷмӯи танҳо қонунҳо иборат аст. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» (соли 2017) ба ҷои қонун санадҳои қонунгузорӣ пешбинӣ шудааст.

Айни замон ҳар ду мафҳуми зикршуда ҳам дар амалия ва ҳам дар назария эътироф шуда, ҷонибдорон ва мунаққидони худро дорад. Р.Ш. Шарофзода қайд мекунад, ки аз лиҳози илмӣ истифодаи яқояи мафҳумҳои васеъ ва маҳдуди «қонунгузорӣ» (мафҳуми интегративӣ) мувофиқи мақсад аст, чунки барои таҳқиқоти илмии мафҳуми мазкур, таъмини нуфузи қонун дар давлати ҳуқуқбунёд, волоият ва сифати қонун, робитаи низоми ҳуқуқ ва низоми қонунгузорӣ, такмили сохти уфуқӣ ва амудии қонунгузорӣ, инкишофи соҳаҳои қонунгузорӣ, воҳидҳои комплекси қонунгузорӣ мусоидат менамояд. Аз лиҳози амалӣ бошад, мафҳуми васеи қонунгузорӣ дар матни қонунҳо ва кодексҳо ҳоло истифода мешавад ва дар шароити васеъ гардидани доираи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, васеъшавии ҳаҷми қонунгузорӣ, инкишофи минбаъдаи он бо мақсади танзими муносибатҳои нави ҷамъиятӣ аҳамияти амалӣ дорад [4, с. 23].

Қонунгузорӣ ба маънои маҳдуд, маҷмӯи қонунҳо мебошад. Чунин мафҳуми «қонунгузорӣ», яқум, аз талаботи волоияти қонун дар давлати ҳуқуқбунёд бармеояд, дуҷум, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқиро, ки мутобиқ ба қонун мебошанд, дар назар дорад. Қонунгузорӣ ба маънои васеъ, маҷмӯи ҳам қонунҳо ва ҳам санадҳои дигари меъёрии ҳуқуқӣ мебошад [5, с. 541].

Ба ақидаи М.З. Раҳимзода қонунҳои амалкунандаи Тоҷикистон тамоюл ба фаҳмиши мафҳуми «қонунгузорӣ» ба маънои васеъ доранд, ки он аз Конститутсия, қонунҳо, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҚТ ва санадҳои байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон иборат мебошад ва он ба сифати моддаи алоҳида дар онҳо ифода шудааст [6, с. 20].

Қонунгузори молия ин маҷмӯи санадҳои қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии зерқонунӣ мебошанд, ки муносибатҳои ҷамъиятиро дар соҳаи мазкур ба танзим мебароранд. Қонунгузори молиявии ҚТ ба Конститутсия асос ёфта, аз қонунҳои конституционӣ, ки ваколати мақомоти ваколатдори соҳаи молияро муайян мекунад, қонунҳои ҚТ дар ин соҳа, қарорҳои Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ дар соҳаи иқтисодӣ ва додугирифтӣ қарзи давлатӣ ва дигар санадҳои меъёрии зерқонунӣ иборат мебошад [7, с. 36].

Санадҳои меъёрии ҳуқуқии молиявӣ ба мафҳуми қонунгузори молиявӣ зич алоқаманд мебошанд. Ҷамъ ё маҷмӯи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки меъёрҳои ҳуқуқии молиявиро дар бар мегиранд, қонунгузори молиявӣ маҳсуб меёбанд [8, с. 47].

Қонунгузори молиявии кишвари мо бешубҳа рушд мекунад ва такмил меёбад. Аммо дараҷаи таҷдиди он, ҳам мазмунан ва ҳам шаклан муҳталиф аст. Зеро ки қонунгузори молиявӣ дорои хусусиятҳои ба худ хос буда, барои таҳияи он дониши маҳсули молиявӣ ва мутахассисони соҳавӣ зарур аст.

Дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ барои таъмини худнигаҳдори ҚТ ҳамчун давлати соҳибистиклоли мустақил дар назди Ҳукумат қабули қарори қатъӣ оид ба баромадан аз бӯҳрони иқтисодӣ меистод [9, с. 57-65]. Бо ҳамин мақсад, Фармони Президенти ҚТ “Оид ба ҷораҳои аввалиндараҷаи тақвияти дигаргунсозӣҳои иқтисодӣ ва тезонидани гузариш ба муносибатҳои бозорӣ” аз 3 декабри соли 1994, №8 [10] гардид, ки минбаъд дар заминаи он “Барномаи дигаргунсозӣҳои иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 1995-2000”, Барномаи

миёнамуддат барои солҳои 1998-2001”, Барномаи дарозмуддат барои солҳои 2001-2015 таҳия ва қабул карда шуданд.

Марҳилаи аввали мустаҳкам намудани қонунгузори молия баъди ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ ин танзим намудани муносибатҳои пулӣ ба ҳисоб меравад. Тоҷикистон дар байни давлатҳои нави мустақил ягона кишваре боқӣ монда буд, ки дар қаламрави он то соли 1995 рубли Федератсияи Русия дар муомилот истифода мешуд. Ин вазъият як қатор мушкилоти ҷиддии иҷтимоию иқтисодиро ба миён овард, аз ҷумла қарзи давлатии ҷумҳурӣ аз сабаби нарасидани пули нақд барои пардохти музди кор, нафақа ва кӯмакпулиҳо бемайлони меафзуд; маблағгузорию иқтисодиёт амалан қатъ гардид ва ниҳоят Бонки миллии Тоҷикистон имконияти гузаронидани сиёсати мустақилонаи пулиро қарзӣ ва асъориро пеш гирифт. Ҳалли ин мушкилот ва масъалаҳои дигар зарурияти ҷорӣ кардани пули миллиро ба миён овард. Дар кишвар бо мақсади татбиқи сиёсати самараноки иқтисодӣ, суръат бахшидан ба дигаргуниҳои иқтисодӣ ва бунёди низоми мустақили пулии Тоҷикистон бо ташаббуси бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат дар хусуси ҷорӣ кардани пули миллии Тоҷикистон қарор қабул гардид.

Мутобиқи қарори Комиссияи давлатии ҚТ оид ба ҷорӣ намудани пули милли аз 6 майи соли 1995, № 8 (324) «Дар бораи тартиби дар қаламрави ҚТ ба муомилот баровардани пули милли – рубли тоҷикӣ» аз 10 майи соли 1995 пули миллии Тоҷикистон бо арзиши 1, 5, 10, 20, 50, 100, 200, 500, 1000 рубли намунаи соли 1994, барориши Бонки миллии Тоҷикистон ба муомилот бароварда шуд.

Ба муомилот баровардани пули милли барои рушди минбаъдаи ҷумҳурӣ аҳамияти муҳими иқтисодӣ дошт ва падидаи сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ гардид. Бо Фармони Президенти ҚТ аз 26 октябри соли 2000, № 415 дар хусуси аз 30 октябри соли 2000 ба муомилот баровардани воҳиди нави пули миллии кишвар – «Сомонӣ», ки ба ифтихори бунёдгузори нахустин давлати мутамаркази тоҷикон Исмоили Сомонӣ номгузорӣ шудааст, эълон гардид ва пулҳои

қоғазӣ бо арзиши 1, 5, 10, 20, 50, 100 сомонӣ ва воҳиди хурди он бо арзиши 1, 5, 20, 50 дирам ба муомилот бароварда шуданд. Пули милли, ки дар минтақаи гардиш эътибори кофӣ дорад, рамзи шоёни Тоҷикистони мустақил гашт ва ба сифати воситаи боэътимоди танзими иқтисодиёти тараққиқардаистодаи кишвари мо хизмат хоҳад кард. Имрӯз сомонӣ яке аз пулҳои устувор дар ИДМ махсуб мегардад, ки таваҷҷӯҳи доираҳои молиявии давлатҳои ҳамсояро ба худ ҷалб намудааст.

Конститутсияи ҚТ дар низоми тобеияти қонунгузорию молиявӣ сароғози тамоми санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи андоз, бучет, гумрук, пулу қарз, нарх ва асъор мебошад. Ба ибораи дигар, “Конститутсия ба сифати қонуни асосӣ, “қонуни қонунҳо” роҳҳои мухталифи самтҳои асосии рушду такомули ҳуқуқи миллиро муайян мекунад, ҷаҳорҷӯбаи ихтиёрот ва ғайрияти мақомоти қонунгузор ва дигар мақомоти давлатиро дар мавриди ҳуқуққочдкунӣ муқаррар намуда, доираи робитаи иҷтимоӣеро муайян менамояд, ки зарурат ба танзими ҳуқуқӣ доранд” [11, с. 4]. Қонунгузорию молия ба Конститутсияи ҚТ асос меёбад. Як қатор меъёрҳои умумие, ки дар он зикр шудаанд, пурра нисбати муносибатҳои соҳаи мазкур татбиқшаванда мебошанд. Ҳамзамон, дар Конститутсия баъзе меъёрҳои дигаре пешбинӣ гардидаанд, ки бевосита ба муносибатҳои молиявӣ дахл доранд, аз ҷумла уҳдадорӣ супоридани андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ (м. 45), салоҳияти Маҷлиси намояндагон оид ба ризоият ба додугирифтӣ қарзи давлатӣ (м. 57), салоҳияти Президент бобати муайян кардани низоми пулӣ (м. 69), ваколати Ҳукумати ҚТ дар бораи пешниҳод намудани сиёсати додугирифтӣ қарзи давлатӣ ва ёрии иқтисодӣ ба дигар давлатҳо, лоиҳаи бучети давлатӣ, масъалаи андозаи имконпазири касри бучети давлатӣ ва манбаи ҷуброни он ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ (м. 75) ва дигар меъёрҳо.

Дар даврони истиқлолият барои таҳкими сиёсати молиявӣ ва иқтисодии мамлакат як қатор қонунҳои ҳаёган муҳим, аз ҷумла Қонуни ҚТ “Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 28 июни

соли 2011, № 723 [12], “Дар бораи назорати давлатии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” 2 декабри соли 2002, № 66 [13], “Дар бораи хазинадорӣ” аз 18 июни соли 2008, №396 [14], Қонуни ҚТ “Дар бораи идоракунии молиявӣ ва назорати дохилӣ дар бахши давлатӣ” аз 2 июли соли 2010, №626, Қонуни ҚТ “Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ” аз 25 марти соли 2011, № 702 [15], “Дар бораи фаъолияти аудиторӣ” аз 22 июли соли 2013, №993 [16] қабул гардид.

Дигар қонунҳои муҳиме, ки ба идоракунии молияи давлатӣ дахл доранд, инҳо мебошанд: Қонуни ҚТ “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон” аз 28 июни соли 2011, № 722, Қонуни ҚТ “Дар бораи қарзҳои давлатӣ ва қарзҳои, ки аз ҷониби давлат қафолат дода мешавад” аз 11 декабри соли 1999, № 886, Қонуни конституционии ҚТ “Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ” (аз 17 майи соли 2004, № 28) ва Қонуни ҚТ “Дар бораи мақомоти худидораи шаҳрак ва деҳот” (аз 5 августи соли 2009, № 549), Кодексҳои нави андоз ва гумрук, Қонуни ҚТ “Дар бораи хариди давлатии мол, кор ва хизматрасонӣ” (аз 3 марти соли 2006, № 168).

Дар кишвар то ҳоли ҳозир ду қонун оид ба молияи давлатии ҚТ қабул гардидааст. Баъди соҳибистиклолии кишвар Қонуни ҚТ “Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” 2 декабри соли 2002, №77 қабул гардид. Қонуни мазкур аввалин санади меъёрии махсус оид ба танзими ҳуқуқи муносибатҳои молиявӣ ба ҳисоб мерафт. Қонун аз 15 боб ва 65 модда таркиб ёфта, асосҳои ҳуқуқӣ, принципҳои ташкилии идоракунии молияи давлатӣ, тартиб додани системаи буҷету гурӯҳбандии он, ташаккул, тақсим ва истифодаи фондҳои марказонидашудаи маблағҳои пулиро муайян намуда, муносибатҳои молиявӣ байнибуҷетиро танзим менамуд. Қонун ҳамчунин нақши мақомоти ҳокимият ва идораи давлатӣ ва мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, дигар иштирокчиёни раванди буҷетро дар бобати таҳия, баррасии лоиҳаҳои буҷетҳо, тасдиқ, назорати иҷроӣ онҳо ва ҷавобгариро барои вайрон кардани

қонунгузори ҚТ дар бораи молияи давлатӣ муқаррар карда буд.

Минбаъд бо мақсади тақмили меъёрҳои қонунгузори молиявӣ, қабули меъёрҳои нав дар ин соҳа ва ба талаботи замон мутобиқ намудани он Қонуни дар боло зикршуда, дар таҳрири нав қабул гардид. 28 июни соли 2011 Қонуни ҚТ “Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” [17] қабул гардид, ки он аз 14 боб ва 70 модда иборат аст. Қонуни мазкур асосҳои ҳуқуқӣ, принципҳои ташкилии идоракунии молияи давлатӣ, ба низом даровардани буҷет ва гурӯҳбандии он, таҳия, ташаккул, тақсимот ва истифодаи маблағҳои марказонидашудаи пулиро муайян, муносибатҳои молиявӣ байнибуҷетиро танзим намуда, мавқеи мақомоти ҳокимият, идоракунии давлатӣ ва мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, инчунин дигар иштирокчиёни раванди буҷетиро дар таҳия ва баррасии лоиҳаҳои буҷетҳо, таҳияву тасдиқи ҳисобот ва назорати иҷроӣ онҳоро муқаррар менамояд.

Қабули ин қонун имконияти боз ҳам пурратар амалигардонии мақсадҳо ва вазифаҳои нави низоми молиявӣ давлатиро ба танзим дароварда, зарурати ба ҳар як шаҳрванди ҚТ кушоду равшан сохтани сиёсати андозу буҷет ва фондҳои мақсадноки давлатиро таъмин мегардонад ва дар оянда мустақилияти молиявӣ истифодабарандагони маблағҳои буҷетӣ, масъулияти ташкилотҳои буҷетӣ оид ба мақсаднок ва самаранок истифодабарии захираҳои молиявӣ, пешгирии ҳолатҳои коррупсионӣ ва боз ҳам шаффоф ва оммафаҳм гардидани буҷети давлатиро таъмин менамояд.

Дар ҳамин Қонун дар фарқият аз қонуни пештар амалунанда мафҳуми молияи давлатӣ ба таври зерин муайян карда шудааст: молияи давлатӣ ин маҷмӯи муносибатҳои пулӣ вобаста ба ташаккул, тақсим ва истифодаи фондҳои ҷамъшудаи воситаҳои пулӣ ва дигар захираҳои молиявӣ тавассути буҷети ҷумҳуриявӣ, буҷетҳои маҳаллӣ ва фондҳои мақсадноки давлатӣ мебошад, ки аз ҷониби мақомоти ҳокимият ва идоракунии давлатӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот барои иҷроӣ

вазифаҳои ба зиммаи онҳо вогузоргардида, истифода бурда мешаванд.

Хусусияти хоси инкишофи қонунгузори молия дар даврони соҳибистиклолии кишвар дар он ифода мегардад, ки дар ин давра ҷиҳати рушди муносибатҳои молиявӣ, такмили ин низом, ислоҳоти идоракунии давлатии молияи давлатӣ дар баробари санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, инчунин як қатор стратегияву ҳуҷҷатҳои давлатӣ қабул гардид. Вобаста ба муносибатҳои молиявӣ аз лаҳзаҳои аввали истиклолияти давлатӣ стратегияҳои давлатӣ қабул гардид ва соҳаи молияи кишвар дар партави онҳо рушд намуда истодааст.

Стратегияи идоракунии молияи давлатӣ дар ҚТ барои солҳои 2009-2018 бо фармони Президенти ҚТ аз 20 марти соли 2009, №639 тасдиқ гардидааст. Дар ин стратегия дарҷ гардида буд, ки Ҳукумати ҚТ барномаи комплекси ислохотро амалӣ менамояд. Дар доираи ин барномаи ислохот ба масъалаҳои идоракунии молияи давлатӣ диққати махсус дода мешавад. Идоракунии молияи давлатӣ дар се ҳуҷҷати асосии зерини стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҷанбаҳои муҳимтарини ислоҳоти кишварро муайян мекунанд, ҷои муҳимро ишғол менамояд: а) Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2015; б) Стратегияи ислоҳоти соҳти идоракунии давлатӣ барои солҳои 2006-2015; в) Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ барои солҳои 2007-2009.

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ки бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2016, №636 [18] қабул гардидааст, ба рушди бахши молиявӣ аҳамияти хосса дода шудааст. Дар Стратегияи мазкур як қатор мушкилотҳои бахши молиявӣ, самтҳои фаъолият ва натиҷаҳои ҷашмдоштро дар соҳаи мазкур муқаррар кардааст. Дар баробари ин, дар ҳуҷҷати муҳими стратегӣ бобати такмили қонунгузори бахши молиявӣ низ як қатор тадбирҳои пешбинӣ гардидааст. Аз ҷумла, дар он такмилдиҳии минбаъдаи заминаи меъёрии ҳуқуқии бахши молиявӣ ҷиҳати баланд бардоштани шаффофият ва эътимоднокӣ ба фаъолияти муассисаҳои молиявӣ, ҳуқуқҳои

истифодабарандагони хизматрасониҳои молиявӣ, баҳусус низоми бонкӣ, қабули санадҳои нави меъёрию ҳуқуқӣ оид ба ташкил ва ҷорӣ намудани низоми механизмҳои ҷуброн ҷиҳати рушди низоми нафақаи ҷамъшаванда дарҷ шудааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масъалаҳои беҳтар намудани таҳия ва баланд бардоштани самаранокии хароҷоти маблағҳои бучетӣ аҳамияти зиёд дода мешавад. Бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 январи соли 2020 №1446 “Стратегияи идоракунии молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” тасдиқ шудааст. Стратегияи идоракунии молияи давлатӣ барои давраи то соли 2030 давоми ислохотро дар бар мегирад, ки аз лаҳзаи амалишавии Стратегияи қаблии идоракунии молияи давлатӣ барои солҳои 2009-2018 оғоз ёфта буд. Стратегияи нав бо Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ба пуррагӣ мувофиқат мекунад. Ислоҳоти идоракунии молияи давлатӣ то дараҷаи муҳим дар барномаҳои ҷорӣ давлатӣ, ба монанди Барномаи қарзгирии берунаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2020 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 октябри соли 2017, №485), Концепсияи низоми таҳлили таъсири танзимкунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 ноябри соли 2015, №673) ва Концепсияи идоракунии рушди маҳал дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11 июли соли 2015, №522) инъикос ёфтааст.

Дар шароити ҳозира афзалиятҳои зерини ислоҳоти идоракунии молияи давлатӣ мавҷуд аст: 1) ноил шудан ба сатҳи муқоисашавандаи рушди иҷтимоию иқтисодии кишварҳои дорой сатҳи миёнаи даромаднокӣ; 2) дастгирии рушди устувор ба воситаи диверсификатсия ва баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёти милли; 3) тавсеа ва таҳкими табақаи миёна; 4) саноатикунонӣ.

Ҳамин тавр, қонунгузори молия ин маҷмӯи санадҳои қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии зерқонуние мебошад, ки

муносибатҳои вобаста ба ташкил, тақсим ва истифодаи маблағҳои бучетӣ ва ғайрибучетии давлатро ба танзим мебарорад. Таҳлили рушди қонунгузорӣ оид ба молия аз он шаҳодат медиҳад, ки дар давраи истиқлолият қонунгузории молиявӣ дар сатҳи ғаёли рушди худ қарор дошта, барои зиёдшавии маблағҳои бучети давлатӣ ва дар ин замина таъмин намудани иҷрои ҳадафҳои иҷтимоию иқтисодии кишвар заминаи устувор гузошта истодааст.

Ҳамзамон, хусусияти ҳоси инкишофи қонунгузории молия дар замони Истиқлолияти давлатӣ дар он зоҳир мегардад, ки ислоҳоти молияи давлатӣ дар

асоси стратегияҳо ва барномаҳои давлатӣ сурат гирифта истодааст, ки ба рушди босуботи қонунгузории соҳа мусоидат менамояд. Дар ин замина, зарур аст, ки қонунгузории молия пайваста бо дарназардошти самтҳо ва вазифаҳои дар ин ҳуҷҷатҳои давлатӣ пешбинишуда тақмил дода шуда, ҷиҳати ноил шудан ба мақсадҳои дар онҳо дарҷшуда имконият фароҳам оварад. Махсусан қонунгузории молияи кишвар бояд дар партави самтҳои афзалиятноки тақмили қонунгузории молия, ки дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 пешбинӣ шудаанд, рушд намояд.

Рӯйхати адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 апрели соли 2012.
2. Гафуров А.Д. Формирование и развитие финансового права развивающихся стран (на примере Исламской Республики Афганистан, Исламской Республики Иран, Кыргызской Республики и Республики Таджикистан) // Под ред. доктора юридических наук, профессора Шерипова Н.Т. – Душанбе, 2017. – С. 6.
3. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2017. – № 5. – қ. 1. – Мод. 271.
4. Шарофзода, Р.Ш. Инкишофи мафҳуми “қонунгузорӣ” дар робита бо нуқтаи назари илмӣ ва ифодаи меъёрӣ // Раванди қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: рушд ва мушкилотҳо (маводҳои конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ, шаҳри Душанбе, 31 март соли 2020 // Зери назари номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Саидзода И.Ҳ. – Душанбе, 2020. – С. 23.
5. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе: Сино, 2018. – С. 541.
6. Раҳимов М.З. Қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони истиқлолият: инкишоф ва проблемаҳо // Инкишофи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони истиқлолият: маводҳои конференсияи илмӣ-амалӣ бахшида ба 20-умин солгарди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26-29 августи соли 2011 // Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор Раҳимов М.Р. – Душанбе: ЭР-граф. – С. 20.
7. Гаюров Ш.К. Ҳуқуқи молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон: итоби дарсӣ // Зери таҳрири номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Насрудинов Н.Ш. – Душанбе: Сино, 2005. – С. 36.
8. Гафуров А.Д. Формирование и развитие финансового права развивающихся стран (на примере исламской Республики Афганистан, Исламской республики Иран, Кыргызской Республики и Республики Таджикистан) // Под ред. доктора юридических наук, профессора Шерипова Н.Т. – Душанбе, 2017. – С. 47.
9. Алиев Ҳ.Ҳ. Рушди қонунгузории молиявӣ, андоз, гумрук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Инкишофи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони истиқлолият (маводҳои конференсияи илмӣ-амалӣ бахшида ба 20-умин солгарди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26-29 августи соли 2011. – Душанбе: ЭР-граф, 2011. – С. 57-65..
10. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Оид ба чораҳои аввалиндараҷаи тақвияти дигаргунсозии иқтисодӣ ва тазонидани гузариш ба муносибатҳои бозорӣ” аз 3 декабри соли 1994 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 03.01.2021).
11. Ҳомидов, Х. Истиқлолияти давлатӣ ва Сарқонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон // Давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе, 2001. – № 3. – С. 4.

12. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2011. – № 6. – Мод. 436; 2013. – № 3. – Мод. 189. – № 11. – Мод. 784; 2016. – № 5. – Мод. 367.
13. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2002. – № 11. – Мод. 681; 2007. – № 7. – Мод. 686; 2010. – № 1.
14. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2008. – № 6. – Мод. 454.
15. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2011. – № 3. – Мод. 169; 2014. – № 3. – Мод. 149.
16. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2013. – № 7. – Мод. 521; 2014. – № 7, қ. 2. – Мод. 411.
17. Қонуни ҚТ “Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 28 июни соли 2011 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 6.01.2021).
18. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2021).

Анотатсия

Рушди қонунгузории молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даври Истиқлолияти давлатӣ

Мақолаи мазкур ба таҳлили рушди қонунгузории молия дар даври Истиқлолияти давлатӣ бахшида шудааст. Муаллиф инкишофи қонунгузорӣ оид ба молияро таҳлил намуда, бо дарназарошти қонунгузории амалкунанда, стратегияву консепсияҳои давлатӣ онро мавриди таҳлили илмӣ қарор дода, андешаҳои худро вобаста ба такмили минбаъдаи қонунгузории ин самт пешниҳод намудааст. Мавзӯи мазкур аз тарафи муаллиф пажӯҳиш гардида, қайд мегардад, ки қонунгузории молияи кишвар дар даври соҳибистиқлолии кишвар дар сатҳи баланд рушд намуд.

Аннотация

Развитие финансового законодательства Республики Таджикистан в период государственной независимости

Статья посвящена анализу развития финансового законодательства в период государственной независимости. Авторы анализируют развитие финансового законодательства с учетом существующего законодательства, государственных стратегий и концепций, анализируют его и предлагают свои взгляды на дальнейшее совершенствование законодательства в этой сфере. Данная тема исследована авторами и отмечается, что финансовое законодательство страны развивалось на высоком уровне в период государственной независимости.

Annotation

Development of the financial legislation of the Republic of Tajikistan during the period of state independence

The article is devoted to the analysis of the development of financial legislation during the period of state independence. The author analyzes the development of financial legislation taking into account existing legislation, government strategies and concepts, analyzes it and offers his views on further improvement of legislation in this area. This topic has been researched by the author and it is noted that the country's financial legislation has developed at a high level during the period of state independence.

Шеров Шерали Зафарович,

сардори шуъбаи қонунгузорӣ оид ба молия, андозу гумрук ва фаъолияти бонкии Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

E-mail: sherali-sherov@mail.ru

Тел.: (+992)935-99-98-58.

Ғаюров Фарходҷон Нарзуллоевич,

мутахассиси шуъбаи қонунгузорӣ оид ба молия, андозу гумрук ва фаъолияти бонкии Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

E-mail: faroiz1001@mail.ru

Тел.: (+992) 900-11-11-67.

НИЗОМИ ПУЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Калидвожаҳо: пул; низоми пулӣ; муомилоти пулӣ; мол; нарх; воситаи пардохт; чамъоварӣ.

Ключевые слова: деньги; денежная система; денежное обращение; товар; цена; платежные средства; накопления.

Keywords: money; monetary system; monetary circulation; produkt; price; means of payment; savings.

Низоми пулӣ яке аз унсурҳои вазъи конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, ба мисли ҳар як низоми худтанзимшаванда, беҳаракат набуда, дар рушди доимӣ қарор дорад.

Низоми пулӣ шакли ташкилии муомилоти пулӣ ва низоми муносибатҳои пулиро, ки дар қонунгузори миллии сабт гардидааст, ифода менамояд.

Мутобиқи моддаи 2 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» низоми пулӣ - тартиби ба қонунҳо асосёфтаи ташаққул ва танзими муомилоти пулӣ мебошад [1]. Танзими молиявӣ, асъорӣ, қарзӣ ва эмиссияи (барориши) пул дар ихтиёри истисноии Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад, бинобар ин, дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон воҳиди ягонаи пулӣ – сомонӣ муқаррар шудааст.

Низоми пулии Ҷумҳурии Тоҷикистонро мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамояд. Пули миллии аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон баровардашуда воситаи ягонаи қонунии пардохт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Қабули он бо арзиши номиналиаш дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи тамоми

пардохтҳои пулӣ ҳатмӣ мебошад. Мақомоти давлатӣ ва ташкилотҳо новобаста аз шакли молиқият ҳуқуқ надоранд ба сифати воситаи пардохт дигар асъорро қабул намоянд, ба ҷуз асъори миллии Тоҷикистон. Ҳеҷ як мақомоти давлатӣ, ба ғайр аз Бонки миллии Тоҷикистон мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» ҳуқуқи барориши пулро надоранд.

Танҳо Бонки миллии Тоҷикистон дорои ҳуқуқи истисноии эмиссияи (барориши) пули қоғазӣ (банкнота) ва танга ҳамчун воситаи қонунии пардохт дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад [1].

Қайд намудан зарур аст, ки воҳиди расмӣ пулии Ҷумҳурии Тоҷикистон то моҳи октябри соли 2000 рубли тоҷикӣ буд. Бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 октябри соли 2000 ба муомилот пули нави миллии бо арзиши 1, 5, 10, 20, 50 ва 100 сомонӣ ба муомилот бароварда шуд. То давраи чорӣ намудани пули миллии – сомонӣ дар муомилот рубли тоҷикӣ амал мекард. Барои он, ки аз чорӣ намудани пули миллии – сомонӣ халқи Тоҷикистон аз ягон ҷиҳат зарари молиявӣ набинанд, эътибори гардиши рубли тоҷикӣ дар муомилот то 1- уми апрели соли 2001 боқӣ монд. Аз якуми апрели соли 2001 дар

каламрави чумхурӣ пули миллии сомонӣ воситаи ягонаи пардохт қарор дода шуд.

Дар шароити муосир баланд бардоштани самаранокии низоми пулӣ яке аз вазифаҳои асосии сиёсати давлатӣ ба ҳисоб меравад. Дар қомеаи муосир, ки миқдори зиёди молҳо барои фурӯш дар бозор истеҳсол қарда мешаванд, ҳар як шахрванд ҳамчун харидор ё фурӯшанда иштирок мекунад. Мол ё хизматҳои истеҳсолқардаи худро мефурӯшад, дар муомилоти пулӣ ҳамчун харидор ё ҳамчун фурӯшанда иштирок менамояд. Аммо ин иштирок дар муомилоти пулӣ бе мавҷудияти низоми пулӣ ғайриимкон аст.

Дар адабиёти илмӣ ақидаҳои гуногун оид ба мафҳуми низоми пулӣ қой дорад. Ба андеша Е.Р. Денисов мақсади идорақунии низоми пулӣ рушди иқтисодиёт, бунёди давлати ҳуқуқбунёд ва беҳтар қардани сатҳи зиндагии аҳоли мебошад [2, с. 112].

Л.Г. Вострикова низоми пулиро ҳамчун маҷмӯи муносибатҳо, ки бо муомилоти пули милли дар кишвар алоқаманд аст, мефаҳмад [3, с. 89].

Л.А. Лунц мафҳуми низоми пулиро ба ду маъно: ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ мефаҳмад. Ба маънои ҳуқуқӣ низоми пулӣ «маҷмӯи пулҳои гуногуни дар як воҳиди пулӣ ифодаёфта, ки қобилияти пардохти онҳоро муайян мекунад, фаҳмида мешавад [4, с. 40].

Чунин таърифи низоми пулӣ ба андешаи А.А. Ситник беҳаракатии онро тавсиф мекунад, яъне он бетағйир боқӣ мемонад, зеро воҳиди асосии пулӣ тағйир намеёбад [5, с. 39].

Аммо аз нуқтаи назари иқтисодӣ, низоми пулӣ ба андешаи Л.А. Лунц ҳамчун яке аз «намудҳои таърихан муқарраршудаи танзими давлатии арзиши пулҳо» муайян қарда мешавад [6, с. 41].

Ба андешаи А.А. Ситник таърифи «иқтисодӣ» назар ба таърифи ҳуқуқӣ бештар хусусияти ҳуқуқии низоми пулиро инъикос мекунад, зеро он бевосита ба аломати танзими давлатӣ ишора мекунад, ки бояд дар шакли ҳуқуқӣ амалӣ қарда шавад» [7, с. 39].

Ба андешаи Шариф Раҳимзода «низомии пулӣ – тартиби ба қонунҳо асосёфтаи ташкилу танзими муомилоти пулӣ аз қониби давлат мебошад» [8, с. 154].

Дар шароити муосир ба низомии пулӣ талаботҳои дигар пешниҳод қарда мешаванд.

Якум, талабот ба низомии пулии ягона ва пурра мебошад, ки дар барориши монополистии пулҳо аз қониби бонки давлатӣ амалӣ қарда мешавад. Дуюм, устувории низомии пулӣ мебошад, ки дар набудани зуд тағйирёбии қобилияти харидории пул ва таварруми қамтарин тавассути истифодаи воситаҳои танзими давлатӣ ифода меёбад. Сеюм, қандирии қардиши пул, яъне. мувофиқати ҳаҷми пули дар муомилотқуда бо эҳтиёҷоти воқеии иқтисод [9, с. 278].

Дар Қумхурии Тоҷикистон низомии пулӣ бори аввал қонунан дар Қонуни Қумхурии Тоҷикистон аз 27 декабри соли 1993, №879 «Дар бораи системаи пулии Қумхурии Тоҷикистон» муайян қарда шуд, ки воҳиди расмии пулӣ, тартиби барориши пули нақд, ташкили муомилоти пулӣ, тартиби муқаррар қардани қурби расмии асъорро муқаррар меқард. Бо қабул шудани Қонуни Қумхурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» аз 14 декабри соли 1996, №384 Қонуни мазқур аз эътибор соқит дониқта шуд. Дар айни қамон, муқаррароти санади мазқур дар Қонуни Қумхурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» аз 30 марта соли 2011, №376 мустаққам қарда шудааст.

Қайд намудан зарур аст, ки имрӯз асоси ҳуқуқии низомии пулиро меъёрҳои Конститутсияи Қумхурии Тоҷикистон [10], қонунҳо «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» [11], «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» [12], «Дар бораи танзими асъор ва назорати асъор» [13] ва дигар қонунҳо, инқунин санадҳои меъёрии Президент ва Ҳуқумати Қумхурии Тоҷикистон, инқунин санадҳои Бонки миллии Тоҷикистон ташқил менамоянд.

Дар рафти амалӣ намудан ва ба танзим даровардани муомилоти пулӣ муносибатҳои гуногуни қамъиятӣ ба вучуд меоянд, ки бо меъёрҳои соҳаҳои гуногуни ҳуқуқ, аз он қумла конститутсионӣ, маъмурӣ, қарждани, қиноятӣ ва молиявӣ ба танзим дароварда мешаванд. Меъёрҳои ҳуқуқи молиявӣ мақоми ҳуқуқии низомии пулиро муайян намуда, фаъолияти мӯътадили онро таъмин менамоянд, инқунин муносибатҳоеро, ки дар рафти ташкили муомилоти нақдӣ ва ғайринақдӣ пул ба миён меоянд, ба танзим меқарорад.

Низомии пулӣ аз унсурҳои зерин: воҳиди расмии пулӣ, эмиссияи пули нақдӣи қоғазӣ,

ташкил ва батанзимдарории муомилоти пулӣ иборат аст.

Боиси зикр аст, ки воҳиди расмии пулии Ҷумҳурии Тоҷикистон – сомонӣ мебошад, ки аз сад дирам иборат аст. Пули миллии аз чониби Бонки миллии Тоҷикистон баровардашуда ва аз гардиш гирифтанишуда, воситаи ягона ва истисноии пардохти ҳар гуна уҳдадорихоии пулӣ ва ҳисоббаробаркуниҳо буда, қабули он бо арзиши номиналиаш дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи тамоми пардохтҳои пулӣ ҳатмӣ мебошад. Унсури дигари низоми пулӣ эмиссияи пули нақдӣ коғазӣ мебошад. Эмиссия (аз лот. emission – баровардан) – тайёр намудан ва ба муомилот баровардани пулҳои коғазӣ (коғазҳои қиматнок) дар ҳамаи шаклҳо мебошад. Дар ҳар як мамлакат тартиби қатъиян муқарраркардашудаи эмиссия мавҷуд аст. Масалан, баровардани пули коғазӣ (банкнота) танҳо аз тарафи Бонки миллии Тоҷикистон амалӣ шуда метавонад. Эмиссия аз тарафи Бонки миллии Тоҷикистон ҳам барои зиёд гардидани массаи пулӣ ва ҳам барои аз муомилот гирифтани пулҳои коғазии кӯҳна ва баровардани пулҳои коғазии нав амалӣ карда мешавад.

Ташкил ва батанзимдарории муомилоти пулӣ унсури сеюми низоми пулӣ мебошад. Бо мақсади дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил намудани муомилоти нақдӣ пулӣ ба зиммаи Бонки миллии Тоҷикистон вазифаҳои

гузаронидани таҳлили иқтисодӣ ва пулӣ ва дар асоси он ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намудани таклиф, расонидани натиҷаҳои таҳлил ба маълумоти чомае, ба таври монополӣ амалӣ намудани эмиссияи пул, гардиш ва аз муомилот гирифтани он, нигоҳдорӣ ва идора намудани захираҳои байналмилалӣ дарихтиёрдошта ва ғайраҳо гузошта шудааст.

Тавачҷуҳи доимии давлат ба такмил ва инкишофи низоми пулӣ бо нақши он дар низоми идоракунии иқтисодиёт ва соҳаи иҷтимоӣ баён карда мешавад. Бо мақсади боз ҳам самаранок таъсир расонидан ба чараёнҳои иқтисодӣ ва ғайрииқтисодӣ низоми пулӣ ба воситаи гузаронидани ислоҳоти пулӣ ва деноминатсия (яъне, дигар кардани арзиши пули коғазӣ) тағйир ёбад. Ислоҳоти пулӣ маҷмӯи чораҳо оид ба дигаргун шудани низоми пулии давлат бо мақсади устувор кардани он, беҳтар намудани муомилоти пулӣ ва нигоҳдории устувории воҳиди миллии пулиро ифода менамояд.

Ҳамин тариқ, аз таҳлили низоми пулии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки он беҳаракат набуда, дар рушди доимӣ қарор дошта, аз дуруст ташкил кардани он боиси роҳ надодан ба болоравии нархҳо дар бозор ё дар сатҳи муайян нигоҳ доштани таваррум вобаста аст.

Рӯйхати адабиёт:

1. Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2011, №6, мод.435; с.2014, №7, с.2, мод.409, мод.410; с.2018, №7-8, мод.531; с.2019, №7, мод.474; 26.07.2014 № 1112, 1113, аз 3.08.2018 № 1548, аз 19.07.2019 № 1645, аз 07.08.2020 № 1721), м.2.
2. Денисов Е.Р. Финансово-правовые основы денежной системы Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2003. – С. 112.
3. Вострикова Л.Г. Финансовое право: учебник для вузов. – М.: ЗАО Юстицинформ, 2005. – С. 89.
4. Лунц Л.А. Деньги и денежные обязательства: юридическое исследование. – М., 1927. С. 40.
5. Ситник А.А. Финансово-правовое регулирование денежного обращения в Российской Федерации. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2010. С. 39.
6. Лунц Л.А. Деньги и денежные обязательства юридическое исследование. – М., 1927. С. 41.
7. Ситник А.А. Финансово-правовое регулирование денежного обращения в Российской Федерации. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2010. С. 39.
8. Шариф Раҳимзода. Муомилоти пулӣ ва қарз. Душанбе – «ЭР - граф» 2008, с.154
9. Курс экономики: Учебник / Под ред. Б.А. Райзберга. – М.: ИНФРА-М, 1997. С. 278.
10. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тағйири иловаҳо бо тарки раёипурсии умумихалқӣ аз 26 сентябри соли 1999, аз 22 июни соли 2003, аз 22 майи соли 2016 .
11. Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2009, №5, мод.331; с.2010, №7, мод.555; с.2011, №12, мод.846; с.2013, №11, мод.786; с.2014, №11, мод.663; с.2018, №7-8, мод.532; с.2019,

№6, мод. 328) (Қонуни ҚТ аз 21.07.2010 № 623, аз 26.12.2011 № 782 аз 12.11.2013 № 1029, аз 27.11.2014 № 1154, аз 3.08.2018 № 1549, аз 20.06.2019 № 1626, аз 07.08.2020 № 1722.

12. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2009, №5, мод.331; с.2010, №7, мод.555; с.2011, №12, мод.846; с.2013, №11, мод.786; с.2014, №11, мод.663; с.2018, №7-8, мод.532; с.2019, №6, мод. 328) (Қонуни ҚТ аз 21.07.2010 № 623, аз 26.12.2011 № 782 аз 12.11.2013 № 1029, аз 27.11.2014 № 1154, аз 3.08.2018 № 1549, аз 20.06.2019 № 1626, аз 07.08.2020 № 1722.

13. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими асъор ва назорати асъор» аз 24 апрели соли 2013, №1161.

Аннотатсия

Низоми пулии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар мақолаи мазкур низоми пулии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф мафҳум ва хусусиятҳои низоми пулиро муайян намуда, фаҳмиши худро доир ба он баён намудааст.

Аннотация

Денежная система Республики Таджикистан

В статье анализируется и рассматривается денежная система Республики Таджикистан. Авторы определяют понятие и особенности денежной системы и выражают свое понимание.

Annotation

Monetary system of the Republic of Tajikistan

This article analyzes and examines the monetary system of the Republic of Tajikistan. The author defines the concept and features of the monetary system and expresses his understanding.

**12.00.06 – ҲУҚУҚИ ЗАМИН; ҲУҚУҚИ САРВАТҲОИ ТАБИЙ; ҲУҚУҚИ ЭКОЛОГӢ;
ҲУҚУҚИ КИШОВАРЗӢ**
**12.00.06 – ЗЕМЕЛЬНОЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНОЕ ПРАВО; ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ
ПРАВО; АГРАРНОЕ ПРАВО**

Соҳибзода Муҳаммадҷон Маҳмадалӣ,
муовини якуми Директори Маркази миллии қонунгузори
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои
ҳуқуқшиносӣ, дотсент.
E-mail: sohibov_m.1990@mail.ru
Тел.: (+992) 904-41-50-50.

ИНКИШОФИ ҚОНУНГУЗОРИИ БАҲОИ ЗАМИН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Калидвожаҳо: санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ; қонунгузорӣ; қонунгузори баҳои замин; баҳои замин; инкишофи қонунгузорӣ; арзиши бозори ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин; аразиши кадастри замин.

Ключевые слова: нормативные правовые акты; законодательство; законодательство об оценке земли; оценка земли; развитие законодательства; рыночная стоимость прав землепользования; кадастровая стоимость.

Keywords: normative legal acts; legislation; legislation on land valuation; land assessment; development of legislation; market value of land use; cadastral value.

Мубрам будани масъалаҳои ҳуқуқии замин, дар он зоҳир мегардад, ки замин на танҳо бойгари табиат, сарчашмаи ҳаёт, балки захираи муҳимтарини табиат ва объекти моликият низ мебошад. Аз ин рӯ, истифодаи самараноки он бояд ба таври дуруст ба роҳ монда шавад. Баҳои замин нишондиҳандаҳои кадастри баҳои замин мебошад, ки ҳамчун асоси илмӣ барои ҳалли масъалаҳои амалӣ дар соҳаи муносибатҳо вобаста ба замин, ташкили банақшагирӣ ва идоракунии истеҳсолоти кишоварзӣ ва ҳалли масъалаҳои истифодаи сарфакоронаи захираҳои замини ҷумҳурӣ хизмат мекунад [20].

Баҳои замин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои муқаррар намудани нархи меъёрии замин бо мақсади андозбандии воқеӣ, пардохти ичора, муҳайё намудани шароит барои сарфакорона истифода бурдани замин, муҳофизату азхудкунии он ва баланд бардоштани ҳосилнокии ҳок анҷом дода мешавад. Ба пуррагӣ амалӣ гардидани баҳои замин дар миқёси ҷумҳурӣ имконият медиҳад, ки меъёрҳои асосии андозии замин бо дарназардошти ҳосилнокии ҳок, маҳалли ҷойгиршавии он ва дигар шароитҳои иқтисодӣ-иқлимӣ, ки метавонанд ба пастшавӣ ва ё худ афзоиши маҳсулоти кишоварзӣ таъсир

расонанд, аз нав ҳисоб карда шаванд ва ҳар як вачаб замин арзиши пулии худро пайдо намояд.

Баҳои замин имконияти муайян намудани арзиши воқеии заминҳои истифодашавандаро вобаста аз ҳосилхезӣ, хусусияти технологияи ҳок ва самаранокии хароҷот фароҳам меоварад. Муайян намудани нархи замин имконият медиҳад, ки барномаи оқилона тақсимкунии захираҳои замин байни истифодабарандагони он кор карда баромада, меъёри андозии тафриқавӣ ва ичорапулӣ аз замин муайян карда шавад. Дар навбати худ ин коркардҳо ҳавасмандӣ ва масъулияти заминистифодабарандагонро барои ниғаҳдорӣ ва баланд бардоштани ҳосилхезии замин, инчунин самаранок истифодабарии он, баланд мебардорад [21].

Мувофиқи моддаи 4 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳои замин» аз 12 майи соли 2001, № 18 қонунгузорӣ дар бораи баҳои замин ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфта, аз Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни мазкур, дигар қонунҳо, санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - ҚТ) эътироф намудааст, иборат мебошад.

Мувофиқи моддаи 2 Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» аз 30 майи соли 2017, № 1414 [9] қонунгузорӣ ин санадҳои меъёрии ҳуқуқие мебошанд, ки муносибатҳои ҷамъиятиро дар маҷмӯъ ё дар соҳаи муайян танзим мекунад. Дар адабиёти ҳуқуқӣ мафҳуми васеъ ва маҳдуди қонунгузорӣ пешниҳод карда мешавад. Ба маънои маҳдуд маҷмӯи қонунҳо ва дар маънои васеъ қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла санадҳои меъёрии ҳуқуқии байналмилалӣ, ки ҚТ эътироф намудааст, фаҳмида мешавад.

Қонунгузорӣ ба маънои маҳдуд, маҷмӯи қонунҳо мебошад. Ҷунин мафҳуми «қонунгузорӣ», яқум, аз талаботи волоияти қонун дар давлати ҳуқуқбунёд бармеояд, дуом, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқиро, ки мутобиқ ба қонун мебошанд, дар назар дорад. Қонунгузорӣ ба маънои васеъ, маҷмӯи ҳам қонунҳо ва ҳам санадҳои дигари меъёрии ҳуқуқӣ мебошад [16, с. 541]. Ба андешаи М.З. Раҳимзода қонунҳои амалкунандаи Тоҷикистон тамоюл ба фаҳмиши мафҳуми «қонунгузорӣ» ба маънои васеъ доранд, ки он аз Конститутсия, қонунҳо, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҚТ ва санадҳои байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон иборат мебошад ва он ба сифати моддаи алоҳида дар онҳо ифода шудааст [16, с. 20].

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло «қонунгузорӣ дар бораи баҳои замин гуфта, маҷмӯи санадҳои қонунгузорӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқиро меноманд, ки муносибатҳои ҷамъиятиро дар самти мазкур танзим мекунад».

Асосҳои ҳуқуқии баҳои замин дар ҚТ ба Конститутсияи ҚТ, Кодекси замини ҚТ [2], Қонуни ҚТ «Дар бораи баҳои замин» аз 12 майи соли 2001, № 18, «Дастури услубӣ оид ба баҳои сифатии хок ва баҳои иқтисодии заминҳои ҚТ» аз 11 августи соли 2003 асос меёбад. «Дастури услубӣ оид ба баҳои сифатии хок ва баҳои иқтисодии заминҳои ҚТ» баҳри амалӣ гардидани Қонуни ҚТ «Дар бораи баҳои замин» аз тарафи ҳайати мушовараи Кумитаи давлатии идораи замин ва геодезии ҚТ тасдиқ гардидааст ва тибқи он корҳои баҳодихии заминҳо гузаронида мешаванд.

Дигар муносибатҳое, ки оид ба баҳои замин ба вучуд меоянд, бо дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ низ ба танзим дароварда

мешаванд. Ба инҳо пеш аз ҳама, Кодекси замин ҚТ аз 13 декабри соли 1996, хусусан моддаҳои 32, 33, 34, 35, 36 истифодаи пулакии замин (моддаи 32); меъёр, тартиби андозбандӣ ва иҷорاپулии замин (моддаи 33); ворид кардани пули пардохти замин (моддаи 34); имтиёзҳо дар мавриди ситонидани андози замин (моддаи 35); истифодаи маблағи пардохти замин (моддаи 36) ва дигар меъёрҳое, ки дар Кодекси замини ҚТ пешбинӣ шудааст, танзимгари муносибатҳои баҳои замин мебошанд.

Қонунгузорӣ оид ба баҳои замин бо талаботи объективии танзими ҳуқуқӣ ва инкишофи ҳуқуқ ташаккул меёбад ва омилҳои мазкур заминаи ташаккул ва инкишофи қонунгузории баҳои замин мебошанд. Яқум, талаботи объективии танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ-муносибатҳо вобаста ба баҳои замин заминаи умумии инкишофи қонунгузории баҳои замин маҳсуб мегардад. Дуом, дар иртибот бо санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки вобаста ба талаботи объективии танзими муносибатҳо вобаста ба баҳои замин қабул мегарданд, қонунгузории соҳаи баҳои замин ташаккул меёбад.

Тавре А.Ғ. Холиқзода ибраз мекорад: «Барои он ки ҳодисаҳои сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ дар масири таърих равшан ва васеъ таҳқиқ ва таҳлил шаванд, одатан муҳаққиқон аз усули таснифи давраҳо ё даврандӣ истифода менамоянд» [19, с. 12].

М.З. Раҳимзода инкишофи қонунгузории ҚТ-ро ба таври умумӣ дар замони истиқлолият таҳлил намуда, ба марҳилаҳои зерин ишора мекунад: 1) солҳои 1991-1994; 2) солҳои 1995-2000; 3) солҳои 2000 то ба имрӯз [6, с. 21]. А.Ш. Азимзода низ барқароршавӣ ва инкишофи қонунгузории замини Ҷумҳурии Тоҷикистонро шартан ба се марҳила ҷудо намудааст: 1) солҳои 1992-1999. Давраи оғози ислохот, қабули қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки ба ислохоти кишоварзӣ ва заминнигаронида шудаанд; 2) солҳои 1999-2008. Давраи мазкур марҳилаи ислохот, мукамалсозии қонунгузорӣ, бартарафнамоеи норасоии ҳуқуқӣ дар қонунгузории солҳои 90-уми асри ХХ, такмилдиҳии раванди ислохоти замин дар амал мебошад; 3) аз соли 2008 то инҷониб, давраи қабули қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқие мебошад, ки ба фароҳам овардани заминаи ҷиҳати амалӣ

намудани бозори ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин равона шудаанд [1, с. 51-52].

Даврабандии зикргардида, ки инкишофи қонунгузориро дар бар мегиранд, ба қонунгузори баҳои замин низ дахл доранд. Аммо инкишофи қонунгузорӣ оид ба баҳои замин бо дарназардошти хусусиятҳои хоси худ даврабандии дигарро талаб мекунад. Ташаққул ва инкишофи қонунгузорӣ оид ба баҳои замин бо дарназардошти шароитҳои таърихӣ дар зерӣ таъсири омилҳои объективӣ ва субъективӣ, тарзи муносибат ба истифодаи замин, инчунин шароити дохилӣ ва берунӣ давра ба давра рушд ёфтааст.

Инкишофи қонунгузори баҳои заминро дар даврони истиқлолият вобаста ба санадҳои меъёрии ҳуқуқии дар ин самт қабулгардида ва танзими ҳуқуқии муносибатҳои баҳои замин ба ду давра тақсим кардан мумкин аст: а) аз замони ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ то соли 2001; б) аз соли 2001 то инҷониб.

Дар давраи аввал – солҳои аввали ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи муносибатҳо вобаста ба баҳои замин қабул гардид. Новобаста аз он, ки дар давраи мазкур санади меъёрии ҳуқуқии махсуси танзимкунандаи муносибатҳо баҳои замин қабул нагардидааст, аммо ба таври умумӣ як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ масъалаи мазкурро танзим намудаанд. Дар ин давра Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 декабри соли 1996, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ислоҳоти замин» аз 5 марти соли 1992, № 594 [13, 14], Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи пардохти замин» аз 15 майи соли 1997 [15], Дастурамал дар бораи тартиби ҳисоб кардан ва пардохти андозаи замин, ки бо қарори Ҳукумати ҚТ аз 3 майи соли 1999, № 188 тасдиқ шудааст. Ҳамчунин қайд кардан бамаврид аст, ки дар услуби равиши корҳои баҳодихӣ то соли 2000-ум норасоҳои ба талаботи иқтисодии бозоргонӣ ҷавобгӯ набуда, ҷой доштанд.

Яке аз санадҳои аввалини баъди ба даст овардани истиқлолият дар самти пардохти замин қабул гардида буд, ин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи пардохти замин» аз 15 майи соли 1997 мебошад. Мақсади ҷорӣ намудани пардохти замин аз муҳайё намудани шароит барои истифодаи оқилонаи заминҳо, ҳифзу азхудкунии онҳо, баланд бардоштани

ҳосилнокии хок, баробар гардонидани шароитҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии хоҷагидорӣ дар заминҳои сифаташон гуногун иборат мебошад. Тибқи моддаи 1 Қонуни мазкур истифодаи замин пулакӣ мебошад. Пардохти замин ҳар сол дар шакли андозаи замин ва иҷорапулии замин ситонида мешавад.

Мувофиқи Қонуни ҚТ «Дар бораи пардохти замин» аз 15 майи соли 1997 иҷорапулии қитъаи заминҳои таъиноти кишоварзӣ дар асоси шартномаи байни заминистифодабарандаи аввалин ва иҷоракор муайян карда мешавад. Ҳангоми муайян намудани иҷорапулӣ бо дарназардошти таркиби заминҳо, сифати онҳо ва мавқеи ҷойгиршавии қитъаи замин, баҳои кадастрии замин, хусусиятҳои истифодабарӣ ва экологии замин муқаррар карда мешавад. Ҳарчанд Қонуни мазкур хусусиятҳои ба иҷора додани заминҳои таъиноти кишоварзиро пешбинӣ кунад ҳам, аммо камбудии Қонуни мазкур пеш аз ҳама дар он буд, ки мавзӯи онро бештар андозаи замин дар бар гирифта, бештари муносибатҳои иҷораи қитъаи замин аз доираи танзими ҳуқуқӣ берун монда буданд [10, с. 53].

Давраи дуюм ин давраи раванди босуръати инкишофи қонунгузори соҳа, давраи бунёди қонунгузори махсус оид ба баҳои замин ва рушди бемайлоии он ба ҳисоб меравад, ки аз соли 2001, мушаххасан аз давраи қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳои замин» аз 12 майи соли 2001 №18 оғоз мегардад. Давраи мазкур марҳилаи танзими ҳуқуқии муносибатҳо вобаста ба баҳои замин, мукаммалагардонии қонунгузори соҳа ва рушди муносибатҳои баҳои замин мебошад. Дар ин давра қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳои замин» аз 12 майи соли 2001, № 18 нақши муҳим дорад. Қонуни ҚТ «Дар бораи баҳои замин» аз ду боб ва 12 модда иборат буда, асосҳои ҳуқуқии баҳои заминро дар ҚТ муқаррар карда, гузаронидани маҷмӯи баҳои заминро муайян мекунад.

Қонуни мазкур муносибатҳо вобаста ба баҳои заминро дар сатҳи дахлдор мавриди таъин қарор додааст. Дар ҳамин Қонун муқаррарот оид ба мақсадҳои баҳои замин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, объекти баҳодихӣ, минтақаи кадастрӣ, баҳои кадастрии давлатии замин, арзиши кадастрии замин, намудҳо ва усулҳои баҳои кадастрии давлатии замин,

маблаггузории баҳои кадастрии давлатии замин пешбинӣ гардидааст. Ҳамчунин аҳамияти муҳими Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳои замин» дар низоми қонунгузории баҳои замин дар он ифода меёбад, ки он замина барои қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ вобаста ба баҳои замин ва рушди қонунгузории соҳа гузошт.

Муносибатҳо вобаста ба баҳои замин ҳамчун қисми таркибии муносибатҳои ҷамъиятӣ доимо дар инкишоф мебошанд ва онҳо давра ба давра талабот ба танзими ҳуқуқиро ба миён меоранд. Бо ҳамин назардошт баъди қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳои замин” минбаъд ба он як қаттор тағйиру иловаҳо ворид карда шудааст. Аз ҷумла, бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳои замин” аз 12 майи соли 2007 №262 [11] ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳои замин” тағйиру иловаҳои зерин ворид карда шуд:

–Ба Қонуни мазкур моддаи 3¹ бо мазмуни зерин илова гардид: “Баҳодихии замини таъиноти кишоварзӣ (заминҳои қорам, ниҳолҳои бисёрсола) дар ҳолати набудани нишондихандаҳои баҳои сифати хок ва тавсифномаи майдонҳо анҷом дода намешавад”.

–Моддаи 5¹ бо мазмуни зайл илова карда шуд: “қитъаҳои замини боғҳои миллӣ, дендролоӣ, ботаникӣ, мамнӯъгоҳҳо, фонди давлатии ҷангал, фонди давлатии об, ёдгориҳои таърихӣ, динӣ, заминҳои захираи озоди давлатӣ, инчунин қитъаҳои замин, ки ба муассисаҳо ва дигар ташкилотҳои соҳаҳои маориф, кишоварзӣ ва хоҷагии ҷангал бо мақсади гузаронидани таҷриба ва иҷрои корҳои илмиву тадқиқотӣ ҷудо карда шудаанд, мавриди баҳодихӣ сарор дода намешаванд”.

–Моддаи 6 Қонуни мазкур хориҷ карда шуд, ки дар ин моддаи меъёри мазкур дарҷ шуда буд: “Анҷом додани фаъолият доир ба корҳои баҳогузории замин дар асоси додани иҷозатнома сурат мегирад. Иҷозатнома аз тарафи Кумитаи захираҳои замин ва заминсозии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи тартиби муқарраркардаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дода мешавад”.

–Қисми сеюми моддаи 7 дар таҳрири зерин ифода гардид: “Баҳои кадастрии давлатии замин аз ҷониби мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба заминсозӣ ва мақомоти маҳаллии он гузаронида мешавад. Мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба заминсозӣ барои гузаронидани баҳои кадастрии давлатии замин метавонад ташкилотҳои соҳавиро дар асоси шартнома ҷалб намояд”.

Дар баробари санади меъёрии мазкур дар давраи мазкур як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқии дигар, ба монанди Қонуни ҚТ «Дар бораи бақайдгирии давлатии молу мулки ғайриманқул ва ҳуқуқҳо ба он» аз 20 марти соли 2009, № 375 [8], Қонуни ҚТ «Дар бораи заминсозӣ» аз 5 январи соли 2008, № 356 [7], Қонуни ҚТ «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)» аз 15 марти соли 2016, № 1289 [12], Қонуни ҚТ «Дар бораи ҷавобгарӣ барои поймол намудани киштзор, зарар расонидан ба зироатҳои кишоварзӣ, тугзор ва дигар дарахту буттазор» аз 5 марти соли 2007, № 240 [6] Қонуни ҚТ «Дар бораи танзими давлатии ҳосилхезгардонии заминҳои таъиноти кишоварзӣ» аз 15 июли соли 2004, № 56 [5] ва ғайра қабул гардидааст.

Ҳамчунин бо мақсади иҷрои меъёрҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳои замин» дар кишвар Дастури услубӣ оид ба баҳои сифатии хок ва баҳои иқтисодии заминҳои ҚТ, ки 11 августи соли 2003 аз тарафи ҳайати мушовараи Кумитаи давлатии идораи замин ва геодезии ҚТ тасдиқ гардид ва Дастурамал «Оид ба муайян намудани андозаи зарари заминҳои қорам ҳангоми аз тарафи шахсони воқеи ва ҳуқуқӣ вайрон карда шудани қонунгузориҳои ҚТ» аз 19 майи соли 2003, № 88 қабул гардидааст.

Дар давраи мазкур ба қонунгузории замин як қатор тағйиротҳо ворид карда шуда, ки ба рушд ва танзими муносибатҳои баҳои замин имконият фароҳам овард. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 12 майи соли 2001, № 15 [3] қабул гардид, ки тибқи он ба Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйиру иловаҳо ворид карда шуд, ки аксарияти онҳо дар самти баҳои замин мебошанд.

Аз ҷумла, мувофиқи тағйироти мазкур дар қисми якуми моддаи 33 Кодекси мазкур

пешбинӣ гардид, ки «Андози замин ва меъёри он бо Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад». Ба қисми дуюми моддаи 33 Кодекси замин низ тағйирот ворид шуда, муқаррар шуд, ки «Ичорапулии заминҳои кишоварзӣ вобаста ба сифату ҷойгиршавии қитъаи замин бо дарназардошти арзиши кадастриаш муайян карда мешавад». Тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 28 феввали соли 2004, № 23 [4] ба моддаи 33 Кодекси замини ҚТ қисми чорум илова шуда, муқаррар гардид, ки «Баҳои замин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои муқаррар намудани нархи меъёрии замин бо мақсади андозбандии воқеӣ ва пардохти ичора тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳои замин» ба амал бароварда мешавад». Муқаррароти зикршуда мақсади баҳои заминро ба таври маҳдуд пешбинӣ намуда, тартиби ба амал баровардани баҳои заминро ба қонуни махсус ҳавола менамояд, аммо зарур буд, ки тағйироти мазкур на ин ки соли 2004, балки соли 2001 – тибқи тағйироти пешина воридгардида ба Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид мегардид.

Дар давраи дуюми инкишофи қонунгузории баҳои замин нақши асосӣ ва марказиро тағйиру иловаҳое, ки соли 2012 ба Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид карда шудаанд, ишғол менамояд ва инро метавон як давраи алоҳида ва муҳими инкишофи қонунгузории баҳои замин арзёбӣ намуд, чунки тибқи ин тағйиротҳо мақсади баҳои замин васеъ гардида, доираи амали баҳои замин фарох гардид, объектҳои баҳои замин рушд карданд ва умуман қонунгузории баҳои замин ба як марҳилаи нави рушд ворид шуд.

Дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 1 августи соли 2012, № 891 [10] моддаҳои алоҳида оид ба мафҳумҳои асосӣ (моддаи 1²), принципҳои асосии қонунгузории замин (моддаи 1³), объектҳои муносибатҳои вобаста ба замин (моддаи 2¹), ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин ҳамчун объекти ҳуқуқи граждани (моддаи 2²), ҳуқуқи маҳдуди истифодаи қитъаҳои замини дигар заминистифодабарандагон (моддаи 10¹) муқаррар гардид. Ҳамчунин тибқи ин тағйирот ба моддаи 33 Кодекси замини Ҷумҳурии

Тоҷикистон қисми панҷум дар таҳрири зайл илова карда шуд: «Арзиши бозории ҳуқуқи истифодаи қитъаҳои замин бо ҳуқуқи бегона намудани онҳо ҳамчун объекти муносибатҳои ҳуқуқии граждани дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тартиби муқаррарнамудаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад».

Аз соли 2012 то ин чониб, давраи қабули қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки барои фароҳам овардани замина ҷиҳати амалӣ намудани бозори ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин ва ташаккул додани падидаи аҳдҳо бо қитъаи замин нигаронида шудааст. Дар даврони истиқлолият дар қонунгузории замин падидаҳои нави ҳуқуқӣ ба миён омаданд, ба монанди: ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин ҳамчун объекти махсуси муносибатҳои ҳуқуқи граждани (м. 2² КЗ ҚТ); ҳуқуқи маҳдуди истифодаи қитъаи замини дигар заминистифодабаранда (сервитут) (м. 10¹ КЗ ҚТ); ба гарав гузоштани ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин (ипотека) (м. 27¹ КЗ ҚТ); эътирофи ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин ҳамчун молу мулки ғайриманкул; тартиби нави бақайдгирии ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин тибқи Қонуни ҚТ «Дар бораи бақайдгирии давлатии молу мулки ғайриманкул ва ҳуқуқҳо ба он» аз 20 март соли 2008 ва ғайра [17, с. 50].

Муносибатҳо вобаста ба баҳои замин дар ҳолати ташккулу инкишоф қарор дорад. Қонунгузории баҳои замин низ хусусияти динамикӣ дошта, дар ҳоли рушду инкишоф мебошад. Талаботи объективии танзими муносибатҳои нави ҷамъиятӣ дар самти баҳои замин, рушди ҳуқуқ ва қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ боиси инкишофи қонунгузории баҳои замин мегарданд.

Ҳамин тавр, инкишофи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба баҳои замин дар замони муосир тамоилҳои зерини инкишофи минбаъда дорад:

1. Мукамал кардани қонунгузории амалкунандаи баҳои замин. Такмили қонунгузории баҳои замин, аз ҷумла, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳои замин» самтҳои зиёд дорад (чунки на он қадар ҳаматарафа муносибатҳои баҳои заминро тазим намудааст), аз ҷумла, такмили техникаи қонунгузории баҳои замин (ба монанди истифодаи истилоҳоти махсуси соҳавӣ, додани

мафхумҳо дар матни қонун), мутобиқ намудани қонунгузори баҳои замин ба тағйиротҳои ба Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон воридгардида (ба монанди танзим намудани масъалаи муайян кардани арзиши бозории ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин, арзиши бозорӣ), васеъ намудани мақсади баҳои замин дар моддаи 33 Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳои замин»), танзими ҳуқуқи таҳия ва тасдиқи ҳуччатҳои баҳои замин ва ғайраҳо.

2. Таъмини принципи қонуният ҳангоми гузаронидани қорҳои баҳои замин, махсусан риоя намудани муҳлатҳои гузаронидани баҳои замин ва умумитҳатмиву умумидавлатӣ будани кадастри давлатии замин.

3. Инкишофи қонунгузори баҳои замин дар шароити таъсири қонунгузори хориҷӣ. Азбаски кишвар дар фазои ягонаи ҳуқуқи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил инкишоф меёбад. Аз тарафи дигар ба қонунгузори ҷумҳурӣ қонунгузори хориҷӣ низ таъсир мерасонад. Ин таъсиррасонӣ дар шаклҳои гуногун, аз ҷумла истифодаи мафҳуми институтҳои алоҳидаи ҳуқуқи хориҷӣ мушоҳида мегардад. Азбаски минбаъд таъсири қонунгузори хориҷӣ боқӣ мемонад, пешрафти қонунгузори миллиро дар заминаи афзалияти манфиатҳои миллий, пуштибонӣ аз манфиатҳои миллий, нигоҳ доштани мустақлияти қонунгузори ватанӣ таъмин бояд намуд [18, с. 541]. Бо ҳамин дарназардошт омӯзиш ва истифодаи қонунгузори хориҷӣ, махсусан қонунгузори давлатҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил зимни таҳия ва тақмили қонунгузори баҳои замин зарур мебошад.

Ҳамзамон дар шароити муосир бо мақсад васеъ танзим намудани муносибатҳо вобаста ба баҳои замин истифода аз таҷрибаи қонунгузори хориҷӣ мусоид мебошад.

Таҳлили пурраи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳои замин» ва муқоисаи он бо қонунгузори баъзе аз мамлакатҳои хориҷӣ собит менамояд, ки он пурра масъалаҳои баҳои заминро фаро намегирад. Инчунин тағйиротҳои ба Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон воридгардида низ талаботи танзими ҳаматарафаи баҳои заминро доранд. Аз ҷумла, бо мақсади ташкили бозори ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин (ҳамчунин принципи қонунгузори замин) саравал зарур аст, ки арзиши бозории ҳуқуқи истифодаи қитъаи заминро муайян намуд ва дар заминаи он нисбати он муомилоти ҳуқуқи граждани анҷом дод. Аммо, танҳо тартиби муайян кардани арзиши кадастри замин дар қонунгузори танзим гаштааст ва тартибу усулҳои муайян кардани арзиши бозории ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин дар қонунгузори баҳои замин, махсусан Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳои замин» муайян нагардидааст. Арзиши иқтисодӣ, меъёрӣ, кадастрӣ ва бозории қитъаи замин ва ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин бояд дар қонунгузори баҳои замин пурра пешбинӣ карда шавад, чунки аз муайян кардани арзиши замин рушди дигар муносибатҳо вобаста ба замин ва татбиқи падидаҳои алоҳидаи қонунгузори замин, аз ҷумла, пардохти замин, сервитут нисбат ба замин, объекти муомилот будани ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин вобастагии зич дорад.

Рӯйхати адабиёт:

1. Азимзода А.Ш. Правовое регулирование предоставления и изъятия земельных участков в Республике Таджикистан: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2017. – 208 с.
2. Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 1996. – № 23. – Мод. 351; 1997. – № 23-24. – Мод. 333, фасли IV; 1999. – № 5. – Мод. 59; 2001. – № 4. – Мод. 176; 2004. – № 2. – Мод. 55. – № 3. – Мод. 190; 2006. – № 7. – Мод. 347; 2008. – № 1. – қ. 2. – Мод. 22. – № 6. – Мод. 463; 2011. – № 3. – Мод. 171; 2012. – № 4. – Мод. 269. – № 8. – Мод. 828.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 12 майи соли 2001, № 15 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2001. – № 4.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 28 феввали соли 2004 № 23 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2004. – № 2. – Мод. 55.

5. Қонуни ҚТ «Дар бораи танзими давлатии ҳосилхезгардони заминҳои таъиноти кишоварзӣ» аз 15 июли соли 2004, № 56 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2004. – № 7. – Мод. 463; 2007. – № 7. – Мод. 689; 2014. – № 7. – қ. 2. – Мод. 416.
6. Қонуни ҚТ «Дар бораи ҷавобгарӣ барои поймол намудани киштзор, зарар расонидан ба зироатҳои кишоварзӣ, тутзор ва дигар дарахту буттазор» аз 5 марти соли 2007, № 240 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2007. – № 3. – Мод. 173.
7. Қонуни ҚТ «Дар бораи заминсозӣ» аз 5 январи соли 2008, № 356 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2008. – № 1. – қ. 2. – Мод. 21.
8. Қонуни ҚТ «Дар бораи бақайдгирии давлатии молу мулкӣ ғайриманқул ва ҳуқуқҳо ба он» аз 20 марти соли 2009, № 375 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2008. – № 3. – Мод. 194; 2013. – № 7. – Мод. 525; 2018. – № 1. – Мод. 32.
9. Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» аз 30 майи соли 2017, № 1414 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2017. – № 5. – қ. 1. – Мод. 271.
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 1 августи соли 2012, № 891 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2012. – № 8. – Мод. 29.
11. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳои замин» аз 12 майи соли 2007 №262 // Ахбори Маҷлиси Оли Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2007. – № 5. – Мод. 367.
12. Қонуни ҚТ «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)» аз 15 марти соли 2016, № 1289 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2016. – № 3. – Мод. 142.
13. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ислоҳоти замин» аз 5 марти соли 1992, № 594 // Ахбори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 1992. – № 10. – Мод. 139; 1994. – № 15-16. – Мод. 252.
14. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 1995. – № 22. – Мод. 276; 1997. – № 9. – Мод. 117; 2006. – № 3. – Мод. 165.
15. Қонуни ҚТ «Дар бораи пардохти замин» аз 15 майи соли 1997 // Маҷмӯи қонунгузориҳои ҚТ оид ба хоҷагии қишлоқ. – Нашри дуюм, сентябри соли 1997. – С. 286.
16. Раҳимов М.З. Қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замини истиқлолият: инкишоф ва проблемаҳо. Инкишофи қонунгузориҳои ҚТ дар даврони истиқлолият: маводҳои конфронсияи илмӣ – амалӣ бахшида ба 20-умин солгарди Истиқлолияти давлатии ҚТ 26-29 августи соли 2011 / Зери таҳрири Раҳимов М.Р. – Душанбе: Эр-граф, 2001. – С. 21-30.
17. Соҳибов М.М. Проблемаҳои танзими ҳуқуқи граждании иҷораи китъаи заминҳои таъиноти кишоварзӣ тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон / Зери таҳрири Ғаюров Ш.К. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, мудири кафедраи ҳуқуқи граждании факултети ҳуқуқшиносии ДМТ. – Душанбе: Графика-83, 2020. – 288 с.
18. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе: Сино, 2018. – 700 с.
19. Холиқов А.Ғ. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – 340 с.
20. Соҳибов М.М., Қудбудинов Ф.Ш., Қурбонализода Ф., Одинаев Ш.Х., Кулобиев Ё.А., Раҳмонов Ҷ.Т., Идрисов Я.А., Шерзода Б.С. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳои замин»: нашри аввал // Зери таҳрири Саидзода Иззатулло Ҳабибулло, Директори Маркази миллии қонунгузориҳои назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент. – Душанбе: Мехроҷ-граф, 2020. – 138 с.
21. Соҳибов М.М., Қудбудинов Ф.Ш., Қурбонализода Ф., Одинаев Ш.Х. Тавсияҳо оид ба тақмили Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳои замин»: нашри аввал // Зери таҳрири Саидзода Иззатулло Ҳабибулло Директори Маркази миллии қонунгузориҳои назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент. – Душанбе: Мехроҷ-граф, 2020. – 81 с.

Аннотатсия

Инкишофи қонунгузории баҳои замин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар мақолаи мазкур инкишофи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи баҳои замин мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Инкишофи қонунгузории баҳои замин шартан ба ду давра тақсимбандӣ карда шудааст ва моҳияти ҳар як давра тибқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ таҳқиқ шудааст. Дар мақола баъзе аз паҳлуҳои қонунгузории баҳои замин, ки дорои номуккамалӣ мебошанд, мавриди таҳлили илмӣ қарор дода шудааст. Дар маҷмӯъ тамоили инкишофи минбаъдаи қонунгузории баҳои замин дар мақола пешбинӣ гардида, муааллиф андешаҳои худро оид ба тақмили қонунгузории баҳои замин, махсусан Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳои замин» аз 12 майи соли 2001 ибраз намудааст.

Аннотация

Развитие законодательства об оценке земли в Республике Таджикистан

В статье анализируется развитие земельного законодательства Республики Таджикистан. Развитие законодательства об оценке земли условно делится на два периода, сущность каждого из которых изучается в соответствии с регламентом. В статье проанализированы некоторые несовершенные аспекты законодательства об оценке земли. В целом статья предусматривает дальнейшее развитие законодательства об оценке земли, а автор высказал свои взгляды на совершенствование законодательства об оценке земли, в частности Закона Республики Таджикистан «Об оценке земли» от 12 мая 2001 года.

Annotations

Development of the legislation on land valuation in the Republic of Tajikistan

The article analyzes the development of the land legislation of the Republic of Tajikistan. The development of land valuation legislation is conventionally divided into two periods, the essence of each of which is studied in accordance with the regulations. The article analyzes some imperfect aspects of land valuation legislation. In general, the article provides for the further development of legislation on land valuation, and the author expressed his views on improving legislation on land valuation, in particular the Law of the Republic of Tajikistan “On land valuation” dated May 12, 2001.

Султонова Тахмина Истамовна,
заведующая кафедрой предпринимательского права
Российско-Таджикского (Славянского)
университета, д.ю.н., доцент.
E-mail: sultanova77@mail.ru
Тел.: (+992) 907-80-32-02.

СПОСОБЫ ПРАВОВОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ НА ОБЩЕСТВЕННЫЕ ОТНОШЕНИЯ В СФЕРЕ ОХРАНЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ

Калидвожаҳо: *воситаҳои таъсиррасонию ҳуқуқӣ; усулҳои танзими ҳуқуқӣ; ҳифзи муҳити зист; ҳуқуқи экологӣ; усули императивӣ; усули диспозитивӣ; усули ҳавасмандгардонӣ.*

Ключевые слова: *способ правового воздействия; метод правового регулирования; охрана окружающей среды; экологическое право; императивный метод; диспозитивный метод; метод стимулирования.*

Keywords: *method of legal impact; method of legal regulation; environmental protection; environmental law; imperative method; dispositive method; incentive method.*

Когда речь идёт о способах правового воздействия на те или иные виды общественных отношений, как правило, имеются методы правового регулирования этих общественных отношений. Метод правового регулирования выступает исходной точкой воздействия системы норм права на предмет правового регулирования. Исходя из этого, традиционно под методом правового регулирования понимается юридическое средство воздействия, применяемое при правовом регулировании общественных отношений. Метод отрасли права отвечает на вопрос, каким образом регулируются общественные отношения, составляющие предмет конкретной отрасли права. В юридической литературе выделяют следующие его характерные признаки: 1) порядок установления прав и обязанностей участников, регулируемых правом общественных отношений; 2) степень самостоятельности субъектов; 3) способы регулирования активности субъектов права; 4) способы и средства защиты установленных прав и исполнение обязанностей [9, 255]. Отраслевой метод позволяет раскрыть и понять особенности той или иной отрасли права, а также провести разграничение между смежными отраслями.

Следует отметить, что вопрос о методе правового регулирования в правовой науке является дискуссионным. При его определении в теории права представлены различные подходы. Одни авторы полагают, что

отраслевой метод должен быть один. К примеру, М.Д. Шаргородский и О.С. Иоффе при определении метода правового регулирования видят в нём выражение какого-либо одного способа опосредования общественных отношений [11, 104].

Такого же мнения придерживается Л.С. Явич [13, 95-96]. Близким образом рассуждает Н.Д. Егоров, полагая, что метод как критерий, индивидуализирующий отрасль права, должен характеризоваться только одной чертой, но такой, которая присуща любой норме данной отрасли права [3, 12].

Другая группа учёных при правовом регулировании общественных отношений допускает возможность применения нескольких методов в их органическом единстве. Так, по мнению С.С. Алексеева, право в строго юридическом значении, является основанием для определения правомерно-дозволяющего, государственно-предписывающего и юридически-недозволенного поведения и в зависимости от отрасли права, комбинация этих моделей меняется [2, 37]. Ввиду этого, метод, в его понимании, представляет собой «особые способы, средства, приёмы, используемые при правовом регулировании определённого, качественно своеобразного вида общественных отношений» [1, 48]. Причём учёный говорит о совокупности способов (средств, приёмов).

Данная точка зрения является господствующей в теории права. Большая часть представителей правовой науки исходят из широкого понимания метода правового

регулирующего, полагая, что отдельная отрасль права может иметь не один, а несколько методов правового регулирования. Исходя из этого, в традиционном понимании метод правового регулирования представлен совокупностью приёмов, способов и форм выражения специфических регулятивных свойств и функций, присущих нормам права данной отрасли [6, 437]. Разнообразие многочисленных приёмов и способов, используемых в той или иной отрасли права для регулирования общественных отношений, предопределено особенностями разнообразных и многочисленных общественных отношений, составляющих его предмет.

В теории права известны такие основные средства правового регулирования, как предписания, запреты и дозволения, а также такие приёмы, как императивное и диспозитивное (дозволительное) регулирование. Выделение двух методов правового регулирования: императивного метода (централизованного) и диспозитивного метода (децентрализованного) – проводится с позиции деления права на публичное и частное.

Метод императивного регулирования воздействия базируется на отношениях субординации между участниками общественных отношений. При его помощи регулируются отношения, в которых приоритетным, как правило, является общесоциальный интерес. Ввиду этого императивный метод регулирования используется в публично-правовых отраслях. *Метод диспозитивного регулирования* строится на координации целей и интересов сторон и применяется для регламентации отношений субъектов гражданского общества, удовлетворяющих в первую очередь свои частные интересы [8, 261].

Императивный метод регулирования используется для обеспечения порядка управления и поэтому исходит из неравного положения субъектов права – из отношений власти и подчинения. При императивном методе участникам правоотношений не предоставляется выбор вариантов поведения. Напротив, диспозитивный метод регулирования общественных отношений основывается на признании равенства участников отношений, неприкосновенности собственности, свободы

договора, недопустимости произвольного вмешательства кого-либо в частные дела, обеспечения восстановления нарушенных прав, их судебной защиты.

Суть императивного метода регулирования общественных отношений заключается в установлении предписаний, дозволений, запретов, в обеспечении государственного принуждения к должному поведению и исполнению правовых предписаний. Одной из сторон общественных отношений, при регулировании которых используется императивный метод, является уполномоченный орган государства, что приводит к неравному положению сторон отношений. Соответственно между участниками таких отношений складываются отношения власти и подчинения. Диспозитивный метод правового регулирования основывается на равенстве сторон правоотношения. Здесь участники выступают обычно как равноправные, независимые друг от друга субъекты и имеют возможность выбора вариантов поведения в рамках закона.

Применительно к каждой отрасли права названные методы регулирования наполняются конкретным содержанием с учётом специфики и характера регулируемых отношений. К примеру, в гражданском праве применяется такой метод правового регулирования, как юридическое равенство, в административном праве – метод подчинения. В других отраслях права указанные методы могут находить соответствующее применение в той или иной комбинации. Примером этого является экологическое право, где гармоничное сочетание находят как метод подчинения, так и метод юридического равенства.

Взаимодействие двух указанных методов регулирования в области охраны окружающей среды и природопользования имеет свои особенности. В частности, императивный метод регулирования в экологическом праве находит своё проявление в следующих специфических формах – нормировании, экспертизе, сертификации, лицензировании и др. Он проявляется в установлении платы за негативное воздействие на окружающую среду; установлении лимитов, квот и взимании платы за использование природных ресурсов, в том

числе объектов животного и растительного мира, продуктов леса, выбросы в атмосферу, сбросы в водные источники, на поверхность земли и в подземные пласты, размещение отходов и другие виды негативного воздействия на окружающую среду; установлении нормативов предельно допустимых выбросов и сбросов вредных веществ, загрязняющих атмосферный воздух, воду, почву; установлении общих экологических требований при размещении, проектировании, строительстве, реконструкции, вводе в эксплуатацию предприятий, сооружений и иных объектов; применении различных форм юридической ответственности за экологические правонарушения; запрете ввоза радиоактивных отходов и материалов, а также их транзита через территорию Республики Таджикистан; запрете применения токсичных химических препаратов, не подвергающихся распаду, активно воздействующих на окружающую среду, включая здоровье человека и др.

Следует отметить, что ещё несколько десятилетий назад применительно к отношениям в сфере охраны окружающей среды и природопользования преимущественно использовался императивный метод правового регулирования. В конце прошлого столетия в экологическом праве Таджикистана стал активно применяться диспозитивный метод регулирования экологических отношений. Его широкое применение обусловил переход к рыночной экономике и появление потребности регулирования экологических отношений экономическими методами. Результатом применения экономических методов регулирования экологических отношений явилось постепенное формирование экономического механизма охраны окружающей среды, введение материального интереса в её сбережении. Этому способствовало установление платы за пользование природными ресурсами, за загрязнение природной среды и многие другие экономические меры.

Как уже отмечалось, диспозитивный метод правового регулирования основывается на равенстве участников экологических отношений. Посредством заключаемых между ними договоров они сами определяют свои права и обязанности, которые, однако, должны

соответствовать закону, находиться в его рамках. Примером такого договора в сфере экологического права можно назвать договор между предприятием, на котором образуются отходы производства, и транспортным предприятием по перевозке отходов на объекты их утилизации.

Активное использование диспозитивного метода регулирования наблюдается в осуществлении участниками экологических отношений права природопользования (права землепользования, права недропользования, права водопользования, права пользования атмосферой и другими природными ресурсами). К примеру, осуществление сельскохозяйственного водопользования (водопользования на обводнительных, оросительных и обводнительно-оросительных системах, из речных систем, магистральных каналов, подземных бассейнов и других водохозяйственных объектов) основывается на договорах водопользования (ст. 68 Водного кодекса Республики Таджикистан). Диспозитивность проявляется в ряде прав недропользователей, декларированных в Законе РТ «О недрах»: праве использовать предоставленный участок недр для любой формы предпринимательской или иной деятельности, соответствующей цели, обозначенной в лицензии, самостоятельно выбирать формы этой деятельности, не противоречащие законодательным и нормативным актам (ст. 22 Закона).

Договорной характер регулирования испытывает на себе ряд общественных отношений в области охраны, восстановления и разумного использования животного мира. В частности, право на охоту для иностранцев на территории Республики Таджикистан возникает на основании договора на организацию охоты с охотохозяйственной организацией и документа, удостоверяющего их право на охоту, выданного в стране проживания, и получения разрешения на пользование объектами животного мира (ст. 17 Закона РТ «О животном мире»).

Таким образом, Республика Таджикистан, не отказываясь от властных средств организации природопользования, и в ряде случаев даже усиливая их применение в области охраны окружающей среды (например, ужесточая государственный экологический контроль, принимая жёсткие меры к

нормированию качества окружающей среды и т.д.), в то же время с целью введения материального интереса в сбережение окружающей среды активно применяет гражданско-правовые способы регулирования экологических отношений. Такое сочетание и взаимодействие публичных и частных начал в регулировании экологических отношений является характерной особенностью экологического права.

В юридической литературе в качестве метода регулирования экологических отношений выделяют также такие общие приёмы и способы, как *историко-правовой и прогностический методы*. Важность историко-правового метода подчеркивается многими авторами [7, 9]. Состояние любого объекта не бывает одинаковым в разные периоды. Экологические правоотношения являются ярким примером этого тезиса. Экологическое право развивается постоянно, оно не бывает неизменным. Историко-правовой метод даёт возможность не только проследить процесс формирования права, установить изменяющуюся роль права в целом и отдельных институтов в различных обществах и в разные эпохи, но и проследить динамику этих изменений [10, 30]. Историко-правовой анализ позволяет «указать все то, что отжило свой век, дабы юрист мог исключить это из области действующих постановлений» [5, 527], что очень важно как для теории права, так и для практики его применения.

Прогностический метод регулирования экологических отношений применяется при обосновании надёжности принимаемых правовых и экономических мер с учётом социальных и иных изменений, при прогнозировании будущих состояний, процессов и явлений.

Наряду с названными общими методами правового регулирования, экологическому праву, как самостоятельной отрасли права, присущи специфические приёмы и способы регулирования общественных отношений, присущие только данной отрасли права. Одним из таких специфических методов считается *метод экологизации* – закрепление в законодательстве принципов и норм, обеспечивающих принципы экономии и рациональности при использовании природных

объектов. Включение серьёзной природоохранной составляющей при разработке и принятии нормативных правовых актов, как общего, так и специального действия, направлено на гармонизацию отношений общества и окружающей среды. Его рассматривают как проявление общеэкологического подхода ко всем без исключения явлениям общественного бытия, как проникновение глобальной задачи охраны окружающей среды во все сферы общественных отношений, регулируемые правом [12, 29]. Экологизация законодательства имеет место тогда, когда речь идёт о повсеместном введении эколого-правового режима пользования объектами природной среды: землей, недрами, водным фондом, атмосферным воздухом, объектами животного мира и т.п. Экологизация экологического права придаёт ему в большей степени черты публично-правовой отрасли.

Высказываясь в пользу экологизации законодательства, Б.В. Ерофеев ещё в конце прошлого столетия писал о необходимости придания правового статуса экологическим связям природных объектов, имеющим большую значимость, уровням плодородной силы земли; о необходимости закрепления ландшафтного подхода в отводе земель и формировании регионов и т.п. Только при этом, по его мнению, природоресурсные нормы превратятся в экологические и будет реализован первый элемент метода экологизации [4, 102].

Следует отметить, что в настоящее время вследствие активного использования метода экологизации, наблюдается проникновение эколого-правовых норм практически во все отрасли таджикского законодательства, в результате чего законодательство, регулирующее отношения в области охраны окружающей среды, становится интеграционным и комплексным. То есть наряду с экологизацией собственно самого экологического права, происходит экологизация других отраслей таджикского права. Почти в каждой отрасли таджикского права сегодня присутствуют предписания, направленные на охрану окружающей среды. На основе экологизации правовых норм строится развитие хозяйственной деятельности,

что предполагает возможность сохранения природоресурсного потенциала в целях удовлетворения общественных потребностей.

Экологизация правовых норм в таджикском законодательстве приемлет европейский опыт регулирования отношений, о чём свидетельствует международное сотрудничество Таджикистана в части гармонизации экологических стандартов.

Следующим методом регулирования экологических отношений является метод стимулирования. Его суть заключается в законодательном установлении положений, направленных на стимулирование субъектов экологического права добровольно принимать и осуществлять меры по эффективному исполнению требований экологического

законодательства. В частности, в качестве примера таких положений можно назвать установление налоговых и иных льгот, предоставляемых предприятиям при внедрении малоотходных и безотходных технологий, при использовании ими вторичных ресурсов; применение поощрительных цен и надбавок на экологически чистую продукцию; введение специального налогообложения экологически вредной продукции, а также продукции, выпускаемой с применением экологически опасных технологий; применение льготного кредитования предприятий, учреждений, организаций независимо от форм собственности, эффективно осуществляющих охрану окружающей среды.

Список литературы:

1. Алексеев С.С. Общие теоретические проблемы системы советского права. - М.: Госюриздат, 1961. – 187 с.
2. Алексеев С.С. Право. Опыт комплексного исследования. - М.: Статут, 1999. – 712 с.
3. Гражданское право. Ч. I: учебник / под ред. Ю.К. Толстого, А.П. Сергеева. - М., 2005. – 784 с.
4. Ерофеев Б.В. Экологическое право России: Учебник. - М.: Юрист, 1996. – 623 с.
5. Муромцев С.А. Избранные труды по римскому и гражданскому праву. - М., 2004. – 765 с.
6. Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства: учебник для вузов. М.: НОРМА-ИНФРА-М, 2015. – 560 с.
7. Семьянова А.Ю. Экологическое право. Курс лекций. - М.: Юстицинформ, 2005. 272 с.
8. Теория государства и права: учебник / отв. ред. В.М. Корельский, В.Д. Перевалов. - М.: НОРМА, НОРМА - ИНФРА-М, 2002. – 558 с.
9. Теория государства и права: учебник / под ред. М.М. Рассолова, В.О. Лучина, Б.С. Эбзеева. - М., 2012. – 735 с.
10. Халфина Р.О. Значение историко-правовых исследований для теории права // Методология историко-правовых исследований. - М., 1980. – С. 29-40.
11. Шаргородский М.Д., Иоффе О.С. О системе советского права // Советское государство и право. – 1957. - № 6. С. 101-110.
12. Экологическое право: Учебник / под ред. проф. С.А. Боголюбова. - М.: Юрайт, 2020. – 304 с.
13. Явич Л.С. Проблемы правового регулирования советских общественных отношений. – 3, 1М., 1991. – 172 с.

Аннотатсия

Воситаҳои таъсирасонии ҳуқуқӣ дар муносибатҳои соҳаи ҳифзи муҳити зист

Дар мақолаи мазкур таҳлили усулҳои таъсирасонии ҳуқуқӣ ба муносибатҳои соҳаи ҳифзи муҳити зист мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Маълум гардидааст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз воситаҳои ваколатдори ташкили идоракунии табиат даст нақашааст ва дар баъзе ҳолатҳо, ҳатто истифодаи онҳоро дар соҳаи ҳифзи муҳити атроф пурзур намуда, ҳамзамон бо мақсади пешбурди манфиатҳои моддӣ ва сарфакоронаи ҳифзи муҳити зист аз воситаҳои ҳуқуқии граждани дар муносибатҳои экологӣ фаъолона истифода мекунад.

Аннотация

Способы правового воздействия на общественные отношения в сфере охраны окружающей среды

В статье рассматриваются способы правового воздействия на общественные отношения в сфере охраны окружающей среды. Выявляется, что Республика Таджикистан, не отказываясь от властных средств организации природопользования, и в ряде случаев даже усиливая их применение в области охраны окружающей среды, в то же время с целью введения материального интереса в сбережение окружающей среды, активно применяет гражданско-правовые способы регулирования экологических отношений.

Annotation

Ways of legal influence on public relations in the field of environmental protection

The article discusses the methods of legal impact on public relations in the field of environmental protection. It is revealed that the Republic of Tajikistan, without abandoning the authoritative means of organizing environmental management, and in some cases even strengthening their application in the field of environmental protection, at the same time, in order to introduce a material interest in environmental conservation, actively uses civil law methods of regulating environmental relations.

Қодирзода Мирзоқодир Аюб,

омӯзгори кафедраи ҳуқуқи граждани ва меҳнати
Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати
Тоҷикистон.

E-mail: mirzokodir-1@mail.ru

Tel.: (+992) 921-11-59-90.

Ақбарализода Ҷасур Ақбаралӣ,

мутахассиси шӯъбаи ҳуқуқи байналмилалӣ Маркази
миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон.

E-mail: jasurbek_e@mail.ru

Tel.: (+992) 926-60-09-74.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИИ МОҲИЯТИ ФУНКСИЯИ ЭКОЛОГИИ ДАВЛАТ

Калидвожаҳо: давлат; функсияи экологӣ; ҳифзи муҳити зист; сарватҳои табиӣ; ҳуқуқи экологӣ; истифодаи оқилона; фаъолияти давлат; табиатистифодабарӣ.

Ключевые слова: государство; экологическая функция; защита окружающей среды; природные ресурсы; экологическое право; рациональное использование; государственная деятельность; природопользование.

Keywords: the state; ecological function; environment protection; natural resources; environmental law; rational use; government activities; nature management.

Дар моддаи 13 Конститутсия чунин омадааст: Замин, сарватҳои зерзаминӣ, об, ҳавои фазой, олами набототу ҳайвонот ва дигар боигарии табиӣ моликияти истисноии давлат мебошанд ва давлат истифодаи самараноки онҳоро ба манфиати халқ кафолат медиҳад. Ҳамчунин дар моддаи 44 Конститутсия чунин муқаррар шудааст: Ҳифзи табиат, ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ вазифаи ҳар як шахс аст [1].

Меъёрҳои Конститутсионӣ, ки дар боло ишора намудем, албатта ба таври умумӣ барои ҳифз намудани объектҳои табиӣ заминаи асосиро мегузорад ва барои тамоми субъектҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки ба истифода ва ҳифзи сарватҳои табиӣ сару қор доранд, бевосита амал мекунад.

Соҳаи истифода ва ҳифзи сарватҳои табиӣ аз ҳар ҷиҳат барои инкишофи бахшҳои ҳаётан муҳимми иқтисодиву иҷтимоии давлат нақши муҳимро доранд. Ин ҳолат боис мегардад, ки ба соҳаи экология бояд аз ҷониби давлату ҳукумат тавачҷуҳи бештар дода шуда барои дар амал татбиқ кардани қонунгузори соҳа ва меъёрҳои зерқонунии амалкунандаи соҳавӣ тадбирҳои доими амалӣ карда шуданаш зарур мебошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони истиқлолияти худ ҳамкориҳои густурдаи минтақавиро воситаи муҳимтарини ҳалли масъалаҳои иқтисодиву тичоратӣ, иҷтимоӣ, экологӣ ва таъмини амнияти субот дар Осиёи Марказӣ доништа, ҷонибдори таҳкими муносибатҳои байниҳамдигарии мардумони минтақа бар пояи дӯстӣ ва ҳусни эътимод мебошад [2].

Аз овардаҳои Паёми имсолаи сарвари давлат бар меояд, ки дар ҳақиқат ҳам дар баробари дигар соҳаҳои ҳаётан муҳим гузоштани масъалаҳои экологӣ бе асос набуда тавачҷуҳи бевоситаи Президенти кишварро барои ҳалли масъалаҳои истифода ва ҳифзи муҳити зистро нишон медиҳад.

Дар асоси омӯзиши адабиёти ҳуқуқӣ дар соҳаи экология муайян мегардад, ки масъалаҳои функсияи экологии давлат тавачҷуҳи олимони ҳуқуқшиносро ба худ ҷалб кардааст. Ҷабҳаҳои алоҳидаи мавзӯи мазкурро олимони Р.Ҳ. Гиззатуллин, А.Е. Кадомцева, М.М. Меркулов, В.С. Миронов, В.Е. Сизов, М.М. Бринчук ва дигарон мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор дода шудаанд.

Дар баробари он, ки аз ҷониби олимони соҳаи ҳуқуқшиносӣ масъалаи функсияи давлат

ва ҳам функсияи экологии давлат мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор гирифта бошад ҳам, локин то ин дам ҳамаи паҳлуҳои мавзӯи мазкур ҳалли худро наёфтаанд ва ё норавшан боқӣ мондаанд. Ба ғайр аз ин бо пешрафт кардани муносибатҳои иқтисодӣ ва рӯ ба афзоиш ниҳодани шумораи аҳолии давлатҳо нишонҳои ниёзи бештар пайдо намудани одамонро ба сарватҳои табиӣ нишон медиҳад, ки ин ҳолат боз ишора ба такмил додани механизмҳои танзимкунанда ва ҳам идоракунандаи онро мекунад.

Аввалин аз онҳо - ин набудани ягонагӣ дар истилоҳот оид ба функсияи экологии давлат мебошад. Дар адабиётҳои илмӣ ва таълимӣ номгузориҳои гуногуни функсияи давлатии таҳқиқшаванда вохӯранд: «функсияи экологӣ» [6], «функсияи табиатҳифзкунӣ» [7], «функсияи ҳифзи муҳити атроф» [13, с.33] ва ғайра. Чун қоида, чунин номгузориҳои гуногун ба сифати муродиф (синоним) истифода бурда мешаванд. Масалан: «Яке аз функсияҳои асосии (самти фаъолияти) давлати муосири демократии ҳуқуқбунёд функсияи экологӣ, ё функсия оид ба таъмини табиатистифодабарии оқилона ва самаранок ва ҳифзи муҳити атроф» [29, с.13-14], «функсияи экологӣ (табиатҳифзкунӣ)» [26, с.184], «функсияи экологӣ ё функсияи ҳифзи табиат ва истифодаи оқилонаи сарватҳои табиӣ» [24, с.76] ва ғайра мебошад.

Ҳамзамон, баъзан фарқият дар номгузориҳои онҳо хусусияти формалӣ надоранд. Дар заминаи онҳо муносибати гуногун ба муайянкунии фаъолияти предметии давлат дар чорҷӯбаи амаликунии функсияи таҳқиқшаванда гузошта шудаанд. Ҳамин тавр, аз рӯи ақидаи Ф.М. Раянов, функсияи экологии давлат бояд ба самти табиатҳифзкунӣ самт гирад ва барои фаҳмиши функсияи аниқии табиатҳифзкунӣ номида шавад [22, с.157], аз нӯқтаи назари М.М. Бринчук бошад, функсияи экологии давлат танҳо ба ҳифзи табиат оварда намерасонад, он хеле васеъ мебошад [5, с.44].

Фарқ кардани номгузориҳо дар марҳилаи асосноккунии дар давлат мавҷуд будани яке аз функсияи асосии нав пайдо шудаанд, ки фаъолияти он ба соҳаи ҳамкориҳои ҷамъият ва муҳити табиӣ атроф паҳн мешавад.

Мавҷуд набудани ягонагии истилоҳӣ муаммоҳои маъмули дорои хусусиятҳои

назариявӣ ва амалиявиро ба миён меовард. Дар алоқамандӣ бо ин, зарурияти ба илм ва раванди таълимӣ ворид кардани истилоҳи унификатсияшуда пайдо шуд, ки ба сифати номгузориҳои функсияи мустақил ва функсияи асосии нави давлат истифода шавад.

Ба сифати унификатсияшуда истилоҳи «функсияи экологии давлат» пешниҳод шуда буд. Аввалин маротиба, дар соли 1980 чунин номгузорӣ аз ҷониби В.В. Петров пешниҳод шуда буд. Дар рисолаи «Муаммоҳои истилоҳоти экологӣ-ҳуқуқӣ» дар асоси таҳлили адабиётҳои экологӣ ва ҳуқуқӣ, инчунин таҷрибаи танзими ҳуқуқӣ аз ҷониби ӯ алоҳида ҳулоса бароварда шуда буданд ва ҳулосаҳои дахлдор оиди доира ва мундариҷаи истилоҳоти дар илм ва амалияи экологӣ-ҳуқуқӣ истифодашаванда бароварда шудаанд. Дар луғати мухтасари истилоҳоти экологӣ-ҳуқуқӣ овардашуда истилоҳи «функсияи экологии давлат» низ вучуд дошт. В.В. Петров онро чун: «фаъолияти давлат дар соҳаи ҳифзи табиат, ташкили истифодаи оқилонаи сарватҳои табиӣ, ҳифзи муҳити атроф, ки ба барномаи экологии он асос карда шудааст ва манфиатҳои бахши аз ҷиҳати иқтисодӣ бартаридоштаро инъикос менамояд» [20, с.104].

Ворид кардани чунин истилоҳ ба илми давлатӣ-ҳуқуқӣ ва экологӣ-ҳуқуқӣ, инчунин ба илми ҳуқуқӣ имконияти ноил шудан ба ягонагии истилоҳиро фароҳам меоварад. Гап сари он аст, ки камбудии назарраси ҳамаи дигар номгузориҳои функсияи таҳлилшаванда дар он мебошад, ки онҳо дар номи худ танҳо тарафҳои алоҳидаи фаъолияти давлатро дар соҳаи робитаи дутарафаи ҷамъият ва табиатро инъикос менамояд, масалан ҳифзи муҳити атроф ё таъмини истифодаи оқилонаи сарватҳои табиӣ. Бартарияти истилоҳи «функсияи экологии давлат» нисбат ба дигар истилоҳ, на назари мо назаррас мебошад. Яқум, дар он зоҳир мегардад, ки он ҳаматарафа (универсалӣ) буда, ба пеш баровардани сунъии самти алоҳидаи фаъолияти давлатӣ, ки дар доираи функсияи мазкур ба роҳ монда мешавад, оварда намерасонад. Дуюм, чунин номгузорӣ ба муносибати васеъ барои муайянкунии андозаҳои (параметрҳо) функсияи таҳлилшавандаро нишон медиҳад, ҳамаи даврҳои бо талаботҳои ҷамъиятӣ, самтҳо ва намудҳои

фаъолияти амалии давлат шарт гузошта шудааст.

Ба он нигоҳ накарда, ки истилоҳи «функсияи экологии давлат» дар илми ҳуқуқшиносӣ васеъ истифода гардидааст, ин муаммои унификатсияи истилоҳиро нисбат ба функсияи таҳлилшаванда ҳал накардааст, оиди ин чун пештара дар фазои илмӣ ва қонунгузорӣ истифода шудани номгузориҳои гуногуни он шаҳодат медиҳанд.

Дар яке аз асарҳои охирини худ О.С. Колбасов махсусан қайд мекунад: «Ҳамдигарфаҳмии истилоҳотӣ ҳамчун талабот барои кори рафиқонаи олимон дар раванди инкишофи ҳуқуқи экологӣ зарур мебошад» [10, с.27].

Ба нигоҳи мо, манфиатҳои инкишофи шиддатёбандаи ҳуқуқи экологӣ дар ҳамаи зоҳиршавиаш (чун соҳаи ҳуқуқ, илм ва фанни таълимӣ) зарурати дар илми ҳуқуқшиносӣ истифода бурдани истилоҳи ягонро нисбат ба функсияи таҳлилшавандаро тақозо мекунад. Бо назардошти суҳанҳои дар боло гуфташуда, истифода бурдани истилоҳи «функсияи экологии давлат» пешниҳод карда мешавад.

Дигар масъалаи назариявии муҳим, ки ҳангоми омӯзиши функсияи экологии давлат ҳалли худро талаб мекунад, ин муайян намудани андоза (параметр), ҳаҷми он мебошад.

Таҳлили татқиқотҳои илмӣ дар соҳаи мазкур қайд кардани ду муносибатро имконият медиҳад, ки ба онҳо фаҳмиши васеъ ва маҳдуди функсияи экологии давлат хос мебошанд.

Фаҳмиши маҳдуди функсияи мазкур дар назар дорад, ки дар чорчӯбаи он аз ҷониби давлат танҳо фаъолияти табиатҳифзкунӣ ба роҳ монда шудааст. Масалан, О.С. Колбасов қайд мекард, ки ҳифзи муҳити атроф функсияи мустақили давлатро ифода мекунад ва ба нигоҳдорӣ, барқароркунӣ ва беҳтаркунии шароити мусоиди табиӣ ҳаёти одамон равона карда шудааст [11, с.60]. Бояд қайд кунем, ки мавқеи овардашуда дар солҳои 1970-ум гуфта шуда буд, яъне дар он вақт, ки дар илми ҳуқуқшиносии ватанӣ масъалаи эътирофкунии функсияи экологӣ ба сифати яке аз функсияҳои асосӣ дар низоми функсияҳои давлат нав муҳокима мешуд. Аз ҳамон вақт тасаввуроти илмӣ оиди мазмуни ин функсияи давлат воқеан тағйир ёфтаанд, аммо фаҳмиши маҳдуди он то ҳол ҷой дорад. Махсусан, он дар мавқеи дар

боло зикргардидаи Ф.М. Раянов инъикос гардидааст. Хотиррасон мекунем, ки ба андешаи ӯ функсияи экологии давлатии имрӯзҳо мавҷудбуда бояд мутобиқи параметрҳои ҳуқуқи экологӣ аз нав ташаккул ёбанд ва танҳо ба самти табиатҳифзкунӣ нишон дода шаванд ва барои фаҳмиши осон ҳамчун «функсияи табиатҳифзкунӣ» номида шавад [22, с.157].

Мо бо чунин муносибат розӣ шуда наметавонем. Якум, ҳарчанд ин бевосита ишора намегардад, аммо маълум аст, ки оиди параметрҳои ҳуқуқи экологӣ гуфта, Ф.М. Раянов оиди предмети танзими ҳуқуқӣ дар ҳуқуқи экологӣ суҳан меронад. Аммо, чун маълум аст, масъала оиди предмети ин соҳаи ҳуқуқ имрӯз баҳсталаб ба ҳисоб меравад. Дар илми ҳуқуқи экологӣ нуқтаҳои назари гуногуни муносибат ба муайянкунии параметрҳои он мавҷуд мебошанд. Ҳамин тавр, масалан, О.И. Крассов аз фаҳмиши маҳдуди ҳуқуқи экологӣ амал мекунад. Ба он муносибатҳои ҷамъиятиро, ки дар бораи ҳифзи муҳити атроф аз таъсиррасонии манфии химиявӣ, физикӣ ва биологӣ, таъмини низоми минтақаҳои табиӣ махсус ҳифзшаванда, инчунин ҳифз ва истифодаи олами ҳайвонот ба миён меоянд, ворид карда, ӯ ҳамаи намудҳои муносибатҳо дар бораи табиатистифодабариро истисно мекунад [12, с.39].

Аксарияти намояндагони илми ҳуқуқи экологӣ аз он амал мекунанд, ки предмети ҳуқуқи экологиро на танҳо муносибатҳои ҷамъиятӣ оиди ҳифзи муҳити атроф, балки инчунин оиди истифодабарии сарватҳои табиӣ ташкил медиҳанд [18, с.55].

О.А. Кичатова дар чорчӯбаи функсияи табиатҳифзкунӣ (функсияи таъмини муҳити табиӣ мусоиди атроф) чунин самтҳои фаъолиятро ба монанди ҳифзи замин ва қаъри он, сарватҳои обӣ, олами наботот ва ҳайвонот; истифодаи оқилонаи замин ва қаъри он, сарватҳои обӣ, олами наботот ва ҳайвонот; тоза нигоҳ доштани ҳаво ва об; таъмини аз нав ҳосилкунии сарватҳои табиӣ; беҳтаркунии муҳити атрофи инсонро қайд мекунад [9, с.11].

В.В. Петров таъиноти асосии функсияи экологии давлатро ҳамчун таъминоти илман асоснокшудаи таносуби манфиатҳои экологӣ ва иқтисодии ҷамъият, ташкили кафолатҳои зарурӣ барои амалишавӣ ва ҳифзи ҳуқуқҳои инсон барои ҳаёт дар муҳити табиӣ атрофи

тоза, солим ва мусоид муайян карда, онро дар чорчӯбаи се шакли фаъолияти давлатӣ - танзими табиатистифодабарӣ бо мақсади ноил шудан ба оқилона истифода бурдани он, ҳифзи муҳити табиӣ атроф ва таъмини амнияти экологӣ қайд карда буд [19, с.47-48].

Аз нуқтаи назари М.М. Бринчук: «... функцияи экологии давлат ба таркиби худ фаъолиятро оиди ихтиёрдорӣ сарватҳои табиӣ ба манфиатҳои ҷамъият, ки моликияти давлат ба шумор мераванд, инчунин фаъолиятро, ки барои таъмини истифодабарии оқилона сарватҳои табиӣ бо мақсади пешгирии нобудшавии онҳо, ҳифзи муҳити атроф аз таназзули ҳолати он, риоя, ҳифз ва ҳимояи ҳуқуқҳои экологӣ ва манфиатҳои қонунии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро ворид кардааст» [4, с.42-43].

В.Е. Сизов функцияи экологиро ҳамчун фаъолияти объективӣ шартгузоштаи давлатро дар соҳаи ҳифзи муҳити атроф, табиатистифодабарии оқилона ва таъмини амнияти экологӣ мефаҳмад, ки ба амалишавии стратегияи экологӣ оид ба таъмини рушди устувор, ки манфиатҳои аксарияти аҳолиро инъикос мекунад, асос ёфтааст [23, с.34].

М.И. Байтин дар таркиби функцияи экологии давлат (инчунин, ӯ функцияи ҳифзи табиат ва истифодаи оқилонаи сарватҳои табиӣ меномид) чунин самтҳои фаъолият ба монанди идоракунии давлатӣ ва мутобиқ кардани фаъолият дар соҳаи ҳифзи муҳити атроф, танзими табиатистифодабарӣ, таъмини амнияти экологӣ, солимгардонӣ ва беҳтаркунии сифати муҳити атрофро қайд мекунад [16, с.344].

Аз рӯи ақидаи В.М. Корельский функцияи таҳқиқшаванда аз ҷониби давлат ба самт ба роҳ монда шудааст: ҳифзи табиат ва истифодаи оқилонаи сарватҳои табиӣ [25, с.207].

М.М. Меркулов меҳисобад, ки функцияи экологии давлат - ин самти (тарафи) конститутсионии фаъолияти давлат оид ба ҳифз, истифодаи оқилона, аз нав ҳосилкунӣ ва солимгардонии муҳити табиӣ атроф дар дохил ва берун аз сарҳадҳои марзӣ мебошад, ки бидуни ба роҳ мондани он мавҷудияти

экосистемаи сайёравӣ ва мувофиқан давлати муосири алоҳида низ имконнопазир мебошад [14, с.102-103].

Гуруҳи калони татқиқотчиён пешниҳод мекунад, ки дар чорчӯбаи функцияи экологии давлат чунин самти фаъолият, ба монанди таъмини амнияти экологӣ қайд карда шавад. Ғайр аз ин, таҳлили асарҳои илмӣ бо масъалаҳои ҳуқуқии таъмини амнияти экологӣ нишон медиҳад, ки чунин фаъолият на танҳо ба сифати шакли мустақили фаъолият дар як қатор бо ҳифзи муҳити атроф ва таъмини табиатистифодабарии оқилона [8, с.16], балки ба сифати фаъолияти онҳоро ивазкунанда низ дида баромада мешавад. Масалан, «функцияи экологӣ» -ин дар соҳаи экологӣ самти фаъолияти давлатии объективии зарурӣ, мақсаднок, қонунан шартгузоштасуда оиди таъмини амнияти экологии ҷамъият ба роҳ мондашаванда мебошад» [15, с.13], ё «функцияи экологии давлат - ин дар соҳаи экологӣ самтҳои асосии фаъолияти ҳар як давлат оиди рушди устувор ва таъмини амнияти экологии муҳити атроф ба роҳ мондашаванда» мебошад [3, с.61].

Дар ҳақиқат ҳам масъалаи функцияи экологии давлат дар фазои илми ҳуқуқшиносӣ бисёр баҳснок буда дар баробари ин барои нигоҳдорӣ ва истифодаи самараноки захираҳои табиӣ мавҷуда муҳимияти аввалиндарачаро дорад. Ба андешаи мо бо дарназардошти ғояҳои бештари ҳуқуқӣ ва бо таъкид ба муқаррароти қонунгузорӣ метавонем чунин мафҳуми функцияи экологии давлатро мунсиб донем:

Фаъолияти ҳокимияти давлатӣ ва дигар субъектони ваколатдор, салоҳиятдор, ӯҳдадор ва масъулиятдоштаро оид ба истифодаи оқилона, ҳифз, нигоҳдорӣ ва азнавбарқарорнамоии сарватҳои табиӣ, ки баҳри беҳбудии зиндагии одамон ва наслҳои оянда равона гардидаанд, функцияи экологии давлат мебошад.

Роҷеъ ба паҳлуҳои дигари масъалаи мазкур мо дар татқиқотҳои ояндаи худ истода мегузарем.

Рӯйхати адабиёт:

1. Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 года. С изменениями и дополнениями от 26 сентября 1999 года, 22 июня 2003 года и 22 мая 2016 года. (на тадж. яз.). Электронный ресурс: Режим доступа: URL: <http://www.president.tj/ru>. (Дата обращения: 23.11.2020).

2. Послание Основателя мира и национального единства — Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли от 2017 г. Электронный ресурс: Режим доступа: URL: <http://www.president.tj/ru/taxonomy/term/5/69>. (Дата обращения: 11.11.2020).
- 3.Архипкин С.В. Понятие экологической функции государства // Правовое регулирование общественных отношений. Сборник научных трудов. Оренбург, 1998. С. 61
- 4.Бринчук М.М. Экологическое право: учебник / М.М. Бринчук, 4-е изд. М.: Эксмо, 2010. С. 42-43.
- 5.Бринчук М.М. Экологическое право: Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 2003. С.44.
- 6.Вершило Н.Д. Экологическая функция Российского государства в контексте устойчивого развития // Экологическое право. №4. 2005;
- 7.Гиззатуллин Р.Х. О параметрах экологической функции государства. // Экологическое право. №2;
- 8.Карпович Н.А. Теоретические проблемы реализации экологической функции государства. Автореф. дисс. ... док.юрид.наук. Минск, 2012. С.16
- 9.Кичатова О.А. Природоохранительная функция социалистического государства. В кн. Проблемы правовой охраны окружающей среды в СССР / Под ред. Н.Т. Осипова. Изд-во ЛГУ, 1979.
- 10.Колбасов О.С. Терминологические блуждания в экологии // Государство и право. 1999. №10. С.27
- 11.Колбасов О.С. Экология: политика – право. М.: Изд-во «Наука», 1976. С.60
- 12.Крассов О.И. Экологическое право: Учебник. М.: Дело, 2001. С.39
- 13.Макаревич Н.С. Социалистическое государство и охрана окружающей среды. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1982. С.33.
- 14.Мерклов М.М. Проблемы экологической функции современного государства: Теоретико-правовой аспект (Электронный ресурс): Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 – М.: РГБ, 2003 (Из фондов Российской государственной библиотеки). С.102-103, 162.
- 15.Мухамеджанов Б.А. Экологическая функция Советского государства // Автореф. ... дисс. канд. наук. Алма-Ата, 1990. С.13.
- 16.Общая теория государства и права. Академический курс в 3-х томах. Изд. 2-е перераб. и доп. Отв. ред. проф. М.Н. Марченко. Том 1. М.: ИКД «Зерцало-М», 2002. С.344.
- 17.Правовая охрана окружающей природной среды в странах Восточной Европы. Учебное пособие для вузов / Под ред.: Петрова В.В. – М.: Высш. шк., 1990. С. 5
- 18.Правовая охрана природы в СССР. Учебное пособие. Под ред. В.В.Петрова. М.:1976. С.55-5;
- 19.Петров В.В. Экологическое право России. Учебник для юридических вузов. М.: Издательство БЕК, 1995. С.47-48.
- 20.Петров В.В. Проблемы эколого-правовой терминологии // Правовые проблемы экологии. М.: 1980. С.104, 108.
- 21.Природноресурсовое право и правовая охрана окружающей среды. Учебник. Под ред. В.В. Петрова. М.: 1988. С. 24.
- 22.Раянов Ф.М. Государственно-правовые «болезни»: исторический диагноз. Уфа: НИИПП, 2005. С. 157.
- 23.Сизов В.Е. Экологическое функция государства и механизм ее реализации: теоретико-правовой аспект (Электронный ресурс). дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.01. М.: РГБ, 2006 (Из фондов Российской государственной библиотеки). С. 34.
- 24.Теория государства и права: учебник / отв. ред. В.Д.Перевалов. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2009, С.76
- 25.Теория государства и права / Под ред. С.С.Алексеева. М.: Юрид. лит., 1985. С.207.
- 26.Чиркин В.Е. Система государственного и муниципального управления: учебник. 3-е изд., перераб. М.: Норма, 2008. С.184.

27. Шемшученко Ю.С. Правовые проблемы экологии. Киев: 1989. С. 70;

28. Экологическое право: учебник для высших учебных заведений / Г.А. Мисник, Н.Н. Мисник, Е.В. Нарезная, Ростов н/Д.: Феникс, 2006.

29. Экологическое право России: учеб. Пособие для студентов вузов / под ред. Н.В. Румянцева. 3-е изд., перераб. и доп. М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2007. С.13-14.

30. Сохибов М.М. К вопросу о классификации сделок с правом пользования земельным участком / М.М. Сохибов, У.Н. Рахмон // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия общественных наук. – Душанбе: Сино, 2018. – 165–170.

Аннотатсия

Баъзе масъалаҳои назариявии моҳияти функсияи экологии давлат

Дар мақола андешаҳои олимону муҳаққиқони мухталифи ватаниву хориҷӣ роҷеъ ба мафҳуми функсияи экологии давлат оварда шуда, дар асоси онҳо ҷиҳати пешбурди сиёсати давлатӣ дар соҳаи функсияи экологии давлат пешниҳодот оварда шудааст.

Аннотация

Некоторые теоретические вопросы об экологических функциях государства

В статье представлены взгляды различных отечественных и зарубежных ученых и исследователей в сфере экологических функций государства, на основе которых представлены способы и методы продвижения государственной политики в области экологических функций государства.

Annotation

Some theoretical questions about the ecological function of the state

The article presents the views of various domestic and foreign scientists and researchers in the field of the ecological function of the state, on the basis of which methods of promoting the state policy in the field of the ecological function of the state are presented.

12.00.08 – ҲУҚУҚИ ЧИНОЯТӢ ВА КРИМИНОЛОГИЯ; ҲУҚУҚИ ИҶРОИ ЧАЗО
12.00.08 – УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ; УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ
ПРАВО

Гилинский Яков Ильич,
профессор Санкт-Петербургского Юридического
института (филиала) Университета прокуратуры
Российской Федерации, доктор юридических наук.
E-mail: yakov.gilinsky@gmail.com.

Зокирзода Зафар Хайрулло,
старший преподаватель кафедры права и методики
преподавания Педагогического института
Таджикистана в Раитском районе.
E-mail: zafar.khayrullozoda@mail.ru
Тел.: (+992) 918-53-59-14.

**КОРРУПЦИЯ В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СРЕДЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ**

Калидвожаҳо: коррупсия, соҳибкорӣ, давлат, пора, мансабдор.

Ключевые слова: коррупция, предпринимательство, государство, взятка, чиновник.

Key words: corruption, entrepreneurship, state, bribe, official.

Коррупция как одна из актуальных и острейших экономических и социальных проблем человеческого общества, с точки зрения своего возникновения и развития имеет многовековую историю. Не исключено, что коррупция как социальное явление имеет место в сегодняшнем мире в любом обществе и любом государстве. Коррупция – одна из самых вечных и горячих проблем человечества, на протяжении всей истории развития общества [6, 72]. Коррупция продолжает оставаться дестабилизирующим фактором, оказывающим прямое негативное влияние на развитие экономики, политическую стабильность, взаимоотношения между властью и обществом [2, 10].

Следует отметить, что с самого начала коррупция считалась историческим, социальным, экономическим, политическим, культурным и правовым явлением, и в связи с этим она постоянно изучалась в различных науках, включая историю, социологию, политику, экономику, культуру и право [14, 30].

Само понятие «коррупции» (слово имеет латинское происхождение, означающее «подкуп» и «портить») первоначально применялось в отношении действий тех лиц, которые преследовали цели препятствования

судебным процессам, а также процессами управления общественными делами. Важно понимание социальной природы (сущности) коррупции. Это позволит избежать излишней политизации, «юридизации» и, в конечном счете, мифологизации проблемы. Коррупция – социальный феномен, порождение общества и общественных отношений. Социальный феномен продажности (от коррупции должностных лиц до брачных аферистов и проституции – в сферах политики, науки, искусства или же – сексуальных отношений) возможен в обществе развитых товарно-денежных отношений. Тот или иной вид продажности, осознаваемый как проблема, представляет собой социальную конструкцию: общество определяет, что именно, где, когда, при каких условиях и с какими последствиями (санкциями) рассматривается как коррупция, проституция и т. д. Процесс социального конструирования коррупции включает: наличие множества фактов продажности (взяточничества) различных государственных служащих и должностных лиц; осознание этих фактов как социальной проблемы; криминализацию некоторых форм коррупционной деятельности; реакцию политиков, юристов, средств массовой

информации, населения на коррупцию и т.д. [4, 113].

Позже слово «коррупция» стало восприниматься как понятие подкупа должностных лиц и злоупотребления служебным положением в личных целях. К коррупционным преступлениям обычно относят злоупотребление должностными полномочиями, превышение должностных полномочий, присвоение полномочий должностного лица, получение взятки [5, 324]. Тенденция формирования понятия коррупции в ее современной интерпретации в истории человеческой цивилизации охватывает несколько тысячелетий. По мнению исследователей, первые упоминания о негативном явлении коррупции встречаются в дошедших до нас древних источниках и архивах древнего Египта. Согласно информации отдельных старинных источников, в древнем Египте суды рассматривались членами общества как олицетворение торжества правды и справедливости, однако на практике они были сильно втянуты и замешены во взяточничестве и разнообразных махинациях. Таким образом, признаки и атрибуты коррупции прослеживаются в законах Хаммурапи – законодательном своде старовавилонского периода. Согласно этим законам, все лица, которые давали и получали взятку, то есть, взяткодатели и взяткополучатели карались смертной казнью.

Параллельно с фиксированием негативных явлений взяточничества исследователями, формировалось общественное мнение в отношении взяточничества как действие преступное и противоречащее общественным моральным устоям. История человеческая полна коррупционными примерами. Тем не менее, следует констатировать, что принципиально научное исследование данного негативного экономического и общественного феномена началось лишь в последние годы двадцатого века.

Первый метод проверки коррупционной нормы был представлен в 1955 году Паолом Мауром и Филиппом Киффером. Данный метод представлял собой способ определения вероятных рисков и угроз в частных и коммерческих компаниях [7, 8-9]. Согласно

утверждениям известного русского ученого К. Сони́на (школа русской экономики), в тридцатые годы в Советском Союзе не было коррупции. Хотя это не соответствует действительности. Экономическая теория уже давно признаёт, что зависимость бизнеса от принимаемых правительством решений разрушает рыночный характер экономики, уменьшает ее эффективность и тем самым оказывает неблагоприятное влияние на развитие общества в целом. Коррупция неизбежно влияет как на национальную, так и на интернациональную экономику [1, 21]. Признание коррупции в качестве элемента, разрушающего экономику, способствовало принятию отдельных антикоррупционных законов. В 1977 году в США был принят «Закон о коррупции». Согласно данному закону, запрещается давать какие-либо деньги, а также любые подарки (как прямо, так и косвенно) государственным чиновникам, политические партии не имеют права оказывать влияние на процессы принятия решений в пользу представителей бизнеса [9, 86-87].

В СССР коррупция была широко распространена, но по идеологическим причинам это умалчивалось. А вот размер взяток, благодаря нищете населения, был незначителен. Если сегодня сумма взяток в России достигает тысячи и миллионы долларов, то в СССР это могли быть десятки, сотни, тысячи рублей.

Общепринятая дефиниция коррупции изложена в концепции «аномии» Э. Дюркгейма, которая была усовершенствована позже Р. Мертоном. Основной смысл и постулат данной концепции заключается в том, что отсутствуют своего рода правовые нормы. Вливание больших коррупционных денежных средств в русло общих сделок формирующихся вследствие установления отношений между государственными чиновниками и предпринимателями, а также гражданами Республики Таджикистан, становится не только причиной расходования огромных сумм, но и разрушает правовые нормативные основы общества и тем самым наносит серьезный удар по принципам равноправия между гражданами. Наконец, от этого в большой степени зависит престиж Таджикистана на международной арене как правового и демократического

государства [13, 104]. Основными причинами возникновения коррупции респонденты назвали бюрократические препятствия, стремление предпринимателей быстро и с выгодой решить свои проблемы, несовершенство законодательства, отсутствие реальной поддержки частного бизнеса со стороны государства. Следовательно, в таких условиях, коррупция неминуемо становится своеобразным драйвером в порождении хаоса и неорганизованности в обществе [11, 5]. По этой причине в Республике Таджикистан коррупция как общественное негативное явление обладает общим и повсеместным характером. Такое положение дел, порождая в обществе своей деструктивной сущностью негативные экономические и социальные последствия, в целом может привести к упадку всего человеческого общества. Вследствие распада СССР и приобретения государственной независимости Республикой Таджикистан появилась необходимость в реформировании всех действующих в обществе политических, экономических, социальных и гражданских прав и норм. Распространение коррупционных преступлений в экономической среде предпринимательской деятельности неразрывно связано с появлением и развитием таких новых и современных форм государственного регулирования экономики как лицензирование, государственная регистрация, сертификация, кредитование, привилегии и льготы, тендеры о приватизации, государственные закупки, размещение государственных заказов и т.п. [10, 262-263]. Соответственно, все эти рычаги, в случае отсутствия и не нахождения своего соответствующего правового регулирования, порождают в значительной степени благоприятные условия и предпосылки для распространения коррупции в обществе.

Необходимо отметить, что вмешательство государства в процессы регулирования экономики всегда приводит к появлению негативных условий, в которых часто происходят злоупотребления должностными лицами в целях личной выгоды. Именно поэтому сокращение количества существующих министерств путем объединения их полномочий, а также уменьшение присутствия и лишнего вмешательства со стороны государства в

экономику, является одной из основных целей проведения реформы в сфере управления в Республике Таджикистан.

Существуют различные точки зрения относительно взаимосвязи коррупции с экономикой, однако, несмотря на это, по сей день отсутствуют фундаментальные исследования в этой области. В основе определения степени взаимосвязи, прослеживающей между коррупцией и экономикой, лежат в основном статистические данные, а также те факты, в соответствии с которыми не все виды и категории коррупционных преступлений по своей природе имеют одинаковое влияние на экономику. Яков Свенсон – главный экономист Всемирного банка в своей книге «Семь вопросов о коррупции» утверждает, что коррупция является своеобразным олицетворением существующей правовой, политической, экономической, общественной и культурной среды в каждой стране. О явлении коррупции в юридической литературе существуют и предлагаются компетентными авторами разнообразные концепции и теории. Большинство авторов и исследователей едины в том, что коррупция в силу своего негативного воздействия на все сферы жизни общества пагубно влияет на всю систему экономики. Ибо наличие и процветание коррупции в учреждениях и организациях приводит, в конечном счете, к уменьшению и деградации их общих ресурсов. Из этого можно сделать вывод о том, что многие организации, а также предприниматели вследствие нарастания коррупционных тенденций в обществе, подвергаются мощнейшим депрессиям, в результате чего вынужденно прекращают свое существование. В отдельных исследованиях, посвященных проблемам коррупции в развивающихся странах, авторы высказывают мнение о том, что наличие коррупции в отдельных странах способствует выполнению определенных позитивных экономических задач. Утверждается, что наличие коррупции якобы позволяет предпринимателям обойти существующие бюрократические препоны и барьеры, стимулирует инвестиции, нововведения и развитие управленческих навыков. Подобные утверждения не соответствуют действительности особенно в тех случаях, когда коррупция как обыденное

явление становится обиходной нормой в поведении и действиях людей. Коррупция в силу своего деструктивного характера считается серьезным препятствием на пути развития экономики и государства в целом, так как она заметно снижает эффективность функционирования и деятельности различных рыночных институтов.

Коррупция в экономической среде предпринимательской деятельности не способствует выполнению общих задач и обязательств по выплате налогов, таможенных пошлин и других сборов:

- уменьшает привлекательность инвестирования в экономику страны для отечественных и зарубежных инвесторов;

- заметно снижая экономическую эффективность, негативно влияет на сознание и мышление предпринимателей;

- способствует растрате национальных финансовых ресурсов, в том числе бюджетных денежных средств;

- укрепляя теневую экономику, ослабляет бюджетные возможности, предназначенные для выполнения и реализацию экономических и социальных проектов;

- злоупотребление приватизацией государственной собственности в сфере предпринимательской деятельности, а также ограничение конкуренции со стороны должностных лиц создают неравноправные предпринимательские условия;

- увеличивает производственные расходы и тарифы по обслуживанию, так как производителям придется включить в общую стоимость товаров и обслуживания также стоимость взятки (в противном случае производители останутся без доходов и прибылей);

- доходы полученные от коррупции обычно в большинстве случаев не находят своего применения в инвестиционных проектах, так как их используют только с потребительскими целями;

- коррупция не приносит серьезных доходов предпринимателям, она выгодна тем лицам, которые имеют наиболее серьезные политические связи в коридорах власти.

Обычно успешные предприниматели, которые в состоянии обеспечить максимальную

эффективность производства или предприниматели, имеющие высокие производственные знания и навыки, стараются мигрировать и закрепиться в тех странах, где в отличие от своих стран на практике лучше ценят их знания, умения и навыки. Те, которые не уезжают и остаются в своих странах, как показывают наблюдения, не испытывают никакого интереса и стимула для повышения уровня производства товаров и обслуживания, ибо знают, что они будут оценены не по управленческим и производственным навыкам и знаниям, которыми владеют.

Все это, в совокупности, становится причиной невыгодности обслуживания, приводит к падению качества производимых товаров и уровня обслуживания. Согласно научным исследованиям международного финансового эксперта, около 70% официальной экономики в странах СНГ составляет теневая экономика. Общий годовой объем доходов, получаемых в результате коррупционных действий в этих странах, равняется половине доходной части государственного бюджета [10, 262-263].

Коррупция очень сложное политическое и социальное явление, в нем причина и следствие часто переплетаются между собой, и довольно часто становится трудно определить, является ли то или иное проявление коррупции следствием старого, или это проявления чего-то нового [3, 98]. Конечно, потребительство, как характеристика современного общества, способствует стремлению людей добывать деньги любым путем, в т.ч. преступным, к которому относится и коррупция. В обществах подобных странам СНГ коррупция как заразная болезнь охватывает и пронизывает без исключения все слои общественной жизни. Аналогичное положение складывается особенно в тех случаях, когда в обществе отсутствуют другие альтернативы коррупции. В таких условиях даже при желании, совершение определенного правового действия в рамках логического отрезка времени представляется невозможным в практическом плане. Подобное положение дел представляет собой определенную угрозу, ибо должностные лица уверены в том, что они никогда не будут привлечены к ответственности за коррупционные действия. По их мнению, лица,

которые обвиняют их в совершении коррупционных преступлений, сами, хотя в меньшей степени являются коррумпированными.

Коррупция может оказать негативное воздействие и на тех людей, которые не вовлечены в коррупционные действия. В силу данного обстоятельства, а также других соответствующих факторов, предприниматели более склонны к установлению хороших личных связей с людьми, находящимися во власти. Некоторые предприниматели готовы отдать влиятельным должностным лицам около 60% своих доходов [15, 107-108]. По признанию самих предпринимателей, сегодня коррупция прочно вошла в их повседневную жизнь [7, 80-81]. Сегодня, как показывает действительность, мы не защищены должным образом от различных криминальных факторов, в том числе от всевозможных коррупционных проявлений [8, 57]. Этот круг людей в сравнении с другими членами общества чаще сталкиваются со взяточниками. В следующих обстоятельствах представители предпринимательской среды обычно сталкиваются с коррупцией:

1. В начале нового периода своей деятельности;
2. При приеме докладных документов;
3. При необходимости обеспечения оперативного решения вопросов, связанных с предпринимательской деятельностью со стороны государственных органов;
4. При смягчении требований контрольными органами во время проведения проверок;
5. При необходимости защиты и поддержки личной и коммерческой собственности;
6. При необходимости устранения административных препятствий, мешающих развитию предпринимательской деятельности;
7. При получении государственных заказов;
8. При необходимости обеспечить вынесение необходимого судебного решения;
9. При необходимости отстаивать свои права на имущество и собственность;
10. При необходимости обеспечения своего преимущества в конкурентной борьбе;

11. При необходимости обеспечения поддержки влиятельных людей, занимающих важные посты во власти с целью лоббирования коммерческих интересов своих представителей;

12. При необходимости обеспечения принятия законодательных решений;

13. При необходимости обеспечения принятия необходимого административного постановления;

14. При необходимости нахождения поддержки или так называемой «крыши» в кругах власти с целью обеспечения и защиты своих коммерческих интересов.

Существует известная гипотеза, согласно которой наличие коррупции в обществе во многом связана с развитием и функционированием общественных институтов. Некоторые авторы и ученые утверждают, что качество развития и совершенствования институтов власти в первую очередь находит свое отражение в экономике. К тому же, к факторам роста и распространения коррупции также можно отнести безработных людей, а также лиц, не имеющих среднего профессионального образования. По словам А.И. Сафарзода, чтобы противостоять этому порочному явлению, необходимо иметь волю и желание бороться с ним, а также соответствующие законы и органы, уполномоченные бороться с ним, и мнение в соответствии с ним [12, 7].

Основная причина, из-за которой люди часто прибегают к коррупционным деяниям – это низкие и недостаточные зарплаты. Следовательно, при таком положении дел, естественно, что экономика не может эффективно работать на благо и процветание всей страны. К тому же, к сожалению, все это, так или иначе, больно ударит по престижу и репутации государственных органов, может серьезно подрывать доверие людей по отношению к государственным институтам власти. Поэтому мы должны стараться, чтобы все наши усилия, направленные на борьбу с этим общественным злом, способствовали повышению правовой осведомленности людей и существенному сокращению коррупции в нашем обществе.

Список литературы:

1. Алексеев С.Л. Обеспечение экономической безопасности субъектов Российской Федерации при осуществлении антикоррупционного контроля. По материалам заседания III совета молодежных общественных организаций и объединений Республики Татарстан в сфере противодействия коррупции. – Вестник научных трудов «юрист». – Выпуск 8. – Часть 1. – Казань, 2020. – С. 20–27.
2. Бадрутдинов М.С., Рахимов С.Ф. Об актуальном состоянии и первоочередных задачах реализации антикоррупционной политики: проблемные вопросы и предложения. По материалам заседания III совета молодежных общественных организаций и объединений Республики Татарстан в сфере противодействия коррупции. – Вестник научных трудов «юрист». – Выпуск 8. – Часть 1. – Казань, 2020. – С. 9–19.
3. Беляев К.А. Противодействие коррупции в России. По материалам заседания III совета молодежных общественных организаций и объединений Республики Татарстан в сфере противодействия коррупции. – Вестник научных трудов «юрист». – Выпуск 8. – Часть 1. – Казань, 2020. – С. 96–107.
4. Гишинский Я.И. Девиантность в эпоху постмодерна. Монография. – Санкт-Петербург, 2017. – 238 с.
5. Гишинский Я.И. Криминология: теория, история, эмпирическая база, социальный контроль. Авторский курс. 4-е изд., перераб. и доп. – СПб.: ООО Издательский Дом «Алеф-Пресс», 2018. – 517 с.
6. Иванов В.А. Коррупция как прямая угроза экономической безопасности Российской Федерации. По материалам заседания III совета молодежных общественных организаций и объединений Республики Татарстан в сфере противодействия коррупции. – Вестник научных трудов «юрист». – Выпуск 8. – Часть 1. – Казань, 2020. – С. 72–75.
7. Коррупсия дар Тоҷикистон, ақидаҳои ҷомеа. – Душанбе, 2006. – 192 с.
8. Мингалитов И.М. Влияние коррупции в сфере распространения контрафакта и фальсификата на территории субъектов РФ. – Вестник научных трудов «юрист». – Выпуск 8. – Часть 1. Казань, 2020. – С. 56–60.
9. Нодиров Ф.М., Шонасриддинов Н. Ҳуқуқи соҳибқорӣ. Қисми 1. 2009. – 475 с.
10. Ҳуқуқи инсон. Китоби дарсӣ барои синфҳои 10. – Душанбе, 2007. – 319 с.
11. Сатаров Г.А. Коррупция и переходная экономика. – 2004. – №2. – С. 4–8.
12. Сафарзода А. И. Экспертизаи зиддикоррупсионии қонунгузорӣ оид ба муқовимат ба қонунигардонии даромадҳои бо роҳи ҷиноят ба дастовардашуда. Противодействие коррупции в Республике Таджикистан: пути и ее результаты. Материалы республиканской научно-практической конференции. – Душанбе, 2019. – С.6–14.
13. Сафарзода А.И. Муқовимат ба коррупсия дар сатҳи байналмилалӣ ва мушкилоти татбиқи натиҷаҳои он дар Тоҷикистон. Противодействие коррупции в Республике Таджикистан: пути и ее результаты. Материалы республиканской научно-практической конференции. – Душанбе, 2019. – С.96–106.
14. Шарипов Т.Ш. Сидиқов С. Коррупсия дар қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон. Противодействие коррупции в Республике Таджикистан: пути и ее результаты. Материалы республиканской научно-практической конференции. – Душанбе, 2019. – С. 30–42.
15. Шаҳрвандӣ ва иштирок дар идорақунӣ: нақши шумо дар ҷомеаи шаҳрвандии асри XXI. Дастурбароиталабагон. Қисмидуввум (нашри якум). – Душанбе, 2006. – 199с.

Аннотатсия

Коррупсия дар фазои иқтисодии фаъолияти соҳибқорӣ: таҳлили криминологӣ

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои криминологии коррупсия дар фазои иқтисодии фаъолияти соҳибқорӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Аннотация

Коррупция в экономической среде предпринимательской деятельности: криминологический анализ

В статье рассматриваются криминологические вопросы коррупции в экономической среде предпринимательской деятельности.

Annotation

Corruption in the economic environment of entrepreneurship: criminological analysis

This article examines the issues of corruption in the economic environment of entrepreneurial activity; undertaken criminological analysis of corruption.

Шарипов Рустам Исмоилович,

номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

E-mail: rustamjon-1982@mail.ru

Тел.: (+992) 918-33-41-40.

МАФҲУМ, МОҲИЯТ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ҚАЛЛОБӢ ҲАМЧУН ҶИНОЯТ БА МУҚОБИЛИ МОЛИКИЯТ ТИБҚИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Калидвожаҳо: қаллобӣ; фиреб; сӯистифода; моликият; ашё; ҳуқуқи моликият; зарар; боварӣ.

Ключевые слова: мошенничество; обман; злоупотребление; собственность; вещь; имущественные права; вред; доверие.

Keywords: fraud; deception; abuse; property; thing; property rights; harm; trust.

Ҷиноят яке аз падидаҳои манфӣ дар тамоми давру замон ба шумор меравад. Шахс, ҷамъият ва давлат ҳамеша манфиатдор аст, ки пеши роҳи ҷиноят гирифта шавад ва ҷинояткорон ҷазои мувофиқи худро гиранд. Ба ҳамагон маълум аст, ки ҷиноятҳо дар намудҳои гуногун сурат мегиранд. Дар шароити муосири муносибатҳои бозоргонӣ, қаллобӣ яке аз ҷиноятҳои паҳншуда ба муқобили моликият ба ҳисоб меравад.

Дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ ва Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ, мафҳуми “қаллобӣ” ҳамчун ҷиноят ба муқобили моликият, ки дар м. 247 Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд – КҶ ҚТ) пешбинӣ шудааст, яъне тасарруфи молу мулкӣ ғайр ё ба даст овардани ҳуқуқ ба молу мулкӣ ғайр бо роҳи фиреб ё сӯистифодаи боварӣ [1; 2, с. 237-238] шарҳ дода шудааст. Айнан чунин мафҳум дар Энциклопедияи ҳуқуқи Россия пешбинӣ шудааст [3, с.549-550]. Ҳамин тавр дар фарҳангҳои ватанӣ ва фарҳангҳои давлатҳои пасошуравӣ муаллифони кӯшиш кардаанд, ки ҳангоми муайян кардани мафҳуми “қаллобӣ” аз доираи диспозитсияи моддаи Кодекси ҷиноятӣ доир ба қаллобӣ берун набароянд. Воқеан ҳангоми мафҳумофарӣ дар ҳуқуқи ҷиноӣ дар фарқият аз дигар соҳаҳои олимони ба ҳадди имкон кӯшиш менамоянд, ки аз доираи талаботи ба ҳамон масъала бахшидашуда дар Кодекси ҷиноятӣ берун набароянд.

Дар Фарҳанги Кембриҷ мафҳуми “қаллобӣ” бо чунин маъно пешбинӣ шудааст: қаллобӣ - шахсро фиреб дода, аз ӯ пул

ситонидан, ҷиноят ҳисобида мешавад [4]. Тибқи Фарҳанги Оксфорд, қаллобӣ - фиребгари ҷиноӣ қасдан содиршуда барои ба даст овардани молия ё гирифтани фоидаи шахсӣ мебошад [5]. Дар Википедия қаллобӣ ба маънои васеътар шарҳ дода шудааст. Он ҷо қаллобӣ ҳам ба сифати ҳуқуқвайронкунии маданӣ ва ҳам ба сифати кирдори ҷиноӣ тавзеҳ шудааст [6].

Миёни олимони ҳуқуқшинос мафҳуми ягонаи қаллобӣ дода нашудааст, он бо хусусиятҳо ва нишонаҳои гуногун фаҳмида ва таъриф дода мешавад.

Қонунгузори ҷиноятӣ феълан амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон қаллобиро ҳамчун тасарруфи молу мулкӣ ғайр ё ҳуқуқ ба он бо роҳи фиреб ё сӯистифода аз боварӣ (қ.1 м. 247 КҶ ҚТ) маънидод мекунад.

Дар мафҳуми зикршуда ҷузъиётҳои зерин диққати моро ба худ ҷалб менамояд:

- 1) тасарруф;
- 2) молу мулкӣ ғайр;
- 3) ҳуқуқ ба молу мулкӣ ғайр;
- 4) фиреб;
- 5) сӯистифодаи боварӣ.

Ҳар яке аз ҷузъиётҳои мафҳуми қаллобиро баррасӣ менамоем.

Тасарруф. Аксари олимони (Г.Н. Борзенков, Б.В. Волженкин, В.П. Верин, В.Н. Лимонов, Л.Э. Сунчалиева, К.Х. Солиев, Р.Х. Рахимов ва ғ) қаллобиро ҳамчун як шакли тасарруф эътироф мекунанд. Масалан, Г.Н. Борзенков қаллобиро ҳамчун тасарруфи моликият ё ба даст овардани ҳуқуқ ба

моликияти ғайр бо роҳи фиреб ё суистифода аз боварӣ маънидод мекунад [7, с.6].

Тибқи эзоҳи м. 244 КҚ ҚТ - тасарруф “ғайриқонунӣ, боғараз, ройгон гирифтани ва (ё) ситонидани молу мулки ғайр ба фоидаи гунаҳгор ё дигар шахсон” мебошад. Дар зери мафҳуми гирифтани “ғайриқонунӣ чудо кардан, нест кардани дилхоҳ амвол аз моликияти соҳибмулк фаҳмида мешавад” [8, с. 538]. Ҳангоми тасарруф бошад дар ин ҷо ҳамавақт ситонидани моликияти ғайр ба манфиати гунаҳгор ва дигар шахсон дар назар дошта мешавад [9, с.75; 10, с. 33].

Дар мафҳуми тасарруф, ки дар моддаи 244 КҚ ҚТ муқаррар шудааст, истифодаи вожаи “ситонидан” то андозае баҳснок менамояд. Зеро, ситонидан дар истилоҳоти ҳуқуқӣ (бо забони русӣ “вызыскание”) бештар хусусияти бо таври маҷбурӣ гирифтани молу мулкро тавассути санади ҳуқуқии дахлдор дар назар дорад. Масалан, чунин ҳолат дар моддаи 49 КҚ ҚТ пешибинӣ шудааст: “Чарима ситонидани маблағе мебошад, ки дар доираи пешбининамудаи ҳамин Кодекс таъин шудааст”. Аз талаботи муқаррароти мазкур чунин бармеояд, ки чарима ҳамчун намуди ҷазо тавассути санади ҳуқуқии дахлдор, ки дар асоси КҚ ҚТ бароварда шудааст, ситонида мешавад. Ҳамин гуна мазмун ҳангоми ситонидани чаримаҳо дар доираи муносибатҳои граждани низ ба назар мерасад. Масалан, дар моддаи 12, 377 Кодекси граждани ҚТ сухан дар бораи ситонидани чаримаҳо (ноустуворона) меравад. Айнан чунин мазмун дар моддаи 30, 31, 32 Кодекси иҷрои ҷазои ҷиноятӣ дида мешавад.

Дар тафсири Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 июни соли 2004 “Дар бораи таҷрибаи судӣ оид ба парвандаҳои марбут ба дуздӣ, қаллобӣ, ғоратгарӣ ва роҳзанӣ” ба “ситонидан” ҳамчун шакли тасарруф ва тарафи объективи ҷиноят аҳамияти хоса дода нашудааст.

Қобили тавачҷӯх аст, ки дар вожаи “ситонидан” матни русии моддаи 244 КҚ ҚТ “обращение” тарҷума шудааст. Ҳол он ки дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон вожаи “ситонидан” дар забони русӣ ҳамчун “вызыскание” тарҷума шудааст.

Дар тафсири моддаи 158 Кодекси ҷиноятии Федератсияи Россия вожаи “обращение” ҳамчун шакли тасарруф шарҳ

дода шудааст. Яъне дар ин ҳолат предмети тасарруф дар олами моддӣ аз як ҷо ба ҷои дигар бурда намешавад, балки ҳуҷҷатҳои он доир ба гузаштани ҳуқуқ ба молу мулк расмӣ карда мешавад [11]. Чунин тафсир низ каме шубҳаовар аст, зеро, на ҳамаи молу мулкҳо (хусусан молу мулки ғайриманкул) ҳуҷҷатдоранд. Дар ҳуқуқи граждани як қоида вучуд дорад - “пайгирии ҳуқуқ баъди ашё” [12, с. 210]. Дар моддаи 247 КҚ ҚТ лаҳзаи бавучудоии ҳуқуқи соҳибмулкӣ бадастоваранда тибқи шартнома муайян шудааст: “Ҳуқуқи соҳибмулкӣ ашёи тибқи шартнома бадастовардашуда аз лаҳзаи додани он пайдо мешавад, агар дар қонун ё шартнома тартиби дигаре пешбинӣ нашуда бошад. Агар шартнома оид ба бегона кардани молу мулкро ба қайди давлатӣ гирифтани даркор бошад, ҳуқуқи соҳибмулкӣ ба бадастоварандаи он аз лаҳзаи бақайдгирии он ба вучуд меояд”. Яъне ҳангоме, ки шартнома доир ба бегона кардани ашё баста мешавад, пас ҳуқуқ ба ашё вақте ба дигар кас мегузарад, ки ашёро ба он месупоранд. Масалан, агар ашё ғайриманкул бошад, пас ҳуқуқ ба ашё ба қайди давлатӣ гирифта мешавад.

Истифодаи гардидани истилоҳи “гирифтани” маънои ҷисман соҳиб гардидан ба амволро дорад на ҳуқуқ ба онро. Истилоҳи “ба даст овардан” ба ҳуқуқҳои молу мулкӣ дахл дорад. Яъне ашёро воқеан гирифта, ҳуқуқи молу мулкиро бошад ба даст овардан мумкин аст.

Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ вобаста ба мафҳумҳои “гирифтани” ва “ситонидани” се нуктаи назар пешниҳод мешавад. Нуктаи назари аввал он аст, ки “гирифтани на танҳо ба дуздӣ ва ғоратгарӣ, балки ба дигар шаклҳои тасарруф низ алоқамандӣ дорад” [13, с.402; 14, с.38-39]. Дар алоқамандӣ бо нуктаи назари дуюм дар чунин шаклҳои тасарруф монанди азониҳудкунӣ ва исрофкорӣ, тасарруфӣ бе гирифтани он сураат мегирад, зеро предмети ҷиноят аллақай дар ихтиёри гунаҳгор қарор дорад ва ба ӯ бо асосҳои гуногун бовар карда шуда, ба ӯ супорида шуда буд. Дар чунин ҳолат тасарруф аз як унсур иборат аст – ситонидани амволи ғайр ба фоидаи гунаҳгор ё шахсони дигар. Мазмуни нуктаи назари сеюм дар тасдиқи мавҷудияти гирифтани ҳам дар азониҳудкунӣ ва исрофкорӣ ва ҳам дар шакли қаллобӣ дидан мумкин аст. Зеро, дар қаллобӣ

низ “гузариши худи ашё ба гунаҳгор бо иродаи худи соҳибмулк” сурат мегирад [9, с.75; 10, с. 33].

Ба андешаи мо нуктаи назари дуҷум қобили қабул аст. Зеро, аз як тараф, ҳангоми содиршавии азониҳудкунӣ ва исрофкорӣ гузариши ашё ба гунаҳгор дар асоси қонун сурат мегирад, ва ба ҷамъият хавфнокӣ ва зиддиҳуқуқии он танҳо бо аз худ кардани ин амвол аз ҷониби гунаҳгор ба манфиати худ ё шасхони дигар зоҳир мегардад. Аз тарафи дигар бошад, ҳангоми содиршавии қаллобӣ гузариши моликият ба гунаҳгор зоҳиран бо иродаи соҳибмулк ё шахси дигари молик сурат мегирад, вале мазмунан тавассути таъсири фиреб ё суистифода аз боварӣ сурат мегирад.

Зиддиҳуқуқӣ ҳамчун яке аз нишонаҳои тасарруф дар адабиёти ҳуқуқӣ гуногунфикриро ба вуҷуд овардааст. Тибқи яке аз онҳо “нишонаи зиддиҳуқуқии тасарруф маънои онро дорад, ки тасарруф на танҳо ба воситаҳои манъкардаи қонун (зиддиҳуқуқии объективӣ), балки ҳангоми мавҷуд набудани ҳуқуқи гунаҳгор ба ин моликият (зиддиҳуқуқии субъективӣ) ба амал бароварда мешавад [15, с.244; 16, с.340]. Дигар олимон дар зеро мафҳуми зиддиҳуқуқӣ “гузариши амволро ба ихтиёри гунаҳгор бе ягон асоси қонунӣ ва бе розигии соҳибмулк ё соҳибони қонунӣ” мефаҳманд [17, с.139; 18, с.398]. Ба ақидаи мо андешаи яқум қобили дастгирӣ, зеро имконияти ҷудо намудани кирдори ба тасарруф алоқамандро танҳо тавассути воситаҳои дар қонуни ҷиноятӣ пешбинигардида таъмин мекунад.

Беподош нишонаи дигари тасарруф мебошад, яъне маънои “ситонидани амволро бидуни ба соҳибмулкӣ он пешниҳод кардани арзиши пулии он, ашёи баробарарзиш ё иҷрои кори ба арзиши он баробарро” ифода мекунад. Қисман ё давра ба давра пардохт намудани арзиши моликияти ситонидашуда таркиби тасарруфро истисно намекунад. Талофӣ кардани зарари расонидашуда (қисман) аз ҳисоби ҳамаи ашёҳои он таркиби тасарруфи моликияти ғайрро истисно намекунад, вале метавонад ба андозаи он таъсир расонад [19]. Масалан, кирдори шахрванд Б. М., ки соли 2001 аз шахси дигар автомобили тамғаи ВАЗ 21061-ро харидорӣ карда ба боварии фурушанда даромада нисфи маблағи онро пардохта ваъда

додааст, ки боқимондаи онро пас аз як ҳафта месупорад ва бо ҳамин ғайб задааст, ҳамчун қаллобӣ баҳогузорӣ карда шудааст [20].

Ба андешаи Б.В. Волженкина зеро мафҳуми қаллобӣ кирдори қасдан содиршуда бо мақсади бо роҳи фиреб ё суистифода аз боварӣ, ғайриқонунӣ гирифтани ситонидани амволи ғайр ба манфиати гунаҳгор ё шахси дигар, ки ба молик ё шахси дигар зарар мерасонанд, маънидод месозад [21, с.23].

Қаллоб ҳамеша ҳангоми содир намудани амалҳои зиддиҳуқуқии ба тасарруф алоқамандбуда қасдан ба он роҳ медиҳад. Барои ҳамин зарур нест, ки дар мафҳуми қаллобӣ истилоҳи қасдона истифода бурда шавад.

Пешниҳод оид ба истифода накардани истилоҳи қасдона дар мафҳуми тасарруф аз фаҳмиши маҳдуди он дарак медиҳад. Қасд на танҳо ба мақсади бойшавӣ рабт дорад, мазмуни онро кӯшиши гунаҳгор барои пайдо кардани имконият оид ба ихтиёрдорӣ кардани моликият тибқи хоҳиши худ, ҳамчун амволи шахсии худ низ ташкил медиҳад. Мавҷуд будани мақсади қасдона мавҷудияти ҳатмии ангезаи қасдонро пешгӯӣ намекунад.

Чигунае, ки О.М. Кочои қайд мекунад, асоси муайян намудани мақсади қаллобӣ, хусусият ва самти фаъолияти ҷинояткорро ташкил медиҳад [22, с.340]. Ҳангоми тасарруфи амволи ғайр бо роҳи фиреб ё суистифода аз боварӣ қаллоб ягон ашё ё амволи дигарро ба таври дигар гӯем предмети тасарруфро соҳиб мегардад. Ва ҳангоми ба даст овардани ҳуқуқ ба амволи ғайр бо роҳи фиреб ё суистифода аз боварӣ қаллоб амволи ғайрро соҳиб намегардад, балки ҳуқуқ нисбати онро ба даст меорад. Яъне ба таври воқеӣ соҳиб гардидан ба амвол сурат намегирад. Дар ин радиф ба андешаи Е.В. Ворошилин розӣ шудан мумкин аст, ки қаллобиро ҳамчун таркиби моддӣ-расмидошта арзёбӣ мекунад [23, с.33-34].

Л.Э. Сунчалиева қаллобиро ҳамчун шакли тасарруф баррасӣ карданро инкор намекунад. Баръакс ӯ ду ҷиноятро бо ду таркиби мустақил ҷудо мекунад. Ҷ1 гунае, ки ӯ қайд мекунад, мафҳуми қаллобӣ дарбаргирандаи ду ҷинояти гуногун аст: қаллобӣ – ба даст овардани амволи ғайр бо роҳи фиреб ё суистифода аз боварӣ ва қаллобӣ – ба даст овардани ҳуқуқ ба амволи ғайр бо роҳи фиреб ё суистифода аз боварӣ [24, с.57]. Дар ин радиф олим нишонаҳои барои

хардуи онҳо умумиро чудо мекунад. Ба сифати онҳо объект, тарзи содирнамой, гуноҳ ва субъект; фарқияташон бошад дар хусусиятҳои предмет ва тарафи объективӣ дида мешавад [24, с.58].

О.С. Беляк бо дарназардошти дар амалияи ҳуқуктатбиқкунӣ мурраккабиरो ба миён овардани ин ҷиноят қаллобиरो ҳамчун тасарруфи амволи ғайр, ҳуқуқ ба он ва ё расонидани зарар бо роҳи фиреб ё сӯистифода аз боварӣ маънидод мекунад [25, с.7].

Агар мавқеи додашударо дар бораи мафҳуми қаллобӣ эътироф намоем он гоҳ таркиби қаллобӣ “пурра карда мешавад”, зеро таркиби расонидани зарари молумулкӣ бо роҳи фиреб ё сӯистифода аз боварӣ дар дараҷаи муайян, рақобатро байни меъёрҳои ҷиноӣ-ҳуқуқӣ инчунин қаллобӣ ва ҷиноятҳои мучовир, ки қонунгузориҳои ҷиноятӣ муқаррар кардааст, барҳам медиҳад.

Дар фарқият аз О.С. Беляка, Н.Н. Луний пешниҳод мекунад, ки истилоҳи “ба даст овардани ҳуқуқ ба амволи ғайрро” аз мафҳуми қаллобӣ хорич намуда, чунин мафҳуми қаллобӣ бояд фаҳмида шавад: “қаллобӣ, яъне тасарруфи амволи ғайр бо роҳи фиреб ё сӯистифода аз боварӣ” [26, с.8]. Ба ақидаи ӯ мафҳуми ғайриқонунӣ ба даст овардани ҳуқуқ ба амволи ғайрро ба шакли пурра набояд ба муқаррароти қонунгузорӣ оид ба мафҳуми қаллобӣ, ки ҷисман тасарруфи амволи ғайрро муқаррар мекунад, рабт дод. Дар ин ҷо қонуни ҷиноятӣ дар як меъёри ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ду таркиби ҷиноятро роҳ додааст, ки дар яке ҷиноят бо роҳи тасарруф содир карда шавад ва дар дуюмин бошад ҳангоми мавҷуд набудани нишонаҳои он [26, с.58].

Як қатор олимони чунин меҳисобанд, ки қаллобӣ ҳамчун шакли тасарруфшуда наметавонад. Масалан, ба андешаи Е.В. Суслина, қаллобӣ шакли тасарруф нест, балки дар радифи тасарруф ҳамчун категорияи мустақили ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ, барои муайян намудани мафҳуми як қатор таҷовузҳои ҷиноятӣ ба моликият алоқамандбуда қарор дорад. Барои ҳамин қаллобӣ бояд ҳамчун “расонидани зарари моддӣ бо роҳи фиреб ё сӯистифода аз боварӣ бо мақсадӣ ғаразнок” фаҳмида шавад [27, с.8].

Вале танзими қаллобӣ дар доираи моддаи алоҳидаи ҚЧ мақсаднок аст, зеро шахси гунаҳгор ба моликияти бегона ё ҳуқуқ ба он

таҷовуз мекунад асосан бо мақсади ба даст овардани ин моликият на бо мақсади зарар расонидан ба он. Агар шахси гунаҳгор бо мақсади расонидани зарар ба моликияти бегона ба он таҷовуз кунад, пас инчो таркиби ҷиноятӣ дигар ба вучуд меояд – расонидани зарари молуқӣ бо роҳи фиреб ё сӯистифодаи боварӣ (м. 253 ҚЧ ҚТ).

Дар қатори тадқиқотчиёни хоричӣ, намоёндагони ҳуқуқи ҷиноӣи ватанӣ низ қаллобиरो ҳамчун шакли тасарруф эътироф мекунад. Масалан, ба андешаи К.Х. Солиев, Р.Х. Раҳимов қаллобӣ ҳамчун шакли тасарруф баромад намуда, ки ба он ҳамаи аломатҳои тасарруф хос мебошанд [28, с.66].

Чунин муайянсозии қаллобӣ дар қорҳои илмӣ намоёндагони амалиявӣ воҷеҳӯранд [29, с.8]. Масалан, Исоев М.Ш. қаллобиरो ҳамчун шакли тасарруф ба моликият ва ҳуқуқ ба онҳоро ҳамчун предмети тасарруф эътироф мекунад [29, с. 8]. Ба андешаи олим асоси ин муносибатҳоро муносибатҳои граҷданӣ-ҳуқуқӣ, робитаҳои ҳешутаборӣ ва дигар алоқаҳои боваринокӣ ташкил медиҳанд. Чун қоида ин муносибатҳо бештар бо шартнома алоқаманданд [29, с.8].

Ҳамин тариқ дар асоси таҳлили мафҳуми қаллобӣ андешаи олим Н.Н. Лунийро ҷонибдорӣ намудан дуруст аст. Тибқи он қаллобӣ наметавонад дар худ “ба даст овардани ҳуқуқ ба амволи ғайрро бо роҳи фиреб ё сӯистифода аз боварӣ” дар бар гирад.

Вақте ки сухан дар бораи тасарруфи амволи ғайр бо роҳи фиреб ё сӯистифода аз боварӣ меравад, ин маънои онро дорад, ки амволе, ки ба он ҷинояткор таҷовуз мекунад, ба таври воқеӣ ба ихтиёри ӯ мегузарад, яъне ба таври воқеӣ қаллоб моликияти ҷабридаро аз онҳо худ мекунад. Вале ин ба даст овардани ҳуқуқи моликият бо роҳи фиреб ё сӯистифода аз боварӣ шуда наметавонад. Зеро, дар вақти ба даст овардани ҳуқуқ ба амволи ғайр бо роҳи фиреб ё сӯистифода аз боварӣ ашё дар дасти соҳибмулки он боқӣ мемонад ва қаллоб онро аз онҳо худ карда наметавонад.

К.В. Михайлов қайд мекунад, ки ҳангоми тасарруфи амволи ғайр бо роҳи фиреб ё сӯистифода аз боварӣ қаллоб ин ё он ашёро аз онҳо худ мекунад. Ва ҳангоми ба даст овардани ҳуқуқ ба амволи ғайр бо роҳи фиреб ё сӯистифода аз боварӣ қаллоб амволи ғайрро аз онҳо худ намекунад, ӯ танҳо ҳуқуқ ба онро ба

даст меорад, яъне ба таври воқеъ ба даст овардани предмети ҷинойт дида намешавад [30, с.90]. Дар моддаи 140 Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷойи вожаи “амвол” вожаи “молу мулк” истифода шудааст. Дар илми ҳуқуқи граждани “молу мулк” ҳам ашӯ ва ҳам ҳуқуқҳои молумулкиро дар бар мегирад [3, с. 368-369.]. Аммо чи тавре дар боло зикр кардем, дар қонунгузори ҷинойтӣ ду ҳолат бо таври алоҳида таъкид карда шудааст: 1) тасарруфи молу мулк; 2) ба даст овардани ҳуқуқ ба молу мулк. Ба назари мо муқаррароти Кодекси ҷинойтӣ дар бобати бо таври алоҳида зикр кардани ду ҳолат қобили қабул аст. Зеро, дар таҷриба фаҳмиши гражданию ҳуқуқи молу мулк бештар ба ашӯҳо равона карда мешавад. Ба ҳуқуқи молу мулкӣ кам аҳамият дода мешавад. Гарчанде ин вожаҳо дар илми ҳуқуқи граждани қоркард шуда бошанд, ҳам аммо дар қонунгузори ҷиноӣ алоҳида зикр кардани ҳар предмети ҷинойт барои дар таҷриба дақиқ татбиқ кардан мусоидат менамояд.

Новобаста аз он, ки мафҳуми қаллобӣ, ки дар қонунгузори ҷинойтӣ дида мешавад ду кирдори мустақилро; қаллобӣ – тасарруфи амволи ғайр бо роҳи фиреб ё сӯистиғода аз боварӣ (қаллобӣ-тасарруф) ва қаллобӣ – ба даст овардани ҳуқуқ ба амволи ғайр бо роҳи фиреб ё сӯистиғода аз боварӣ (қаллобӣ- баст овардани ҳуқуқ) дар бар мегирад, вале онҳо як қатор нишонаҳои умумӣ доранд. Пеш аз ҳама объект, тарзи содир намудани он, гуноҳ ва субъект.

Аз таҳлили муқоисаи матни тоҷикӣ ва русии ҚҶ ҚТ чунин бар меояд, ки аз матни забони русии моддаи 244 ҚҶ ҚТ истилоҳи “обращение” ҳамчун “ситонидан” тарҷума шудааст. Дар фарҳанги истилоҳи ҳуқуқи Россия “обращение» - ҳамчун “соҳибияти воқеи молу мулки шахси дигар бе доштани ҳуқуқи моликият ба он” фаҳмида мешавад[3, с.1059].

Н.А. Карпова ба масъалаи мазкур тавачҷух зоҳир намуда, менависад, ки “обращение чужого имущество” – маънои соҳибии ғайриқонунии воқеи нисбати молу мулки шахси дигарро дорад [31, с.11]. Аз мазмуни мазкур чунин фаҳмидан мумкин аст, дар мафҳуми тасарруф вожаи “обращение” бештар маънои “азхуд карданро” ё “соҳибмулкӣ намуданро” дорад. Бинобар ин, пешниҳод менамоем, ки дар мафҳуми “тасарруф” ба ҷойи

калимаи “ситонидани” калимаи “азхуд кардани” иваз карда шавад.

Дар қаллобӣ на амали “гирифтани” (изъятие), балки “азхудкардан” (обращение) ҳос аст [31, с.12]. Зеро, предмети ҷинойт ба шахси гунаҳгор бо фиреб ва сӯистиғода аз боварӣ супорида мешавад.

Молу мулки ғайр. Молу мулк асосан истилоҳи ҳуқуқи граждани мебошад. Дар моддаи 140 Кодекси граждани чунин пешбинӣ гардидааст: Объектҳои ҳуқуқи граждани метавонанд неъматҳо ва ҳуқуқи молу мулкӣ ва шахсии ғайри молу мулкӣ бошанд. Ба неъмату ҳуқуқи молу мулкӣ (амвол) инҳо дохил мешаванд: чизу чора, пул, аз ҷумла асъори хоричӣ, қоғазҳои қиматнок, қору хизматҳо, иттилоот, амал, натиҷаи фаъолияти зеҳнӣ, номи фирма, тамғаи мол ва воситаҳои дигари фардиқонунии махсулот, ҳуқуқи молу мулкӣ ва амволи дигар.

Яъне дар ҳуқуқи граждани истилоҳи “молу мулк” ба маънои васеъ истифода бурда мешавад. Он ҳам ашӯҳо ва ҳам ҳуқуқҳои молумулкиро дар бар мегирад. Аммо ба назари мо дар мафҳуми қаллобӣ истилоҳи “молу мулк”, танҳо ашӯҳо дар назар дорад. Яъне предмети ҷинойт дар қаллобӣ ашӯҳо шуда метавонанд. Бо ҳамин мазмун муаллифони тафсири ҚҶ ҚТ чунин менависанд: “амвол (молу мулк) предмети тасарруф ба ҳисоб меравад. Он ҳамеша моддӣ (шайъӣ) буда, аз ашӯи муайяни олами ҳастӣ иборат аст, яъне дорои нишонаи молумулкӣ мебошад. Ин чунин маъно дорад, ки молу мулк ҳамчун предмети тасарруф бояд дорои андозаҳои муайяни физикиву табиӣ бошад (адад, миқдор, вазн, андоза ва ғайра). Аз ин ҷиҳат боғаразона тасарруф намудани арзишхое, ки чунин нишонаҳо доранд, масалан, қувваи барқ ва гармидиҳӣ ва моликияти зеҳнӣ (ақидаҳо) наметавонанд таркиби тасарруфи амволи ғайрро ташкил диҳанд, зеро онҳо нишонаи ашӯро доро нестанд. Истиғодаи ғайриқонунӣ ва худсаронаи қувваи барқ ё гармидиҳӣ таркиби дигар ҷинойтро бар зидди моликият ба вучуд меоварад, ки дар м.253 ҚҶ пешбинӣ шудааст. Тасарруфи моликияти зеҳнӣ (плагиат) бошад, он таркиби ҷинойтро ташкил медиҳад, ки дар м.156 ва 301 ҚҶ дарҷ ёфтааст.” Дар ҳуқуқи ҷинойтӣ ҳамеша мушаххасот зарур аст. Пас зарур аст, ки дар ин ҷо на истилоҳи “молу

мулк”, балки истилоҳи “ашё” истифода карда шавад [8, с.503].

Ҳуқуқ ба молу мулки ғайр. Ҳуқуқ ба амвол - ин категорияи юридикист: ки дар худ салоҳияти (ваколати) муайяни соҳибмулк: яъне: ҳуқуқ оид ба нигоҳ доштан: истифода бурдан ва ихтиёрдорӣ кардани амволи ба ӯ тааллуқдоштаро таҷассум мекунад. Вай метавонад дар ҳуҷҷатҳои гуногун мустаҳкам карда шуда бошад, масалан, дар ваколатнома барои гирифтани ин ё он арзишҳо, дар васиятнома, дар шартномаи ҳадя, хариду фурӯш ва ғ. [8, с.536]. Дар ин маврид, ҳам ба назари мо истифодаи истилоҳи “ҳуқуқ ба ашёи ғайр”, нисбати истилоҳи “ҳуқуқ ба молу мулки ғайр” дақиқтар мазмуни меъёрро ифода менамояд. Зеро, чуноне дар боло зикр кардем, истилоҳи молу мулк маънои васеъ дорад. Масалан ҳуқуқҳои молу мулкии муаллиф (моддаи 16 Қонуни ҚТ “Ҳуқуқи муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он”) низ ҳуқуқи молу мулкӣ мебошад. Аммо онро чуноне дар боло зикр кардем, на тавассути қаллобӣ, балки плагиат ба даст меоранд, ки он таркиби моддаи 156 КҚ ҚТ ташкил медиҳад.

Фиреб. Фиреб дар ҳолати қаллобӣ - ин таҳрифи ҳолати воқеии ҳақиқат, хабар додани маълумоти нодуруст ва ё нагуфтани ҳақиқати воқеие, ки шахсро зарур буд онро ба контрагент бирасонад бо мақсади он ки ҷабрдидаҳо ба гумроҳӣ водор созад ё аз иштибоҳи қаблан дар ҷабрдида пайдошуда барои ноил шудан ба мақсадҳои муайяни худ истифода барад [8, с.536]. Мафҳуми фиреб дар сатҳи қонунгузории ҷиноятӣ бори аввал аз тарафи Кодекси ҷиноятии РСФСР, соли 1922 дода шуда буд, ки дар асоси он дар зеро мафҳуми фиреб расонида шудани ҳам маълумоти бардурӯғ ва ҳам баръало пинҳон карда шудани ҳолате фаҳмида мешуд, ки барои расонидани он шахс уҳдадор буд.

Мафҳуми мазкури фиреб минбаъд бе ягон тағйирот дар қонунгузории ҷиноятии соли 1926 ҚШС Ўзбекистон мустаҳкам карда шуд. Вобаста ба он дар он солҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳайати ҚШС Ўзбекистон қарор дошт, бинобар ин дар қонунгузориҳои ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳуми фиреб ба назар намерасад.

Дар асоси қарори Пленуми Суди Олӣ аз 25-уми июни соли 2004, таҳти № 3 «Дар бораи таҷрибаи судӣ оид ба парвандаҳои марбут ба

дуздӣ, қаллобӣ, ғоратгарӣ ва роҳзанӣ» дар зеро мафҳуми фиреб пеш аз ҳама қасдан вайрон нишон додани ҳолатҳои ҳақиқии ашё, қасдан фиреб додани шахс (ҷабрдида), барқасдона гумроҳ кардани ӯ дар хусуси воқеаҳои муайян, ҳолатҳо, ҳодисаҳо ва бо мақсади ӯро барои бо иродаи худ, лекин бо маълумотҳои дурӯғ ё қасдан нагуфтани ҳақиқат бо роҳи қалбақӣ ба қаллоб додани амвол талқин кардан мебошад.

Вобаста ба он ки мафҳуми фиреб ва сӯистифода аз боварӣ аз тарафи қонунгузории ҷиноятӣ дода нашудааст, бинобар ин пешниҳод мегардад, ки дар қисми (эзоҳ) ба моддаи 247 КҚ мафҳуми фиреб ва сӯистифода аз боварӣ ба таври зерин дода шавад:

«Фиреб, яъне таъсиррасонии қасдонаи як шахс ба шуур ва иродаи шахси дигар бо роҳи пинҳон намудан ва ё барғалат нишон додани ҳақиқат, бо мақсади гумроҳ намудани ҷабрдида барои тасаруфи амволи ғайр»

Сӯистифодаи боварӣ. Ҳангоми сӯистифода аз боварии гунаҳгор бо истифода аз муносибатҳои хоси бовариноке, ки байни соҳибамвол ва қаллоб ҷой дорад, истифода бурда, амволи ғайрро соҳиб мешавад, ки ба он ҳуқуқ пайдо мекунад. Асоси ҳамаи ин муносибатҳоро бештар муносибатҳои граҷданӣ-ҳуқуқӣ, меҳнатӣ, ҳешутаборӣ ва дӯстона, обрӯи вазъи хизматиӣ шахс, худбовариӣ ҷабрдида ва ҳамчунин муносибатҳои, ки аз шартнома бармеояд, ташкил медиҳанд [8, с.539]. Дар шароити имрӯза қонунгузории ҷиноятӣ мафҳуми сӯистифода аз бовариноке пешбинӣ накардааст. Ҳамзамон айнаи вақт дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ мафҳуми ягонаи сӯистифода аз боварӣ ҷой надорад. Бинобар ин пешниҳод менамоем, ки дар эзоҳи моддаи 247 мафҳуми “сӯистифода аз боварӣ” чунин пешбинӣ карда шавад. «Сӯистифода аз боварӣ, яъне бо мақсади ғаразнок, хилофи манфиатҳои молумулкии ҷабрдида истифода намудани муносибатҳои ба боварӣ асос ёфтае, ки байни ҷабрдида ва шахси гунаҳгор ба вучуд омада буд».

Бо дарназардошти мафҳуми тасаруф, ки дар эзоҳи моддаи 244 КҚ ҚТ ва нишонаҳои қаллобӣ, ки дар диспозитсияи м. 247 КҚ ҚТ муқаррар гардидаанд, чунин таърифи ҷинояти қаллобиро додан мумкин аст: қаллобӣ – ин кирдори қасдан содиршуда бо мақсади бо роҳи фиреб ё сӯистифода аз боварӣ ғайриқонунӣ аз онҳо худ кардан ё истифода бурдани ашё ба

манфиати гунаҳкор ё шахсони дигар, ки дар расонида шудааст, фаҳмида мешавад. натиҷаи он ба соҳибмулк ё шахсони дигар зарар

Рӯйхати адабиёт:

1. Назарзода С., Сангинов С., Ҳошим Р., Рауфзода Ҳ. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2010.
2. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ: зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор, узви вобастаи АИ ҶТ Маҳмудов М.А. – Душанбе: ЭР-граф, 2004. – С. 237-238.
3. Российская юридическая энциклопедия. – М.: Издательский Дом ИНФРА –М, 1999.
4. Фарҳанги Кембрич [Манбаи электронӣ] Речаи дастрасӣ: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/fraud> (санаи мурочиат: 22.06. 2019).
5. Фарҳанги Оксфорд [Манбаи электронӣ] Речаи дастрасӣ: <https://www.lexico.com/en/definition/wrongful> (санаи мурочиат: 22.06. 2019).
6. Википедия [Манбаи электронӣ] Речаи дастрасӣ: <https://en.wikipedia.org/wiki/Fraud> (санаи мурочиат: 22.06. 2019).
7. Борзенков Г.Н. Ответственность за мошенничество (вопросы квалификации). – М.: «Юридическая литература» – 1971.
8. Тафсир ба Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон//зери таҳрири Ҳ.Ҳ. Шарипов-Д.: «Глобус», 2006.
9. Гаухман Л.Д., Максимов С.В. Уголовная ответственность за преступления в сфере экономики. - М.: Учебно-консультационный центр «ЮрИнфоР», 1996. – С. 75.
10. Гаухман Л.Д., Максимов С.В. Ответственность за преступления против собственности. - М.: Учебно-консультационный центр «ЮрИнфоР», 1997. - С. 33.
11. Тафсири Кодекси ҷиноятии ФР. [Манбаи электронӣ] Речаи дастрасӣ: <http://stykrf.ru/158> (санаи мурочиат: 22.06. 2019).
12. Ҳуқуқи граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Қисми якум / муҳаррирони масъул: доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор, мудири кафедраи ҳуқуқи граждани факултаи ҳуқуқшиносии ДМТ Ғаюров Ш.К. ва номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Сулаймонов Ф.С. – Душанбе, “Эрграф”, 2013. – С. 210.
13. Научно-практический комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации в двух томах. Том первый. – Нижний Новгород: НОМОС, 1996. – С. 402.
14. Качурин Д.В. Уголовная ответственность за обман и злоупотребления доверием (мошенничество) в отношении предприятий, организаций и коммерческих структур с различными формами собственности в период рыночных отношений. Дисс. канд. юрид. наук. - М.: Юридический институт МВД РФ, 1996. – С. 38-39 .
15. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. - М.: Вердикт, 1996. – С. 244;
16. Уголовный кодекс Российской Федерации. Постатейный комментарий. - М.: Зерцало, 1997. – С. 340.
17. Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть. Учебник для ВУЗов. - М.: Юрист, 1996. – С. 139.
18. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. - М.: Юрист, 1996. – С. 398.
19. Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 декабри соли 2008.
20. Парвандаи ҷиноятӣ барои гунаҳкориҳои Бердиев М., дар содир кардани ҷинояти пешбининамудаи қисми 2, банди «в», м. 247 ҚҶ ҶТ // Бойгонии суди ноҳияи Айни.
21. Волженкин Б.В. Мошенничество: Серия «Современные стандарты в уголовном праве и процессе». - СПб, 1998. – С. 23.
22. Курс советского уголовного права. В 6-и томах. Т. 4. Особенная часть. - М.: «Наука», 1971. – С. 340.
23. Ворошилин Е.В. Ответственность за мошенничество. - М., 1980. – С. 33-34.

24. Сунчалиева Л.Э. Мошенничество (уголовно-правовой и криминологический аспект). Дисс. канд. юрид. наук. – Ставрополь, 2004.
25. Беляк О.С. Ответственность за мошенничество по уголовному праву России. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. - М., 2006. – С. 7.
26. Лунин Н.Н. Мошенничество по уголовному законодательству России: уголовно-правовая характеристика и квалификация. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. - М., 2006. – С.8.
27. Суслина Е.В. Ответственность за мошенничество по Уголовному кодексу Российской Федерации. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. - Екатеринбург, 2007. – С. 8.
28. Солиев К.Х., Рахимов Р.Х. Комментарий к преступлениям в сфере экономики. - Д., 2001. – С. 66.
29. Исоев М.Ш. Қаллобӣ . – Д.: Эҷод, 2009.
30. Михайлов К.В. Теоретические и практические вопросы квалификации мошенничества и его отграничения от гражданско-правовых деликтов. – С. 90.
31. Карпова Н.А. Хищение чужого имущества: вопросы квалификации и проблемы дифференциации уголовной ответственности: - М.: ИД «Юриспруденция», 2011.

Аннотатсия

Мафҳум, моҳият ва хусусиятҳои қаллобӣ ҳамчун ҷиноят ба муқобили моликият тибқи қонунгузори Чумҳурии Тоҷикистон

Дар мақолаи мазкур мафҳуми қаллобӣ ҳамчун ҷиноят ба муқобили моликият таҳлил гардидааст. Муаллиф мушаххас менамояд, ки дар мафҳуми “қаллобӣ” истилоҳи “обращение” аз забони русӣ ба тоҷикӣ “аз худ кардан” тарҷума карда шавад. Ҳамчунин дар мақола аз ҷониби муаллиф мафҳумҳои “фиреб” ва “сӯистифодаи боварӣ” пешниҳод карда шудааст.

Аннотация

Понятие, сущность и особенности мошенничества как преступления против собственности в законодательстве Республики Таджикистан

В статье анализируется понятие мошенничества как преступления против собственности. Автор уточняет, что в понятии «мошенничество» на таджикском языке термин «обращение» должно переводиться как «аз худ кардан». Также в статье предлагаются авторские понятия «обман» и «злоупотребление доверием».

Annotation

The concept, essence and features of fraud as a crime against property in the legislation of the Republic of Tajikistan

In the article analyzed the concept of fraud as a crime against property. The author clarifies that in the concept of "fraud" in the Tajik language, the term "appeal" should be translated as "az hud cardan." The article also proposes the author's concepts of “deception” and “abuse of trust”.

Тағозода Абдуқаҳҳор Саидмурод,
судья Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон,
унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат бо
коррупсияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.
E-mail: a.tagozoda@gmail.com
Тел.: (+992) 778-88-08-00.

АСОСИ ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТӢ БАРОИ ШАРИКӢ ДАР ҶИНОЯТ

Калидвожаҳо: Кодекси ҷиноятӣ; ҷиноят; таркиби ҷиноят; кирдор; шарикӣ дар ҷиноят; ташиққунандаи ҷиноят; ҷавобгарии ҷиноятӣ.

Ключевые слова: Уголовный кодекс; преступление; состав преступления; деяние; соучастие в преступлении; организатор преступления; уголовная ответственность.

Keywords: Criminal code; crime; corpus delicti; act; complicity in a crime; organizer of the crime; criminal liability.

Масоили асосии ҷавобгарии ҷиноятӣ барои ҷинояти дар шарикӣ содиршуда яке аз мураккабтарин самти омӯзиш дар назарияи ҷавобгарии ҷиноятӣ буда, доир ба он муддати тулонӣ байни олимони баҳсҳои илмӣ идома дорад.

Мувофиқи моддаи 11 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд – КҶ ҚТ) асоси ба ҷавобгарии ҷиноятӣ содир намудани кирдоре мебошад, ки дорои тамоми аломатҳои таркиби ҷинояти дар ҳамин Кодекс пешбинигардида аст.

Агар аз рӯи талаботи мафҳуми қонунии асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ баҳогузори намоем, пас дида мешавад, ки шарикӣ (дар шарикии мураккаб) ба ғайр аз иҷроқунандаи ҷиноят дар кирдори дигар шарикони ҷиноят аломати тарафи объективи ҷинояти содирнамудаи иҷроқунанда ҷой надорад, ки муттақидан ин асос барои тақсим намудани намуди шарикон ба иҷроқунанда (ҳамичроқунандагон), ташиққунанда, таҳриққунанда ва ёрдамчи мегардад, ки маҳз дар ҳамин ҳолат мураккабии асоси ҷавобгарии шарикони ҷиноят ифода ёфта, боиси гуногундешии муаллифон ва масоили баҳснок дар адабиётҳои ҳуқуқӣ гардидааст.

Масалан, М.И. Ковалев ҷавобгарии шариконро ба воситаи истифода намудани мафҳуми «таркиби умумии ҷиноят» асонок карда, қайд намудааст, ки таркиби ҷиноят ҳамчун маҷмуи чор аломати таркиби ҳамагуна ҷинояти мушаххаси дар Қисми махсуси қонуни ҷиноятӣ пешбинигардида дар кирдори шарикон, ки иҷроқунандаи ҷиноят ба шумор

намераванд, ҷой надорад ва ба кирдори онҳо ҳамон дараҷаи ба ҷамъият хавфнокӣ, ки ба ҷиноят хос аст, зам менамояд. Аммо, бинобар кирдори шарикон ба ҷамъият хавфнок ба ҳисоб меравад, чунин кирдор бояд таҳти татбиқи ҷазо қарор гиранд. Ба ақидаи муаллиф дар ин ҳолат дар кирдори шарикон мавҷуд будани таркиби ҷинояти мушаххаси дар Қисми махсуси қонуни ҷиноятӣ пешбинигардида, ҳатмӣ намебошад. Асоси ҷавобгарии шарикони ҷиноят, ки иҷроқунандаи ҷиноят намебошанд, ба ақидаи М.И. Ковалёв дар кирдори ҳар як шарик мавҷуд будани таркиби умумии ҷиноят, ки кирдори онҳоро ҳамчун ба ҷамъият хавфнок инъикос менамояд, мебошад[2, с.165-167]. Ф.Г. Бурчак бо чунин асоси ҷавобгарии шарикони ҷиноят розӣ нашуда, дарҷ намудааст, ки таркиби умумии ҷиноят дар воқеъ вучуд надорад ва таркиби ҷиноят ҳамавақт мушаххас ва ба объектҳои аз таҳдиди ҷиноятӣ хифзшавандаи дар қонун пешбинигардида алоқаманд мебошанд. Дар ҳақиқат бо фикри дурусти Ф.Г. Бурчак таркиби умумии ҷиноят қатъиян сохти назарявӣ буда, нақши гносеологиро (назарияи дониш) иҷро намуда, ба таҳлили таркиби ҷинояти мушаххас ва банду басти ҷиноят мусоидат менамояд[3, с.166].

А.Н. Трайнин ақидаи пешниҳоднамудаи М.И. Ковалёвро ба ҳамин асосҳо баҳои манфӣ дода, зикр намудааст, ки М.И. Ковалев тасдиқ намудааст, ки ҳамагуна таркиби ҷиноят дар худ абстраксияи қонунгузориро ифода намуда, воқеан вучуд надорад ва танҳо нишонаҳои умумии ба ҳамаи гурӯҳи кирдорҳои монанд

хосро дар бар мегирад[2, с.166]. Ба ақидаи А.Н. Трайнин ба сифати асоси кифояи ҷавобгарии шарик ин дар кирдори ӯ мавҷуд будани алоқаи сабабӣ бо натиҷаи ҷиноят ва хусусияти гунаҳгорона доштани кирдори ӯ мебошад[4, с.250].

Ба ақидаи Субачев А.К. ба сифати асоси ҷавобгарии шарикони ҷиноят аз ҷониби «системаи шарикон содир намудани ҷиноят, ки ҳамаи аломатҳои таркиби ҷиноятро дорад», мебошад[5, с.44-47].

Ба ҳамин монанд, Н.А. Алексеев, М.Д. Шаргородский, В.Г. Смирнов, В.И.Курляндский ва дигарон асоси ҷавобгарии ҷиноятҳои шарикони ҷиноят ин таркиби ҷиноят, А.А. Герцензон содир намудани ҷиноят, Б.С. Утевский, Б.С. Никифоров, Т.Л. Сергеева гуноҳи шахс дар содир намудани ҷиноят, Н.И. Загородников, Б.С. Волков содир намудани кирдори ба ҷамъият хавфнок, А.Б.Сахаров бошад, таркиби ҷиноят ва шахсияти ҷинояткорро пешниҳод кардаанд[6-7].

Инчунин ақидае ҷой дорад, ки нисбат ба дигар тавсифоти асоси ҷавобгарии ҷиноятҳои шарикон маъмул мебошад. Мувофиқи ин ақида тасвири таркиби ҷиноят, ки дар ҳаракати шарикони алоҳида ба назар мерасад, на танҳо дар меъёрҳои Қисми махсус, инчунин дар меъёрҳои Қисми умумии қонуни ҷиноятӣ, ки шакли ғайриқонунии шариконро ба танзим медарорад, муқаррар гардидаст[8, с.551].

Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ инчунин чунин ақидае ҷой дорад, ки мавҷуд будани таркиби ҷиноят дар кирдори шахс дар маҷмӯъ бо дигар нишонаҳои инъикоскунандаи шахсияти ҷинояткор, хусусияти кирдори содирнамудаи ӯ, оқибати ҷинояти содирнамуда, шароите, ки дар он ҷиноят содир шудааст ва як қатор дигар ҳолатҳо имконият медиҳанд, ки асосҳои ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани ин ё он шахс масъалагузори карда шавад[9-10].

Бо ақидаи охири розӣ нашуда, чунин мешуморем, ки дар ин маврид асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ бо асосҳои умумии таъини ҷазо омехта шуда истодаанд. Асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ бо асосҳои умумии таъини ҷазо категорияҳои мустақили ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ буда, баҳогузори ҳуқуқии ба худ хосро доранд.

Қонунгузори мурофиавии ҷиноятӣ ба сифати асоси рад кардан аз оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ ва қатъ намудани парвандаи ҷиноятӣ оғозгардида дар кирдори шахс мавҷуд

набудани аломати таркиби ҷиноятро гузоштааст[11, с.7]. Барои гунаҳгор эътироф намудани шахс дар содир намудани ҷиноят суд уҳдадор аст, ки мавҷуд будани тамоми аломатҳои таркиби ҷинояти дахлдорро дар кирдори содирнамудаи ӯ муайян намояд[12, с.12]. Бегуноҳ содир намудани кирдор наметавонад ба сифати асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ гузошта шавад, зеро дар он тамоми аломатҳои таркиби ҷиноят дида намешаванд.

Дар қонунгузори ҷиноятӣ мустақам намудани асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ, ки ба сифати он содир намудани кирдоре, ки тамоми аломатҳои таркиби ҷинояти дар моддаҳои Қисми махсуси ҚҶ пешбинигардида дорад, бениҳоят аҳамияти муҳим дорад. Асоси зикршуда ягона буда, дар вобастагии императивӣ бо дар кирдори шахс мавҷуд будани ҳамаи аломатҳои таркиби ҷиноят гузошта шудааст. Содир намудани кирдоре, ки тамоми аломатҳои таркиби ҷиноятро дарбар мегирад, ба он маъно асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ мебошад, ки танҳо дар ҳолати мавҷуд будани он масъалаи ба ҷавобгарӣ кашиданро мондан мумкин аст. Кирдор набошад ба ҷавобгарӣ кашидан ҳам намебошад. Аммо муқаррар кардани ин факт маънои онро надорад, ки шахсе ки дар содир намудани кирдоре, ки тамоми аломатҳои таркиби ҷиноятро доро мебошад, ҳатман ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шуда, ба ӯ ҷазо дар ҳадди пешбиникардаи санксияи моддаи Қисми махсуси ҚҶ ҚТ дода мешавад. Содир намудани кирдоре, ки тамоми аломатҳои таркиби ҷиноятро дорад, инчунин ба сифати заминаи озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ баромад мекунад, зеро барои татбиқ кардани ин ё он намуди озодкунӣ талаботи муқарраркардаи ҚҶ (пушаймонӣ аз кирдор, оштии кардан бо ҷабрида ва ғайра) лозим аст. Ҳатто дар он ҳолате, ки ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани шахс бо роҳи баровардани ҳукми айбдоркунӣ сурат мегирад, суд метавонад ҷазои таъингардида шартан татбиқ накунад (м.71 ҚҶ) ё ин ки ӯро аз адои ҷазо озод кунад. Боз дар ҳамин ҳолат суд на танҳо факти содиршавии ҷиноят балки хусусиятҳои муайяни он ва инчунин аломатҳои хусусии шахсияти гунаҳгоро ба назар мегирад. Содир намудани кирдоре, ки тамоми аломатҳои таркиби ҷиноятро доро мебошад ин он ҳадди поёнии воқеӣ ва ҳуқуқие мебошад, ки бо мавҷуд будани онҳо

суд метавонад масъалаи ҷавобгарии ҷиноятиро мусбӣ ҳал намояд. Аммо, бо кадом тартиб ҷавобгарӣ ба амал бароварда мешавад ва оё он умуман ба амал бароварда мешавад (мисол ҳангоми озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ) аз ҳолати берун аз таркиби ҷиноят вабаста аст. Ҳолатҳои зикршуда ҳарчанд аз ҳадди асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ берун бошанд ҳам, лекин дар ҳалли масъалаи ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан ё аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод кардан ё интиҳоби намудҳои гуногуни ҷазо таъсир мерасонанд, ки оид ба ин мо дар боби минбаъда ба пуррагӣ дарҷ менамоем.

Дар ин маврид бояд қайд кард, ки қўшиши ба таври сунъӣ васеъ кардани мазмуни ҷавобгарии ҷиноятӣ бо роҳи ба он ворид намудани омилҳои хусусияти ҷиноятӣ-мурофиавӣ ба шахси содирнамудаи ҷиноят алоқаманд буда, аз қабилӣ доғи судӣ, озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ [13, с.192-196] ва инчунин хулоса оиди ҷавобгарии ҷиноятӣ аз лаҳзаи содир намудани ҷиноят ё оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ ё ба сифати айбдоршаванда ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани гунаҳгор қобили қабул намебошад [14, с.153].

Татбиқ намудани чораҳои ҷиноятӣ-мурофиавӣ нисбати баамалбарории ҷавобгарии ҷиноятӣ асос ва дигар мақсадҳоро пайғирӣ менамоянд. Доғи судӣ наметавонад мафҳуми ҷавобгарии ҷиноятиро дарбар гирад. Барои он ки асоси он маҳкумкунӣ (воқеъ ё шартӣ) ба ҷазо мебошад. Бо ақидаҳои муқобилмаъно Ю.М.Ткачевский асоснок карда, менависад, ки ба хотире, ки бардоштани ё барҳам хӯрдани доғи судӣ оқибатҳои ҳуқуқии алоқаманд бо доғи судиро бартараф менамояд, (қ. 2-3 м.84 ҚЧ ҚТ), мутаносибан маҳз аз ин лаҳза баамалбарории ҷавобгарии ҷиноятӣ ба охир мерасад [15, с.193]. Аммо агар ба ин мантиқ амал намоем ва дар назар дошта бошем, ки ҳато барҳамхӯрӣ ё бардоштани доғи судӣ ба кор гирифтани шахсро мисол дар мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ мудохила менамояд, пас чунин менамояд, ки дар ин муносибат ҷавобгарии ҷиноятӣ ягон вақт манъ намегардад. Доғи судӣ на аломат, на намуди баамалбарории ҷавобгарии ҷиноятӣ, балки оқибати ҳуқуқии маҳкум кардани шахси содирнамудаи ҷиноят ба шумор меравад.

Лозим ба ёдоварист, ки ақидаҳои назарявӣ вобаста ба мазмун, бавучудой, шакли

баамалбарорӣ ва қатъ кардани ҷавобгарии ҷиноятӣ бевосита барои ҳал намудани масъалаҳои махсуси асос ва ҳадди ҷавобгарии ҷиноятӣ ва таъини ҷазо барои содир намудани ҷиноят дар шарикӣ, аҳамият доранд.

Тахти мафҳуми асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ мавҷуд будани маҷмӯи аломатҳои таркиби ҷиноят дар кирдори шахс фаҳмида мешавад. Ин нуқтаи назар дар қонунгузорӣ низ мустақкам карда шудааст. Аз ҷумла, дар моддаи 11 ҚЧ Қумҳурии Тоҷикистон асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ содир намудани кирдоре мебошад, ки дорои тамоми аломатҳои таркиби ҷинояти дар ҳамин Кодекс пешбинигардида мебошад [1]. Меъёри ҷиноятӣ-ҳуқуқии мазкур мафҳуми умумиро барои ҳамагуна ҷиноятҳо, новобаста аз шакли баамалбарории онҳо муқаррар намудааст. Яъне, қонунгузор ҷавобгарии махсус барои шарикони ҷиноятро муқаррар накардааст ва мутаносибан ҷазо низ дар ҳадди ҷазои дар моддаҳои ҚЧ ҚТ пешбинигардида муайян карда мешавад [16, с.34-35].

Дар муқоиса бо ҚЧ ҚШС Тоҷикистон (таҳрири соли 1961) қонуни ҷиноятии амалкунанда нисбатан бо мувафакият мушаххас меъёрбандӣ карда шудааст. Аз ҷумла, дар моддаи 3 ҚЧ ҚШС Тоҷикистон (таҳрири соли 1961) муқаррар шуда буд, ки фақат шахсе, ки дар содир кардани ҷиноят гунаҳгор аст, яъне кирдори барои ҷамъият хавфнокӣ бо қонунӣ ҷиноятӣ пешбинишударо қасдан ё аз беэҳтиётӣ содир кардааст, ба ҷавобгарии ҷингоятӣ кашида шуда ва ба ӯ ҷазо дода мешавад.

Аз нигоҳи мо дар қонуни ҷиноятӣ оид ба кирдори гунаҳгорона содиршуда қайд кардан зарурият вучуд надорад. Зеро мувофиқи талаботи қисми 1 моддаи 17 ҚЧ ҚТ яке аз аломатҳои ҳатмии таркиби ҷиноят ин гунаҳгории шахс ба шумор меравад. Инчунин мутобиқи қисми 1 моддаи 27 ҚЧ ҚТ танҳо шахс дар содир намудани ҷиноят гунаҳгор эътироф мешавад, ки ӯ ин кирдорро қасдан ё аз беэҳтиётӣ содир карда бошад [1]. Яъне, ба сифати аломати ҷудонашавандаи ҳамагуна таркиби ҷиноят гуноҳ дар шакли қасд ва ё аз беэҳтиётӣ баромад мекунад.

Дар шарикӣ дар ҷиноят ба мисли содир намудани ҷиноят дар танҳои аз ҷониби як шахс асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ кирдори содиршудаи гунаҳгоронае мебошад, ки тамоми аломатҳои таркиби ҷинояти пешбиниамудаи қонуни

чиноятиро дорад. Аз нигоҳи дигар мувофиқи талаботи моддаи 11 КҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ содир намудани кирдоре мебошад, ки дорои тамоми аломатҳои таркиби ҷинояти дар ҳамин Кодекс пешбинигардида аст. Агар мо аз нуктаи назари шарикии мураккаб (бо тақсими нақшҳо) назар кунем, яқин аст, ки дар кирдори масалан таҳрикунанда ё ёрдамчӣ яке аз аломатҳои таркиби ҷиноят, яъне тарафи объективии ҷиноят ҷой надорад. Ҳарчанд, ҳамо агар кирдори онҳоро мо дар алоқаи сабабӣ бо кирдори иҷрокунанда пайваст намоем, дар чунин ҳолат низ гуфта наметавонем, ки дар кирдори онҳо чор аломати таркиби ҷиноят вучуд дорад. Таҷрибаи судии баррасии парвандаҳои ҷиноятӣ, ки бо роҳи дуруст ҳаракат намудааст, нишон медиҳад, ки бо назардошти маҳз дар як системаи муайяни муттаҳид содир намудани ҷиноят аз ҷониби шарикони ҷиноят оқибати ҷиноят нисбат ба ҳамаи онҳо ҳамчун як сохти яклухт паҳн мегардад ва чунин тарзи баҳодихии ҳуқуқӣ ба талаботи меъёри дар боло зикргардида мувофиқ мебошад. Агар ҳар як кирдори шарикони ҷиноят дар алоҳидагӣ муҳокима карда, баҳои ҳуқуқӣ дода шавад, пас зарурият ба миён меояд, ки дар моддаи 11 КҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон навоарӣ карда шуда, он ба чунин ақидаҳо мутобиқ карда шавад, ки аз нигоҳи мо ба мақсад мувофиқ намебошад. Мо чунин мешуморем, ки мафҳумҳои асоси ҷавобгарии шарикони ҷиноят, ки дар боло зикр шуданд, яъне “аломатҳои таркиби ҷиноят” дуруст мебошанд. Зеро, муаллифон ҳангоми муҳокимаронӣ ва таҳлили асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ шарикони ҷиноят ба принсипи фардикунонии ҷавобгарии ҷиноятӣ таъя намуда, масъалаи ҷавобгарии шариконро дар сатҳи ҷавобгарии шарикони алоҳида (намуди шарикон) баҳогузори намудаанд, ки дар ниҳоят онҳоро ба ҳулосае, ки дар кирдори ҳар як шарик мавҷуд будани таркиби ҷиноят бояд ҷой дошта бошад, оварда расонидааст.

Масъалаи асосии методологии тарзи баррасии асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ шарикон ин набудани базаи комплекси методологӣ, ки дар ба эътибор нагирифтани чунин методҳои илмӣ ба монанди синтез ва методи системавӣ ифода мегардад, ба шумор меравад. Дар алоқамандӣ бо фикрҳои зикргардида мо наметавонем ба консепсияи системавии шарикӣ

ва таркиби умумии ҷинояти дар шарикӣ содиргардидаи пешниҳоднамудаи А.А. Арутюновро маддӣ назар намоем. Лозим ба зикр аст, ки дар ин ҷо фаҳмиши таркиби умумии ҷинояти дар шарикӣ содиргардида бо фаҳмиши таркиби умумии ҷинояти пешниҳоднамудаи М.И. Ковалев бо як мазмун намебошанд. Ба ақидаи А.А. Арутюнов баррасӣ намудани фаъолияти якҷояи ҷиноятиро ҳамчун маҷмӯи кирдорҳои оддӣ содирнамудаи шарикон аз нигоҳи методологӣ нодуруст мебошад. Барои асоснок кардани мавқеи худ муаллиф нишон медиҳад, ки кирдори шарикон бо ҳам алоқамандии функционалӣ доранд. Ба ғайр аз ин, дар байни шарикон алоқаи субъективӣ муайян ҷой дорад, ки дар дарк намудани хусусияти якҷояи фаъолияти баамалбаровардаи онҳо зоҳир мегардад. Маҳз мавҷуд будани алоқаи объективӣ ва субъективӣ дар байни шарикон ба онҳо имкон медиҳад, ки ба дараҷаи якҷояшавӣ расанд, ки ҳангоми он натиҷаи аз ҷиноят расонидашударо наметавон ба гуноҳи яке аз шарикони мушаххас гузошт. Ҷиноят бо ҳаракати мутақобилаи пурракунандаи шахсоне, ки дар содир намудани ҷиноят иштирок намудаанд, содир мегардад. Мутаносибан таҳлили асоси ҷавобгарӣ барои шарикӣ дар ҷиноят дар сатҳи шарикӣ алоҳида ҳамаи алоқаи дар вақти шарикӣ бавучудмеомада ва инчунин аҳамияти онҳоро барои расидан ба натиҷаи ҷиноят инъикос наменамояд. А.А. Арутюнов шарикӣ дар ҷиноятро ҳамчун ситемаи мураккаб эътироф намуда, қайд менамояд, ки ҷиноятро маҳз ҳамин система ба пуррагӣ, на ин ки элементҳои алоҳидаи он-шарикон, содир менамоянд. Ҳамин тариқ, муаллиф менависад, шахсони якҷоя амалкунанда барои онҳо таркиби ҷинояти умумиро иҷро менамоянд. Дар ин маврид кирдори шарикони алоҳида дар худ қисми муайяни таркиби ҷинояти умумии содирнамудаи ҳамаи шариконро ҷой намуда, дар як вақт муайян кардани аҳамияти саҳми ҳар як шарикро барои расидан ба натиҷаи умумии ҷиноятӣ истисно намекунад [17, с.45-46, 66-69].

Консепсияи зикргардида барои ифода намудани асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ шарикон бо асосҳои зерин бамаврид аст. Ҳангоми тадқиқи институти шарикӣ зарур аст, ки ҳам шарикони дар алоҳидагӣ ва ҳам фаъолияти якҷояи ҷиноятӣ онҳо ба пуррагӣ ба назари эътибор гирифта шавад. Дар як вақт методи

ситемави ва синтез имконият медиҳанд, ки махсусияти шарикӣ дар ҷинойт ҳамчун сохтор, конструксияи мутлақ муайян карда шавад. Чунин тарзи ҳалли масъала имкон медиҳад, ки асоси ҷавобгарии шарикони ҷинойт дуруст муайян карда шавад. Содир намудани ҷинойт бо кӯшиши якҷояи шарикон, сахми худро барои ба воситаи системаи шарикон расидан ба натиҷаи умумии ҷинойт (ба пуррагӣ, на ин ки яке аз онҳо) мегузорад. Аз ҷумла, натиҷаи ҷинойтро на ин ки иҷроқунанда, балки ҳамаи шарикон ба вучуд меоранд. Мафҳуми мазкур имкон медиҳад, ки дарк карда шавад, ки бо кадом тарз шарикон дар иҷрои тарафи объективии ҷинойт иштирок накарда, қудрати зарар расонидан ба объектҳои муҳофизатшавандаро доранд. Кирдори яке аз шарикон дар худ ҳамаи аломатҳои таркиби ҷинойти содирнамудаи шариконро инъикос намекунад. Танҳо он қисматеро, ки шарик воқеан иҷро намудааст таҷассум мекунад. Дар ин маврид дар ҳар ҳолати мушаххас вобаста ба ҳаҷм ва хусусият ин қисм метавонад гуногун бошад, аммо барои пуррагии ҳамаи таркиби ҷинойти содирнамудаи шарикон таъсиррасон намебошад. Дар концепсияи системави шарикон таркиби ҷинойти умумиро иҷро менамоянд. Ниҳоят шарикиро ҳамчун система эътироф намудан имкон медиҳад, ки ду тарзи пешинаи якдигарро инкорқунандаи мафҳуми табиати ҷавобгарии шарикон: назарияи аксессорӣ ва концепсияи мустақилияти ҷавобгарии шарикон бо маҳдудиятҳои ночизе якҷоя карда шаванд. Қобил ба зикр аст, ки тарзи таҳлил ва баҳодиҳии мазкур ба таҷрибаи судӣ комилан мутобиқ мебошад.

Ҳамин тариқ, ба ақидаи мо якҷоягӣ ҳамчун нишонаи моҳияти шарикӣ дар ҷинойт дар он зоҳир мегардад, ки муттаҳидии махсуси алоқавии ҳаракати ҳамаи шарикони ҷинойт системаи муайяни томо ташкил намуда, ҳаракати ҳамаи шарикони ҷинойт (на ин ки ҳаракати ҳар яке он дар алоҳидагӣ) ба воситаи ҳамин системаи муайян ба натиҷаи (оқибати) умумии ягонаи ҷинойт оварда мерасонад. Ба ғайр аз ин, бо назардошти он ки ҳаракатҳои ҳамаи шарикони ҷинойт дар як системаи муайян муттаҳид мегарданд, мутаносибан ҳаракати ҳар яке он ба анҷом расонидани кирдори дигар шарикони ҷинойтро осон ва қуллай мегардонад. Аз ин лиҳоз ба хулоса омадан

мумкин аст, ки асоси ҷавобгарии ҷинойтии шарикон аломатҳои таркиби ҷинойт, ки аз ҷониби ҳамаи шарикон дар доираи ситемаи том содир мегарданд, ба шумор меравад.

Аз ҳама масоили принсипалии ҷавобгарӣ барои шарикӣ дар ҷинойт ин дараҷаи мустақилии ва вобастагии ҷавобгарии шарикон аз ҷавобгарии иҷроқунандаи ҷинойт мебошад.

И.П. Малахов ҳанӯз дар соли 1960 қайд кардааст, ки дар рафтори шарикон таркиби ҷинойт ҷой надорад ва ба онҳо таркиби ҷинойти содирнамудаи иҷроқунанда ба ҳисоб гирифта мешавад, зеро онҳо кирдори ӯро осон кардаанд [18, с.14]. Пас пурсида мешавад, ки агар дар кирдори шарикон аломатҳои таркиби ҷинойт ҷой надошта бошанд, пас дар кадом асос онҳо ба ҷавобгарии ҷинойтӣ кашида мешаванд? Агар чунин бошад, пас амалияи татбиқи он яқин ба талаботи қонунгузорию ҷинойтӣ, ки мувофиқи он асоси ба ҷавобгарии ҷинойтӣ кашидан ин содир намудани кирдоре мебошад, ки тамоми аломатҳои таркиби ҷинойти дар ҚЧ пешбинишударо дорад, муҳолифат менамояд.

Аз як тараф шарикӣ дар ҷинойт шакли махсуси фаъолияти ҷинойтӣ мебошад, зеро дар ин ҳолат муттаҳидшавии қувваи ду ё зиёда шумораи шахсон якҷоя гардида, дар як вақт ҷинойте, ки дар меъёрҳои Қисми махсуси ҚЧ пешбинигардида (тарафи объективии ҷинойт) як шахс иҷро менамояд. Аз тарафи дигар шарикӣ дар муқоиса ба кирдори шахсе, ки дар танҳои ҷинойтро содир менамояд, ягон хел асосҳои махсус ва принсипалии ҷавобгарию ҷинойтро ба вучуд намеорад.

Ба шарикон қайд менамояд В.С.Комиссаров, принсипҳои умумии ҷавобгарӣ аз рӯи ҳуқуқи ҷинойтӣ, ки мувофиқи он асоси ба ҷавобгарии ҷинойтӣ кашидан содир намудани кирдоре, ки тамоми аломатҳои таркиби ҷинойтро доро мебошад, паҳн мегардад. Ҳолати мазкур аҳамияти принсипалӣ хангоми муқаррар кардани ҷавобгарии ҷинойтӣ барои кирдори фардӣ ва ҳам барои муқаррар кардани ҷавобгарӣ барои содир намудани ҷинойт дар шарикӣ, дорад [15, с.428-429].

Асоси ҷавобгарии ҷинойтии шарикони ҷинойт тавре пеш П.Ф.Тельнов қайд карда буд, дар кирдори онҳо мавҷуд будани аломатҳои таркиби ҷинойте, ки дар Қисми махсус ва умумии ҚЧ пешбинӣ гардидааст, мебошад. Аз рӯи ин ҳолат дида мешавад, ки таркиби ҳамон

як ҷинойт дар рафтори ҳар як шарик вучуд дорад ва онҳо бо асоси ягона ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд. Ягонагии ин шарикон оқибат ба натиҷаи умумии ҷинойтӣ расидан мебошад ва зоҳиран он дар нисбати онҳо татбиқ намудани ҳамон як меъёри қисми махсуси КҶ, ки ҷазои баробар ва ҷавобгарии ҳар як шарик барои оқибати ҷинойтии якҷояро муқаррар кардааст, инъикос мегардад [19, с.139].

Аз нуқтаи назари баҳодихӣ махсусияти шарикӣ дар он ифода мегардад, ки аломатҳои таркиби он на танҳо дар моддаҳои қисми махсуси КҶ, инчунин дар моддаҳои боби 7 КҶ ҚТ, ки аломатҳои умумии шарикӣ, шакл ва намудҳои гуногуни онро ба танзим мебарорад, дида мешавад. Дар моддаи 36 КҶ ҚТ аломатҳои умумии ташкилкунанда, таҳриркунанда ва ёрдамчӣ мустақкам карда шудаанд. Ҳамаи онҳо агар бо иҷрокунанда якҷоя набошанд, бояд аз рӯи қоидаи пешбининамудаи моддаи мазкур ва мутобиқи модаҳои қисми махсуси КҶ банду баст карда шаванд. Аммо, тавре асоснок қайд менамояд Р.Р. Галиакбаров, агар иҷрокунии ҷинойт ҳама вақт дар марзи ҳуқуқи (оғоз ва хотима) ҷинойти мушаххаси (таркиби мушахас) пешбининамудаи Қисми махсуси КҶ амалӣ гардад, пас ташкилкунӣ, таҳриркунӣ ва ёрдамкунӣ метавонанд то содир намудани ҷинойт аз ҷониби иҷрокунанда ва ёрдамчӣ ба ғайр аз ин дар лаҳзаи ё баъди содир намудани ҷинойт аз ҷониби иҷрокунанда амалӣ карда шаванд [20, с.29]. Баъди содир шудани ҷинойт метавонад ғайриҷинойтии ташкилкунӣ (мисол роҳбарикунӣ пинҳонкорӣ ҷинойткор, олот ё воситаи ҷинойт ва ғайр) идома ёбад. Сарчамъ намудани қоидаҳои умумии ҷавобгарӣ барои шарикони ҷинойт дар моддаи 37 КҶ ҚТ нисбатан ҳудуди кушоди маҳдудияти ҷинойтии ҳуқуқи муқаррар кардааст. Барои ҳамин зарурияти банду баст кардани кирдори шарикон на танҳо бо моддаҳои қисми махсус, балки бо моддаи 36 КҶ ҚТ-ро ба вучуд овардааст. Ин қоидаи банду баст танҳо ҳангоми баҳодихии ҳуқуқи шарикӣ мураккаб, яъне шарикӣ бо тақсими нақшо танҳо дар ҳолате, ки шарикони дигар дар баробари иҷрокунанда ҳангоми иҷро кардани тарафи объективи ҷинойт иштирок наменамоянд, татбиқ карда мешавад. Ва он чизе ки ба иҷрокунандаи ҷинойт дахл дорад, ӯ танҳо бо моддаҳои қисми махсуси КҶ, ки ҷавобгариро барои ҷинойт пешбинӣ кардааст, банду баст карда мешавад. Аз рӯи ҳамин қоида кирдори

ҳамичрокунандагон низ банду баст карда мешаванд. Иҷро намудани ҳар як шарик кирдорро дар ҳаҷми пурра ё танҳо қисми онро аҳамияти ҳуқуқӣ надорад. Дар ҳар ҳолат кирдори иҷрокунанда бояд бо моддаҳои қисми махсуси КҶ бе ишора ба моддаи 36 КҶ бояд банду баст карда шаванд.

Таҳлили қонунгузори амалкунанда ва таҷрибаи судӣ нишон медиҳад, ки бисёр масоили мушаххаси ҷавобгарии шарикони ҷинойт нисбатан ба масъалаҳои умумӣ – табиати ҳуқуқи шарикӣ таъяс кардааст, ки «нохост» дар адабиётҳои аҳамияти актуалӣ пайдо намудааст.

Моҳияти табиати акссесории шарикӣ дар он ифода мегардад, ки фарди марказии шарикӣ иҷрокунанда ба ҳисоб рафта, кирдори дигар шарикон хусусияти ғайримустақил дошта, ҷавобгарии онҳо пурра, беихтиёр аз ҷавобгарии иҷрокунанда вобастагӣ дорад. Баъзе муаллифони Шӯравӣ ҳанӯз дар солҳои 60 садсолаи гузашта концепсияи акссесории шарикиро тарафдорӣ мекарданд. Тавре қайд кардем, И.П. Малахов шарикиро ҳамчун «иштироки қасдонаи як шахс дар кирдори ҷинойтии дигар шахс» муайян кардааст. Воқеан ӯ ҷавобгарии шариконро барои таркиби ҷинойти «бегона» эътироф кардааст [18, с.15]. Барои дастгирии назарияи акссесорӣ М.И. Ковалев баромад намудааст. Аз ҷумла, нишон додааст, ки «он ҳолат, ки принсипи табиати акссесории шарикон аввалин бор дар илми буржуазии ҳуқуқӣ-ҷинойтӣ пешниҳод гардидааст, ба ҳисоби баробар ягон чизро наметавонад исбот наояд». Аз рӯи фикри ӯ инкор намудани хусусияти акссесорӣ иникоси мафкураи социологӣ ва антропологӣ дар ҳуқуқи ҷинойтии шӯравӣ мебошад. Дар асл «ба қонунгузори ҷинойтии шӯравӣ эътироф намудани табиати акссесории шарикӣ хос аст», ки «бе иҷрокунанда шарикӣ вучуд надорад» [2, с.87].

Минбаъд ин хулосаронӣ аз ҷониби як қатор муаллифон дастгирӣ ёфт. А.В. Наумов қайд менамояд, ки мутлақо инкор кардани назарияи шарикӣ дар адабиётҳои ҳуқуқӣ-ҷинойтии шӯравӣ ба маънои муайян ғайриоддӣ мебошад, зеро қонунгузори ҷинойтии шӯравӣ аз соли 1958 сар карда дар заминаи назарияи акссесории шарикӣ сохта шуда ва тарҳи асоси он инъикос карда шудааст. Ҳамин усул ҳангоми қабул кардани КҶ нави ФР ба назари эътибор

гирифта шудааст. Бинобар ин \bar{y} ба хулоса омадааст, ки «айни хол метавон эътироф кард, ки ба асоси ҷавобгарии шарикони ҷиноят аз рӯи қонунгузорию ҷиноятии Россия маҳз назарияи аксессорӣ гузошта шудааст»[21, с.308]. Ф.Р.Сундуров, И.А.Тарханов, М.В.Талан, Л.В.Бакулина дар тақризи курси лексия оид ба ҳуқуқи ҷиноятӣ эътироф кардаанд, ки ба пуррагӣ тухми оқилонае, ки дар нигоҳи аксессории шарикӣ гузошта шудааст, набояд инкор карда шавад[22, с.191].

Н.Г. Иванов аз ин бочуръаттар тасдиқ менамояд, ки ҷавобгарии шарикон дар муқаррароти назарияи аксессории шарикон ором гирифтааст, ки қоидаи асосии он дар он зоҳир мегардад, ки ҳамаи шахсони дар ҷиноят якҷоя амалкардаро тақдири иҷроқунанда интизор аст. Кирдори шарикон ба монанди кирдори иҷроқунанда банду баст карда мешавад, агар ҷиноят қасди онҳоро дарбар гирад[23, с.52].

Ба манфиати эътироф намудани табиати аксессории шарикӣ дар адабиётҳо далелҳои зерин оварда шудаанд. Яқум, тарафи объективии ҷиноятро иҷроқунанда ба анҷом мерасонад, барои ҳамин ҷавобгарии шарикон аз ҷавобгарии иҷроқунанда вобаста аст. Дуюм, кирдори шарикон бо моддаи қисми махсуси ҚҶ, ки ҷавобгариро барои кирдори ҷиноятӣ, ки иҷроқунанда содир кардааст, банду баст карда мешавад. (бо ишора ба моддаи 33 ҚҶ). Сеюм, ташкилкунада, таҳриққунанда ва ёрдамчӣ барои шарикӣ дар он вақт ҷавобгар мебошанд, ки иҷроқунанда шахсе мебошад, ки махсус дар моддаи дахлдори қисми махсуси ҚҶ нишон дода шудааст. Чорум, дар ҳолати ҷиноятро то ба охир нарасонидани иҷроқунанда бо сабабҳои аз \bar{y} вобастанабуда боқимонда шарикони ҷиноят барои тайёрӣ ё сӯиқасди ҷинояте, ки иҷроқунанда кӯшиши содир кардани онро намудааст, ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд[24, с.151].

Н.Ф. Кузнецов қайд намудааст, ки «дар ҳуқуқи ҷиноятӣ муқаррароти назарияи аксессорӣ қабулшаванда намебошад, зеро қонунгузорию мо шарикиро ҳамчун фаъолияти якҷояи ҷиноятӣ эътироф менамояд, ки дар ҷараёни он ҳар як иштирокчӣ ҳиссаи муайяни худро дар ҷиноят мегузорад ва мутаносибан на барои кирдори иҷроқунанда, балки барои кирдори худ, ки бинобар ба кирдори ба ҷамъият

хавфнок алоқамандии сабабӣ ва гунухгорона доранд, ҷавобгар мебошанд»[25, с.205]. В.С. Комиссаров тарафдори ин ақида буда, ҳисоб менамояд, ки яке аз принципҳои асосгузори ҳуқуқи ҷиноятӣ ин принципи ҷавобгарии фардии шахс дар содир намудани ҷиноят мебошад. Ба хотири, ки ҷавобгарии шарикони ҷиноятро хусусият ва дараҷаи иштироқи воқеии ҳар яке он дар содир кардани ҷиноят муайян менамояд, барои ҳамин асос ва ҳадди ҷавобгарии шарикон на аз кирдори иҷроқунанда, балки кирдори содирнамудани шахсии ҳар як шарикони ҷиноят вобастагӣ дорад. Агар мисол, иҷроқунанда бо ин ё он сабаб ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида нашавад, дигар шарикон бояд бо асосҳои умумӣ барои гунаҳгорона содир намудани кирдори ба ҷамъият хавфнок ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шаванд. Ва дар охир \bar{y} нишон медиҳад, ки аломатҳои ба шахсияти иҷроқунанда дахлдошта, наметавонад нисбати дигар шарикон ба назар гирифта шавад[15, с.385].

Аз нигоҳи мо эътироф намудани вачҳҳои ҳам тарафдорон ва ҳам оппонентони назарияи аксессории шарикӣ дар ҷиноят шоистаи эҳтиром мебошад. Муттақидан аз як тараф наметавонад ҷавобгарии шарикон аз ҷавобгарии иҷроқунанда вобастагии мутлақ дошта бошад, аз тарафи дигар мустақилияти мутлақ низ ҷой дошта наметавонад. Дар ҳуди мафҳуми шарикӣ ҳамчун иштироқи якҷояи қасдонаи ду ва зиёда шахсон дар содир намудани ҷинояти қасдона, муҳолифати диалектикий муайяни вобастагӣ ва мустақилияти ҷавобгарии шарикон аз кирдори иҷроқунанда нишон дода шудааст. Ба хотири, ки тарафи объективии ҷиноят аз ҷониби иҷроқунанда ба иҷро расонида мешавад, бо ин маъно ҷавобгарии шарикон дар заминаи вобастагӣ аз ҷавобгарии иҷроқунанда гузошта шуда, ҳамчун қоида кирдори онҳо аз рӯи моддаи Қисми махсуси ҚҶ, ки кирдори иҷроқунанда банду баст карда шудааст, (бо ишора ба моддаи 33 ҚҶ) банду баст карда мешавад. Аз рӯи ин маъно шарикони ҷиноятро тақдири иҷроқунанда ҳамсафар мебошад. Дар ҳамин лаҳза ба асоси ҷавобгарии ҳар як шарик кирдори худ онҳо (на бегона) гузошта шудааст, онҳо вобаста ба хусусият ва дараҷаи иштироқи воқеии худ дар содир кардани ҷиноят ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд.

Ба пуррагӣ асоснок кардани ҷавобгарии ҷиноятии шарикон дар асоси назарияи классикии аксессорӣ номумкин аст, ҳадди ақал ба хотири он, ки ҷавобгарӣ аз рӯи қонунгузории ҷиноятии Тоҷикистон дар асоси принципи гунаҳгории субъективӣ, яъне гунаҳгор кардани шахс танҳо барои он кирдоре, ки ӯ шахсан ва гунаҳгорона онро содир кардааст, ба роҳ монда шудааст.

Ҳамин тариқ, метавон хулоса кард, ки қонунгузории ҷиноятии Тоҷикистон танҳо

баъзе аломатҳои назарияи аксессории шариконро инъикос намудааст. Тасдиқ намудани ҳолате, ки он ба пуррагӣ аз табиати аксессории шарикӣ бармеояд, ба ҳақиқати ҳол мувофиқат накарда, махсусияти ҷиддии қонунгузории ҷиноятии ватаниро инкор менамояд. Танҳо бо чунин фаҳмидани табиати шарикӣ аз нигоҳи мо метавонад ба саволҳои зиёди ҷавобгарии ҷиноятӣ ва таъини ҷазо барои шарикӣ посухи дуруст ёфт.

Рӯйхати адабиёт:

1. Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Манбаи электронӣ] <http://mmk.tj/> (санаи мурочиат: 30.10.2020).
2. Ковалев М.И. Соучастие в преступлении: понятие соучастия. Ученые труды. Ч. 1 / М.И. Ковалев; под ред. М.А. Ефимова. Свердловск. 1960. С. 165-167.
3. Бурчак Ф.Г. Соучастие: социальные, криминологические и правовые проблемы. Киев: Вишняя школа. 1986. С. 166.
4. Трайнин А.Н. Избранные труды. А.Н. Трайнин. Составление, вступительная статья докт. юрид. наук, профессора Н.Ф. Кузнецовой. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс». 2004. С. 250.
5. Журнал: Социально-политические науки. Издательский дом «Юр-ВАК» (Москва) №6.2018. С.44-47
6. Комментарий к Уголовному кодексу РФ. Издательство «Норма» Москва 2008. С. 28.
7. Илиджев А.А. Назначение наказания за преступление, совершенное в соучастии. /Дисс.. канд.юрид. наук./ Казань – 2004. С. 103.
8. Аветисян С.С. К проблеме концепции «смешанной» теории ответственности соучастников преступления // Прокурорская и следственная практика. 2004. № 1-2. С. 199; Гришаев П.И., Кригер Г.А. Соучастие по уголовному праву / П.И. Гришаев, Г.А. Кригер. – М.: Госюриздат, 1959. С. 166; Энциклопедия уголовного права. Т. 6. Соучастие в преступлении. / С.С. Аветисян [и др.]. 2-е изд. СПб.: Изд. профессора Малинина, 2007. С. 11.; Пионтковский А.А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. Курс советского уголовного права: Общая часть. М.: Госюриздат, 1961. С. 551.
9. Уголовное право. Общая часть.-М., 1966.-С.44.
10. Курс советского уголовного права в шести томах. Т.П.-М.: Наука. С. 14; Кругликов Л.Л. Проблемы теории уголовного права. Избранные статьи (1982-1999гг.) -Ярославль, 1999. С.85.
11. Романенков Р.Л. Комментарий к Уголовному кодексу РФ. Москва-2004, С.7.
12. Муллоев М. Комментарий уголовного кодекса Таджикской ССР. «Ирфон» С.12.
13. Уголовное право России. Общая часть Под редакцией В.П.Малкова и Ф.Р.Сундурова.- Казань, 1994, С. 40; Уголовное право. Общая часть.-М.: Институт МВД РФ, 1997. С.87; Уголовное право. Общая часть. М.: Норма, 1997. С.71; Курс уголовного права. Общая часть. Т.1.-М.: ЗЕРЦАЛО, 1999. С.192-196.
14. Брайнин Я.М. Уголовная ответственность и ее основания в советском уголовном праве. М., 1963, С.25; Карпушин М.П., Курляндский В.И. Уголовная ответственность и состав преступления. М., 1984. С.39; Багрий-Шахматов Л.В. Уголовная ответственность и наказание, Минск, 1976. С.17; Звечеровский И.Э. Уголовная ответственность. Иркутск, 1992. С. 11; Санталов А.И. Теоретические вопросы уголовной ответственности. Л., 1982. С.50; Смирнов В.Г. Функции советского уголовного права. Л., 1965, С. 153.
15. Курс уголовного права. Общая часть. Т.1.-М.: ЗЕРЦАЛО. С.193.

16. Малкова Е.А. Соучастие в преступлении и пределы ответственности за соучастие / Е.А. Малкова // Международный журнал экспериментального образования. 2014. №6. С. 34-35.
17. Арутюнов А.А. Системный подход к общей теории соучастия в преступлении: дис. ... канд. юрид. наук. М., 2001. С. 45,46, 66-69.
18. Малахов И.П. Соучастие в воинских преступлениях в свете общего учения о соучастии по советскому уголовному праву // Автореф. дис. ... канд.юрид.наук.-М., 1960. С. 14.
19. Тельнов П.Ф. Ответственность за соучастие в преступлении М.Юрид. лит-ра. С.139.
20. Галиакбаров Р.Р. Борьба с групповыми преступлениями. Вопросы квалификации. Краснодар, 2000. С.29.
21. Наумов А.В. Уголовное право. Общая часть. Курс лекций. С.308.
22. Сундуrow Ф.Р., Тарханов И.А., Талан М.В., Бакулина Л.В. Рецензия: А.В. Наумов, Уголовное право. Общая часть. Курс лекций. М.: БЕК 1996 // Ученые записки Казанского ун-та. Том 133. Юридические науки.- Казань, 1998. С.191.
23. Уголовное право. Общая часть. Под ред. Н.И. Ветрова и Ю.И. Ляпунова. М., 1997. С.52.
24. Наумов А.В. Уголовное право. Общая часть. Курс лекций.С.308-339; Зайнутдинова А.Р. Ответственность за организованные формы соучастия по российскому уголовному праву.С. 151.
25. Уголовное право. Общая часть. Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, Ю.М. Ткачевского и Г.Н. Борзенкова. М.: Изд- во Московского ун-та, 1993.С.205.

Аннотатсия

Асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ барои шарикӣ дар ҷиноят

Дар мақолаи мазкур асосҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ барои шарикӣ дар ҷиноят, мафҳум, моҳият ва хусусиятҳои он мутобиқи қонунгузориҳои ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Доир ба мавзӯи мақола назарияҳои гуногуни олимони соҳа гирд оварда шуда, аз ҷониби муаллиф вобаста ба онҳо муҳокимарониҳо сурат гирифтааст.

Аннотация

Основания уголовной ответственности за соучастие в преступлении

В статье исследуются основания уголовной ответственности за соучастие в преступлении, его понятие, сущность и особенности в соответствии с уголовным законодательством Республики Таджикистан. Автор рассматривает различные теории ученых в этой области, которые собраны по данной теме в статье.

Annotation

Grounds for criminal liability for complicity in a crime

This article examines the grounds for criminal liability for complicity in a crime, its concept, essence and features in accordance with the criminal legislation of the Republic of Tajikistan. The author examines various theories of scientists in this area, which are collected on this topic in the article.

Аминзода Зокирҷон Тоҳир,

унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

E-mail: amin-soi@mail.ru

Тел.: (+991) 928-02-16-16.

ЗАМКУНИИ НАМУДҲОИ ГУНОГУНИ ҶАЗО ҲАНГОМИ ТАЪИНИ ҶАЗО АЗ РӯИ МАЧМӯИ ҶИНОЯТҲО

Калидвожаҳо: ҷиноят; ҷазо; Кодекси ҷиноятӣ; ҳуқуқи ҷиноятӣ; маҳрум сохтан аз озодӣ; қонун; маҳдудият.

Ключевые слова: преступление; наказание; Уголовный кодекс; уголовный закон; лишение свободы; закон; ограничение.

Keywords: crime; punishment; Criminal code; criminal law; imprisonment; law; restriction.

Барои ҷиноятҳои ба маҷмӯъ дохилшаванда мумкин аст, як намуди ҷазо ва ё намудҳои гуногуни он таъин карда шаванд. Дар моддаи 69 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд КҶ ҚТ) дар бораи ҷой доштани маҳдудиятҳо вобаста ба замкунии онҳо гуфта нашудааст.

Дар қ. 1 моддаи зикршуда қоидаҳои баҳисобгирии намудҳои гуногуни ҷазоҳо нишон дода шудааст. Тибқи қонун як рӯзи маҳрум сохтан аз озодӣ баробар аст ба:

а) як рӯзи нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ

б) ду рӯзи маҳдуд кардан аз озодӣ

в) се рӯзи корҳои ислоҳӣ ё маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ

г) ҳашт соат корҳои ҳатмӣ

д) 50 фоизи як нишондиханда барои ҳисобҳо нисбати андозаи ҷаримае, ки доир ба ҷиноятҳои дар қ.к. 6 ва 7 м. 49 КҶ пешбинӣ шуда таъин гардидаанд.

Асосҳо барои татбиқ намудани м. 69 КҶ ҚТ дар ҳама ҳолат ба миён меояд, ки суд ҳангоми интиҳоби намуд ва андозаи ҷазо талаботи қ. 1 м. 60 Кодекси мазкурро риоя менамояд. Ҷазои нисбатан саҳтар танҳо дар ҳолате таъин карда мешавад, ки намуди нисбатан сабуки ҷазо барои ба мақсадҳои ҷазо расиданро таъмин карда наметавонад. Таҳлилҳои нишон медиҳад, ки аз ҷониби судҳо на ҳама вақт талаботи мазкур риоя мешавад. Дар баъзан мавридҳо ҳангоми дар маҷмӯъ ҷой доштани ҷинояте, ки ҷазои нисбатан вазнинтарро пешбинӣ мекунад, суд бо он ҷазо таъин намуда кӯшиш мекунад, ки бо ҷинояти дигари маҷмӯъро ташкилкунанда низ айнан ҳамин

намуд ҷазо таъин намояд, ҳарчанд бо ин ҷиноятҳо асос барои таъин кардани намуди дигари ҷазои нисбатан сабук ҷой дорад. Бо ҳамин тарз суд ягонагиро дар таъини ҷазо ба даст оварда, м. 69 КҶ ҚТ барои таносуби намудҳои ҷазо татбиқ наменамояд.

Бо ҳукми суди н.Исмоили Сомони ш. Душанбе ба шаҳрванд П., мутобиқи қ.1 м.209 КҶ ҚТ ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 1 сол ва бо қ.2 м.294 КҶ ҚТ ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 1 сол таъин шуда, ҷазои ниҳой дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ бо роҳи пурра зам намудани ҷазоҳо 2 сол маҳрум сохтан аз озодӣ муайян шудааст [3]. Дар ин ҳолат аз ҷониби суд имконияти таъин гаштани ҷазоҳои дигари сабук ҷарима (дар санксияи қ.1 м.209 КҶ) мавриди баррасӣ қарор нагирифтааст.

Натиҷаҳои омӯзиш нишон медиҳанд, ки татбиқи м. 69 КҶ ҚТ хеле кам ҷой дорад. Ин ба он далелат мекунад, ки судьяҳо ҷазоро ҳангоми таъини он барои ҷиноятҳои ягона фардӣ намекунанд ва он дар натиҷа ба таъин шудани ҷазои нисбатан вазнин аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо оварда мерасонад.

Тартиб ва пайдарҳамии таъини ҷазои ниҳой бо роҳи қисман зам намудани ҷазоҳо дар сурате, ки барои ҷиноятҳои ягона ҷазоҳои гуногун таъин мешавад, дар КҶ ҚТ нишон дода нашудааст. Агар барои ҳамаи ҷиноятҳо ҳамон як намуди ҷазо таъин шуда бошад, он гоҳ онҳо боз дар маҷмӯъ таъин карда мешаванд. Аммо агар ҷазоҳо гуногун бошанд, он гоҳ ба сифати ҷазои ниҳой намуди ҷазои нисбатан вазнинтар таъин гашта, ба он ҳамроҳ намудани ҷазоҳои

нисбатан сабуктар бояд тибқи қоидаҳои м. 69 КҶ ҚТ амалӣ карда шавад.

Баъзе аз ҷазоҳои тибқи м. 69 КҶ ҚТ зам карда нашуда, мустақилона иҷро карда мешаванд.

Зам кардани як намуди ҷазоҳои ҷун қоида мушқил ба миён намеорад. Истисноро корҳои ислоҳӣ ташкил медиҳанд, агар нисбати ҷиноятҳои ба маҷмӯъ дохилшаванда андозаҳои гуногуни нигоҳдорӣ муайян шуда бошанд.

Ҳангоми таъини ҷазо аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо, ки барои ҳар як ҷиноят корҳои ислоҳӣ таъин шудааст, дар мавриди татбиқи тарзи пурра ё қисман замнамоии ҷазоҳои танҳо муҳлатҳои корҳои ислоҳӣ зам мегарданд.

Аммо андозаи нигоҳдорӣ аз музди меҳнат зам карда намешавад. Дар ин ҳолат “ба ҷазои ниҳой бояд муҳлати бо ғоизи қалон пурра ворид карда шуда ба он (бо риояи ҳаҷҳои ҷойдошта) муҳлати бо ғоизи қам ҳамроҳ карда шавад.” Ҳангоми зам намудани андозаи нигоҳдошт зиёдшавии дуқуратаи ҷазо ба миён меояд. Бинобар он аз рӯи мазмуни б.5 Қарори Пленуми Суди Олии ИҶШС аз 11 июли соли 1972 “Дар бораи таҷрибаи аз ҷониби судҳо татбиқшавии корҳои ислоҳӣ ба маҳрум сохтан аз озодӣ ҳангоми таъини ҷазои корҳои ислоҳӣ нисбати ҷиноятҳои алоҳида ба андозаҳои гуногуни нигоҳдошт аз музди меҳнат, суд ҷазои ниҳойро аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо бо истифода аз тарзи замнамоӣ муайян карда истода ҳуқуқ дорад, танҳо муҳлати корҳои ислоҳиро зам намояд. Андозаи нигоҳдошт аз музди меҳнат зам карда намешавад [8, 332].

Вале ҷунин тартиб на ҳама вақт дар таҷриба риоя мегардад. Бо ҳукми суд ба шаҳрванд Ф., мутобиқи қ.2 м.118 КҶ ҚТ корҳои ислоҳӣ ба муҳлати 1 солу 6 моҳ дар ҷойҳое, ки мақомоти иҷрокунандаи ҳукм муайян менамояд, вале дар ноҳияи истиқоматии маҳкумшуда бо нигоҳ доштани 15% музди меҳнат ба ғоидаи давлат ва бо қ.2 м.119 КҶ ҚТ ҷазои мазкур ба муҳлати 1 сол бо нигоҳ доштани 10% музди меҳнат таъин шуда, дар асоси қ.2 м.67 КҶ ҚТ бо роҳи қисман зам намудани ҷазоҳои таъиншуда, ҷазои ниҳой ба шаҳрванд Ф., дар намуди корҳои ислоҳӣ ба муҳлати 2 сол бо нигоҳ доштани 20% музди меҳнат ба ғоидаи давлат муайян шудааст [2]. Дар ҷунин ҳолат ба судҳо тавсия дода мешавад, ки барои ҷиноятҳои алоҳида ба маҷмӯъ

дохилшаванда андозаи баробари нигоҳдошт аз музди меҳнатро таъин намоанд [5, 160].

Бо мақсади роҳ наодан ба ҷунин қамбудихо ба мақсад мувофиқ мебуд агар ба Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 март соли 2003 таҳти №5 “Доир ба таҷрибаи судӣ оиди таъин намудани ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо” тағйирот ворид шуда, нишон дода мешуд, ки “ҳангоми таъини ҷазо аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо, агар нисбати ҳар қадоме аз ҷиноятҳои ҷазои корҳои ислоҳӣ таъин шуда бошад, дар мавриди истифода шудани тарзи қисман ё пурра зам намудани ҷазоҳои танҳо муҳлати корҳои ислоҳӣ зам карда мешавад. Ғоизи нигоҳ доштан аз музди меҳнат зам намегардад”.

Бо назардошти он, ки ҳангоми таъини ҷазо аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо қонун имконияти зам кардани намудҳои гуногуни ҷазоро истисно намекунад, судҳо бояд қоидаҳои муқарарнамудаи м. 69 КҶ ҚТ-ро ба роҳбарӣ гиранд.

Дар қ. 2 м. 69 КҶ ҚТ гуфта шудааст, ки “ҷарима ё маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан ба фаъолияти муайян, маҳрум сохтан аз рутбаи махсус, рутбаи ҳарбӣ, рутбаи дараҷавӣ ва муқофотҳои давлатӣ, инҷунин мусодираи молу мулк ҳангоми бо маҳдуд кардани озодӣ, нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ, маҳрум сохтан аз озодӣ зам шуданашон мустақилона иҷро мешаванд.” Ба назари мо тавсияи ҷунин ҳолат на он қадар мувофиқ буда муҳолифати мантиқӣ дорад. Истилоҳи зам кардан дар фаҳмиши умумиқабулшуда маънои “пайвастании ҷазо ба ҷазои дигар, ҳамроҳ кардан, илова намудан” [9, 505], яъне ҳамроҳ шудан, илова шудани ҷазо ба ҷазо ва ба даст овардани натиҷаи ягонро, дорад. Аммо вақте, ки сухан дар бораи мустақилияти ду нишондодҳои бузургӣ баъди замкунии онҳо меравад, истифода намудани ин истилоҳ мантиқӣ буда наметавонад. Бинобар ин аз назари мо матни қ. 2 м. 69 КҶ ҚТ қаме тағйир дода ба ҷои истилоҳи “зам шуданашон” ибораҳои “ҳангоми дар як вақт таъин намудани онҳо” иваз намудан дуруст аст.

Дар қ.2 м.69 КҶ ҚТ мустақилона иҷро шудани ҷарима, маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан ба фаъолияти муайян, маҳрум сохтан аз рутбаи

махсус, рутбаи ҳарбӣ, рутбаи дараҷавӣ ва мукофотҳои давлатӣ, инчунин мусодираи молу мулк танҳо дар таносуб бо маҳдуд кардани озодӣ, нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ ва маҳрум сохтан аз озодӣ муайян шудааст. Дар меъёри мазкур ягон ҳел нишондод оид ба таносуби ҷарима, маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан ба фаъолияти муайян, маҳрум сохтан аз рутбаи махсус, рутбаи ҳарбӣ, рутбаи дараҷавӣ ва мукофотҳои давлатӣ, инчунин мусодираи молу мулк бо ҷазоҳои қорҳои ҳатмӣ, қорҳои ислоҳӣ ва маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ ҷой надорад. Аз ин ҷо саволе ба вуҷуд меояд, ки ҷӣ тавр ҷазоҳои зикршуда дар вақти барои ҷиноятҳои алоҳидаи маҷмӯро ташкилдиханда таъин шуданашон бо ҳам алоқамандӣ менамоянд? Масалан, ҳангоми маҷмӯи ҷиноятҳо нисбати як ҷиноят ҷарима ва нисбати дигар қорҳои ислоҳӣ таъин мегардад. Зам намудани ҷазоҳои мазкур вобаста ба гуногунхелии ин намудҳои ҷазо ба мақсад мувофиқ нест. Тарзи мустақилона иҷро шудани онҳо низ дар м.69 ҚЧ ҚТ пешбинӣ намешавад.

Ба андешаи баъзе олимони дар ҷунин ҳолат аз рӯи мантиқи қонун (м.69 ҚЧ ҚТ), ҷазоҳои мазкур ҳангоми зам шуданашон ба ҷазоҳои қорҳои ҳатмӣ, қорҳои ислоҳӣ ва маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ мустақилона иҷро шаванд [7, 251].

Барои баргараф намудани ҷунин ҳолат пешниҳод менамоем, ки ба қ.2 м.69 ҚЧ ҚТ тағйироти зерин ворид карда шавад: “ҷарима ё маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан ба фаъолияти муайян, маҳрум сохтан аз рутбаи махсус, рутбаи ҳарбӣ, рутбаи дараҷавӣ ва мукофотҳои давлатӣ, инчунин мусодираи молу мулк ҳангоми бо қорҳои ҳатмӣ, қорҳои ислоҳӣ, маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ, маҳдуд кардани озодӣ, нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ, маҳрум сохтан аз озодӣ зам шуданашон мустақилона иҷро мешаванд”.

Дар баробари ин дар адабиёти илмӣ андешае пешниҳод шуда буд, ки низоми мустақилона иҷро намудани ҷазоҳои гуногуни аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо таъиншуда, ҳилофи ғояи асосии ифодакунандаи барои якҷанд ҷиноят бояд як ҷазои асосӣ таъин карда шавад, мебошад. В.П. Малков ба ин нуқтаи назар ҳамфикр буда, вобаста ба он навиштааст, ки “аз

руи маҷмӯи ҷиноятҳо дар як вақт ба сифати ҷазои асосӣ мустақилона ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ва маҳрум кардан аз ишғоли мансабҳои муайян, қорҳои ислоҳӣ ва озод намудан аз вазифа ва ғайраҳоро таъин намудан мумкин нест. Дар ҷунин ҳолатҳо бояд принсипи ҷазои сабуктарро дарбар гирифтани ҷазои вазнинтар татбиқ карда шавад. Бинобар ин, вай ҳисоб менамояд, ки барои раҳой ёфтани аз тавзеҳоти гуногуни масъалаи мазкур дар таҷрибаи судӣ низоми таъини ҷазо аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо вобаста ба ҷазоҳои гуногуннамуд дар як ҳолат қоидаи зам намудан ва дар ҳолати дигар дарбар гирифтани ҷазоҳоро бо нишондоди махсус дарҷ намудан зарур аст [6, 254].

Ин нуқтаи назар ба мо пеш аз ҳама аз нигоҳи расидан ба мақсадҳои ҷазо пурра асоснок ба ҳисоб намеравад. Ин бештар дар мисоли таъин намудани ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ бо маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё фаъолияти муайян ба назар мерасад. Масалан, барои як ҷиноят бо назардошти вазнини он ҷазо дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ таъин карда шуда, барои ҷинояти дигар, ки ба мансаби ишғолнамудаи гунаҳкор алоқамандӣ дорад, ҷазои маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян таъин карда мешавад, ки дар ин ҳолат ба мақсад мувофиқ аст. Ин намуд ҷазоҳо ба ҳам умуман зам карда намешаванд. Татбиқ намудани қоидаи ҷазои сабуктарро дарбар гирифтани ҷазои вазнинтар дар ин ҳолат мувофиқи мақсад нест, зеро моҳияти ҷазои дуҷуми таъиншуда, ки барои таъмини пешгирии ҷиноятҳои нав аз ҷониби маҳкумшуда равона гардидааст, мазмуни худро аз даст медиҳад ва ҷӣ тавре М.И.Бажанов қайд месозад, “дар ҷунин ҳолат имкониятҳои сазодихӣ, баҳусус имкониятҳои пешгирии махсуси ҷазоҳои фурубурдашуда истифода нашуда мемонанд” [1, 102].

Умуман, муқаррароти дар қ. 2 м. 69 ҚЧ ҚТ мустаҳакамшударо баҳо дода ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки он ба ягонтое аз тарзи муайян намудани ҷазо-фурубарӣ ё замномӣ мансуб буда наметавонад. Дар ҳолати мазкур сухан дар бораи тарзи махсуси таъин намудани ҷазо, яъне тарзи мустақилона таъин шудан ва иҷро гардидани ҷазоҳое меравад, ки аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо таъин шудаанд.

Рӯйхати адабиёт:

1. Бажанов М.И. Назначение наказания по советскому уголовному праву. - Киев, 1986. - 216 с.
2. Байғонии суди н. Исмоили Сомонии ш. Душанбе / Парвандаи 1-326/17.
3. Бойғонии суди н. Исмоили Сомонии ш. Душанбе / Парвандаи 1-188/17
4. Кодекси ҷиноятӣи ҚТ аз 21 майи соли 1998. – № 575 // Махзани мутамааркази иттилоотӣ-хуқуқӣи ҚТ «Адлия». Шақли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 13.02.2020).
5. Комментарий к Уголовному кодексу РФ в 4 т. Том 1. Общая часть / От в ред. В.М. Лебедев.- М.: «СТАТУТ», 2020. – 316 с.
6. Малков В.П. Совокупность преступлений. Вопросы квалификации и назначения наказания / Малков В.П.; Науч. ред.: Волков Б.С. - Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1974. – 307с
7. Российское уголовное право / Под ред. А.И. Коробеева. Владивосток, 1999. Т. 2. – 500с
8. Становский М. Н. Назначение наказания. - СПб.: «Статут», 1999. – 480 с.
9. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (иборат аз 2 ҷилд). Ҷилди 1. – Душанбе: «Эр-граф», 2008. – 950 с.

Аннотатсия

Замкунии намудҳои гуногуни ҷазо ҳангоми таъини ҷазо аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо

Дар мақолаи мазкур масъалаҳо вобаста ба замкунии намудҳои гуногуни ҷазо ҳагоми таъини ҷазо аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо баррасӣ шудааст. Қайд карда мешавад, ки ҷазои нисбатан сахтар танҳо дар ҳолате таъин карда мешавад, ки намуди нисбатан сабуки ҷазо барои ба мақсадҳои ҷазо расиданро таъмин карда наметавонад.

Аннотация

Сложение различных наказаний в случае назначения наказания при совокупности преступлений

В статье рассматриваются вопросы, связанные с добавлением различных видов наказаний при назначении наказания за совокупность преступлений. Отмечается, что более суровое наказание назначается только в случаях, когда относительно легкий вид наказания невозможно применить.

Annotation

Adding different punishment in case of assignment of punishment in case of cumulative offense

This article examines the issues related to the addition of different types of punishment when imposing punishment for a set of crimes. It is noted that a more severe punishment is imposed only in cases where a relatively light type of punishment cannot be applied.

Шарипов Саидмузаффар,
ассистенти кафедраи криминалистика ва
фаъолияти экспертизаи судии факултети
хуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.
E-mail: SHSS-85@mail.ru
Тел.: (+992) 918-92-21-22.

МАСОИЛИ МАЪНИДОДКУНӢ ВА ИСБОТКУНИИ МУНОСИБАТИ БЕРАҲМОҶА ҲАНГОМИ ИҶРО НАКАРДАНИ УҲДАДОРӢ ОИД БА ТАЪЛИМ ВА ТАРБИЯИ НОБОЛИҶОН

Калидвожаҳо: ҳимояи ҳуқуқи кӯдакон; ҷиноятҳо муқобили ноболигон; муносибати бераҳмона нисбат ба ноболиг; зӯрварӣ нисбати ноболигон; намудҳои зӯрварӣ; зӯрварии равонӣ; набудани ғамхорӣ.

Ключевые слова: защита прав детей; преступления против несовершеннолетних; жестокое обращение с несовершеннолетними; насилие в отношении несовершеннолетних; виды насилия; психологическое насилие; отсутствие заботы.

Keywords: protection of children's rights; crimes against minors; cruel treatment of minors; violence against minors; types of violence; psychological violence; neglect.

Баҳо додан ба ҳуқуқи кӯдакон бинобар сабаби инкишоф ёфтани муносибатҳои ҷамъиятӣ ва батанзимдарории ҳуқуқии онҳо рӯз то рӯз тағйир меёбад. Дар алоқамандӣ бо инкишофи донишҳои соҳаҳои гуногун дар ҷомеа дарк ва тасаввуроти усулҳои қобили қабул ва ғайриқобили қабули тарбияи кӯдакон дар оила ва муассисаҳои таълимӣ тағйир меёбад. Проблемаи асосӣ дар он аст, ки фарқ кардани таъсиррасонии қобили қабул ба кӯдак бо мақсади таълим ва тарбия намудани ӯ ва зӯрварие, ки ҳамчун ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ё ҷиноятӣ бандубаст карда мешавад, ниҳоят душвор аст.

Байни ҷазои ҷисмонӣ ва зӯрварии ҷисмонӣ, аксар вақт ҳад норавшан аст. Меъёрҳои фарҳангӣ, ки зӯрварии ҷисмониро муайян мекунанд, хеле фарқ мекунанд. Ҳам дар миёни мутахассисон ва ҳам дар миёни мардум ақидаи ягона оиди он, ки маҳз кадом амалҳо муносибати бераҳмона ҳисобида мешаванд, вучуд надорад. Ҳолати мазкур, инчунин як соҳаи хеле динамикии тағйирёбандаи ҳаёти ҷамъиятист: зина ба зина гуманизатсияшавии муносибатҳои ҷамъиятӣ ба он оварда мерасонад, ки ҳадафҳои мақсадноки дирӯза имрӯз муқаррарӣ ба шумор мераванд [1, с.32]. Таҳлили диспозитсияи моддаи 174-и ҚС Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки барои татбиқи меъёри мазкур муқаррар кардани ҳодисаи муносибати бераҳмона нисбат ба кӯдак зарур аст [2, с.135].

Ба ақидаи Ковал Н.В.барои ба даст овардани тасаввуроти воқеъбинона оид ба ҳадди мушкилоти мазкур, манзараи умумии иштироки ноболигонро дар муруфияи судӣ, ҳам ба сифати ҷабрдида ва ҳам ба сифати гумонбаршуда, дида баромадан зарур аст [8, с.66-67]. Муносибати бераҳмона нисбат ба кӯдакон новобаста аз тағйирёбии меъёрҳои умумикабулшудаи ахлоқӣ ва мустақкамнамоии ҳифзи онҳо дар санадҳои ҳуқуқӣ падидаи хеле маъмул боқӣ мемонад. Он метавонад дар шакли возеҳ, ошкоро ифода карда шавад ва ё метавонад номаълум боқӣ монад. Гарчанде, ки ҷиноятҳои алоқаманд бо зӯрварӣ нисбат ба кӯдакон дар солҳои охир рӯ ба пастшавӣ оварда бошад ҳам, (масалан, дар соли 2017-989, 2018-948, 2019-850 ва 9 моҳи соли 2020-790 ҷиноят нисбат ба кӯдакон ба қайд гирифта шудааст) [9] ин маънои онро надорад, ки омори муносири ҷинояткорӣ маълумотҳои пурраи ҷиноятҳо муқобили ноболигонро дар бар намегирад [12, с.69]. Бо вучуди ин, сатҳи содиршавии ҷиноятҳои мазкур дар тӯли 10 соли охир нишон медиҳад, ки онҳо то ду маротиба афзудаанд – аз 386 ҷинояти бақайдгирифташудаи соли 2009 то 850 ҷинояти бақайдгирифта дар соли 2019 ва 790 ҷинояти бақайдгирифта дар 9 моҳи соли 2020 [9].

Дар психология, тиб ва дигар соҳаҳои илм дар замони муосир бо таъя ба муносибати гуманистӣ нисбат ба кӯдакон, зери мафҳуми муносибати бераҳмона «зӯрварӣ» нисбати

кӯдакон фаҳмида мешавад. Дар ҳоле, ки таҳти мафҳуми муносибати бераҳмона зӯроварии ҷисмонӣ, ҷинсӣ ва рӯҳӣ (эмотсионалӣ) низ дар назар дошта мешавад.

Бояд қайд кард, ки таъсири манфии ҳамон як амал ё кирдор нисбати кӯдак ва нисбати шахси калонсол метавонад гуногун маънидод карда шавад. Далели равшании он ин аст, ки кӯдакон бинобар сабаби синну сол, хусусияти физиологӣ ва равониашон, нисбатан осебпазиранд ва ин дар рафти баҳои ҳуқуқӣ додани кирдори айбдоршаванда дар ҷиноятҳои таҷовузқорона ба инобат гирифта мешавад.

Ҳамин тариқ, таҳлили амалияи татбиқи қонун нишон медиҳад, ки масъалаи асосӣ дар татбиқи моддаи 174-и КҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон, ин мушкилоти баҳо додани кирдори айбдоршаванда ҷиҳати мавҷуд будани аломатҳои муносибати бераҳмона бо кӯдак дар кирдори ӯ мебошад. Чун қоида, моддаи мазкур танҳо дар ҳолате татбиқ мегардад, ки, агар аломатҳои объективии истифодаи ҳолати зӯроварии ҷисмонӣ муайян карда шаванд, ба онҳо ҷароҳатҳои ҷисмонӣ дар шакли захмҳо, сӯхтагиҳо, хунравии дарунӣ, осебҳо, буридагиҳо ва монанди инҳо дохил мешаванд.

Дар фаъолияти тафтишотӣ ва судӣ, чун қоида, муносибати эҳтиётқорона бартарӣ дорад, ки мувофиқи он муносибати бераҳмона танҳо далели (факти) зӯроварии ҷисмонӣ ва ҳаракати фаъоли ҷинсӣ фаҳмида мешаванд. Яъне, муфаттишон принсипи асоснокии ҷалбкунӣ ба ҷавобгарии ҷиноятиро одилона ба инобат гирифта, дар рафти тафтиши парванда ҳолати зӯроварии рӯҳӣ ё набудани ғамхорию хеле кам, ҳамчун зӯроварӣ нисбати кӯдакон бандубаст мекунад. Сабаб дар он аст, ки исбот намудани ҳолатҳои мазкур ё хеле мушкил ва ё ғайриимкон аст.

Албатта, мушкилотро қисман тавассути тафсири судии истилоҳи «муносибати бераҳмона» ҳал кардан мумкин аст. Чунончӣ, дар Қарори Пленуми СО ҚТ таҳти №16 аз 02 – юми октябри соли 2003 «Дар бораи таҷрибаи аз ҷониби судҳо татбиқ намудани қонунгузорӣ ҳангоми баррасии баҳсҳо вобаста ба тарбияи фарзандон», ки хусусияти тавсиявӣ дорад, мафҳуми «муносибати бераҳмона» чунин шарҳ дода шудааст: «муносибати бераҳмона бо фарзандон, на танҳо аз ҷониби волидайн нисбати онҳо ба амал баровардани зӯроварии

ҷисмонӣ ё рӯҳӣ, ё ин ки суиқасд ба дахлнопазирии ҷинсии онҳо, балки инчунин дар истифодаи воситаҳои нораво дар тарбия (муносибати дағалонаву беэҳтиромона бо фарзандон; таҳқир ё истисмори фарзандон) ифода гардиданаш мумкин аст» [7]. Аммо чи хеле, ки аз номи қарори зикргардида бар меояд, он хусусияти ҳуқуқии оилавӣ дошта, ҳангоми баррасии парвандаҳои ҷиноятӣ аз ҷониби қормандони мақомоти таҳқиқ ва тафтиш дар бештари ҳолатҳо мадди назар карда шуда, ба инобат гирифта намешавад.

Маҳз бинобар ҳамин сабаб дар амалияи оиди муайян кардани предмети исботкунӣ ва доираи сарчашмаи маълумоти исботкунанда, мушкилоти ҷиддӣ ба вучуд меояд. На ҳама вақт хусусияти ҳоси сохти тарафи объективии таркиби ҷинояти «Иҷро накардани уҳдадорӣ оид ба таълиму тарбияи ноболиғ», ки дорои ду аломати ҳатмӣ ҳаст: иҷро накардани (ё иҷрои номатлуби) уҳдадориҳо оид ба таълиму тарбияи ноболиғ ва муносибати бераҳмона ба эътибор гирифта мешаванд. Ин ду аломат бояд исбот шаванд ва ба ҳулосаи айбдорӣ илова карда шаванд, ки дар рафти тафтиш ва таҳқиқ, одатан, омехта карда шуда, ба таври зарурӣ бандубаст карда нашуда, мустақиман баҳои ҳуқуқӣ дода намешаванд [10, с.26-27].

Мувофиқи Бюлетени маълумоти Созмони Умумиҷаҳонии Тандурустӣ таҳти №150, аз январӣ соли 2014 бошад, муносибати бераҳмона бо кӯдак – ин «муносибати бад бо кӯдакони то сини 18-сола ва набудани ғамхорӣ нисбати онҳо мебошад. Он ҳама намудҳои муносибатҳои бераҳмонаи зӯроварии ҷисмонӣ ва рӯҳӣ, зӯроварии ҷинсӣ, безътиной, беназоратӣ ва истисмор бо мақсадҳои тижоратӣ ё дигар мақсадҳоро, ки ба расонидани зарари воқеӣ ё эҳтимолии (тахминии) саломатӣ, зинда мондан, рушд ё шаъну шарафи кӯдак ... оварда мерасонад, дарбар мегирад» [6, с.274]. Бо ишора ба мазмуни Конвенсия ва истифода аз усули таҳлилии мантиқии меъёрҳои ҳуқуқӣ, ба ҳулосае меоем, ки муносибати бераҳмона бо кӯдак метавонад дар ҳама гуна шаклҳо зоҳир гардад: «зӯроварии ҷисмонӣ ё рӯҳӣ, таҳқир ё сӯистифода, набудани ғамхорӣ ё безътиной, муносибати дағал ё истисмор, аз ҷумла сӯистифодаи ҷинсӣ аз ҷониби волидон, васӣ ё намояндагони қонунии дигаре, ки ба нигоҳубини кӯдак машғуланд».

Дар адабиётҳои ҳуқуқии ба ин масъала бахшидашуда, инчунин дар амалия, ҳама намудҳои муносибати бераҳмона, ба се гурӯҳи калон тақсим карда шудаанд: зӯроварии ҷисмонӣ, набудани ғамхорӣ ва таҷовузи шаҳвонӣ [3, с.66].

Азбаски, мафҳуми муносибати бераҳмона бо ноболиғон дар ҳуди қонунгузориҳои ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ифода нагардидааст, бо эродҳои баъзе аз олимон, дар бораи зарурияти боз ҳам аниқтар кардани мафҳуми муносибати бераҳмона бо кӯдак ва коркарди мафҳумҳои шаклҳои алоҳидаи онҳо (зӯроварии ҷисмонӣ, шаҳвонӣ, рӯҳӣ), розӣ шудан мумкин аст [5, с.74-77; 3, с.72].

Т.Я. Сафонова ва Е.И. Симбал ба муносибати бераҳмона бо кӯдакон чунин ҳолатҳоро дохил намудаанд: зӯроварии ҷисмонӣ, зӯроварии шаҳвонӣ ё гумроҳсозӣ (азроҳбарорӣ), зӯроварии рӯҳӣ (эхсосӣ), ба эътибор нагирифтани эҳтиётот ва манфиатҳои кӯдак [11, с.4-7].

Дар адабиётҳо чунин нуқтаи назаре иброз мегардад, ки муносибати бераҳмона бо ноболиғон на танҳо дар шакли амалҳои ғайриқонунӣ, балки ба воситаи беамалӣ низ, имконпазир аст. Масалан, В.Б. Боровиков масъалаи мазкурро тибқи қонунгузориҳои ФР омӯхта, навиштааст, ки: «бадқасдона, бидуни кӯмак гузоштани кӯдаки мубталои бемории вазнин ва дар ҳолати барои ҳаёт ва саломатиаш хавфнок қарордошта; даст кашидан аз расонидани кӯмаки тиббӣ ба ӯ дорои аломатҳои ҷиноятҳои дар моддаҳои 125 ва 156 КҶ ФР (мутобиқан м.м. 127 ва 174 КҶ ҚТ) пешбинигардида, мебошанд» [14, с.247]. Мутаасифона, мо бо нуқтаи назари мазкур розӣ шуда наметавонем, чунки ба андешаи мо муаллифи мазкур дар чунин ҳолат шакли ифодаи иҷро накардан ё иҷрои номатлуби уҳдадорӣ ва роҳҳои амалӣ кардани онҳоро (муносибати бераҳмонаро) аз ҳам фарқ намекунад.

Ба ақидаи бархе аз олимон, ба монанди Гутиева И.Г. зери мафҳуми муносибати бераҳмона, бояд таъсири пайвастаи зараровар ба ноболиғ фаҳмида шавад, ки дар истифодаи зӯроварии ҷисмонӣ ва рӯҳӣ, инчунин, содир кардани дигар усулҳои ноҷоизи (норавоӣ) тарбия ифода мегардад, агар чунин кирдор ба ҷиноятҳои дар дигар моддаҳои Кодекси Ҷиноятӣ пешбинигардида, алоқаманд набошад [3, с.75].

И.Н. Туктарова ба рӯйхати муносибати бераҳмона намудҳои зерини кирдорҳоро илова кардааст: маҳрум кардан аз либос ва ҳона дар ҳавои сард, маҳрум кардан аз кӯмаки тиббӣ, муддати дуру дароз маҳкам кардан дар ягон ҷой, мунтазам паст задани шаъну эътибори шахсияти кӯдак, маҷбур сохтан ба корҳои беаъъонӣ, зараровар ва хастакунанда [13, с.113].

Ҷоробекова А.М. пешниҳод кардааст, ки ба КҶ Ҷумҳурии Қирғизистон моддаи алоҳида таҳти унвони муносибати бераҳмона бо кӯдакон, ки дар лату кӯб кардан, ё расонидани азияти ҷисмонӣ ё рӯҳӣ, инчунин, дигар намуди муносибати бераҳмона бо кӯдак аз ҷониби волидайн, васиҳо, омӯзгорон, мураббияҳо ва дигар шахсон, ки чунин уҳдадорӣ оид ба тарбия, таълим, ҳифзи саломатӣ ва таъмини кӯдакон ба зиммашон гузошта шудааст, ифода гардад, ворид карда шавад [4, с.156].

Бояд қайд кард, ки қонунгузориҳои ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳумҳои «бераҳмии махсус», «муносибати бераҳмона»-ро истифода менамояд. Илова бар ин, муносибати бераҳмона аломати конструктивии як қатор таркибҳои ҷиноятҳо ба шумор рафта, аз ҳамдигар вобаста ба ҳислати ба ҷамъият хавфнокиашон, вобаста ба самт ва ҳаҷми зарари расонидашаванда, фарқ мекунад. Дар робита бо ин ҳолат, тафсири (маънидоқунии) универсалии (ҳаматарафаи) мафҳуми муносибати бераҳмонаро ҳамчун категорияи ҳуқуқии ҷиноятӣ кор карда, пешниҳод намудан, ғайриимкон аст, чунки дар ҳар як таркибҳои ҷиноятии онро ба сифати аломати ҳатмӣ пешбиникунанда, он хусусияти хоси худро дорад.

Мо, дар навбати худ, чунин мешуморем, ки зери мафҳуми муносибати бераҳмона дар моддаи 174 КҶ ҚТ, ки ҷавобгариро барои иҷро накардани уҳдадорӣ оид ба таълиму тарбияи кӯдак пешбинӣ мекунад, ин зӯроварии ҷисмонӣ ва рӯҳӣ, муносибати дағал ва беэҳтиётна намудан бо кӯдак фаҳмида мешавад.

Зӯроварии ҷисмонӣ, ин дар расонидани таъсир ба дахлнопазирии ҷисмонии кӯдак (аз озодӣ маҳрум кардан, бастан, шаптотии саҳт ва дигар тарзҳои расонидани дарди ҷисмонӣ), яъне ин зӯровариест, ки оқибаташ дар расонидани зиёни ба саломатии инсон ҳамбастагӣ надошта, ифода мегардад.

Зӯроварии рӯҳӣ – ин ҳама гуна таҳдиди воқеии расонидани озори ҷисмонӣ ё

тарсонидани чабрдида бо содир кардани дигар амалхое, ки ба таври қатъӣ ҳуқуқи кӯдакро оид ба ғамхорӣ ва тарбия вайрон мекунад, фаҳмида мешавад.

Муносибати дағал – ин азият додани кӯдаки чабрдида мебошад.

Муносибати беэҳтиётна дар монеа шудани амалишавии манфиатҳои кӯдак оиди ғамхорӣ иҷтимоӣ ва тарбия (масалан, монеа шудан ба расонидани кӯмаки тиббӣ ва ғайраҳо) ифода мегардад.

Ҳамзамон, қайд кардан зарур аст, ки дар баробари зӯрварии ҷисмонӣ ва рӯҳӣ, муносибати бераҳмона бо кӯдак аксар ҳолатҳо бо роҳи паст задани шаъну эътибори кӯдак содир мешавад. Вале, ба ақидаи мо, паст задани шаъну эътибори инсонӣ – ин категорияи мустақили ҳуқуқиест, ки ба таркиби муносибати бераҳмона дохил намешавад.

Дар робита бо андешаҳои дар боло номбаргардида, мо чунин пешниҳод менамоем, ки ба моддаи 174 ҚҚ ҚТ замима дар чунин шакл ворид карда шавад: «Зери мафҳуми муносибати бераҳмона дар диспозитсияи моддаи мазкур, расонидани таъсир ба дахлнопазирии ҷисмӣ кӯдак, ки дар натиҷаи он зиёни ба саломатии инсон ҳамбастагинадошта, расонида мешавад; ҳамагуна таҳдиди воқеии расонидани дарди ҷисмонӣ ё тарсонидани чабрдида бо роҳи содир кардани дигар амалҳо, ки ҳуқуқи кӯдакро ба таври қиддӣ оид ба ғамхорӣ ва тарбия вайрон мекунад; маҳрум кардани чабрдида аз қонунҳои талаботи физиологии организм; монеагӣ барои амалӣ намудани манфиатҳои кӯдак оиди ғамхорӣ иҷтимоӣ ва тарбия, фаҳмида мешавад».

Рӯйхати адабиёт:

1. Боровиков, В.Б. Ответственность за неисполнение обязанностей по воспитанию несовершеннолетнего (ст. 156 УК РФ) / В.Б. Боровиков // Российский судья. – М.: Юрист, – 2005, – №2. С. 30 – 33.
2. Векленко, В.В., Бархатова, Е.Н. Психическое насилие как средство совершения преступлений: проблемы квалификации [Электронный ресурс] / В.В. Векленко, Е.Н. Бархатова // Современное право. – Москва, Новый индекс. – 2013. – №7. – С. 134 – 137.
3. Гутиева, И.Г. Уголовная ответственность за преступления, посягающие на нормальные условия содержания и воспитания несовершеннолетних [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Гутиева Ирина Генриховна. – Ростов-на-Дону, 2009. – 166 с.
4. Джоробекова, А.М. Уголовно-правовые средства защиты процесса формирования личности несовершеннолетних (по материалам Кыргызской Республики [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Джоробекова Арзыгуль Мамаюновна. – Москва, 1996. – 185 с.
5. Дьяченко, А., Цымбал, Е. Актуальные проблемы защиты детей от жестокого обращения в современной России / А. Дьяченко, Е. Цымбал // Криминология. – 1999. – №4. – С.74 – 77
6. Исакова, Ю.И. Уголовное право. Особенная часть [Текст]: учеб. пособие / Ю.И. Исакова. – Ростов-на-Дону: Фонд науки и образования, 2015. – 624 с.
7. Қарори Пленуми СО ҚТ таҳти №16 аз 02 – юми октябри соли 2003 «Дар бораи таҷрибаи аз ҷониби судҳо татбиқи қонунгузорӣ хангоми баррасии баҳсҳо вобаста ба тарбияи фарзандон» [Захираи электронӣ] // Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон / Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 02.11.2020).
8. Коваль Н.В. Проблемы квалификации жестокого обращения с детьми / Н.В. Коваль // Уголовное право. – 2015. – №1. – С. 65 – 71.
9. Маълумотномаи оморӣ расмӣ Сармаркази иттилоотӣ-таҳлили ВКД ҚТ аз 20 октябри соли 2020, таҳти №14/1.
10. Почивалова, К.Н. Проблемы законодательной техники и правоприменительной деятельности, связанные с преступлениями против семьи и несовершеннолетних [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Почивалова Кристина Николаевна. – Ростов-на-Дону, 2004. – 31 с.

11. Сафонова, Т.Я., Цымбал, Е.И. Жестокое обращение с детьми: сущность, причины, социально – правовая защита [Текст] / Т.Я. Сафонова, Е.И. Цымбал. – НИИ детства Рос. дет. фонда. – М.: Дом, 1993. – 38 с.

12. Солиев, К.Ҳ. Дар бораи баъзе проблемаҳои татбиқи қонуни ҷиноятӣ / К.Ҳ. Солиев // 10 соли амали Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон: натиҷа ва пешниҳод. – Душанбе. Ирфон, 2009. – С. 67 – 70.

13. Туктарова, И.Н. Уголовно-правовая охрана несовершеннолетних [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Туктарова Ирина Николаевна. – Саратов, 2000. – 224 с.

14. Уголовный закон в практике мирового судьи [Текст]: науч.-практ. пособие / Под ред. А.В. Галаховой. – М.: Норма, 2005. – 575 с.

Аннотатсия

Масоили маънидодкунӣ ва исботкунӣи муносибати бераҳмона ҳангоми иҷро накардани уҳдадорӣ оид ба таълим ва тарбияи ноболиғон

Дар мақола масоили аз ҷониби муфаттиш муайян намудани ҳақиқати воқеии муносибати бераҳмона бо ноболиғон ҳангоми тафтиши парвандаҳои ҷиноятӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Дар асоси таҳлили меъёрҳои ҳуқуқии миллӣ ва байналмилалӣ аз ҷониби муаллиф пешниҳод карда мешавад, ки зери мафҳуми муносибати бераҳмона на танҳо зӯрварии ҷисмонӣ, балки ҳаводиси зӯрварии равонӣ ва набудани ғамхорӣ оид ба таълим ва тарбияи ноболиғон дар нисбати кӯдакон низ, бояд дар назар дошта шавад. Моддаи 174-и Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгариро барои иҷро накардани уҳдадорӣ оид ба таълим ва тарбияи ноболиғон пешбинӣ намудааст, агар чунин амал бо муносибати бераҳмона нисбати ноболиғ алоқаманд бошад.

Аннотация

Проблемы толкования и доказывания жестокого обращения при неисполнении обязанностей по воспитанию и обучению несовершеннолетних

В статье рассматриваются вопросы установления следователем истинного характера жестокого обращения с несовершеннолетними при расследовании уголовных дел. На основе анализа национальных и международных правовых норм автор предполагает, что к жестокости следует отнести не только физическое насилие, но и случаи психологического насилия и отсутствия заботы о воспитании и обучении несовершеннолетних. Статьей 174 Уголовного кодекса Республики Таджикистан предусмотрена ответственность за неисполнение обязанностей по обучению и воспитанию несовершеннолетних, если такие действия связаны с жестоким обращением с несовершеннолетними.

Annotation

Problems of interpretation and proof of ill-treatment in case of failure to fulfill the duties of raising and education minors

The article examines the issues of establishing by the investigator the true nature of ill-treatment of minors in the investigation of criminal cases. Based on the analysis of national and international legal norms, the author suggests that not only physical violence, but also cases of psychological violence and lack of care for the upbringing and education of minors should be classified as cruelty. Article 174 of the Criminal Code of the Republic of Tajikistan provides for liability for non-fulfillment of obligations to educate and educate minors, if such actions are associated with cruel treatment of minors.

12.00.10 – ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ; ҲУҚУҚИ АВРУПО
12.00.10 – МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО; ЕВРОПЕЙСКОЕ ПРАВО

Рустам Соли,
чрезвычайный и Полномочный Посол Республики Таджикистан в Азербайджанской Республике, кандидат политических наук.

Заррина Ахмедова,
третий секретарь Посольства Республики Таджикистан в Азербайджанской Республике.

ДОГОВОРНО-ПРАВОВАЯ БАЗА - ОСНОВА ДИНАМИЧНОГО РАЗВИТИЯ ТАДЖИКСКО-АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Калидвожаҳо: Тоҷикистон; Озарбойҷон; шартномаҳо; созишномаҳо; ҳамкориҳои байналмилалӣ

Ключевые слова: Таджикистан; Азербайджан; договоры; соглашения; международное сотрудничество.

Keywords: Tajikistan; Azerbaijan; contracts; agreements; international cooperation.

Развивающаяся договорно-правовая база служит надежной основой для обеспечения всестороннего развития отношений между Республикой Таджикистан и Азербайджанской Республикой.

Дипломатические отношения между Республикой Таджикистан и Азербайджанской Республикой установлены 29 мая 1992 г. [1].

В настоящее время сотрудничество между двумя государствами находится на высоком уровне развития и имеет тенденцию к расширению, основываясь на принципах, заложенных в Договоре о дружбе и сотрудничестве между Республикой Таджикистан и Азербайджанской Республикой [2].

Сегодня отношения между двумя странами характеризуются позитивной динамикой политического сотрудничества. Создана необходимая договорно-правовая база, насчитывающая 57 соглашений и договоров, и обеспечивающая дальнейшее динамичное развитие взаимовыгодных связей в политической, торгово-экономической, транспортно-коммуникационной, научно-технической, образовательной, культурно-гуманитарной, туристической и других областях.

Следует отметить, что двухтысячные годы ознаменовались созданием прочной договорно-правовой базы взаимовыгодных, многоплановых дружеских отношений между Республикой Таджикистан и Азербайджанской Республикой в политической, торгово-экономической, промышленной, транспортно-коммуникационной, научно-образовательной, культурно-гуманитарной, туристической, правовой областях, а также в сфере борьбы с терроризмом, экстримизмом, религиозным радикализмом и незаконным оборотом наркотиков. На основе проведенного исследования далее приводится подробный анализ и содержательное рассмотрение действующих двусторонних договорно-правовых актов:

7 сентября 2002 года в городе Баку было подписано «Соглашение о взаимодействии Министерства внутренних дел Республики Таджикистан и Министерства внутренних дел Азербайджанской Республики в сфере борьбы с преступностью» [3]. Согласно данному Соглашению стороны осуществляют сотрудничество по борьбе с преступлениями против жизни, здоровья, свободы достоинства личности и собственности, с терроризмом, религиозным экстремизмом и международной преступностью, с незаконным оборотом

оружия, боеприпасов, взрывчатых и ядовитых веществ.

1 июня 2006 года в городе Баку состоялось подписание «Соглашения о сотрудничестве в военной сфере между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Азербайджанской Республики» [4]. Стороны договорились осуществлять сотрудничество в оборонной политике, в военно-экономической и в военно-технической деятельности, в подготовке кадров и другое.

15 марта 2007 года во время официального визита Президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева в Республику Таджикистан состоялась церемония подписания межправительственных документов [5].

- Президенты Эмомали Рахмон и Ильхам Алиев подписали «Договор о дружбе и сотрудничестве между Республикой Таджикистан и Азербайджанской Республикой».

В соответствии с Договором стороны договорились развивать свои отношения как дружественные государства, руководствоваться принципами суверенного равенства, отказа от применения силы, мирного урегулирования споров, нерушимости границ, территориальной целостности, невмешательства во внутренние дела, уважения прав и основных свобод человека, равноправия и взаимовыгодного сотрудничества, добросовестного выполнения международных обязательств.

- «Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Азербайджанской Республики о взаимных безвизовых поездках граждан Республики Таджикистан и Азербайджанской Республики». На основе Соглашения стороны договорились о правовом урегулировании режима взаимных поездок граждан своих государств, на основании документов, действительных для выезда за границу, въезжать, следовать транзитом, выезжать и пребывать на территории государства другой стороны без визы сроком до 90 дней со дня пересечения государственной границы государства въезда.

- «Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Азербайджанской Республики о поощрении и взаимной защите инвестиций». Согласно

данному Соглашению для укрепления экономического сотрудничества и взаимной выгоды обеих стран, каждая сторона должна в соответствии с законодательством своего государства, поощрять, создавать благоприятные условия для инвестиций инвесторов, а также предоставить защиту и безопасность.

- «Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Азербайджанской Республики о торгово-экономическом сотрудничестве». В рамках данного Соглашения стороны договорились в соответствии с законодательством своих государств, предпринять все действия для обмена товарами, услугами, а также торговой информацией между двумя государствами.

- «Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Азербайджанской Республики о сотрудничестве в области международных автомобильных сообщений». В соответствии с настоящим Соглашением перевозки пассажиров и грузов между государствами сторон и транзитом по их территориям, а также в/из третьей страны осуществляются автотранспортными средствами, зарегистрированными на территории государства одной из сторон.

- «Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Азербайджанской Республики о сотрудничестве в области культуры и искусства». На основе Соглашения стороны создают благоприятные условия для сотрудничества в области культуры и искусства, стремятся к расширению сотрудничества между учреждениями культуры и искусства, а также способствовать развитию творческих контактов художественной интеллигенции двух стран.

- «Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Азербайджанской Республики о сотрудничестве и взаимной помощи в таможенных делах». Стороны на основании настоящего Соглашения и через компетентные таможенные органы своих государств и с соблюдением законодательства государств сторон сотрудничают в целях совершенствования таможенного законодательства и взаимодействия в предотвращении, расследовании и пресечении таможенных правонарушений.

- «Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Азербайджанской Республики о сотрудничестве в области туризма». В рамках данного Соглашения стороны способствуют расширению туристического обмена между Республикой Таджикистан и Азербайджанской Республикой в целях ознакомления с жизнью, историей и культурой обоих народов.

- «Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Азербайджанской Республики о сотрудничестве в области стандартизации, метрологии, сертификации и аккредитации». На основе Соглашения стороны осуществляют сотрудничество и взаимодействие при разработке законодательных, нормативных и методических документов по стандартизации, метрологии, сертификации и аккредитации, при проведении контроля качества и проверок соответствия обязательным требованиям стандартов взаимопоставляемой продукции.

- «Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Азербайджанской Республики о сотрудничестве в области железнодорожного транспорта». Стороны на основании настоящего Соглашения осуществляют сотрудничество, оказывают друг другу необходимую помощь и принимают необходимые меры по совершенствованию перевозок пассажиров и грузов в прямом международном железнодорожном сообщении между государствами сторон.

- «Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Азербайджанской Республики о воздушном сообщении». Согласно данному Соглашению стороны договорились установить воздушное сообщение между своими соответствующими территориями и за их пределами.

13 августа 2007 года во время официального визита Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона в Азербайджанскую Республику состоялось подписание таджикско-азербайджанских документов [6].

- «Совместную Декларацию между Республикой Таджикистан и Азербайджанской Республикой» подписали Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон и Президент Азербайджанской Республики

Ильхам Алиев. По данной Декларации стороны отметили важное значение политического диалога на различных уровнях в укреплении всесторонних отношений между двумя дружественными странами, а также расширение обменов на уровне правительств, парламентов и гражданского общества.

- «Соглашение между Государственным комитетом по статистике Республики Таджикистан и Государственным комитетом Азербайджанской Республики по статистике о сотрудничестве в области статистики». В соответствии с Соглашением стороны обязуются в рамках национального законодательства осуществлять двустороннее сотрудничество в области обмена методологическими материалами и разработками по созданию и функционированию систем статистического учета и опросов, переписей и обследований, обмена опытом по вопросам совершенствования статистики, организации и внедрения системы национальных счетов.

- Рамочное Соглашение о многосторонней программе сотрудничества между компаниями «TALCO management Ltd» и «Det.Al Metal DMCC».

- «Соглашение о сотрудничестве между Министерством юстиции Республики Таджикистан и Министерством юстиции Азербайджанской Республики». Согласно Соглашению стороны развивают и укрепляют контакты в области юстиции, осуществляют взаимное сотрудничество в рамках своих полномочий и соблюдая законодательство своих государств.

- «Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Азербайджанской Республики о сотрудничестве в сфере науки, техники и технологии». Целью настоящего Соглашения является развитие взаимовыгодного и эффективного научного сотрудничества, установление прямых контактов между научными учреждениями и отдельными учеными по наиболее перспективным исследованиям и общим научным проблемам развития науки, техники и технологий обеих стран.

- «Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Азербайджанской Республики о сотрудничестве

в области связи и информатизации». Согласно данному Соглашению стороны намерены расширять сотрудничество в области телекоммуникаций, информационных технологий и почтовой связи, в соответствии с общепринятыми нормами и принципами международного права и законодательствами обеих стран.

- «Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Азербайджанской Республики о сотрудничестве в области образования». В соответствии с Соглашением стороны развивают сотрудничество в области общего, начально профессионального, среднего профессионального, высшего, послевузовского профессионального образования.

- «Соглашение между Республикой Таджикистан и Азербайджанской Республикой об избежание двойного налогообложения и предотвращении уклонения от уплаты налогов на доходы и капитал». Настоящее Соглашение применяется к налогам на доходы и капитал, взимаемые от имени договаривающихся государств или его административно-территориальных подразделений или местных органов власти, независимо от способа их взимания.

- «Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Азербайджанской Республики о свободной торговле». Стороны на основании настоящего Соглашения не применяют таможенных пошлин, налогов, сборов, имеющих эквивалентное действие, а также количественные ограничения на ввоз и/или вывоз товаров, происходящих с таможенной территории одной договаривающихся стороны и предназначенных для таможенных территорий другой договаривающейся стороны.

20 октября 2009 года был подписан «Договор о сотрудничестве в области образования и науки между Российско-Таджикским славянским университетом и Бакинским славянским университетом» [7]. Стороны договорились о совместном сотрудничестве в учебно-преподавательской, научно-исследовательской и информационной деятельности в целях подготовки специалистов с высшим образованием.

14 апреля 2010 года в городе Москва было подписано «Соглашение между

Министерством обороны Республики Таджикистан и Министерством обороны Азербайджанской Республики об обучении военнослужащих Министерства обороны Республики Таджикистан в высших учебных заведениях Министерства обороны Азербайджанской Республики» [8]. В рамках данного Соглашения, ежегодно, в Высшем военном училище им.Г.Алиева Министерства обороны Азербайджанской Республики проходят учебу 5 слушателей из Таджикистана. С сентября 2018 года в соответствии с обращением таджикской стороны было выделено 3 и в 2020 году 7 дополнительных квот в данном военном училище Министерства обороны Азербайджана. В настоящее время общее количество квот составило 15.

12 июля 2012 года во время официального визита Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона в Азербайджанскую Республику состоялась церемония подписания документов о сотрудничестве [9].

- «Совместное заявление Президента Республики Таджикистан и Президента Азербайджанской Республики» подписали Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон и Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев.

Согласно совместному заявлению стороны намерены продолжать на постоянной основе тесный и конструктивный политический диалог, развивать таджикско-азербайджанские партнерские отношения.

- «Договор о сотрудничестве между Таджикским национальным университетом и Бакинским государственным университетом». В соответствии с Договором стороны договорились о совместном проведении международных научно-исследовательских и научно-практических конференций, семинаров, тренингов различного уровня, творческих дискуссий с участием преподавателей и студентов. Совместная разработка и реализации научно-исследовательских проектов, образовательных программ, а также обмен преподавателями, молодыми учеными и студентами.

- «Меморандум о сотрудничестве между Национальным Олимпийским Комитетом Республики Таджикистан и Национальным Олимпийским Комитетом Азербайджанской Республики». Стороны договорились

осуществлять совместную деятельность относительно организации двусторонних соревнований, содействие сотрудничеству в области подготовки спортсменов.

- «Соглашение между Министерством сельского хозяйства Республики Таджикистан и Министерством сельского хозяйства Азербайджанской Республики о сотрудничестве в области сельского хозяйства». Согласно Соглашению стороны осуществляют сотрудничество в области сельского хозяйства на основе доверия, равенства и взаимной выгоды в рамках законодательств своих государств, а также оказывать содействие в развитии сотрудничества между хозяйствующими субъектами обоих государств.

- «Протокол о сотрудничестве между Министерством иностранных дел Республики Таджикистан и Министерством иностранных дел Азербайджанской Республики». В соответствии с Протоколом стороны договорились регулярно проводить переговоры и консультации на уровне Министров иностранных дел и других уровнях по вопросам двусторонних отношений, региональным и международным проблемам, представляющим взаимный интерес.

- «Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Азербайджанской Республики о сотрудничестве в области авторского права и смежных прав». Каждая из сторон признает авторское право и смежные права на произведения и объекты смежных прав, принадлежащие физическим и юридическим лицам и их правопреемникам другой стороны независимо от места их первой публикации.

- «Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Азербайджанской Республики о сотрудничестве в области работы с молодежью и спорта». Стороны договорились всемерно содействовать укреплению и развитию молодежных связей по линии государственных структур, общественных молодежных организаций, признанных в своих странах, а также содействовать сотрудничеству между спортивными организациями, участию их в спортивных мероприятиях, проводимых в обеих странах.

- «Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Азербайджанской Республики о взаимном признании и эквивалентности документов об образовании, научных степеней и научных званий». Настоящее Соглашение распространяется на документы государственного образца об образовании, ученых степенях и ученых званиях, выдаваемые на территории государств сторон, а также на документы государственного образца, выдаваемые учреждениями образования каждой из сторон, расположенными на территории других государств.

- «Программу по экономическому сотрудничеству между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Азербайджанской Республики на 2013-2015 годы». Данная программа разработана в целях обеспечения осуществления сторонами согласованного комплекса мер по развитию взаимовыгодных экономических связей, достижения существенного прогресса в сотрудничестве предприятий ведущих отраслей экономики двух стран, роста на этой основе товарооборота и улучшения уровня жизни населения двух стран.

30 сентября 2012 года подписано «Соглашение об установлении побратимских связей между городом Худжанд Республики Таджикистан и городом Гянджа Азербайджанской Республики» [10]. Настоящим Соглашением устанавливаются побратимские связи между данными городами на основе принципов партнерства, взаимного доверия и обоюдной выгоды.

3 апреля 2014 года в городе Баку была подписана «Программа сотрудничества между Министерством иностранных дел Республики Таджикистан и Министерством иностранных дел Азербайджанской Республики на 2014-2015 годы» [11]. Согласно данной Программе стороны договорились о проведении двусторонних встреч на уровне Министров иностранных дел и/или их заместителей, а также тематические консультации на уровне руководителей структурных подразделений и экспертов Министерств иностранных дел Таджикистана и Азербайджана.

16 октября 2014 года во время официального визита Президента

Азербайджанской Республики Ильхама Алиева в Республику Таджикистан состоялась церемония подписания азербайджано-таджикских документов [12].

- «Совместную декларацию Президента Республики Таджикистан и Президента Азербайджанской Республики» подписали Президент Эмомали Рахмон и Президент Ильхам Алиев.

В соответствии с декларацией стороны выразили готовность углублять двустороннее сотрудничество в экономической, торговой, транспортной, туристической, научной, образовательной, культурной и в военно-технической областях, а также в сферах здравоохранения, карантина растений, ветеринарии.

- «Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Азербайджанской Республики о сотрудничестве в области гражданской обороны, предупреждения и ликвидации последствий чрезвычайных ситуаций». Соглашение определяет взаимодействие сторон в области гражданской обороны, предупреждения и ликвидации последствий чрезвычайных ситуаций, подготовки, обучения и усовершенствования знаний и навыков специалистов в этих областях.

- «Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Азербайджанской Республики о сотрудничестве в области карантина растений». Согласно Соглашению стороны принимают все меры, необходимые для предотвращения заноса на территории своих стран карантинных вредных организмов.

- «Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Азербайджанской Республики о сотрудничестве в области здравоохранения». Стороны в соответствии с национальным законодательством Республики Таджикистан и Азербайджанской Республики и в пределах своих компетенций будут содействовать, и углублять сотрудничество в области здравоохранения, осуществлять совместные действия по развитию медицинской науки и технологии, укреплению материально-технической базы здравоохранения, охране здоровья населения.

- «Соглашение о научном сотрудничестве между Академией Наук Республики Таджикистан и Национальной Академией Наук Азербайджана». В соответствии с Соглашением стороны договорились сотрудничать в области проведения совместных научных исследований, а также обмена исследователями и делегациями, оказания взаимной помощи в создании новых программ, обмена информацией, изданиями и научными публикациями.

20 июня 2016 года в городе Душанбе было подписано «Соглашение между Министерством труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан и Министерством труда и социальной защиты населения Азербайджанской Республики о сотрудничестве в области труда и занятости населения» [13]. В рамках данного Соглашения стороны развивают и укрепляют сотрудничество в области труда и занятости населения на основе взаимной выгоды в соответствии с законодательством государств и международных договоров, участниками которых являются Республика Таджикистан и Азербайджанская Республика.

25 апреля 2018 года было подписано «Соглашение между Министерством иностранных дел Республики Таджикистан и Дипломатической Академией Министерства иностранных дел Азербайджанской Республики» [14]. Согласно данному Соглашению Азербайджанская сторона ежегодно предоставляет 5 квот для граждан Республики Таджикистан для обучения в Азербайджанской Дипломатической Академии (ADA), а также 6 квот для повышения квалификации таджикских дипломатов.

14 июня 2018 года был подписан «Договор о сотрудничестве между Худжандским государственным университетом имени Б. Гафурова и Гянджинским Государственным университетом» [15]. В соответствии с Договором стороны договорились о совместном проведении международных научно-исследовательских и научно-практических конференций, семинаров, тренингов различного уровня, творческих дискуссий с участием преподавателей и студентов. Совместная подготовка научных и научно-педагогических кадров, а также обмен

преподавателями, молодыми учеными и студентами.

10 августа 2018 года во время официального визита Президента Республики Таджикистан в Азербайджанскую Республику состоялась церемония подписания документов с участием Президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева и Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона [16].

- Совместное заявление подписали Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев и Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон.

Главы государств в Совместном заявлении подтвердили свою решимость всесторонне укреплять межгосударственные отношения на основе принципов взаимного уважения их государственного суверенитета и независимости, территориальной целостности и нерушимость международно-признанных границ.

- «Меморандум о сотрудничестве между Фондом поощрения экспорта и инвестиций в Азербайджане (АЗПРОМО) и Государственным комитетом по инвестициям и управлению государственным имуществом Республики Таджикистан». В рамках данного Меморандума стороны договорились сотрудничать в направлении развития внешне-экономических связей, в организации и проведении бизнес-форумов, деловых встреч, обмена делегациями и других мероприятий для ознакомления деловых кругов с экономическими возможностями обеих стран.

- «Меморандум о взаимопонимании между Азербайджанской промышленной корпорацией и Государственным унитарным предприятием «Таджикская алюминиевая компания» (ТАЛКО)». В соответствии с Меморандумом стороны договорились рассмотреть технологические возможности и экономическую целесообразность возобновления производства глинозёма на заводе, расположенном в г.Гянджа Азербайджанской Республики.

- «Меморандум о взаимопонимании между Закрытым акционерным обществом «Азербайджанское телерадиовещание» и Комитетом телевидения и радиовещания при Правительстве Республики Таджикистан».

Согласно Меморандуму стороны развивают сотрудничество в области обеспечения трансляции и распространения телерадиопрограмм.

- «Меморандум о взаимопонимании о поставках нефтяного кокса между компаниями SOCAR и TALKO». В основе данного Меморандума каждый месяц компания SOCAR поставяет компании TALKO нефтяной кокс в объёме до 5000 тонн.

- «Соглашение между Государственной пограничной службой Азербайджанской Республики и Государственным комитетом национальной безопасности Республики Таджикистан об обучении военнослужащих пограничных войск Государственного комитета национальной безопасности Республики Таджикистан в Академии Государственной пограничной службы Азербайджанской Республики». В рамках данного Соглашения ежегодно 6 граждан Республики Таджикистан могут обучаться в Академии Государственной пограничной службы Азербайджанской Республики.

- «Соглашение о сотрудничестве между Правительством Азербайджанской Республики и Правительством Республики Таджикистан в области ветеринарии». Согласно данному Соглашению стороны в рамках своих национальных законодательств осуществляют сотрудничество по ветеринарной медицине и по предотвращению проникновения болезней при экспорте, импорте и транзите товаров животного происхождения, биологических препаратов и лекарственных средств, кормов для животных и другое.

- «Протокол между Министерством образования Азербайджанской Республики и Министерством образования и науки Республики Таджикистан о взаимном выделении ежегодных образовательных квот». В соответствии с Протоколом ежегодно 4 гражданина Республики Таджикистан могут обучаться в высших учебных заведениях Азербайджана и 4 гражданина Азербайджанской Республики в высших учебных заведениях Таджикистана.

- «Соглашение о сотрудничестве между Министерством экономики Азербайджанской Республики и Министерством экономического развития и торговли Республики Таджикистан».

Стороны осуществляют экономическое сотрудничество на основе долгосрочного партнерства, принципах равноправия, взаимной выгоды государств сторон с учетом общепризнанных норм международного права и в соответствии с законодательством обеих стран.

- «Соглашение о сотрудничестве между Правительством Азербайджанской Республики и Правительством Республики Таджикистан в области промышленности и новых технологий». На основе данного Соглашения стороны договорились расширять сотрудничество в различных отраслях промышленности и новых технологий между промышленными производственными предприятиями Республики Таджикистан и Азербайджанской Республики.

- «Соглашение о сотрудничестве между Генеральной прокуратурой Азербайджанской Республики и Генеральной прокуратурой Республики Таджикистан». В соответствии с настоящим Соглашением стороны стремятся к достижению практических результатов в области борьбы с преступностью, защите прав и свобод граждан, а также подготовке и повышению квалификации кадров органов прокуратуры государств сторон.

- «Программа сотрудничества между Министерством иностранных дел Азербайджанской Республики и Министерством иностранных дел Республики Таджикистан на 2019-2020 годы». В рамках данной Программы проводятся двусторонние встречи на уровне Министров иностранных дел и/или их заместителей, а также тематические консультации на уровне руководителей структурных подразделений и экспертов Министерств иностранных дел Таджикистана и Азербайджана.

5 апреля 2019 года состоялось подписание «Меморандума о сотрудничестве между Народно-демократической партией Таджикистана и партией Ени Азербайджан» [17]. Стороны договорились проводить совместные консультации, обмениваться информацией об актуальных аспектах ситуаций в Таджикистане и Азербайджане, о двусторонних и международных отношениях, делиться опытом в области партийного строительства и организационно-партийной работы, участия в законодательной и

исполнительной власти, органах местного самоуправления, а также на регулярной основе будут обмениваться партийными делегациями различного уровня, проводить встречи экспертов.

15 апреля 2019 года был подписан «Меморандум по международному сотрудничеству между Институтом государственного управления при Президенте Республики Таджикистан и Академией Государственного управления при Президенте Азербайджанской Республики» [18]. В соответствии с Меморандумом стороны договорились об обмене информацией в организации учебного процесса, научно-исследовательской и учебно-методической деятельности, о совместном проведении научно-исследовательских и научно-практических конференций, семинаров и тренингов различного характера, а также обмен студентами в процессе обучения.

25 июня 2019 года был подписан «Договор о сотрудничестве в области образования и науки между Бохтарским государственным университетом им.Н.Хисрава и Нахчыванским государственным университетом» [19]. На основе Договора стороны договорились об обмене опытом и информацией в области образования и науки, обмен профессорско-преподавательским составом, научными сотрудниками и студентами. Сотрудничество в области дистанционного обучения студентов, а также участие и проведение научных конференций, семинаров, симпозиумов и учебных курсов.

Как свидетельствует вышеприведенный анализ и исследование договорно-правовая база двусторонних отношений Таджикистана и Азербайджана имеет хорошую основу. На сегодняшний день действуют 57 двусторонних международных договоров, которые охватывают широкий спектр вопросов, включая установление дипломатических отношений, торгово-экономическое и транспортно-коммуникационное сотрудничество, избежание двойного налогообложения, защиту инвестиций, сотрудничество в сферах науки и технологий, искусства и культуры, образования, туризма, воздушного сообщения, здравоохранения, военно-техническое сотрудничество, защиту прав интеллектуальной собственности, безвизовые поездки и др.

В то же время с учетом динамики правовой базы в интересах дальнейшего развития двусторонних отношений и их расширения и развития многопланового, перспективы видится необходимым взаимовыгодного сотрудничества между совершенствование двусторонней договорно- Таджикистаном и Азербайджаном.

Список литературы:

1. Документ: Нота об установлении дипломатических отношений.
2. Документ: Договор о дружбе и сотрудничестве между Республикой Таджикистан и Азербайджанской Республикой.
3. Документ: Соглашение о взаимодействии Министерства внутренних дел Республики Таджикистан и Министерства внутренних дел Азербайджанской Республики в сфере борьбы с преступностью.
4. Документ: Соглашение о сотрудничестве в военной сфере между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Азербайджанской Республики.
5. https://azertag.az/ru/xeber/CEREMONIYA_PODPISANIYA_DOKUMENTOV-661259.
6. https://azertag.az/ru/xeber/PODPISANIE_DOKUMENTOV-669978.
7. Документ: Договор о сотрудничестве в области образования и науки между Российско-Таджикским славянским университетом и Бакинским славянским университетом.
8. Документ: Соглашение между Министерством обороны Республики Таджикистан и Министерством обороны Азербайджанской Республики об обучении военнослужащих Министерства обороны Республики Таджикистан в высших учебных заведениях Министерства обороны Азербайджанской Республики.
9. <https://ru.president.az/articles/5392>.
10. Документ: Соглашение об установлении побратимских связей между городом Худжанд Республики Таджикистан и городом Гянджа Азербайджанской Республики.
11. Документ: Программа сотрудничества между Министерством иностранных дел Республики Таджикистан и Министерством иностранных дел Азербайджанской Республики на 2014-2015 годы.
12. <https://ru.president.az/articles/13098>.
13. Документ: Соглашение между Министерством труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан и Министерством труда и социальной защиты населения Азербайджанской Республики о сотрудничестве в области труда и занятости населения.
14. Документ: Соглашение между Министерством иностранных дел Республики Таджикистан и Дипломатической Академией Министерства иностранных дел Азербайджанской Республики.
15. Документ: Договор о сотрудничестве между Худжандским государственным университетом имени Б.Гафурова и Гянджинским Государственным университетом.
16. <https://ru.president.az/articles/29653>.
17. Документ: Меморандум о сотрудничестве между Народно-демократической партией Таджикистана и партией Ени Азербайджан.
18. Документ: Меморандум по международному сотрудничеству между Институтом государственного управления при Президенте Республики Таджикистан и Академией Государственного управления при Президенте Азербайджанской Республики.
19. Документ: Договор о сотрудничестве в области образования и науки между Бохтарским государственным университетом им.Н.Хисрава и Нахчыванским государственным университетом.

Аннотатсия

Заминаи шартномавӣ ҳуқуқӣ – асоси рушди босуръати муносибатҳои Тоҷикистону Озарбойҷон

Дар мақола заминаи таҳқиқот, таҳлил ва ташаккули заминаи ҳуқуқии муносибатҳои байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Озарбойҷон дар давраи аз соли 1992 то имрӯз барраси мегардад.

Аннотация:

Договорно-правовая база - основа динамического развития таджикско-азербайджанских отношений

В статье, на основе проведенного исследования и анализа, подробно рассматривается становление и развитие договорно-правовой базы отношений между Республикой Таджикистан и Азербайджанской Республикой в период с 1992 года по настоящее время.

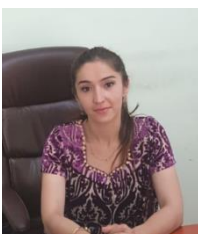
Annotations:

The treaty and legal basis is the basis for dynamic development Tajik-Azerbaijani relations

The article, based on conducted research and analysis, considers the formation of the legal framework in relations between the Republic of Tajikistan and the Republic of Azerbaijan from 1992 to the present.

Аминова Фарида Махмадаминовна,
кандидат юридических наук, доцент кафедры
гражданского права Российско-Таджикского
(Славянского) университета.
E-mail: farida.aminova.2016@mail.ru
Тел.: (+992) 888-88-08-52.

Бодурова Гулшан Гурезовна,
кандидат юридических наук, ст. преподаватель
кафедры международного и европейского права
Казанского (Приволжского) Федерального
университета.
E-mail: bodurova.gulshan@gmail.com
Тел.: +79503294007.

МЕСТО МЕЖДУНАРОДНОГО МИГРАЦИОННОГО ПРАВА В ОБЩЕЙ СИСТЕМЕ ПРАВА

Калидвожаҳо: ҳуқуқи байналмилалии муҳоҷират; давлатҳои мустақил; кӯчонидани аҳоли; мавзӯ; усул; манбаъҳои ҳуқуқи байналмилалии муҳоҷират; сарҳад; сулҳ.

Ключевые слова: международное миграционное право; независимые государства; переселение; предмет; метод; источники международного миграционного права; граница; мир.

Keywords: international migration law; independent states; resettlement; subject; method; sources of international migration law; border; peace.

Следствием распада Советского Союза, явилось изменение не только политической, но и социально-экономической ситуации. Юридическая доктрина содержит в себе дискуссию о становлении в общей системе права новых отраслей, таких как энергетическое право, транспортное право, медицинское право и др.

Подобные споры в последнее время приобрели особую активность, в том числе и по поводу места и роли миграционного права в общей системе права.

Вновь образовавшееся пространство, оказало воздействие на миграционную ситуацию во всем мире. В результате разрушения Советского Союза, на карте мира вместо бывших союзных республик, появились новые независимые государства. Поменялись характер, масштабы, интенсивность, направления и составляющие миграционных потоков, которые приобрели статус межгосударственных.

Термин «миграция» произошел от латинского слова «migratio», что в переводе означает «переход», «переезд», «переселение». Для того чтобы миграция приняла характер

международной, необходим не просто переезд, а пересечение государственной границы. С каждым годом миграционные процессы в данной сфере приобретают все большую интенсивность.

В доктрине отмечается, что «до последнего времени не требовалось специального правового регулирования миграционных процессов. Но постоянно увеличивающееся число мигрантов, усложнение правовых отношений, в которые они вступают, расширение круга их участников, а также увеличение совершаемых мигрантами правонарушений, вынуждают ставить вопрос о разработке в системе права специальной отрасли - миграционного права» [7,9]. Сегодня вопрос о выделении миграционного права в отдельную отрасль национального права, ставится рядом ученых [2, 33].

Международно-правовая деятельность стран ведет к непрерывному увеличению количества международных норм, их обогащению. Сегодня пришло время, когда мы можем говорить о том, что международное миграционное право следует признать

отдельной отраслью права, вобравшей в себя как нормы международного публичного, так и международного частного права.

Отдельными учеными в качестве самостоятельной отрасли права выделяется иммиграционное право [8,28]. С подобной точкой зрения мы позволим себе не согласиться, поскольку на наш взгляд иммиграционное право является неотъемлемой частью международного миграционного права.

Конечно, выделение новой структуры в системе права должно быть обусловлено объективными процессами, а не только ходом того или иного научного исследования. Так, С.С. Алексеев по этому поводу отмечает: «В каждый данный момент структура права - реальный факт, факт наличной действительности. По отношению к людям, изучающим и применяющим право, она выступает в виде, хотя и специфической (относящейся к сфере надстройки, общественного сознания), но все-таки социальной реальности, «наличной действительности»[1, 56].

Безусловно, следует согласиться с тем, что на сегодняшний день международное миграционное право представляет собой отрасль, которая начала отсчет своего формирования сравнительно недавно, однако, необходимо заметить, что ни одна отрасль не бывает и не может быть окончательно завершённой, тем более учитывая, что когда мы говорим об отрасли, в которой международные нормы выступают источником.

Российский ученый Ю.А. Тихомиров считает, что международное миграционное право «обладает комплексным характером, отражающим сложные процессы в сфере миграционных правоотношений. Основу системного регулирования составляют принципы и нормы международного права, в том числе акты межгосударственных объединений, международных миграционных институтов, международных организаций» [6,17].

Сегодня наблюдается процесс вычленения международного миграционного права в самостоятельную отрасль. Это обусловлено тем, что международное миграционное право представляет собой целостное образование с автономными субъектами и объектом и регламентирует

специфический вид отношений, а именно - международные миграционные отношения. Попытаемся доказать свою точку зрения относительно возможности выделения международного миграционного права в отдельную отрасль права. Итак, для обособленного существования той или иной отрасли необходимо:

- Наличие уникального предмета регулирования (таковым следует признать общественные отношения, которые подлежат регулированию со стороны норм данной отрасли).

- Специфический метод правового регулирования (приемы и средства воздействия правовых норм на регулируемые отношения).

- Возможность структурировать однородные общественные отношения в институты, субинституты, подотрасли и отрасли, которые способны находиться во взаимодействии с другими составляющими частями системы.

- Наличие источников данной отрасли права.

Представляя собой отдельную отрасль права, международное миграционное право, имеет свой предмет, методы регулирования, принципы.

Предметом международного миграционного права выступают объективные миграционные процессы или международные миграционные отношения.

Обособленные группы однородных общественных отношений, каждая из которых требует специфического способа воздействия, служат объективной основой отрасли права и отраслевого законодательства служат относительно.

Являясь первоочередным, предмет правового регулирования, не может считаться единственным фактором, предопределяющим обособление отраслей права. Особый метод правового регулирования также имеет очень важное значение.

Наравне с предметом, международное миграционное законодательство имеет собственный *метод*. Исследование миграционного законодательства позволяет сделать вывод о том, что оно в большей мере ориентировано на императивный метод правового регулирования общественных отношений. С ним связан и сам механизм

регламентирования миграционных правоотношений. Однако это не значит, что императивный метод является единственным способом регулирования международных миграционных отношений. Диспозитивные элементы в качестве различных способов информационного воздействия, учета личных (в том числе имущественных, трудовых, профессиональных) интересов также имеют место быть.

Запреты и обязывающие предписания сегодня являются преобладающими в системе международного миграционного права. Правовые институты, которые состоят из норм, имеющих место в тех или иных отдельных правовых актах, - закономерное и неизбежное явление. Право же, в свою очередь, выступает одним из средств управления со стороны государства.

Международное миграционное право, являясь обособленной отраслью, вбирает в себя целый ряд *институтов*:

- Институт мигранта (институт беженца, институт переселенца, институт трудящегося-мигранта и т.д.);

-Институт миграционного контроля (институт паспортно-визового режима, институт регистрации граждан по месту жительства и месту пребывания);

- Институт по учету иностранных граждан;

-Институт ответственности за нарушение миграционного законодательства;

- Собственные субъекты правоотношений и т.д.

Следует обратить внимание на тот факт, что институты и субинституты иных отраслей права, отнесенных к сфере регулирования международного миграционного права, будучи прежними по сущности, изменяют свою правовую природу. К примеру, институт основ правового статуса мигранта отличен от института правового статуса человека и гражданина в конституционном праве; институт ответственности в миграционном праве - иной, отличается от института ответственности в административном праве; институт регистрации для мигранта другой, нежели для других физических лиц и т.д.

Реальное обособление комплексных образований происходит не столько потому,

что имеют место самостоятельные нормативные правовые акты, сколько потому, что при их непосредственной помощи произошло всем известное согласование норм, правовой материал был объединен нормативными обобщениями.

Как отмечалось выше миграционное право - пока еще формирующийся институт. Однако следует иметь ввиду, что структура права вполне может содержать в себе образования, не приобретшие всех свойств самостоятельного подразделения структуры права. Становление самостоятельных звеньев правовой системы в них лишь намечается. Тем не менее, именно в них наиболее ярким образом происходит проявление процессов развития правовой системы. В данном случае накопление количественных изменений в определенных условиях влечет за собой качественный скачок, выражающийся в переходе к совершенно новому уровню структуры права.

Международное миграционное право наравне с другими отраслями права имеет свои собственные *источники*. Статья 38 Статута Международного суда ООН в качестве таковых называет международные конвенции, международный обычай, общие принципы права, судебные решения и научные выводы в области публичного права.

К международным нормативно-правовым документам, устанавливающими международные стандарты, относятся: Всеобщая декларация прав человека от 10 декабря 1948 г., Конвенция о статусе беженцев 1951 г. и Протокол к ней 1967 г., Международный пакт о гражданских и политических правах от 16 декабря 1966 г., Конвенция о рабочих-мигрантах, Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах от 16 декабря 1966 г., Декларация о территориальном убежище от 14 декабря 1967 г., Меморандум о сотрудничестве в области миграции от 8 июля 1994, Соглашение о сотрудничестве государств - участников Содружества Независимых Государств в борьбе с незаконной миграцией от 6 марта 1998 г., Соглашение стран СНГ от 24 сентября 1993 г. «О помощи беженцам и вынужденным переселенцам» и др.

Основным источником международного миграционного права выступает Всеобщая декларация прав человека. Настоящая декларация закрепила права, затрагивающие вопросы миграции, в частности право свободного передвижения и выбора места жительства в пределах того или иного государства; право выезда из любого государства; право на убежище в других государствах.

Активизация разработки и принятия соответствующих конвенций связывается нами с фактом создания и деятельности международных организаций в области различных проблем международной миграции. К примеру, важное место среди международных договоров в области международного миграционного права нельзя обойти вниманием международные договоры в сфере регулирования проблем беженцев. Универсальными договорами, устанавливающими тот или иной определенный правовой режим для нуждающихся в международной защите, выступает Конвенция о статусе беженцев 1951 г. и Протокол к ней от 1967 г. Вышеупомянутые документы предусматривают запрет на возвращение беженцев и лиц, ищущих убежище, в место, угрожающее преследованием (non-refoulement - принцип отказа от обратной высылки), запрет дискриминационного отношения к беженцам, иные определенные требования в обращении с ними, обязанности беженцев перед страной убежища и т.п.

В целях эффективного противодействия незаконной миграции, сегодня международное сообщество принимает самые различные меры. При разработке тех или иных правовых актов по вопросам борьбы с международной преступностью в рамках ООН данная проблема, как правило, принимается во внимание. Ярким примером служит Конвенция ООН против транснациональной организованной преступности 2000 г., а также два протокола к ней: Протокол против незаконного ввоза мигрантов по суше, морю и воздуху и Протокол о предупреждении торговли людьми, особенно женщинами и детьми.

В рамках Содружества Независимых Государств правовым актом, который регулирует вопросы, связанные с понятием «мигрант», является Соглашение о

сотрудничестве в области трудовой миграции и социальной защиты трудящихся-мигрантов от 15 апреля 1994г. Однако это Соглашение определяет лишь одну из категорий лиц, входящих в понятие «мигрант», – категорию трудящихся-мигрантов, т.е. лиц, временно выезжающих из государства постоянного места жительства для устройства на работу.

В юридической литературе высказывается мнение о том, что международное право в сфере миграции в настоящий момент представляет собой очень подвижный механизм, базирующийся на достаточно старых международно-правовых документах, современных региональных инструментах и богатой национальной практике государств [3,44]. Именно поэтому наряду с писаными источниками важное место среди источников занимают обычаи.

Норма международного права, повторяемая долгий период в аналогичной обстановке, ставшая правилом поведения субъектов международно-правовых отношений, признаваемая и систематически выполняемая субъектами международного права в их международной практике в качестве обычной международно-правовой нормы, приобретает статус обычая. Соответственно, речь идет о международном обычае в области международного миграционного права, в случае закрепления правил поведения, закрепившихся вследствие перемещения людей, говоря по - другому – в ходе миграционных процессов.

Оформление обычая, в отличие от договорных норм, не происходит в письменной форме. Таким образом, при установлении существования обычая используются дополнительные средства, перечисленные в статье 38 Статута Международного суда ООН: судебные решения и доктрина (научные выводы специалистов). При определении международного обычая в теории в качестве дополнительных источников могут использоваться также некоторые решения международных организаций, односторонние акты и действия государств.

Международная практика встречает случаи, когда одни и те же правила поведения для одних стран имеют место в договорной форме, а для других странах - в форме международных обычаев. К примеру, принцип

non-refoulement, выступает в виде своеобразного обычая запрета возвращения в то место, где по расовым, религиозным, политическим признакам, или по принадлежности к гражданству той или иной страны, определенной социальной группе или политических убеждений будут угрожать пытки или жестокие, бесчеловечные, унижающие достоинство виды обращения и наказания.

Некоторые нормы, в сфере гуманитарного права также можно отнести к числу норм обычного международного миграционного права. К их числу относится, например, невозможность депортации либо перемещения отдельной части своего населения на оккупированную территорию без принятия всех возможных мер обеспечивающих более или менее благоприятные условия в области размещения и безопасности.

Подобных обычаев, относящихся к сфере международного миграционного права, существует огромное множество.

Помимо своего собственного предмета, методов правового регулирования и источников, международное миграционное право имеет свои принципы.

Взаимодействие стран в сфере международного миграционного права строится на основе ряда правовых принципов. К таковым относятся:

➤ Принцип свободного передвижения и выбора места жительства лицом находящимся легально в пределах той или иной страны.

➤ Принцип свободного выезда из любой страны, в том числе из собственной.

➤ Принцип невозможности произвольного лишения права на возвращение в свою страну.

➤ Принцип недопустимости дискриминации трудящихся-мигрантов (закреплен во второй части Конвенции ООН 1990 г. о защите прав всех трудящихся-мигрантов и их семей; определен в статье 6 Конвенции МОТ 1949 года № 97 о трудящихся-мигрантах);

➤ Принцип применения к трудящимся-мигрантам национального режима в сфере социального обеспечения (закреплен во второй части статьи 6 Конвенции МОТ № 97 и в статьях 2-4 Конвенции МОТ 1962 года № 118 о

равенстве прав граждан страны, иностранцев и лиц без гражданства в сфере социального обеспечения; в силу статей 27, 28, 43 Конвенции ООН 1990 г.);

➤ Принцип упрощения государством перевода денег трудящимися-мигрантами и предоставления им других таможенных льгот (закреплен в статье 47 Конвенции ООН 1990 г.; статьей 9 Конвенции МОТ № 97); принцип неприменения двойного налогообложения к заработной плате трудящихся-мигрантов (содержится в статье 48 Конвенции ООН 1990 г.; в статье 23 Европейской Конвенции 1977 г. о правовом статусе трудящихся-мигрантов);

➤ Принцип сохранения и поощрения образовательных и моральных ценностей трудящихся-мигрантов и членов их семей (обеспечение культурных прав трудящихся-мигрантов) – (предусмотрен статьями 10, 12 Конвенции МОТ № 143 о злоупотреблениях в сфере миграции и обеспечении равных возможностей и равного обращения для мигрантов; статьей 13 Конвенции ООН 1990 г.; статьей 15 Европейской конвенции 1977 г.).

Согласно определению Экономического Суда СНГ понятие «мигрант» является родовым и включает в себя все категории лиц, осуществляющих пространственные перемещения, вне зависимости от причин перемещений, их длительности и пространственных границ [5].

Международные миграционные правоотношения, представляя собой разновидность правовых отношений, аналогичны иным правоотношениям по своей природе. Они состоят из присущих всем им элементов:

➤ субъектов права - участников общественных отношений;

➤ объектов права;

➤ содержания правоотношений - прав и обязанностей их участников.

В то же время, обладая спецификой правового регулирования, миграционные правоотношения имеют ряд особенностей, что дает возможность отграничить их от другого рода правоотношений.

Основная их особенность заключается в том, что они формируются на основании норм международного миграционного права. Названный критерий представляется

основополагающим, но учитывая комплексную природу международного миграционного права, он не всегда позволяет отграничить одни правоотношения от других. Второй отличительной чертой международных миграционных отношений является особый характер субъектов международного миграционного права, являясь дополнительным критерием отраслевого обособления международных миграционных правоотношений.

Субъекты миграционных правоотношений, бывают двух видов: индивидуальные и коллективные. Анализ норм миграционного права показывает, что участниками миграционных правоотношений являются: государства в целом; граждане Республики Таджикистан, иностранные граждане и лица без гражданства; организации (индивидуальные предприниматели); органы государственной власти и органы местного самоуправления; должностные лица организаций, органов государственной власти, органов местного самоуправления.

Государства, выступая в качестве основных субъектов международных миграционных отношений, принимают на себя обязательства по выполнению тех или иных правил на международном уровне, самостоятельно участвуют в разработке тех или иных актов.

Что касается физических лиц, следует заметить, что потенциально фактически любое лицо может приобрести статус субъекта миграционных правоотношений. Так как законодательство РТ гарантирует охрану естественных прав на свободу передвижения, выбора места жительства и т.д. Но указанные отношения представляют собой правоотношения общего характера, присущие не только участникам миграционных правоотношений. Они становятся международными миграционными правоотношениями, если в них появляется элемент международного миграционного качества, т.е. особые права и обязанности человека и корреспондирующие права и обязанности у органов и учреждений публичной власти, должностных лиц другого государства по отношению к нему.

Состояние мигранта, а, следовательно, правовой статус мигранта, - явление временное.

Он имеет временные рамки и действует до тех пор, пока лицо имеет те особенности, которые и позволяют его обособить среди других граждан.

В частности, в случае приобретения гражданства РТ статус беженца прекращается. В РТ он получает равные права с другими гражданами. В некоторых зарубежных странах понятие «иммигрант» в обиходе и законодательстве сохраняется гораздо дольше. Это выражается, в частности, в том, что лица, которые приобрели гражданство путем иммиграции в страну, и после его получения бывают ограничены в некоторых правах.

Таким образом, мигрантом может признаваться любое физическое лицо, вне зависимости от статуса (гражданин, иностранный гражданин, лицо без гражданства). Для того чтобы называться мигрантом человек должен покинуть прежнее место жительства или пребывания, сопряженное с пересечением государственной границы.

Что касается организаций, то из них субъектами миграционных правоотношений становятся лишь те, которые вступают в отношения (трудовые, иные договорные, оказания государственных услуг) с индивидуальными субъектами международных миграционных правоотношений - гражданами, иностранными гражданами и лицами без гражданства.

К субъектам миграционных правоотношений следует относить также органы государственной власти, осуществляющие учет перемещения граждан, контроль и надзор за соблюдением международного миграционного законодательства, задействованные в сфере международной миграции.

Представляется, что объектами международных миграционных правоотношений являются:

➤ Въезд граждан, иностранных граждан и лиц без гражданства на территорию Республики Таджикистан и их выезд из нее;

➤ Выбор гражданами места пребывания и места жительства;

➤ Временное пребывание, временное и постоянное проживание в Республике Таджикистан иностранных граждан;

➤ Трудовая и предпринимательская деятельность иностранных граждан в Республике Таджикистан;

➤ Учет иностранных граждан, временно пребывающих и проживающих в Республике Таджикистан;

➤ Контроль за пребыванием и проживанием иностранных граждан в Республике Таджикистан;

➤ Оказание гражданам, иностранным гражданам и организациям государственных услуг в сфере миграции и т.п.

В свою очередь Международная организация по миграции (МОМ) к международному праву в сфере миграции относит следующие области правового регулирования:

➤ права человека (защита прав мигрантов);

➤ защита от дискриминации (равенство обращения);

➤ свобода передвижения (права, связанные со свободой передвижения);

➤ право на убежище;

➤ трудовая миграция;

➤ доступ к консульским услугам;

➤ борьба с трансграничной торговлей людьми и незаконным ввозом мигрантов;

➤ противодействие нелегальной (незаконной, нерегулярной) миграции [4,9].

Особенность тех или иных выделяемых правоотношений состоит не только в составе участников, но также и в правовой взаимосвязи между ними - спецификой субъективных прав и корреспондирующих им обязанностей. Произведенный анализ международных миграционных отношений позволяет классифицировать их на виды. Для большей эффективности усвоения материала рассмотрим нижеследующую схему:

Международные миграционные отношения по *целевому назначению* делятся на:

- Правоустановительные;

- Правоохранительные

По *содержанию* они подразделяются на:

- Материальные;

- Процессуальные.

Итак, по *целевому назначению* миграционные правоотношения могут быть правоустановительными и правоохранительными. Правоустановительные

- выражаются в совершении субъектами этих отношений позитивных действий (осуществление прав и выполнение обязанностей). К примеру, прохождение иностранными гражданами, прибывшими в Таджикистан, регистрацию по месту пребывания. Правоохранительные - связаны непосредственно с правовой охраной положений норм миграционного права. Примером может служить аннулирование разрешения на временное проживание в Республике Таджикистан иностранного гражданина в случае представления им поддельных либо подложных документов.

В свою очередь в зависимости от *содержания* миграционные правоотношения бывают материальными (возникают на основании норм материального права и устанавливают права и обязанности участников), и процессуальными (возникают на основании процессуальных норм и устанавливают формы реализации материальных норм). Например, к числу процессуальных норм следует отнести порядок оформления приглашения на въезд в Республику Таджикистан.

Международное миграционное право имеет свой собственный предмет, метод правового регулирования, источники, а также принципы осуществления деятельности. В результате всего вышеизложенного можно сделать вывод о том, что международное миграционное право является обособленной отраслью, имеющей свою специфику. Особенностью международного миграционного права позволяющей отграничить ее от национального миграционного права заключается в ее внешнем характере, выражающемся в принятии соответствующих норм, заключении договоров между различными странами- с одной стороны и присутствии иностранного элемента в миграционных отношениях- с другой.

Таким образом, следует заключить, что **международное миграционное право представляет собой совокупность норм договоров, заключаемых между различными странами на двустороннем, региональном или международном уровне, регулирующих либо затрагивающих вопросы миграции.**

Список литературы:

1. Алексеев С.С. Структура советского права. М., 1975.
2. Вокуев М.Р. Миграционное право современной России: теоретико-правовой анализ: Дис. : канд. юрид. наук. Ростов н/Д., 2006.
3. Международное право и миграционное законодательство стран СНГ (историко-правовой анализ): монография/ Институт государства и права РАН. - М.: Издательский дом ГУУ, 2015.
4. МОМ. Основы управления миграцией. Семинар для представителей правительства. (Москва, 19-22 декабря 2005 г.) Раздел 1.6.
5. Решение Экономического Суда СНГ от 11 сентября 1996 г. N С-1/14-96.
6. Тихомиров Ю.А. Правовое положение мигрантов // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. Вып. 3 (N 6). 2006.
7. Тоцкий Н.Н. Введение в миграционное право / Отв. ред. Н.А. Михалева. М., 1999.
8. Шириков А.С. Права беженцев и перемещенных лиц и их обеспечение по международному гуманитарному праву: Сборник тезисов. Волгоград, 2001.

Аннотатсия

Мавқеи ҳуқуқи байналмилалӣ муҳоҷират дар системаи умумии ҳуқуқ

Муаллиф мафҳуми ҳуқуқи байналмилалӣ муҳоҷиратро ифода мекунад. Кӯшишҳо барои муайян намудани мавқеи ҳуқуқи байналмилалӣ муҳоҷират дар системаи умумии ҳуқуқ гузаронида мешаванд. Ҳамчун як хусусияти ҳуқуқи байналмилалӣ муҳоҷират, ки онро аз қонунҳои миллии муҳоҷират фарқ мекунад, муаллиф хусусияти берунаро, ки дар қабули меъёрҳои дахлдор, бастанӣ шартномаҳо байни кишварҳои мухталиф ифода ёфтааст, аз як тараф ва мавҷудияти унсури хориҷӣ дар муносибатҳои муҳоҷиратӣ аз ҷониби дигар номбар мекунад.

Аннотация

Место международного миграционного права в общей системе права

Авторами раскрывается понятие международного миграционного права. Делается попытка определить место международного миграционного права в общей системе права. В качестве особенности международного миграционного права, позволяющей отграничить ее от национального миграционного права, авторы называют внешний характер, выражающийся в принятии соответствующих норм, заключении договоров между различными странами - с одной стороны и присутствии иностранного элемента в миграционных отношениях - с другой.

Annotation

The place of international migration law in the general system of law

The author reveals the concept of international migration law. An attempt is made to determine the place of international migration law in the general system of law. As a feature of international migration law, which allows to distinguish it from national migration law, the author calls the external character, expressed in the adoption of relevant norms, the conclusion of agreements between different countries - on the one hand, and the presence of a foreign element in migration relations - on the other.

Нашркунанда:

giz Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH

Вольфганг Раймерс,

Президент Высшего административного суда земли Гессен (Германия) и заместитель профессионального судьи — члена Конституционного суда земли Рейнланд-Пфальц (в отставке)

ОБЩИЕ И ОСОБЕННЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ АДМИНИСТРАТИВНОГО ИСПОЛНЕНИЯ

Калидвожаҳо: функцияи иҷрои маъмури; заминаҳои иҷрои маъмури; ҳуҷҷати иҷро; қобили иҷро будани санади иҷро; бекор кардани амали иҷро; санади маъмури асосӣ; санади мамури ӯҳдадоркунанда/ҳуқуқэҷодкунанда/ҳуқуқмаайянкунанда; маҷбуруни маъмури; пардохти ҷарима; зайрибаҳснок будани санади маъмури асосӣ; тартиби иҷрои фаври; огоҳонидани натиҷаи иҷро; самаранокии минбаъда; ҳуқуқҳои низоъноки шахси сеюм; шартҳои махсуси иҷрои маҷбури; амали пешакии воситаи ҳимояи ҳуқуқи.

Ключевые слова: функция административного исполнения; предпосылки административного исполнения; исполнительный инструмент; исполнимость административного акта; отмена исполнительного действия; основной административный акт; обременительный / правоформирующий / правоустанавливающий административный акт; административное принуждение, уплата штрафа; неоспоримость основного административного акта; порядок незамедлительного исполнения; уведомление об исполнении; дальнейшая эффективность; конфликтующие права третьих лиц; особые условия принудительного исполнения; предшествующее действие средства правовой защиты.

Keywords: function of administrative execution; conditions of administrative execution; enforceable instrument; enforceability of administrative act; abolition of enforceability; basic administrative act; burdensome/constitutive/declaratory administrative act; administrative compulsory; penalty payment; incontestability of basic administrative act; order of enforceability without delay; notice of performance; continued effectiveness; conflicting rights of third parties; special enforcement conditions; precedent effect of remed.

I. Функция административного исполнения

В виде административного акта законодательство об административных процедурах дает исполнительной власти инструмент, позволяющий ей в одностороннем порядке и без обращения к суду устанавливать законные обязанности гражданина, применяя общеабстрактное положение закона к определенному делу и к определенному обязанному лицу, т.е. конкретизируя и индивидуализируя.

Однако при этом дело не ограничивается законодательством об административных процедурах. Ведь юридически обязательное установление какой-либо обязанности в форме административного акта разъясняет адресату правовое положение, но не ведет автоматически к тому, что он действительно выполняет свою обязанность. На тот случай, что адресат не будет выполнять административный акт, нормы законодательства об административном исполнении позволяют административным органам опять же в одностороннем порядке и

без помощи суда привести в исполнение административный акт в отношении адресата (**административное исполнение**).

Органы исполнительной власти на этой основе могут весьма эффективно обеспечивать исполнение гражданином своих законных обязанностей. Они не нуждаются в косвенном управлении поведением через угрозу применения санкций в случае противоправного поведения (привлечение к административной ответственности), но могут непосредственно обеспечить поведение, предписанное законом. Однако эта возможность не исключает того, что гражданин, не выполняющий своих законных обязанностей и поэтому принуждаемый к этому посредством административного акта и его административного исполнения, дополнительно привлекается к административной ответственности, если это предусмотрено законом. Ведь оба инструмента не являются полностью равнозначными, а служат разным целям: административное исполнение принуждает к предписанному поведению, привлечение к административной ответственности подвергает наказанию противоправное поведение.

Административный акт и его принудительное исполнение не являются пережитками авторитарного государства, рассматривающего гражданина как бесправного подчиненного. Напротив, они – необходимые инструменты для реализации демократически принятых законов в соответствии с принципом равенства независимо от индивидуальной готовности гражданина к их соблюдению. Это не нарушает принципов правового государства. Как и издание административного акта, административное исполнение осуществляется в порядке, прописанном в законе, регулируемом множеством формальных и материально-правовых предписаний, соблюдение которых адресат может перепроверить с помощью суда.

II. Общие предпосылки исполнения административных актов

При любом административном исполнении независимо от вида исполнения в первую очередь необходимо наличие общих предпосылок исполнения. К ним относятся:

1. Исполнимый документ

а) Наличие административного акта (базовое распоряжение)

б) Исполнимое содержание

в) Действительность так наз. базового распоряжения

2. Исполнимость административного акта

3. Отсутствие препятствий для исполнения

Более подробно:

1. Исполнимый документ

а) **Наличие административного акта (базовое распоряжение)**

Предметом административного исполнения являются предписывающие или запрещающие **обременительные акты**, но не правоформирующие административные акты (назначение на государственные должности, выдача разрешений на строительство, прием в гражданство) или правоустанавливающие административные акты (юридический факт принадлежности к немецкой национальности, к лицам, имеющим право на получение убежища, к лицам с тяжелой формой инвалидности), поскольку они не подлежат (принудительному) исполнению. Меры, подготавливающие административный акт, как, например, запрос медицинско-психологической экспертизы для проверки пригодности к вождению транспортного средства или обязанности оказания содействия и выполнения обязанностей, не подлежат исполнению средствами принуждения.

б) Исполнимое содержание

Исполнимые административные акты можно разделить, во-первых, на **административные акты о наложении административного взыскания**, которые обязывают должника заплатить деньги; это так наз. **порядок принудительного взыскания денежных сумм**. Принудительное исполнение денежных требований не будет рассматриваться в рамках данного доклада.

Исполнимыми являются, во-вторых, распоряжения, обязывающие адресата совершить, претерпеть или не совершать определенное действие или выполнить соответствующую обязанность, существующую непосредственно в силу закона (так наз. **административное принуждение**). Исполнимыми являются также самостоятельные дополнительные условия к благоприятным актам (напр., обязательства, направленные на защиту соседей, для получения разрешения на строительство или

дополнительные обязательства по обеспечению противопожарной безопасности). Однако административное исполнение в этих случаях допускается только тогда, когда однозначно определены не только цель, но и меры, которые должно принять обязанное лицо, с тем последствием, что их выполнение может быть проконтролировано. Неопределенные административные акты являются ничтожными и не подлежат исполнению.

в) Действительность базового распоряжения

Административный акт становится действительным посредством его объявления. Он остается действительным до тех пор, пока и если он не будет отменен или не исчерпает себя. Это значит, что **вопрос правомерности (законности) / неправомерности (незаконности) базового распоряжения** в принципе не имеет никакого влияния на действительность административного акта. Неправомерность базового распоряжения не имеет значения для принудительного исполнения. Однако ничтожные административные акты с самого начала являются недействительными и не могут исполняться. Возражения на не подлежащее обжалованию правомерное или неправомерное базовое распоряжение в исполнительном производстве в основном исключены, что обуславливает дифференциацию между базовым распоряжением и мерой исполнения. Правомерность базового распоряжения в исполнительном производстве проверяется лишь в том случае, если базовый административный акт, связанный с принудительным исполнением, не вступил в законную силу, но только в силу закона или на основании постановления административного органа может быть исполнен немедленно.

Длющаяся действительность в качестве основания для исполнения является необходимым условием для всех дальнейших мер административного принуждения.

2. Исполнимость административного акта (базового распоряжения)

Обременительные акты являются исполнимыми,

- если они не могут быть обжалованы, или

- если обжалование не имеет отлагательного действия, или

- если специально постановлено немедленное приведение их в исполнение.

В основе этого лежит мысль о том, что не должны создаваться свершенные факты, прежде чем окончательно будет установлено, что базовый административный акт не будет меняться. Исключения предусмотрены лишь в срочных случаях. Исполнимым должны быть не только предписывающие и запретительные распоряжения, но и предписания претерпевания, в том числе когда они направлены на третьих лиц (пример: в случае, когда застройщик неправомерно построил какое-либо сооружение на соседнем участке, наряду с адресованным ему распоряжением о сносе в адрес соседа должно быть издано так наз. распоряжение о претерпевании).

Невозможность обжалования предполагает то, что сроки обжалования истекли, либо исчерпанность судебного обжалования. До наступления законной силы административный акт может быть исполнен лишь в том случае, когда средство обжалования по закону или согласно постановлению административного органа не имеет отлагательного действия.

3. Отсутствие препятствий для исполнения

Кроме того, административное принуждение предполагает, что действие, к совершению, претерпеванию либо несовершению которого принуждается обязанное лицо, зависит от его воли. В противном случае попытка оказать воздействие на его волю будет бессмысленной.

а) правовые препятствия для исполнения:

- отпадение предпосылок исполнения после издания распоряжения;

- противостоящие права третьих лиц.

Проблемы в рамках исполнения возникают всегда, когда обязанное лицо в правовом или фактическом отношении нуждается в содействии какого-либо третьего лица. В таких случаях действует следующее правило: базовое распоряжение, например как в вышеописанном случае из сферы строительства, в форме распоряжения об устранении нарушения не является незаконным потому, что его выполнению противостоят

частные права третьих лиц в отношении спорного предмета, например в форме совместной собственности или обязательственного правомочия. Эти права третьих лиц касаются лишь принудительного исполнения распоряжения и представляют собой законное препятствие для исполнения, которое может быть устранено лишь изданием задним числом базового распоряжения, направленного против третьего лица, например, распоряжение об устранении нарушения или распоряжение просто о претерпевании. Такое смещение проблемы правовой невозможности в сферу исполнительного права освобождает административный орган при издании базового административного акта от порой трудной гражданско-правовой проверки того, кто кроме непосредственно обязуемого лица какое правовое отношение имеет к мешающей вещи и поэтому могло бы быть соответственным с полицейской точки зрения и в каких гражданско-правовых взаимоотношениях находятся эти лица.

- противостоящие собственные права например, открыта процедура банкротства или приостановлена исполнимая депортация в отношении иностранного гражданина, обязанного покинуть страну (претерпевание);

б) препятствия для исполнения в отношении цели исполнения:

- отпадение цели исполнения;
- добровольное выполнение обязанности совершить определенное действие;
- непригодность принудительного исполнения;

с) другие препятствия для исполнения :

- фактические препятствия например, иностранец, подлежащий депортации, не имеет никаких въездных документов для въезда в целевую страну депортации;

- исчерпанность базового административного акта.

4. Другие формальные предпосылки исполнения

а) подведомственность например, орган исполнения, уполномоченный по исполнению, особые компетенции исполнительного суда (например, при обыске жилья и угрозе применения административного (принудительного) ареста),

помощь в исполнении, привлечение полицейской службы;

б) форма (как правило, письменная форма, протокол, привлечение свидетелей);

в) право быть заслушанным (при необходимости назначение административного (принудительного) штрафа);

г) предоставление срока для добровольного исполнения;

д) особый порядок – при исполнении в отношении правопреемника:

- в случае обыска жилья.

III. Особенные предпосылки исполнения

Наряду с общими предпосылками исполнения, относящимися к закону об административных процедурах и/или закону об административном исполнении, существуют **законы, самостоятельно регламентирующие административное принуждение** и соответственно устанавливающие особенные предпосылки исполнения.

1. **Законы о полиции и общественном порядке** в качестве «leges speciales» (специальных законов) в целях обеспечения исполнения полицейских распоряжений содержат особые нормы о предпосылках исполнения, в частности относительно применения непосредственного принуждения («полицейское принуждение»).

2. **Налоговые законы** – в Германии особенно Закон об обязательных платежах (нем. «Abgabenordnung») – также содержат специальные положения.

3. И наконец, есть **другие специальные законы**, содержащие особые положения, касающиеся исполнения и тем самым его предпосылок, как, например,

- в законодательстве о проживании на территории Германии (например, принудительное возвращение или депортация в целях обеспечения обязанности покинуть страну),

- в законодательстве о предоставлении убежища (например, об окончании проживания в Германии),

- в строительном законодательстве (например, касательно опечатывания строительной площадки),

- в законодательстве о предпринимательской деятельности,

предприятиях общественного питания и ремесле, - в законодательстве о дорожном движении (например, выдача водительского удостоверения при помощи средств принуждения).

- в законодательстве об охоте и защите животных, при помощи средств принуждения).

- в законодательстве о защите окружающей среды от вредных выбросов,

Аннотатсия

Шартҳои умумӣ ва мушаххаси иҷрои маъмури

Дар мақола тавсифи умумии функсия, заминаҳои формалӣ ва асосии иҷрои санади маъмури ва асосноккунии он оварда шудаанд. Заминаҳои иҷрои маъмуриро хуччати иҷро, аз ҷумла самаранокӣ, қобили иҷро, ғайрибаҳснок будани муҳтавои асосӣ ва набудани ягон гуна монеа барои иҷрои санади маъмурии ӯҳдадоркунанда ташкил медиҳанд.

Аннотация

Общие и особенные предпосылки административного исполнения

Автор предоставляет общий обзор функции, а также формальных и основных предпосылок административного исполнения и его обоснования. Предпосылками административного исполнения является исполнительный документ, в частности эффективность основного обременительного административного акта, исполнимость административного акта, а также неоспоримость его основного положения и отсутствие каких-либо препятствий для его исполнения.

Annotation

General and special conditions of administrative enforcement

The author provides an overview of the function and the formal and substantive conditions of administrative execution and its justification. Conditions of the administrative execution is an enforceable instrument, specially the effectiveness of the basic burdensome administrative act, the enforceability of the administrative act as well as the incontestability of its main regulation and absence of obstacles of any kind to the execution.

МИНБАРИ ОЛИМОНИ ЧАВОН

Кулобиев Ёрмадҷон Акрамхонович,
мутахассиси пешбари шуъбаи қонунгузори
кишоварзӣ, истифодаи сарватҳои табиӣ ва ҳифзи
муҳити зисти Маркази миллии қонунгузори назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
E-mail: kulobiev2020@mail.ru
Тел.: (+992) 987-43-30-00.

Ҳақимов Яқуб Бахтиёрдинович,
магистранти факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон.
E-mail: yakub.khakimov.98@mail.ru
Тел.: (+992) 918-92-71-16.

ҶАНБАҶОИ НАЗАРИЯВИИ АМАЛҶОИ ТАҒТИШИИ ҒАЙРИОШКОРО: МАҒҶУМ ВА МОҶИЯТИ ОН

Калидвожаҳо: амалҳои тағтишии ғайриошкоро; мурофиаи ҷиноятӣ; усулҳои таъмини исботномаӣ; ҷорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ.

Ключевые слова: негласные следственные действия; уголовный процесс; способы обеспечения доказывания; оперативно-розыскные мероприятия.

Keywords: undercover investigative actions; criminal proceeding; ways of providing evidence; operational-searching activity.

Ҷараёни ташакул ва рушди техникаву технологияи нав дар охири асри XX ва аввали асри XXI дигаргуниҳои зиёдеро дар ҳаёти умумии ҷомеаи ҷаҳонӣ ба вуҷуд овард. Солҳои охир дараҷаи содиршавии кирдорҳои гунаҳкорона ва зиддиҳуқуқие, ки дараҷаи баланди хавфнокӣ барои ҷамъият доранд, зиёд шуда истодааст. Ин кирдорҳои номатлубро “ҷиноят” эътироф намудаанд, ки он аз ҷониби субъектони гумроҳшуда, ғарзнок ва дур аз маърифати ҳуқуқӣ содир карда мешавад. Ҳар шахсе ки дар ҷомеа ҷиноят содир мекунад, бояд ҳатман ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шавад. Барои ба ҷавобгарӣ кашидани шахсе, ки ҷиноят содир намудааст, бояд амалеро ба сомон расонд, ки он ҷинояти содиркардаи ин субъектро пурра ва ҳаматарафа ошкор намуда, гунаҳкориҳои ӯро дар даст доштан ба ин кирдори номатлуб исбот намояд.

Вазифаи мурофиаи ҷиноятӣ пеш аз ҳама ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд ба ҳисоб рафта, барои ҳифз ва кафолати таъмини онҳо ҷораҳои зарурӣ меандешад, аз ҷумла барои сари вақт ва пурра ошкор кардани ҷиноят ва ба ҷавобгарӣ кашидани шахсоне, ки ҷиноят

содир кардаанд, амалҳои мурофиавиро истифода мебаранд. Албатта, ҷиноят ҳодисаи замони гузашта аст, он дар олами объективӣ содир мешавад ва ошкор намудани он аз рӯи нақши он сурат мегирад [1, С.7]. Дар мурофиаи ҷиноятӣ амале, ки асосан ба ошкор кардани ҷиноят равона шудааст, “амалҳои тағтишӣ” ном дорад. Амалҳои тағтишӣ – ин фаъолияти субъектони муқаррарнамудаи қонунгузори мурофиаи ҷиноятӣ баҳри ҷамъ овардан, тағтиш кардан, санҷидан ва мустаҳкам кардани далелҳои мебошад. Маҳз дар давраи тағтишоти пешакӣ, бо роҳи гузаронидани амалҳои тағтишотӣ аксарияти далелҳои, ки ҷиноятро ошкор менамоянд, ҷамъоварӣ шуда, ҳолатҳои ба парвандаи ҷиноятӣ аҳамиятнок муайян карда мешавад.

Аз сабаби он, ки солҳои охир содиршавии ҷиноятҳо бо тарзу воситаҳои сурат гирифта истодааст, ки ошкор намудани онҳо тавассути амалҳои тағтишӣ, ки қонунгузори мурофиаи ҷиноятӣ аксар давлатҳо онро муқаррар кардааст ғайриимкон аст, дар илм ва қонунгузори мурофиаи ҷиноятӣ баъзе давлатҳои амали нави мурофиавӣ “амалҳои

тафтишии ғайришкоро” ба вучуд омад. Барои дуруст сарфаҳм рафтан ва дарк кардани мафҳуми мазкур таҳлили луғавии ин ибора шарт ва зарур аст.

Мафҳуми амалҳои тафтишӣ дар аксар адабиётҳои ҳуқуқӣ пешбини карда шудааст ва оиди он дар илми ҳуқуқӣ ақидаи ягона вучуд надорад. Ба андешаи Манова Н.С. амалҳои тафтишӣ – ин фаъолияти муфаттиш бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори мурофиаи ҷиноятӣ бо мақсади ҷамъоварӣ ва баҳодихии далелҳо мебошад[2, С.121]. Қудратов Н. А. қайд мекунад, ки “амалҳои тафтишотӣ – гуфта фаъолияти мақомоти тафтишотӣ ва шахсони мансабдори онҳоро меноманд, ки дар асоси қонунгузори мурофиаи ҷиноятӣ амалӣ гардида, барои ҷамъ овардан ва санҷидани далелҳо равона шудааст[3, С.283]. Ба ақидаи Ғозиев М. “Ҳаракатҳои тафтишӣ – инҳо амалиёти бо риояи қатъии қонун гузаронида шавандае мебошад, ки ба бозёфт кардан, мустаҳкам намудан ва санҷида баромадани далелҳо нигаронида шудаанд”[4, С.152]. Фатқулин Ф.Н. қайд мекунад, ки “амалҳои тафтишӣ – ҳама гуна фаъолияти мурофиавиест, ки бо ёрии онҳо далелҳо пайдо, мустаҳкам ва таҳқиқ карда мешаванд”[5, С.108].

Ҳамин тавр, оиди мафҳуми амалҳои тафтишӣ ақидаи якранг вучуд надорад. Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ ба ибораи амалҳои тафтишӣ истилоҳи “ғайришкоро” пайваст карда шудааст, ки дар натиҷа “амалҳои тафтишии ғайришкоро” ба вучуд омадааст. Истилоҳи “ғайришкоро” тибқи луғати Ожегова С.И. маънои “ғайришкоро-номаълум ба дигарон, махфӣ, пинҳонӣ, назорати (мушоҳидаи) ғайришкоро... Махфӣ-махфият барои дигарон аст, номаълум, пинҳонӣ, пӯшида, амалиёти пинҳонӣ, фаъолияти махфӣ, барои корҳои махфӣ пешниҳодшуда, машваратчиӣ пинҳонӣ”-ро дорад[6]. Истилоҳи ошкоро дар Фарҳанги забони тоҷикӣ маънои “намоён, аён, рӯирос, ба тарзи ба ҳама маълум” омадааст, ки “ғайришкоро” маънои пинҳонӣ, махфӣ, нономаён, ноаёнро соҳиб аст[7].

Институти амалҳои тафтишии ғайришкоро солҳои охир дар мамлакатҳои пасошӯравӣ, яке аз сохтори муҳим ва машҳури ҳуқуқӣ эътироф шуда истодааст. Бояд қайд кард, ки ин истилоҳ дар баъзе аз давлатҳои пасошӯравӣ шартан истифода бурда, дар сатҳи

қонунгузорӣ онро бо номҳои гуногун истифода мебаранд.

Амалҳои тафтишии ғайришкоро – ин фаъолияти махсуси мурофиавиест, ки аз ҷониби субъектони махсуси муқаррарнамудаи қонун, ба таври пинҳонӣ сурат гирифта, бо мақсади ҷамъоварӣ ва тафтиши далелҳо барои исботи ҳақиқати воқеа оид ба парвандаи ҷиноятӣ амалӣ карда мешавад.

Аз мафҳуми додашуда чунин нишонаҳои амалҳои тафтишии ғайришкоро чун намудан мумкин аст:

1. Амалҳои тафтишии ғайришкоро – ин амали махсуси мурофиавиест, ки ба таври махфӣ сурат мегирад;

2. Амали мазкур аз ҷониби субъектони махсуси мурофиаи ҷиноятӣ ба амал бароварда мешавад;

3. Мақсади гузаронидани амали мазкур барои муайянкунии ҳолати қор, ба даст овардани маълумот ва ҳолатҳои дигари барои парванда аҳамиятнок мебошад;

4. Амалҳои тафтишии ғайришкоро дар сурате гузаронида мешавад, ки ба даст овардани маълумот оид ба ҷиноят ва шахси ҷиноятсодирнамуда ба воситаи амалҳои тафтишӣ ғайриимкон аст;

Навгоние, ки солҳои охир дар қонунгузори баъзе аз давлатҳои пасошӯравӣ пайдо шудааст, ин ба ҳам пайваст кардани ду истилоҳи ба ҳам ноаён “ғайришкоро” ва “амалҳои тафтишӣ” мебошад.

“Ғайришкоро” пештар дар сатҳи қонунгузори мурофиаи ҷиноятии давлатҳо мавҷуд набуд. Мурофиаи ҷиноятӣ аз фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ бо шаффофият ва ошкоро буданаш фарқ мекард. Агар яке аз амалҳои мурофиавӣ амалҳои тафтишӣ эълон шуда буд, пас дар натиҷаи гузаронидани он зарур буд, ки ҳуқуқҳои иштирокчиёни мурофиа ба таври пурра фаҳмонида шавад, натиҷаҳои амалҳои тафтишӣ ба воситаи протокол ба расмият дароварда шаванд, иштирокчиёни парвандаи ҷиноятӣ бо маводҳои парванда шинос карда шаванд, барои тасдиқи ҳуҷҷатҳои мурофиавӣ имзои иштирокчиён гирифта шавад ва монанди инҳо.

Ғайришкорогӣ маънои муҳолифро дорост. Зери мафҳуми амалҳои тафтишии ғайришкоро бояд амале фаҳмида шавад, ки он дар давраи пешбурди тосудии парвандаи

чиноятӣ гузаронида мешавад, ба шахсони иштирокчии парванда маълумот дода намешавад, бо тартиб ва ҳолатҳои пешбининамудаи қонунгузори мурофияи чиноятӣ гузаронида мешавад.

Дар фазои мурофияи чиноятӣ танҳо суд ҳуқуқи маҳдудсозии асоснок ё ғайриасосноки ҳуқуқ ва озодиҳои шахсро муайян кунад. Тибқи қонунгузори мурофияи чиноятӣ аксар давлатҳои пасошӯравӣ амалҳои тафтишии ғайриошкорое, ки метавонад ҳуқуқи озодиҳои конституционии инсон ва шахрвандро дар махфияти мукотибот, маълумоти телеграфӣ, гуфтугӯи телефонӣ ва дахлнопазирии манзил (мисол, муоинаи оперативии манзил, бино, назорати муросилоти почта ва хабарҳои телеграфӣ) -ро маҳдуд намояд, танҳо бо иҷозати суд гузаронида мешавад.

Баъзе аз олимони дар он нуқтаи назаранд, ки амалҳои тафтишии ғайриошкоро “чун навъи амалҳои (чустучӯӣ) тафтишии мебошанд, ки маълумот дар бораи ҳолатҳои воқеӣ ва тартиби гузаронидани он, ба истиснои ҳолатҳои пешбининамудаи қонунгузори мурофияи чиноятӣ ифшо карда намешавад. Дар ҳамин асос Б.М.Нурғалиев ва К.С. Лакбаев қайд мекунад, ки амалҳои тафтишии ғайриошкоро – ин амалест, ки агар барои исботи ҳолатҳои ба парвандаи чиноятӣ, зарурати гирифтани маълумоти воқеӣ оид ба парванда зарур бошад, бо ифшо накардани маълумот дар бораи иштирокчиёни ҷалбшудаи парвандаи чиноятӣ ва шахсоне, ки ин маълумотҳо ба ихтиёри онҳо гузошта мешавад, гузаронида мешавад [8, С.162-165].

Зарурияти гузаронидани амалҳои тафтишии ғайриошкоро бо он асоснок карда мешавад, ки пешгирӣ ва кушодани баъзе чиноятҳои вазнин тавассути танҳо амалҳои тафтишотӣ ва чораҳои ошкорои хусусияти маъмуридошта воқеан имконнопазиранд. Дар чунин ҳолат барои пешгирӣ ва кушодани чиноятҳои вазнин ва махсусан вазнин гузаронидани амалҳои тафтишии ғайриошкоро зарур аст.

Амали тафтишии ғайриошкоро бояд бо тарзу воситаҳои махсусе гузаронида шавад, ки аз гузаронидани ин амал шахсони дигар шубҳа надошта бошанд. Дониш, малака ва бомаҳорати субъекти пешбарандаи амали тафтишии ғайриошкоро аз натиҷаи ба даст оварда ва асоснок кардани ӯ ҳангоми

гузаронидани амали тафтишии ғайриошкоро муайян мешавад. Самаранокии амали тафтишии ғайриошкоро бештар аз бомаҳоратона аз ҷониби шахси пешбарандаи парвандаи чиноятӣ вобаста набудани ҳаракатҳои гуногуни худ вобаста аст, ки он аз ба роҳ мондани усулҳои ғайриошкоро ва тарзҳои ҷамъоварии маълумотҳо, сабткунӣ, санҷиш ва истифодаи онҳо иборат мебошад. Мазмуни амали тафтишии ғайриошкороро низ ба даст овардани маълумотҳои ба парвандаи чиноятӣ аҳамиятдошта бо усули ғайриошкоро ва бо тарзу воситаи махсус ифода мекунад.

Гинзбург А.Я. қайд мекунад, ки амалҳои тафтишии ғайриошкоро (маҳфӣ, пинҳонӣ), дар қонунгузори мурофияи чиноятӣ эътирофкунандаи принципҳои демократӣ аст, аз ҷумла мавҷудияти мурофияи чиноятӣ дар асоси мувоҳида ва баробарии тарафҳоро эътироф карда, хусусияти инквизиционии мурофияи чиноятиро назар ба қонунгузори замони пешинаи баъзе аз давлатҳои пасошӯравӣ рад мекунад.[9]. Олим амали тафтишии ғайриошкороро эътирофкунандаи принциби демократӣ эътироф мекунад ва маҳз ин амалро ҳамчун амале эътироф мекунад, ки он хусусияти инквизиционии мурофияи чиноятӣ давлатҳои пасошӯравӣ рад мекунад.

Бояд қайд кард, ки дар робита бо санадҳои байналмилалӣ дар тақмили қонунгузори мурофияи чиноятӣ мамлакатҳои пасошӯравӣ, ба монанди Эстония, Литва, Латвия, Молдовия, Грузия, Арманистон, Украина, Қазоқистон, Қирғизистон ва ғ. дар ҳамроҳсозии фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ ва амалҳои мурофияи чиноятӣ кӯшишҳо кардаанд. Масалан, баъзе аз чорабиниҳои оперативӣ-чустучӯӣ қисми таркибии мурофияи чиноятӣ гардидааст, дар Кодекси мурофияи чиноятӣ Молдавия (қ. 5) сухан дар бораи “чорабиниҳои махсуси чустучӯӣ” («специальных розыскных мероприятиях») (“*măsurile speciale de investigații*”), дар Кодекси мурофияи чиноятӣ Эстония (боби 3.1) – дар бораи “амалҳои чустучӯӣ” («розыскных действиях») (“*jälitustoimingud*”), дар Кодекси мурофияи чиноятӣ Латвия (боби 11), Кодекси мурофияи чиноятӣ Қирғизистон 2017 с. (боби 31) – дар бораи “амалҳои махсуси тафтишӣ” («специальных следственных действиях») (“*speciālās izmeklēšanas darbības*”), дар Кодекси мурофияи чиноятӣ Гурҷистон (боби

16.1) – дар бораи “амалҳои тафтишии пинҳонӣ” («тайных следственных действиях» («ფარული სჯამობიძობა მოქმედებები»)), дар Кодекси муроғиаи ҷиноятии Украина (боби 21) – дар бораи “амалҳои тафтишии (чустучӯй) ғайриошкоро” «негласных следственных (розыскных) действиях» («негласні слідчі (розшукові) дії»), дар Кодекси муроғиаи ҷиноятии Қазоқистон (боби 30) – дар бораи “амалҳои тафтишии ғайриошкоро” («негласных следственных действиях»). Қонунгузори муроғиаи ҷиноятии Литва (боби 12 Кодекси муроғиаи ҷиноятии) истилоҳи махсусро пешбинӣ намекунад, ин амалҳоро ҷудо намуда ба сифати дигар амалҳои муроғиавӣ ворид мекунад (“*procesinés prievartos priemonés*”)[10, С. 184].

Мафҳуми амалҳои тафтишии ғайриошкоро дар мамлакатҳои пасошӯравӣ дар шакливазқунӣ бо фаъолияти оперативӣ-чустучӯй ифода ёфта, ба худ хусусияти бо шакли муроғиавӣ ҷамъоварӣ ва тафтиши далелҳоро соҳиб мегардад. Намудҳои амали тафтишии ғайриошкоро дар қиёс бо ҷорабиниҳои оперативӣ-чустучӯй монандии зиёд дорад[11, С. 183-186].

Умуман дар ҳоли ҳозир давлатҳои пасошӯравӣ дар танзими ҳуқуқи фаъолияти оперативӣ-чустучӯй ва амалҳои муроғиавии ҷиноятӣ дар шакли нав ба се гурӯҳ ҷудо шудаанд:

1. муқаррароти меъёрии ҷорабиниҳои ғайриошкороро берун аз кодекси муроғиаи ҷиноятиашон бекор (хориҷ) карданд, масалан Эстония.

2. амалҳои тафтишии ғайриошкороро ҳам ба сифати амалҳои муроғиавӣ ва ҳам ба сифати ҷорабиниҳои оперативӣ-чустучӯй эътироф кардаанд. (Қазоқистон, Латвия, Литва, Қирғизистон, Украина, Молдавия);

3. фаъолияти оперативӣ-чустучӯй ва амалҳои муроғиавиро ба шакли ду амали якдигарро пуррақунанда эътироф кардаанд. (Озёрбойҷон, Россия, Беларусия, Ўзбекистон, Тоҷикистон).

Ҳарчанд қонунгузори аксар давлатҳои истилоҳҳои гуногунро истифода баранд ҳам, аммо аз ҷиҳати мақсади гузаронидан як масъаларо ифода мекунанд.

Мафҳуми амалҳои тафтишӣ тибқи қонунгузори баъзе аз давлатҳои пасошӯравӣ

ба таври расмӣ муқаррар карда шудааст: қ.12 м. 7 – и Кодекси муроғиаи ҷиноятии Ҷумҳурии Қазоқистон муқаррар кардааст, ки амалҳои тафтишии ғайриошкоро – амале мебошад, ки дар давраи пешбурди тосудӣ, бидуни ифшо кардани шахсони пешбарандаи парвандаи ҷиноятӣ, ҳамчунин шахсоне, ки бо тартиб ва ҳолатҳои пешбининамудаи Кодекси муроғиаи ҷиноятии Ҷумҳурии Қазоқистон бояд маълумот нисбати онҳо фош карда нашавад, гузаронида мешавад[12].

Дар қ.1 м. 246 Кодекси муроғиаи ҷиноятии (Криминальный процессуальный кодекс) Украина муқаррар карда шудааст, ки амалҳои тафтишии (чустучӯй) ғайриошкоро чунин навъи амалҳои тафтишӣ мебошад, ки ифшо намудани маълумот дар бораи тартиб ва усулҳои гузаронидани он номумкин аст[13].

Дар Кодекси муроғиаи ҷиноятии Эстония фаъолияти чустучӯй маънои коркарди маълумотҳои шахсӣ барои иҷрои вазифаҳои бо қонун муқарраршуда, бо мақсади махфӣ нигоҳ доштани ҳуҷжат ва мазмуни коркард аз субъектҳои махсус мебошад[14].

Қонуни муроғиаи ҷиноятии Ҷумҳурии Латвия муқаррар кардааст, ки амалҳои тафтишии махсусе, ки барои исботи ҳолатҳои дар Кодекси муроғиаи ҷиноятӣ пешбинӣ шудаанд, маълумот дар бораи ҳуҷжатҳои зарурии бадастомада, ба шахсони ба муроғиаи ҷиноятӣ ҷалбшуда ва шахсони дигар дода намешавад[15].

Ҳамин тавр, маҳакҳои асосии амалҳои тафтишии ғайриошкоро аз мафҳумҳои дар қонунгузори давлатҳои болозикр додашуда инҳо шуда метавонанд:

- Имконнопазирии (иҷозат надодан) фош кардани маълумот аз ҷониби субъектоне, ки онро мегузаронанд;

- Махфӣ будани шакл ва усули гузаронидани амалҳои тафтишии ғайриошкоро;

Маҳакҳои (критерия) номбаршуда аз мазмуни этимологии “ғайриошкоро” ҷудонашаванда мебошанд ва онҳо аз ин истилоҳ сарчашма мегиранд, чунки мазмуни ин истилоҳ дар забони тоҷикӣ: номаълум ба дигарон, пинҳонӣ, махфӣ мебошад.

Бояд қайд кард, ки истилоҳи “ғайриошкоро” ба таври махсус хусусияти махфигии ин амалро ифода намуда, онро чун гурӯҳи мустақил муайян намуда, аз амалҳои ки

бо қарори муроғиавӣ шинос кардани иштирокчиёни парвандаи ҷиноятиро ҳатмӣ мешуморид, ҷудо мекунад.

Ҳамин тавр, амалҳои тафтишии ғайриошкоро – ин фаъолияти махсуси давлатӣ мебошад, ки аз ҷониби субъектони махсуси пешбининамудаи қонун ба таври ғайриошкоро (пинҳонӣ, махфӣ, ноаён) гузаронида шуда, мақсадаш дарёфти ҳақиқати воқеа (объективӣ) оид ба парвандаи ҷиноятӣ мебошад.

Бояд як нуктаро қайд намуд, ки мақсади амалҳои тафтишии ғайриошкоро дар ҳоле амалӣ карда мешавад, ки он ба воситаи амалҳои тафтишии ошкоро ғайриимкон бошад. Вобаста ба масъалаи мазкур нуктаҳои асосиро дар боло қайд намудем.

Фаъолияти махсуси давлатӣ будани ин амал дар он ифода меёбад, ки он бо супориши муфаттиш ё дигар шахси пешбарандаи парвандаи ҷиноятӣ аз ҷониби кормандони воҳиди оперативӣ гузаронида мешавад. Ҳолати мазкур ҳуқуқи худӣ муфаттиш ё дигар шахси пешбарандаи парвандаи ҷиноятиро барои гузаронидани ин амал маҳдуд намекунад, яъне агар субъекти пешбарандаи парвандаи ҷиноятӣ хоҳад худаш амалҳои мазкурро анҷом медиҳад.

Тахти мафҳуми субъектони махсуси пешбининамудаи парвандаи ҷиноятӣ қонун танҳо шахсоне дар назар дошта шудааст, ки қонунгузори муроғиавӣ ҷиноятӣ ба онҳо ваколати гузаронидани амалҳои тафтишии ғайриошкороро додааст. Ногуфта намонад, ки ҳангоми гузаронидани амали мазкур шахсияти пешбарандаи ин амал махфӣ нигоҳ дошта мешавад, чунки ин ҳолат ба ҳаёт ва саломатии худӣ ӯ ва шахсони наздики ӯ хатари зиёдро ба вучуд оварда метавонад.

Ба андешаи мо моҳияти амалҳои тафтишии ғайриошкоро дар инҳо ифода меёбад:

а) амали мазкур ба гурӯҳи амалҳои махсуси давлатӣ дохил буда, аз ҷониби мақомот ва субъектони махсуси пешбининамудаи қонун амалӣ карда мешавад. Фарқияти амалҳои тафтишии ғайриошкоро аз дигар амалҳои давлатӣ вобаста ба субъекти амалисозанда ва муносибати ҷамъиятии махсус, аз қабилӣ муносибатҳое, ки барои шахсият, ҷамъият ва давлат махсусан хавфнок мебошад.

б) амалҳои тафтишии ғайриошкоро хусусияти дарёфткунӣ далелҳои махсусан муҳимро оид ба парвандаи ҷиноятӣ дорад, яъне субъекти амалисозандаи амали мазкур бо

истифода аз малака ва таҷрибаи худ амали мазкурро тавре анҷом медиҳад, ки аз дарёфти далелҳо касе оғаҳ пайдо намекунад. Мазмуни ин хусусиятро махфигӣ ташкил медиҳад, ки маҳз бо ҳамин роҳ амалӣ намудан субъекти дахлдорро ба мақсад мерасонад.

в) амалҳои тафтишии ғайриошкоро дар сатҳи қонунгузорӣ муқаррар карда шудааст, яъне қонунгузори муроғиавӣ ҷиноятӣ гузаронидани амалҳои мазкурро ба субъекти пешбарандаи парвандаи ҷиноятӣ қафолат медиҳад. Ҳарчанд дар қонунгузори баъзе аз давлатҳои пасошӯравӣ бо муқаррар кардани як қатор шартҳои гузаронидани ин амалро иҷозат дода бошад, ҳам қонунгузор масъалаи мазкурро дар қадом тарзе набошад, иҷозат додааст. Субъекти анҷомдиҳандаи амалҳои тафтишии ғайриошкоро дар фаъолият бояд ҳамавақт муқаррароти қонунгузорӣ ва дарки баланди ҳуқуқи ба роҳбарӣ гирад, то ки амали анҷомдодаи ӯ ба вайронкунии принципҳои муроғиавӣ ҷиноятӣ ва поймол намудани ҳуқуқи озодиҳои конститусионии инсон ва шаҳрванд оварда нарасонад.

г) тамоми маълумотҳое, ки дар натиҷаи гузаронидани ин амалҳо ба даст оварда мешавад, махфӣ мебошад. Тартиби шинос шудан бо онҳоро қонунгузор ба таври махсус пешбинӣ намудааст, ки ин қафолати махфигии ин маълумотҳоро ифода мекунад. Маълумотҳо барои гузаронидани амалҳои тафтишии ғайриошкоро ё ин ки маълумотҳои дар натиҷаи амалҳои тафтишии ғайриошкоро ба даст меомада, ҳамчун сирри давлатӣ, сирри касбӣ ва сирри оилавӣ ба шумор рафта, ифшо намудани он мумкин нест ва шахсоне, ки маълумотҳои мазкурро ифшо мекунанд ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд.

Дар асоси таҳлили мақолаи мазкур, кӯшиш намудем то таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии қонунгузори муроғиавӣ ҷиноятӣ давлатҳои пасошӯравиро анҷом диҳем. Гарчанде дар қонунгузори муроғиавӣ ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаи амалҳои тафтишии ғайриошкоро меъёре вучуд надошта бошад, ҳам таҳлили Кодекси муроғиавӣ ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мо баъзе намуди амалҳои тафтишии ғайриошкороро дар намуди амали тафтишии ошкоро муқаррар кардааст. Инкишофи соҳаи муроғиавӣ ҷиноятӣ боиси пайдоиши як қатор меъёрҳои нав шудааст, аз ҷумла падидаи амалҳои тафтишии

ғайриошкоро. Баъзе аз давлатҳои пасошӯравӣ, ки дар боло қайд намудем аллакай ин падидаи нави мурофиавиро дар қонунгузори мурофияи ҷиноятиашон ҷой намудаанд.

Дар мақолаи мазкур танҳо ҷанбаҳои назариявии мафҳум ва моҳияти амалҳои тафтиши ғайриошкоро шарҳ дода шудааст. Минбаъд барои инкишоф ва мустаҳкамнаомии қонунгузори мурофияи ҷинояти Ҷумҳурии Тоҷикистон хуб мешуд, падидаи амалҳои тафтиши ғайриошкоро бо истифода аз таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ аз ҷониби олимони

соҳа қорқард қарда шуда, оид ба ворид намудани ин падида дар Кодекси мурофияи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷораҳо андешида шаванд, зеро ҳангоми ворид намудани ин падида метавонад бисёр ҷиноятҳои содир шудаанд, ҷиноятҳои хусусияти коррупсионидошта, ҷиноятҳои марбут ба маводи муҳадир ва монанди инҳо ошқор қарда шаванд ва субъектони онро содирқарда ба ҷавобгарии ҷиноятӣ қашида шаванд.

Рӯйхати адабиёт:

1. Абдуллоев П.С. Далелҳо ва исбот дар мурофияи ҷиноятӣ. Душанбе – 2019. с. 7
2. Манова Н.С. Уголовный процесс: Конспект лекций (Электронный ресурс) / Институт экономики и права. Режим доступа: <http://be5.biz/pravo/umns/toc>. (дата обращения: 05.09.2020с)
3. Кудратов Н.А. Ҳуқуқи мурофиавии ҷиноятӣ. Душанбе – 2016. с.283
4. Ғозиев М. Мурофияи ҷиноятӣ. Душанбе – 2009. с.152
5. Жогин Н.В. Фаткулин Ф.Н. Предварительное следствие в советском уголовном процессе. – М.: Юрид. лит. 1965. С. 108
6. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка (Электронный ресурс) / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. М.:Азбукновик, 2000. Режим доступа <http://www.ozhegov.org>. (дата обращения 05.09.2020г).
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ
8. Нурғалиев Б.М., Лакбаев К.С. Негласные следственные действия: история, понятие, проблемы, перспективы//Актуальные проблемы использования ситуационного подхода в юридической науке и правоприменительной деятельности: материалы междунар. науч. – практ. конф. Калининград: Изд-во БФУ им. И.Канта, 2012. С.162-165
9. Гинзбург А.Я. О так называемых «негласных следственных действий» (Электронный ресурс)/А.Я.Гинзбург//Информ. Агентство Zakon.kz – Режим доступа:<http://www.zakon.kz/4558011-otak-nazivaemykh.html> (санаи мурочиат 07.09.2020)
10. Коновалов С.Г. Элементы германской модели досудебного производства в уголовном процессе постсоветских государств: Дис. ... канд.юрид. наук:12.00.09; -Москва, 2018
11. Уваров В.Г. Проблемы института негласных следственных (розыскных) действий в новом УПК Украины // Вестник экономики, права и социологии. 2013. №2. С. 183 – 186.
12. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 г. № 231-V [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>. (санаи мурочиат: 08.09.2020с)
13. Уголовно-процессуальный кодекс Украины от 13 апреля 2012 г. № 4651-VI [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31197178. (санаи мурочиат: 08.09.2020с)
14. Уголовно-процессуальный кодекс Эстонской Республики от 12 февраля 2003 г. [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://www.juristaitab.ee/ru/zakonodatelstvo/ugolovno-processualnuu-kodeks>. (санаи мурочиат: 08.09.2020г)
15. Уголовно-процессуальный кодекс Латвийской Республики от 21 апреля 2005 г. [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://latvia.regnews.org/doc/vq/zv-1.htm>. (санаи мурочиат: 08.09.2020с)

Аннотатсия

Чанбаҳои назариявии амалҳои тафтишии ғайриошкоро: мафҳум ва моҳияти он.

Асосҳои рушди ҳуқуқи муҳофизаи ҷиноятӣ дар давлатҳои пасошӯравӣ бо омехташавии ҳуқуқи ғарб дар муҳофизаи ҷиноятӣ давлатҳои пасошӯравӣ ба назар мерасад. Яке аз ҳамин омехташавӣ ҳамроҳкунии меъёрҳои муҳофизаи ҷиноятӣ ва фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ба ҳисоб меравад.

Аннотация

Теоретические аспекты негласных следственных действий: понятие и сущность

Основные тенденции развития уголовно-процессуального права на постсоветском пространстве связаны с взаимопроникновением начал западного права в постсоветский уголовный процесс. Одним из таких проникновений является интеграция уголовно-процессуальной и оперативно-розыскной деятельности.

Annotation

Theoretical aspects undercover investigative actions: concept and essence

The main trends in the development of criminal procedural law in the post-Soviet territory are linked to the interpenetration of the principles of Western law into the post-Soviet criminal process. One of these penetrations is the integration of criminal proceeding and operational-searching activity.

Саймудинзода Муаттара Бурхонидин,
мутахассиси шуъбаи қонунгузорӣ оид ба меҳнат,
муҳочират ва иҷтимоии Маркази миллии
қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон.

E-mail: muattara1997@mail.ru

Тел.: (+992) 915-65-76-48.

КОНСТИТУТСИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН - АСОСИ РУШДИ СОҶАИ ИҚТИСОДӢ ВА ИҶТИМОӢ

Калидвожаҳо: Конститутсия; қонун; ҳуқуқҳои конституционӣ; ҳуқуқу озодиҳои инсон; сардори давлат; мақомоти давлатӣ.

Ключевые слова: Конституция; закон; конституционные права; права и свободы человека; глава государства; государственные органы.

Keywords: Constitution; law; constitutional rights; human rights and freedoms; head of state; government bodies.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанрониашон бахшида ба 10 - солагии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд менамоянд, ки: "Конститутсия санади воқеан таърихиву муқаддаси ҳар давлату миллат ва танзимкунандаи тамоми муносибатҳои муҳими ҷомеа мебошад".

Имрӯз бо итминони комил гуфта метавонем, ки Конститутсияи мо барои ифодаи ҳадаф ва рушду такомули давлату давлатдорӣ навин омили асосӣ гардида, дар дигаргунсозии бунёдии тамоми муносибатҳои сиёсиву иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷомеаи Тоҷикистон нақши муайянкунанда дорад. Он ҳуқуқу озодиҳои инсонро кафолат дода, асосҳои соҳти ҷамъият, шакли идоракунӣ ва ташкили ҳудуди давлат, асосҳои таъсиси мақомоти марказӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, салоҳият ва муносибати онҳоро муайян менамояд"[1].

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистони соли 1994 Қонуни асосии давраи соҳибхитӣрии Тоҷикистон, бунёди давраи давлатдорӣ нави миллии тоҷик мебошад. Дар он таҳкурсии ҳуқуқии давлати нави миллӣ гузошта шуда, шакл, моҳият, мазмун, ҳадаф ва вазифаҳо муайян карда шудаанд. Баробари ин, Конститутсияи мазкур қадами аввал дар самти ҳуқуқӣ расмигардонии давлатдорӣ навини миллат, хотимаи давраи ибтидоии давлатдорӣ миллии тоҷик, анҷоми давраи шӯравии сотсиалистии ташкилу инкишофи давлати Тоҷикистон аст. Ин ҳолатҳо дар мазмуну

таъиноти Конститутсияи соли 1994 равшан ифода ёфтааст [2, с. 78]. Конститутсияи амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки соли 1994 қабул гардидааст, қонуни асосии давраи нави таърихӣ пайдоиш ва инкишофи ҷумҳурӣ, давраи ноил гаштан ба соҳибхитӣрии давлатӣ ва бунёди воқеан давлати миллии тоҷикон ба ҳисоб меравад. Ин конститутсияест, ки аввалин бор бо забони тоҷикӣ, бо дасти худи тоҷикон таҳия гашта, қабул шудааст. Дар он кӯшиш карда шудааст, ки Конститутсияи давлат ҷавобгӯи орзуи ормони тоҷикон барои бунёди давлати миллии худ бошад. Баъди соҳибистиклол гаштани Тоҷикистон зарурати ба таври қуллӣ аз нав муайян кардани низоми ҳуқуқие, ки дар асоси онҳо ҳаёти давлати соҳибхитӣр созмон ёфта, шаҳрвандонаш умр ба сар мебаранд, ба миён омад. Барои ҳалли ин масъала аллақай корҳои зиёде ба сомон расонида шудааст.

Албатта, дар тӯли як фосолаи кӯтоҳи таърихӣ, дар партави Конститутсия гузаронидани ислоҳоти ҳамаҷонибаи ҳуқуқӣ аз пешрафти муътадилу ором ва босуботи давлату ҷомеа далолат мекунад. Ба ин, пеш аз ҳама, фазои сулҳу ваҳдат ва кӯшишҳои мардум барои мутобиқшавӣ ба шароити дар ибтидои душвори иқтисоди бозаргонӣ мусоидат мекунад. Вазифаи муҳимтарини давлат, таҳия ва қабули қонунҳоест, ки ба танзими оқилонаи муносибатҳо дар соҳаи иқтисодиёту иҷтимоиёт дар ин марҳила вобаста мебошанд. Барои иҷрои ин амал аз дастури Сарвари давлат, ки қариб

дар аксарияти баромадхояшон, ки ба мавзӯи Конститутсия бахшида шудаанд, бояд истифода кард: «Мо бояд эҳтироми ин санади танзимгари ҳаёти ҷомеаро омӯзем, аз имкониятҳои он ҳарчи бештар истифода барем ва дар ниҳояти қор ба он муваффақ, шавем, ки риояи ҳатмии он барои ҳар як шаҳрванди мамлакат ҳам фарзу ҳам суннат гардад».

Дар марҳилаи муосири ислоҳот ва тағйиротҳои кулӣ танзими ҳуқуқии рушди иҷтимоӣ-иқтисодии давлат яке аз масъалаҳои муҳим арзёбӣ мегардад. Рушди устувори иқтисодиёт ва ҷомеа, ташаккули давлати нерӯманд танҳо дар асоси тавсияи дастгирии иҷтимоии ҳадафҳо ва ғояҳои, ки дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мустақкам гардида имконпазир аст.

Конститутсияи Тоҷикистон ҳамчун санади иҷтимоиву фарҳангӣ, қабл аз ҳама он муносибатҳои таҳти танзим қарор медиҳад, ки онҳо зиндагии бошарафонаи инсонро таъмин мекунанд. Қонуни асосӣ роҳҳои қаноатбахшидан ба талаботи иҷтимоии аъзои ҷомеаро дар соҳаҳои маориф, илм, ҳифзи саломатӣ, фарҳанг, таъминоти иҷтимоӣ, ҳифзи меҳнат ва оиларо муқаррар мекунад. Танзими ҳаёти иқтисодӣ, аз ҷумла мушаххас сохтани шаклҳои моликият, кафолати соҳибқорӣ овоз, ҳифзи моликияти фард, масун будани амволи ҳар кас аз мудохилаи ғайриқонунӣ ва ғайра, ки асоси бунёди рушду такомули ҳаёти ҷомеаро кафолат медиҳад, ифодакунандаи Қонуни асосӣ ба сифати санади иқтисодӣ мебошад.

Мусаллам аст, ки Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун Қонуни асосии давлат сарчашмаи бунёди қонунгузорӣ маҳсуб гашта, дар низоми ҳуқуқӣ нисбат ба дигар санадҳо, қувваи олии ҳуқуқӣ дорад ва доираи васеи муносибатҳои ҷамъиятӣ, аз ҷумла муносибатҳои иҷтимоӣ ва иқтисодиро муқаррару танзим менамояд, зеро дар он асоси заминаҳои ҳуқуқиву иқтисодии давлату ҷамъият муайян гардидаанд. Конститутсия ҳарчанд Қонуни асосии кишвар ҳам бошад, он ба пуррагӣ муносибатҳои иҷтимоиву иқтисодиро танзим насохта, танҳо тарҳи асосҳои ҳуқуқии он, низоми онҳо, шаклҳои онҳоро муайян мекунад.

Бояд қайд кард, ки марҳилаҳои рушди ҳар як мамлакат аз дараҷаи муайяни таракқиети иқтисоди миллӣ вобаста аст.

Муносибатҳои истеҳсолие, ки дар рафти истеҳсол, муомилот, тақсимот ва истеъмол ба вучуд меоянд, яке аз унсурҳои низоми иқтисодии мамлакатро ташкил медиҳанд. Мафҳуми низоми иқтисодии ҷумҳуриро, на танҳо дар сохтори муносибатҳои истеҳсолӣ, инчунин дар тарзи истеҳсолоте, ки ягонагии қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсолиро тачассум менамояд, ифода намудан мумкин аст.

Иқтисодиёт асоси муайянкунандаи муносибатҳои сиёсӣ, ҳуқуқӣ, маънавӣ ва ғайраҳо дар ҷамъият мебошад. Дар асоси он идоракунии ҷамъият, афкори ҳуқуқӣ, фарҳанг ва ҳатто ақидаҳои сиёсӣ ва динии одамон инкишоф меёбанд. Мақсади ҳамагуна иқтисодиёт дар ҷомеа ҳарчи пурратар қонеъ гардонидани талаботи моддӣ ва маънавии аъзои он мебошад.

Соҳибхитӣ ва мустақил будани ҷумҳурии мо шаҳрвандонро вазиқдор менамояд, ки ҳамчун соҳиби ҳақиқии тамоми сарватҳои табиӣ ва моддӣ нисбати афзун намудани боигарии ҷамъият ғамхорӣ намоянд. Давлат муносибати эҷодқорона ба меҳнатро, ки аз тарафи шаҳрвандон ва коллективҳои меҳнатӣ зоҳир мегардад, ҳаматарафа дастгирӣ намуда, барои ба талаботи аввалини ҳаёти ҳар як шахс таъдил ёфтани меҳнат ёрӣ медиҳад. Аз ин ҷо, фақат меҳнат ва дар асоси он ба роҳ мондани истеҳсолот, сарчашмаи боигарии моддӣ ва афзунгардии моликият дар ҷумҳурии мо ба ҳисоб меравад. Рушди иқтисодиёт ба инкишофи шаклҳои гуногуни моликият вобастагии зиҷ дорад. Гузариш ба иқтисоди бозоргонӣ танзими ҳуқуқии муносибатҳои моликиятиро тақозо мекунад.

Ҳамзамон, бояд қайд кард, ки дар асоси Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қонуни санадҳои меъерии зиёде, ки ба идоракунии давлатӣ, иқтисодиёт, ҳаёти ҷамъиятию сиёсӣ, фарҳангӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолию табиат, ҳифзи манфиатҳои миллӣ, сиёсати хоричӣ, риояи тартиботи ҳуқуқӣ дахл доранд, қабул гардида, дар ҳаёт татбиқ шуда истодаанд ва дар ягонагӣ низоми иқтисодию иҷтимоии мамлакатро ифода менамоянд.

Мувофиқи моддаи 12 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон асоси иқтисодиёти Тоҷикистонро шаклҳои гуногуни моликият ташкил медиҳанд [3]. Ба шаклҳо ва намудҳо тақсим намудани ҳуқуқи моликият аҳамияти

назариявӣ ва ҳам аҳамияти амалӣ дорад. Вобаста ба он ки ҳуқуқи моликият ба кадом шакл ва кадом намуд дохил карда мешавад, речаи ҳуқуқи молумулкӣ, ки объекти ин ҳуқуқ ва он имкониятҳое, ки соҳибмулк нисбати ин молумулк дорад, муайян шуда метавонад.

Дар моддаи 1 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ эълон гардида, сиёсати он барои фароҳам овардани шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодона ба ҳар як инсон равона гардидааст [3]. Маълум аст, ки имконоти рушди иҷтимоӣ, пеш аз ҳама ба болоравии иқтисодиёт алоқаманд аст, вале пешрафти иқтисодиёт аз некӯаҳволии аҳоли – нишондиҳандаи муҳими вазъи иҷтимоии ҷомеа, вобастагӣ дорад. Аз ҳамин лиҳоз нақши иҷтимоии давлат, амалигардонии ин вазифаи муҳими он дар давраи ислоҳот якҷанд маротиба меафзояд. Сиёсати иҷтимоии давлат дар чунин шароит бояд садди роҳи падидаҳои манфии иҷтимоӣ ва муҳолифатҳое, ки ба вучудоии онҳо хангоми гузаронидани ислоҳот ногузир аст, гардад ва барои мутобиқшавии аҳоли ба шароитҳои нав ва барои дар ҷомеа нигоҳ доштани рӯҳияи дастгирии ислоҳоти пешгирифтаи давлат мусоидат намояд. Аммо ҳамаи ин вақту кӯшишҳои зиёдеро тақозо менамояд. Дар ин раванд дар сатҳи конститутсионӣ муқаррар намудани ғояҳо ва вазифаҳое, ки барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии давлат заруранд, хеле муҳим мебошад.

Низоми иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистонро муносибати байни гурӯҳҳои иҷтимоии одамон ташкил медиҳад. Онҳо ба асосҳои сохти иқтисодӣ ва сиёсӣ зич алоқаманд буда, фаълоне ба якдигар таъсир мерасонанд. Дар аввали рушди давлатдорӣ Тоҷикистон асоси иҷтимоӣ - ин иттифоқи синфи коргар ва деҳқонони камбағал буд. Ҳоло бошад, дар моддаи 1 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин омадааст, ки Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад [3]. Дар он иродаи тамоми халқи ҷумҳурӣ ифода меёбад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон манфиатҳои умумии гурӯҳҳои иҷтимоии гуногунро ба назар гирифта, ягонагии мустақами ҷомеаро таъмин менамояд. Вазифаи муҳими Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмини ҳаматарафаи рушди ҷомеа

мебошад. Дар асоси он шароити зиндагӣ ва истироҳати меҳнаткашон беҳтар шуда, талаботҳои моддӣ, иҷтимоӣ ва маънавии онҳо ҳарчи хубтар қонеъ гардонида мешавад. Ба амал баровардани принсипи ҳама чиз барои инсон ва барои беҳбудӣ ӯ асоси сиёсати иҷтимоии давлати моро ташкил медиҳад. Ғамхорӣ давлат нисбати манфиати шахс ва ҷамъият ифодаи инсондӯстӣ ва демократизми ҳақиқӣ ба ҳисоб меравад.

Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бевосита ба ҳуқуқи иҷтимоӣ меъёрҳои ҳуқуқӣ бахшида шудаанд. Дар моддаи 39 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [3] дар бобати таъмини иҷтимоии шаҳрвандон дар пиронсолӣ, хангоми беморӣ, маъҷубӣ, гум кардани қобилияти қорӣ ва дигар мавридҳое, ки қонун муайян намудааст, муқаррарот мавҷуд аст.

Аз ин рӯ, имрӯз дар асоси Конститутсия сиёсати иҷтимоии мамлакат ба таъмини моддии гурӯҳҳои алоҳидаи шаҳрвандон аз ҳисоби маблағҳои бучаи давлатӣ ва маблағҳои марказонидашудаи хусусияти иҷтимоидошта, хангоми фаро расидани ҳолатҳои аз тарафи давлат муқарраршуда, бо мақсади баробар намудани вазъи иҷтимоии ин шаҳрвандон бо вазъи иҷтимоии дигар аъзоёни ҷомеа нигаронида шудааст. Яъне, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низоми иҷтимоӣ тамоми намуди нафақаҳо, кумакпулиҳо, ҷубронпулиҳо, хизматрасонии иҷтимоӣ, хизматрасонӣ ва муолиҷаи тиббӣ, инчунин имтиёзҳои гуногун барои категорияи мушаххаси шаҳрвандон дохил мегарданд.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳар як шахс ҳуқуқ ва имконияти дастрас намудани намудҳои алоҳидаи таъминоти иҷтимоиро хангоми руҳ додани ҳолатҳои объективӣ-иҷтимоӣ навобаста аз ҷинс, наҷод, миллат, забон қафолат медиҳад (моддаи 39) [3]. Баробари шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрвандӣ низ ҳуқуқ ба таъминот ва ҳифзи иҷтимоӣ доранд. Шаҳрвандони хориҷии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муваққатан истиқоматкунанда дар мавриде ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоиро ба даст меоранд, ки агар байни давлатҳо шартномаи дутарафа ва ё бисёртарафа мавҷуд бошад. Дар моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи

таъмини нафақаи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон» омадааст, ки «шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи синну сол, аз рӯи маъюбӣ, ба сабаби маҳрум шудан аз саробон ва сабабҳои дигари дар Қонуни мазкур пешбинишуда ба таъмини нафақаҳои давлатӣ ҳуқуқ доранд. Шаҳрвандони давлатҳои дигар ва шахсони бешаҳрвандие, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истиқомат мекунанд, баробари шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба нафақа ҳуқуқ доранд, агар шартҳои дигаре дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ нашуда бошад» [4].

Дар низоми иҷтимоӣ аз соли 2006 инҷониб ислоҳот идома дорад, ки боиси пешравиҳои гуногун дар ин соҳа гаштааст. Концепсияи ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 декабри соли 2006, № 783 қабул гардид, ки ҳадафҳои асосии он татбиқи ҳуқуқҳои шаҳрвандон ба меҳнат ва ҳифзи иҷтимоӣ мебошад, ки онҳоро Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон кафолат медиҳад. Инчунин дар ин самт Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи стандартҳои иҷтимоии давлатӣ» аз 19 майи соли 2009 № 528 қабул карда шуд, ки асосҳои ҳуқуқии муқаррар ва истифода намудани стандартҳои иҷтимоии давлатӣ, ҳамчунин таркиби онҳоро муайян кард [5]. Дар ин силсила зикри Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аз манфиат ҳолӣ нест, зеро дар он баъзе меъёрҳои ҳуқуқии танзимкунандаи муносибатҳои бахши иҷтимоӣ муқаррар шудаанд.

Имрӯз дар Тоҷикистон бе тақмили қонунгузориҳои иҷтимоӣ ҳалли масъалаҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ ғайриимкон аст. Барои ҳамин

қабули концепсияи давлати иҷтимоиро зарур мешуморем, ки дар он ба таври возеҳ вазифаҳои мақомоти давлатӣ дар ташаккули давлати иҷтимоӣ муайян мегарданд. Амалигардониҳои концепсияи давлати иҷтимоӣ ба беҳтар намудани солимии генофонди миллат, болоравии сатҳи таҳсилот, тайёрии касбӣ ва беҳбудии сифати ҳаёти аҳолии мусоидат менамояд.

Амалигардониҳои сиёсати пешгирифти иҷтимоии давлат дар шароити кунунӣ ба баъзе муваффақиятҳо ноил гардидааст:

- болоравии истеҳсолот дар асоси модернизатсияи (навсозии) иқтисодиёт ва баланд бардоштани самаранокии он;

- муҳайё намудани шароити мусоид барои ҷалби сармоя ва гирифтани пеши роҳи ихроҷи он аз ҷумҳурӣ, фаъол гаштани ҷалби қарзҳои хориҷ дар доираи самтҳои афзалиятноки иқтисодиёти кишвар;

- ботадрич зиёд гаштани даромади воқеӣ дар асоси аз байн бурдани қарзи музди меҳнат ва кумакпулиҳои иҷтимоӣ, таъмини самараноки сатҳи шугли аҳолии.

Ҳамин тариқ, арзишҳои иқтисодиву иҷтимоӣ дар марҳилаи ташаккули давлатдорӣ миллии тоҷикон мазмунӣ хоса дорад. Дарки моҳият, эътирофи муқаддасот ва ҳифзи ин арзишҳо вазифаи муҳими давлат, ҷомеа ва ҳар як шаҳрванди Тоҷикистон мебошад. Устувории ҳар як давлат, аз бемайлон инкишоф ёфтани асосҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, фарҳангӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқии он вобастагӣ дорад ва он баҳри таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд равона аст.

Рӯйхати адабиёт:

1. Раҳмонов Эмомалӣ. Суханронӣ бахшида ба муносибати 10- солагии Конститутсияи Тоҷикистон // Садои мардум, 6 ноябри соли 2004.

2. Имомов А.И. Ҳуқуқи конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2012. – С.78.

3. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, Нашриёти «Ганҷ» 2016. С.9

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъмини нафақаи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон» // Ахбори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1993, №15-16, мод. 350, Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1996, №3, мод.48; соли 1997, № 9, мод.117; соли 1998, № 10, мод. 119, № 22, мод.318; соли 1999, № 5, мод. 61, № 9, мод. 236, №12, мод.351; соли 2002, № 4, г.1, мод.158; №11, мод.711, 735; соли 2005, № 7, мод. 406; соли 2007, №7, мод. 695; соли 2008, №10, мод.823; соли 2009, №9-10, мод.547.

5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи стандартҳои иҷтимоии давлатӣ» аз 19 майи соли 2009 № 528. // Ахбори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2009, №5, мод.335.

Аннотатсия

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон - асоси рушди соҳаи иҷтимоӣ

Дар мақолаи мазкур муаллиф бо истифода аз адабиёти ҳуқуқӣ мавзӯи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон - асоси рушди соҳаи иҷтимоӣро бо назардошти тақмили ҳуқуқҳои иҷтимоии шаҳрвандон дар қонунгузорию соҳавӣ мавриди таҳқиқ қарор дода ба хулосае меояд, ки амалигардонии сиёсати пешгирифтаи иҷтимоии давлат дар шароити кунунӣ ба муваффақиятҳои назаррас ноил гардидааст.

Аннотация

Конституция Республики Таджикистан - основа развития социальной сферы

В статье, используя юридическую литературу, автор исследует Конституцию Республики Таджикистан - основу развития социальной сферы с учетом улучшения социальных прав граждан в отраслевом законодательстве и приходит к выводу, что реализация некоторой социальной политики государства в сложившейся ситуации достигла значительных успехов.

Annotation:

The Constitution of the Republic of Tajikistan is the basis for the development of the social sphere

In this article, using legal literature, the author examines the Constitution of the Republic of Tajikistan - the basis for the development of the social sphere, taking into account the improvement of social rights of citizens in sectoral legislation and comes to the conclusion that the implementation of some social policy of the state in this situation has achieved significant success.

Ҳақимов Муҳаммадҷон Файзуллоевич,
магистри соли 1-уми факултети ҳуқуқшиносии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.
E-mail: Hakimov.0007@gmail.com
Тел.: (+992) 001-88-89-89.

БАНАҚШАГИРИИ ТАФТИШИ ЧИНОЯТ

Калидвожаҳо: муфаттиш; банақшагирӣ; чиноят; амалҳои тафтишӣ; фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ.

Ключевые слова: следователь; планирование; преступление; следственные действия; оперативно-розыскная деятельность.

Keywords: investigator; planning; crime; investigative actions; operational and investigative activities.

Тафтиши чиноят ва банақшагирии он яке аз вазифаҳои муҳими мақомоти тафтиши пешакӣ ба шумор рафта, муфаттиш вазифадор аст, ки ҳамаи чораҳои ба парванда аҳамиятнокро андешад. Фаъолияти муфаттиш оид ба парвандаҳои чиноятӣ дар он ҳолат самарабахш шуда метавонад, ки он ба таври муносиб ташкил карда шуда, ҳамаи амали мақомотҳои тафтиш ба системаи муайян дароварда шаванд. Тафтиши чиноят моҳиятан кор оид ба санҷиши тахминҳои пешниҳодшуда ва муқаррар кардани воқеияти парванда ба шумор меравад [4, с. 378].

Моҳияти банақшагирӣ дар муайян кардани масъалаҳое, ки бояд ҳал карда шаванд, дар коркарди мантикии низоми амал, ки ҳалли ин масъалаҳоро вақт, қувва ва воситаҳо таъмин месозанд, ба шумор меравад.

Муайян кардани вазифаҳои тафтиши чиноят аз муқаррар кардани ҳолатҳое, ки ҷой доранд ва тахмин дуруст аст, оғоз меёбад. Масалан, аризаи шаҳрванд оид ба ғорат шуданаш аз ҷониби марди ношинос, ки ба ӯ муқобилият нишон додааст, санҷида мешавад. Ҳангоми дастгир шудани шаҳрванди гумонбаршаванда тахмини алоқаманд буданаш ба ғоратгарӣ пешниҳод карда мешавад. Агар тахмин дуруст бошад, пас:

1) дар либос ва тани гумонбаршаванда бояд пайҳои муқобилияти ҷабрдида вучуд дошта бошанд;

2) дар ҷойи зисти гумонбаршаванда бояд пул чизҳои арзишноке, ки ӯ аз ҷабрдида қашида гирифтааст, ёфт карда шаванд;

3) дар ҷойи ҳодиса пайҳои ҷабрдида ва гумонбаршуда ва ғайра бояд боқӣ монда бошанд.

Аз тахминҳои овардашуда муфаттиш вучуд доштани пайҳо дар тан ва либоси гумонбаршаванда, пул ва чизҳои арзишноки ба гумонбаршаванда тааллуқдошта, пайҳо дар ҷойи ҳодиса бояд диққати махсус диҳад.

Коркарди низоми амале, ки бояд гузаронида шаванд, ин муайян кардани тарзҳо ва воситаҳои ҳалли вазифаҳои гузошташуда мебошад. Дар мисоли мо ин пурсиш ва аз назар гузаронидани гумонбаршаванда, кофтукови шахсии вай, азназаргузаронии ҷойи ҳодиса, кофтукови ҷойи зисти ӯ мебошад. Тақсим кардани қувва ва воситаҳои мавҷудбуда ҳамчун унсури (элементи) банақшагирӣ аз муайян кардани иҷрокунандаҳои ҳар як чорабинӣ ва муҳлати иҷрои онҳо иборат аст.

Ба андешаи В.И. Тербилов ва С.Н. Чурилов, ҷиҳати дар амал татбиқ намудани яке аз вазифаҳои банақшагирии тафтиши чиноят дар ошкор кардани чиноят, одатан, кормандони мақомоти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ҷалб карда мешаванд. Ба онҳо супориши санҷиши гумонбаршавандаро бо маълумотҳои криминалистӣ дар бораи он ки пештар боздошт шудааст ё не, ба ҷавобгариҳои чиноятӣ қашида шудааст ё не, додан лозим аст. Зарур аст, ки чораҳои кофтукови шахсоне, ки метавонанд дар бораи воқеаҳои ба муфаттиш даркорӣ шохидӣ диҳанд, дида шаванд [5, с. 277].

Ба ақидаи Ҳ.Салимов, дар ҷараёни гузаронидани амалҳои тафтишӣ ва барои бо сифат гузаронидани амалҳои мазкур, ба нақшагирии тафтиши чиноят, ҷои махсусро

ишғол мекунад ва барои ҳамин ҳам муфаттиш ба ин масъала диққати чиддӣ доданаш лозим аст [7, с. 567].

Ба ақидаи Р. Аксенов ва А.В. Шмонин, бошад ташкили тафтиши чиноят ва банақшагирии он дарбаргирандаи мувофиқати кори муфаттиш, ташкили ҳамкориҳои гурӯҳи муфаттишон бо гурӯҳҳои оперативӣ ва дигар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, инчунин як қатор дигар масъалаҳои фаъолияти мақомотҳои тафтишӣ мебошад [1, с. 6].

Ҳамин тавр, дар тактикаи криминалисті вобаста ба банақшагирии тафтиши чиноят бояд ҷудо карда шаванд:

1) банақшагирии тафтиши парвандаи чиноятӣ;

2) банақшагирии амалҳои тафтишӣ ва фаъолияти ҷустуҷӯӣ.

Дар ҳолати аввал тарзҳо ва воситаҳои ҳалли масъалаҳои тафтишӣ оид ба парвандаи чиноятӣ дар умум ошкор карда мешаванд. Банақшагирии амали тафтишӣ ва ҷустуҷӯӣ мақсади муайян кардани тарзҳо ва воситаҳои ҳалли масъалаҳои бамиёномадари дорад.

Ҳар як намуди банақшагирии дорои хусусиятҳои ба худ хос мебошад. Дар адабиётҳои илмӣ як қатор муқаррароти умумии банақшагирии тафтиши чиноят вучуд доранд, ки аз онҳо ҳангоми тартиб додани ҳар нақшаи тафтишӣ истифода кардан мумкин аст [3, с. 4]. Ин ҳолатҳо ба худ номи принципи ба нақша гирифтани тафтиши чиноятро гирифтааст ва дарбаргирандаи қонуният, фардият, серҳаракатӣ, воқеият ва муайяни мебошад.

Принципи қонуният дар банақшагирии тафтиши чиноят дар он инъикос меёбад, ки ҳамаи амалҳои тафтиши ва чорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯие, ки дар нақшаи тафтишӣ пешбинӣ мешаванд, ба талаботи қонунҳои мурофиавии чиноятӣ ва дигар қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон набояд зид бошанд. Аз дигар тараф, дар нақшаҳои тафтишӣ чунон амалҳои тафтишӣ ва чорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯие бояд пешбинӣ карда шаванд, ки дар маврид ва оқибати гузаронидани онҳо ба ҳаёт ва саломатии иштирокчиёни мурофиаи чиноятӣ хатарнок набоянд, ҳуқуқу озодӣ ва дахлнопазирии онҳоро вайрон насозад, инчунин, кадрӣ қимат ва обрӯву эътибори онҳоро паст назананд.

Серамалӣ муносибатро ба тафтиши чиноят ва банақшагирии он, чун раванди инкишофёбандаи пешбинӣ мекунад. Маҳз барои ҳамин меғӯянд, нақшаи ин догма нест ва дар амал дастури арзишнок мебошад.

Дар раванди тафтиши чиноят маълумоти нав пайваста мерасад, вазъиятҳои нав ошкор мешаванд. Бинобар ин, қисми амалҳои банақшагирифташуда маънии худро гум мекунад, зарурат ба амалҳои иловагӣ ба вучуд меояд. Ҷараёни инкишофи тафтиши мутахарриқи нақша, мутобикати онро бо вазъияти нав ва вазифаҳои нав талаб менамояд.

Воқеияти нақшаи ин баробарии он бо захира ва меъри вақт мебошад. Аввалин маънии онро дорад, ки ҳаҷми қорҳои ба нақша воридкардашуда бояд бо воситаи қувваҳои зарурӣ таъмин карда шавад. Баробари бо вақт дар иҷрои шумораи амалҳои, ки барои фосилаи мазқури вақт ба нақша гирифта шудааст, зарур аст, ки нақша бояд чиддӣ ва шиддатнок бошад, аммо дар ҳудуди имкониятҳои воқеии муфаттиш. Дар баръакси ҳол, нақшаи воситаи мураттаби ташкили қор намегардад, қисми чорабиниҳо иҷронашуда боқӣ мемонад ва сифати тафтиши чиноят зарар меёбад. Агар амал ба нақша гирифта шуда бошад ва муҳлати иҷрои он ғайривоқеӣ бошад, пас тафтиши чиноят аз лаҳзаи банақшагириаш ғайриқаноатбахш доништа мешавад.

Муайянии ташаккули аниқ ва равшани нақшаро, ки бояд дар рафти тафтиши чиноят ҳал карда шавад, амали иҷрошаванда, муҳлат ва иштирокчиёни дар назар дорад.

Усули банақшагирии. Банақшагирии тафтиши чиноят дарбаргирандаи раванди гуногунҷанбае мебошад, ки дар он як қатор унсурҳои сохтори умумиро ҷудо кардан мумкин аст. Ба онҳо гирифтани маълумоти аввалин, муайян кардани вазифаҳои тафтиши чиноят, маҷмӯи амали тафтишӣ ва чорабиниҳои ҷустуҷӯӣ, ки барои ҳалли онҳо муҳим мебошанд, муқаррар кардани навбат, муҳлат ва иҷроқунандагони амал ва чораҳои банақшагирифта, ба расмият даровардани нақшаи тафтиши чиноят дохил мешаванд, ки ҳар якеро дар алоҳидагӣ баррасӣ менамоем:

1. Ба даст овардани маълумотҳои маънии таҳлили маводҳои парвандаи чиноятӣ барои ташаккули тасаввуроти равшан оид ба маълумотҳои судиро дорад, инчунин маъноӣ

кадоме аз онҳо санчиши ояндаро талаб мекунад, чӣ гуна далелҳо ба даст оварданро дорад. Минбаъд бо далелҳои нав, ки дар рафти чорабиниҳои оперативӣ-чустучӯӣ ба даст омадаанд, шинос шуда, бояд муайян кард, ки кадом маводҳои методӣ ва тавсияҳо дар адабиёти криминалистикӣ барои истифодаи таҷрибаи тафтиши парвандаҳои ҷиноятӣ дараҷаи муносиб оварда шудаанд.

2. Муайян кардани вазифаҳои тафтиши аниқ кардани воқеа ва ҳолатҳое, ки бояд бо мақсади объективона ҳал кардани парвандаи ҷиноятӣ нигаронида шудаанд. Асоси мантикӣ барои ин, баровардани хулосаҳо аз тахминҳои оиди ин парванда пешниҳодшуда ба шумор меравад. Муқаррароти дуруст ё вучуд надоштани чунин воқеаҳо имкони онро медиҳад, ки кадом тахминҳои пешниҳодшуда дуруст мебошанд, кадомашон хато. Ҳамзамон метавонанд дигар масъалаҳо низ дида баромада шаванд.

3. Муайян кардани маҷмӯи лозимии амали тафтишӣ ва чораҳои чустучӯӣ бо дарназардошти парвандаи ҷиноятӣ тахти тафтиш қарордошта ба вучуд меоянд. Бо вучуди ин бояд чунин тавсияҳоро ба назар гирифт:

а) нақшаи тафтиши парвандаро бояд чунин ба роҳ монд, ки амалҳои муҳофизатии банақшагирифта ва чорабиниҳои чустучӯӣ санчиши амиқи ҳамаи тахминҳо, ҳалли масъалаҳоро кафолат диҳанд;

б) ба нақша танҳо он амалҳо дохил карда мешаванд, ки ба даст овардани натиҷаи воқеиро (объективӣ)-ро кафолат медиҳанд;

в) амали тафтиши банақшагирифташуда бояд муқаррар кардани ҳама муқаррароти далелноки парвандаи ҷиноятӣ тахти тафтиш қарордоштаро таъмин намояд.

4. Муқаррар кардани пайдарҳамӣ, муҳлат ва иҷрокунандагонии амали тафтишӣ ва чораҳои чустучӯӣ бояд дар як вақт тақдирдиҳии тахминҳои пешниҳодшуда ва ба итмом расидани тафтиши ҷиноят дар муҳлати муқарраршударо таъмин намоянд. Сари вақт ба назар гирифтани ҳислат ва аҳамияти амалҳои ба нақшагирифташуда оид ба ошкор ва ба қайд гирифтани далелҳои шайъӣ, ки тез тағйир меёбанд ё нест мешаванд, зарур аст. Ин амал бо он мақсад иҷро карда мешавад, ки гумонбаршаванда ва айбдоршаванда аз

тафтишот ва суд паноҳ бурда натавонанд ва ниҳоят ҷинояти нав содир карда натавонанд.

Ҳангоми банақшагирии тафтиши ҷиноят шаклҳои иштироки аҳли ҷомеа дар ошкор кардани ҷиноят, кофтукови шахси айбдоршаванда, муқаррар кардани сабаб ва шароитҳое, ки ба содир шудани ҷиноят мусоидат кардаанд, пешбинӣ карда мешаванд.

Ба расмӣ даровардани нақшаи тафтиши ҷиноят. Банақшагирӣ фаъолияти тафтиши муфаттиш аст, ки вазифаҳои тафтиш ва тарзҳои ҳал кардани онҳоро муайян мекунад. Натиҷаи он одатан нақшаи хаттӣ ба шумор меравад. Дар рафти банақшагирӣ оид ба парвандаҳои мураккаби ҷиноятӣ барои ҷамъоварӣ ва систематикунони маълумотҳо як қатор ҳуҷжатҳои ғридиҳанда тартиб дода мешаванд. Дар идораҳое, ки бо техникаи электронӣ ҳисоббарорӣ мучахҳаз мебошанд, маълумот ба хотираи компютер ворид карда мешавад.

Шакли ягона ва барои ҳама ҳатмӣ нақшаи тафтишӣ вучуд надорад. Баъзан онро дар шакли рӯйхати амали тафтишӣ ва чорабиниҳои оперативӣ-чустучӯӣ бо қайд кардани вазифаҳои иҷрошаванда, иҷрокунандагон ва муҳлати иҷро тартиб медиҳанд. Пеш аз ин, баёни муҳтасари мундариҷаи парванда дода мешавад. Аксаран нақша дар шакли ҷадвал, ки аз якҷанд сутун иборат аст, тартиб дода мешавад. Дар сутуни чап (аввал) тахмини санҷидашаванда қайд карда мешавад, баъд ҳолате ки бояд муайян карда шавад. Баъд бо тартиб: номи амали тафтишӣ ё чорабиниҳои оперативӣ-чустучӯӣ; муҳлат ва навбати истехсолот; иҷрокунанда; қайдҳо дар бораи натиҷаҳои бадастомада ворид карда мешаванд. Ҳуҷжатҳои ғридиҳанда, ки банақшагирӣ ва баҳисобирии қорҳои анҷомдодаро осон мегардонанд, якҷанд намуд мешаванд. Намудҳои паҳншудаи онҳо ин нақшаи алоқа ва маълумотномаҳои таҳлилий (баъзан онҳоро ҳисоби шахсӣ низ меноманд) мебошанд.

Нақшаи алоқаҳо аз рӯи парвандаҳои гурӯҳии бисёрлаҳзаӣ тартиб дода мешавад. Онҳо барои систематикунонӣ ва бо ёрии аломатҳои шартӣ возеҳ нишон додани он, ки кадоме аз шарикони ҷиноят дар кадом лаҳзаи ҷиноят амал кардааст, кумак мерасонад. Нақшаҳо имконият медиҳанд, ки ҳаракати ашёҳои қочоқ аз лаҳзаи ворид шудан ба ҳудуди мамлакат то фуруши онҳо назорат карда шавад,

ки ин амал аксар вақт тавассути миёнаравон сурат мегирад. Муфаттиш аз рӯи нақша мебинад, ки кадом лаҳзаҳо коркард гаштаанд, кадомашон ба сачиши иловагӣ эҳтиёҷ доранд. Ин тартиб додани нақша, таҳлили парванда ва пешомадҳои онро осон мегардонад.

Дар рафти тафтиши ҷиноят зарурияти систематикунонии маълумотҳо дар бораи ҷинояти ҳар як шахсе, ки дар парвандаи ҷиноятӣ қайд шудааст, пайдо мегардад. Маълумот аз сарчашмаҳои гуногун мерасад. Маълумотҳо метавонанд васеъ ва муҳолиф бошанд, бинобар ин, коркарди онҳо кори осон нест. Дар ҷунин ҳолатҳо муфаттиш ба номи ҳар як шахсе, ки дар парванда омадааст, варақаи баҳисобгирӣ (ҳисоби шахсӣ) мекушояд. Дар он бо тартиби воридшавӣ ҳамаи маълумотҳо оид ба субъекти мушаххас бо қайди сарчашмааш ворид карда мешаванд.

Дар як ҳуччат маълумоти системакунонидашуда дар бораи айбдоршавандаи муайян арзёбии дараҷаи исбот

кардани айбдорӣ ӯро осон мегардонад, ҷустуҷӯи маълумотҳо дар байни маълумотҳои зиёду васеи парванда, аксар вақт бисёрчилда, истисно менамояд. Ин барои муайян кардани самти тафтиши ҷиноят минбаъд бисёр муҳим аст. Ин ҳуччат хангоми муайян кардани айбнома, хусусан, вақте ки ҳулосаи айбнома тартиб дода мешавад, хеле муҳим аст.

Ҳамин тавр, ҳулоса намудан мумкин аст, ки ба нагшагирии тафтиши ҷиноят фаъолияти криминалисти муфаттишро ба самти муайян равона карда, ба силсилаи муайян даровардани далелҳо мусоидат мекунад. Муфаттиш аз рӯи нақшаи тафтиш амал карда, масъалаҳои ба ҷинояти тафтишшудаистода тааллуқ доштан ё надоштани онҳо аниқ намуда, агар байни онҳо зиддиятҳо бошанд, онҳо бартараф менамояд, яъне ба нагшагирии тафтиши ҷиноят муфаттишро ба самти муайян равона карда, барои ҳарчи зудтар ошкор намудани ҷинояти содиршуда мусоидат менамояд.

Рӯйхати адабиёт:

1. Аксенов Р. Планирование этапа реализации оперативных материалов на стадии возбуждения уголовного дела // Российский следователь. – 2002. – №5. С-6.
2. Шмонин А.В. Методика расследования преступлений: Учеб. пособие.– М., 2006. – С.45.
3. Бекетов М.Ю. Актуальные вопросы использования процессуальных форм взаимодействия следователя и органов дознания в ходе расследования преступлений. // Российский следователь. – 2000. – №4. С– 4.
4. Криминалистика (китоби дарсӣ). Гурӯҳи муаллифон: А.Қ. Назаров, З.Д. Ямоқова, М.Н. Насриддинов, С.С. Шарипов, Д.С. Қодиров, Д.Д. Давлатов, Б.С. Давлатов, Б.Х. Ҳабибова, М.Б. Носирзода, К.Д. Рачабов. – Душанбе, 2018– С.387.
- 5.Теребилов В.И. Разработка следственных версий и планирование следствия. В кн.: Расследование убийств. М., 1954. – С.277.
6. Чурилов С.Н. Методика расследования преступлений. Общие положения. –М.: Юстицинформ, 2009. – 232 с.
7. Салимов Х. Криминалистика. (Китоби дарсӣ) - Душанбе: 2006.– 567 с.

Аннотатсия

Банақшагирии тафтиши ҷиноят

Дар мақолаи мазкур масъалаи банақшагирии тафтиши ҷиноят, принцип ва вазифаҳои он, усулҳои банақшагирии тафтиши ҷиноят ҳамчунин моҳияти он мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Таҳлил гардидааст, ки дар тактикаи криминалистӣ вобаста ба банақшагирии тафтиши ҷиноят бояд ҷудо карда шаванд: банақшагирии тафтиши парвандаи ҷиноятӣ; банақшагирии амалҳои тафтишӣ ва фаъолияти ҷустуҷӯӣ. Дар ҳолати аввал тарзҳо ва воситаҳои ҳалли масъалаҳои тафтишӣ оид ба парвандаи ҷиноятӣ дар умум ошкор карда мешаванд. Банақшагирии амали тафтишӣ ва ҷустуҷӯӣ мақсади муайян кардани тарзҳо ва воситаҳои ҳалли масъалаҳои бамиёномадари дорад.

Аннотация

Планирование уголовного расследования

Статья посвящена проблеме планирования расследования преступлений, её принципам, задачам и методам, а также сущности планирования расследования преступлений. В криминалистической тактике по планированию расследования преступлений должно разделяться: планирование расследования уголовного дела; планирование следственных действий и оперативно-розыскной деятельности. В первом планировании раскрываются методы и средства решения следственных задач по уголовным делам. Планирование следственных действий и оперативных имеют цель выяснения методов и средств текущих задач.

Annotation

Planning a criminal investigation

This article is devoted to the problem of planning an investigation of crimes, its principles, tasks and methods, as well as the essence of planning an investigation of crimes. The forensic tactics for planning an investigation of crimes should separate: planning an investigation of a criminal case; planning of investigative actions and operational investigative activities. The first planning describes the methods and means of solving investigative tasks in criminal cases. The planning of investigative and operational actions is aimed at clarifying the methods and means of current tasks.

ГУНОГУН

РАЗНОЕ

Давлатзода Комрон Давлат,

мутахассиси пешбари шуъбаи қонунгузорӣ оид ба сохтори давлатӣ, мақомоти судӣ ва ҳифзи ҳуқуқи Маркази миллии қонунгузорию назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ.

E-mail: komron231823@gmail.com

Тел.: (+992) 938-23-18-23.

КОНВЕНСИЯИ СММ ДАР БОРАИ МУҚОВИМАТ БО КОРРУПСИЯ ҲАМЧУН САРЧАШМАИ МЕЪЁРӢ- ҲУҚУҚИИ БАТАНЗИМДАРОРИИ МУҚОВИМАТ БО КОРРУПСИЯ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Калидвожаҳо: конвенсия; коррупсия; қонун; муқовимат; қиноятҳои хусусияти коррупсионидошта.

Ключевые слова: конвенция; коррупция; закон; противодействие, преступления коррупционного характера.

Keywords: convention; corruption; law; counteraction, corruption crimes.

Муқовимат бар зидди коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон самти стратегиро касб карда, дар қори муқовимат бо он аз давраҳои аввали ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ аз қониби субъектоне, ки ҳуқуқи гузаронидани чорабиниҳои оперативӣ-чустуҷӯиро доранд, тадбирҳои судманд андешида шуда истодааст. Дар тамоми марҳилаҳои таърихи инкишофи башарият, фаъолияти дастгоҳи давлатиро доимо ин падидаи низомноки манфӣ ҳамраҳӣ мекард. Зухуротҳои зиёди коррупсионӣ фаъолияти муассири механизми давлатиро заиф гардонда, фаъолияти муътадили ҳокимияти давлатиро вайрон мекунад ва дар бавучудой ва инкишофи муносибатҳои қонунии ҷамъиятӣ монеа эҷод менамоянд. Тавре ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ханӯз соли 2009 баён намуда буданд, **«Яке аз амалҳои номатлубе, ки асосҳои давлат ва ҷомеаро суст карда, ба зарари зиёди иқтисодӣ ва маънавӣ боис мегардад, коррупсия мебошад. Аз ин рӯ коррупсия ва қиноятҳои хусусияти коррупсионидоштаро мо маҳқум менамоем ва мубориза бо ин падидаи номатлубро яке аз ҳадафҳои асосии давлат мешуморем»**[7].

Дар воқеъ, коррупсия яке аз мушкилоти ҷиддии ҷомеа буда, ин кирдори номатлуб тамоми паҳлӯҳои ҳаёти ҷамъиятиро фаро

гирифта, ба рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсии давлат монеа эҷод мекунад.

Мусаллам аст, ки инкишоф додани муносибатҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, сиёсӣ ва ташкилӣ-идоракунии дар ҷамъият ва ё мустақиман тараққӣ кардани ин муносибатҳо аз бартараф кардани монеаҳои вобастагӣ доранд, ки садди роҳи ин гуна тараққиёт мегарданд [1, с.14]. Яке аз ин гуна монеаҳо мавҷудияти зухуроти коррупсия ба шумор меравад.

Дар ин замина дар адабиёти илмӣ-ҳуқуқӣ андешаҳои гуногун баён карда шудаанд. Ба андешаи А.И. Кирпичникова «Коррупсия зангзании ҳокимият аст. Чи тавре ки занг металлро меҳӯрад, коррупсия низ дастгоҳи давлатиро хароб намуда, пояҳои ахлоқии ҷомеаро вайрон мекунад» [2, с. 439]. Андешаи мазкурро Д.М. Овсянко қонибдорӣ намуда, қайд менамояд, ки коррупсия барои амният ва суботи ҷомеа, ки арзишҳо ва ниҳодҳои демократӣ, меъёрҳои ахлоқӣ ва адолатро ҳалалдор месозад ва ба рушди устувори тартиботи ҳуқуқӣ зарар мерасонад [6, с.35].

Коррупсия зухуроти номатлуби ҷамъиятӣ буда, омӯзиши ҷиддӣ ва мунтазам, муносибати махсус, муқобилияти комплексӣ ва оперативиро талаб менамояд. Таъсири номатлуби коррупсия дар раванди рушди иҷтимоию иқтисодӣ, паст кардани сатҳи камбизоатӣ, боварии шаҳрвандон ба

институтҳои давлати демократӣ таҳияи сиёсати зиддикоррупсиониро дар миқёси умумимиллӣ талаб менамояд, ки бояд воситаи муттаҳидсозии саъю кӯшиши мақомоти давлатӣ, ташкилотҳои байналхалқӣ ва институтҳои ҷомеаи шахрвандӣ гардад.

Таърихан дар низоми идоракунии ҷомеа якчанд санадҳо, аз ҷумла санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул ва интишор гардидаанд, ки паҳлӯҳои гуногуни зухуроти коррупсиониро мавриди танзим қарор медиҳанд. Ҳамзамон, Тоҷикистон ҳамчун узви ҷомеаи ҷаҳонӣ табиист, ки метавонад узви ташкилоту созмонҳои байналмилалӣ бошад ва ё дар созмон додани онҳо ташаббускор бошад. Бинобар ин, бо шомил шудани Тоҷикистон ба ташкилоту созмонҳои гуногуни байналмилалӣ масъалаи муқовимат бо зухуроти коррупсионӣ дар сатҳи баландтар дар ростои ҳамкориҳои тарафайни судманд бо ташкилоту созмонҳои байналмилалӣ ба роҳ монда шудааст. Аз ҷониби Тоҷикистон аксарияти санадҳои байналмилалӣ танзимкунандаи масъалаҳои муқовимат бо коррупсия эътироф карда шудаанд.

Дар асоси талаботи қисми 3-юми моддаи 10 Конститутсияи ҚТ, Санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, қисми таркибии низоми ҳуқуқии ҷумҳуриро ташкил медиҳанд. Агар қонунҳои ҷумҳурӣ ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофшуда мутобиқат накунад, меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ амал мекунад. Қонунҳо ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон эътироф кардааст, пас аз интишори расмӣ амал мекунад[4]. Бо назардошти он, ки пешгирӣ ва решакан кардани коррупсия вазифаи ҳамаи давлатҳо мебошад, Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҷузъи ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ, 25-уми сентябри соли 2006 ба Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид бар зидди коррупсия (минбаъд Конвенсия) ҳамроҳ шуд. Имрӯз Конвенсияи мазкур санади асосии ҳамаҷонибаи байналмилалӣ ҳуқуқӣ мебошад, ки масъалаҳои мубориза бо коррупсияро дар кишварҳои узви СММ танзим намуда, аз 8 боб, 71 модда иборат мебошад.

Дар боби 3-юми Конвенсияи СММ дар бораи муқовимат бо коррупсия ҳамчун сарчашмаи меъёри ҳуқуқии батанзимдарорши муқовимат бо коррупсия дар ҚТ ҷиноятҳои дорои хусусияти коррупсионӣ пешбинӣ шудааст, ба монанди: фурӯхташавии шахсони мансабдори давлатӣ, тасарруф, ғайриқонунӣ азони худ қардан ё истифодаи ғайримақсадноки молу мулк аз ҷониби шахси мансабдори давлатӣ, бойшавии беасос, сӯиистифода аз мансаби давлатӣ, қонунӣ гардонидани даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадастомада, монешавӣ ба татбиқи адолати судӣ, оқибатҳои кирдорҳои коррупсионӣ.

Барои татбиқи муносибатҳо дар самти муқовимат бо коррупсия ва амалишаваии меъёрҳои Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид оид ба мубориза бо коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон якчанд санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул гардидааст, аз он ҷумла, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди коррупсия» (аз 07.08.2020 № 1714) қабул гардид.

Бо дарназардошти муқаррароти боби 3-юми Конвенсия, ки ҷиноятҳои дорои хусусияти коррупсионидоштаре пешбинӣ кардааст, дар қонунгузори соҳавии ҚТ истилоҳи «**бойшавии беасос**» вучуд надорад (моддаи 20 Конвенсия). Масалан мазмуни моддаи 20 Конвенсия чунин аст: «Бо шартӣ риояи Конститутсия ва принципҳои асосии низоми ҳуқуқии худ ҳар як давлати иштирокчӣ имконияти қабули чунин чораҳои қонунгузорӣ ва чораҳои дигарро баррасӣ менамояд, ки метавонанд барои ба сифати ҷазои ҷиноӣ эътироф намудани кирдорҳои зайл ҳангоми қасдан содир кардани онҳо зарур бошанд: бойшавии беасос, яъне афзоиши калони дороии шахси мансабдори давлатӣ, ки аз даромадҳои қонунӣ ӯ зиёд мебошанд ва онро ӯ бо тарзи фаҳмо асоснок карда наметавонад».

Коррупсия ва ҷиноятҳои хусусияти коррупсионидошта, ки дар боби 3-юми Конвенсия пешбинӣ шудааст, дар Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусияти меъёрӣ гирифтаанд, аммо чунин меъёр ба монандӣ «**бойшавии беасос**», ки дар моддаи 20 Конвенсия ҷой дода шудааст, пешбинӣ нагардидааст. Гузашта аз ин, муқаррароти ин модда бо Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Кодекси муҳофизатии ҷиноятӣ ҚТ то андозае муҳолифат мекунад, зеро моддаи 15

қисми 3-юми КМЧ ҚТ пешбинӣ кардааст, ки айбдоршаванда ухдадор нест, ки бегуноҳии худро исбот кунад [3, с. 170].

Масъалаи муҳими дигаре, ки мавриди таваччуҳи зиёд гардидааст, дар моддаи 2-юми Конвенсия муқаррар намудани мафҳуми шахси мансабдори давлатӣ мебошад, яъне «шахси мансабдори давлатӣ» - 1) ҳар шахси таъиншаванда ё интихобшавандае, ки дар мақомоти қонунгузорӣ, иҷроия, ва ё судии давлати иштирокчӣ дар асоси доимӣ ё муваққатӣ, барои музд ё бе подоши меҳнат ягон вазифаро ишғол менамояд, новобаста аз сатҳи мансаби ин шахс; 2) ҳар шахси дигаре, ки ягон вазифаи давлатиро иҷро мекунад, аз ҷумла барои идораи давлатӣ ё муассисаи давлатӣ ё кадом як хизматрасонии давлатиро пешниҳод менамояд, ҷуноне ки он дар қонунгузорию дохилии давлати иштирокчӣ муайян гардидааст ва тавре, ки дар соҳаи дахлдори танзими ҳуқуқи ин давлати иштирокчӣ истифода мешавад; 3) ҳар шахси дигаре, ки ба сифати «шахси мансабдори давлатӣ» дар қонунгузорию дохилии давлати иштирокчӣ муайян мегардад.

Аммо, мафҳуми «шахси мансабдор» дар Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» ба таври гуногун тавзеҳ дода шудаанд.

Вобаста ба ин хуб мебуд, бо ба инобат гирифтани мафҳуми «**шахси мансабдор**», ки Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид оид ба мубориза бо коррупсия, муқаррар намудааст, мафҳуми ягонаи «шахси мансабдор», дар қонунҳои соҳавии амалкунанда, пешбинӣ шавад ва ин мафҳум ҳамаи шахсони мансабдори давлатӣ ва шахсонеро, ки мансабҳои давлатиро дар ҳамаи мақомоти ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ ишғол менамоянд, аз ҷумла мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидораи маҳаллӣ, инчунин шахсони мансабдори ба мақомоти намоёндагӣ интихобшуда ё таъиншуда ва шахсоне, ки вазифаҳои хизматрасонии давлатиро дар ташкилотҳо иҷро менамоянд, новобаста ба шакли моликият, фаро гирад.

Масъалаи дигар, ин ифодаи мафҳуми ягонаи коррупсия, ҳам дар самти таҳқиқотҳои

илмӣ ва қонунгузорию соҳавӣ мебошад, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди коррупсия» (аз 07.08.2020 № 1714) пешбинӣ кардааст, яъне дар асоси талаботи моддаи 1-уми Қонуни мазкур «**коррупсия** - кирдоре (ҳаракат ё беҳаракатие), ки аз ҷониби шахси барои иҷрои вазифаҳои давлатӣ ваколатдор ё шахсони ба он баробаркардашуда бо истифода аз мақоми хизмати худ ва имкониятҳои он барои ба манфиати худ ё шахси дигар ғайриқонунӣ ба даст овардани неъматҳои моддию ғайримоддӣ, бартарӣ ё имтиёзҳои дигар содир карда мешавад, инчунин ба ин шахс бевосита ё бавосита додани неъматҳои моддию ғайримоддӣ, бартарӣ ё имтиёзҳои дигар ба субъектҳои ҳуқуқвайронкуниҳои ба коррупсия алоқаманд бо мақсади моил кардан ё мукофотонидани онҳо барои содир намудани ҷунин ҳаракатҳо ба манфиати шахси воқеӣ ё ҳуқуқӣ»[5].

Коррупсия ҳамчун кирдори ҷиноятӣ бо дигар намуди падидаҳои зиддиҷамъиятӣ, пеш аз ҳама бо ҷинояткорию муташаккил, иқтисодӣ ва терроризм дар ҳалқаи ногуастани қарор дошта, онҳоро «созмон» медиҳад ва аз онҳо «созмон» меёбад. Ин зарурати баррасии падидаи мазкурро на ҳамчун маҷмӯи фактҳои алоҳидаи таъсиррасонӣ ба қабули қарори идорақунӣ тавассути зархаридии мансабдорон, балки ҳамчун низоми ташаккулёбанда ва инкишофёбанда, ки хатари ҷиддии замони муосир, таҳдиди воқеӣ ба амнияти миллӣ ва иқтисодии мамлакат, аз ҷумла, дар навбати аввал Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, асоснок менамояд. Коррупсия воқеан ҳам ба пастшавии сатҳи рушди иқтисодӣ, пастшавии иқтисодии институтҳои ҷомеаи шахрвандӣ, вайроншавии ҳуқуқҳои инсон мусоидат намуда, инчунин ба низоми ҳуқуқӣ таъсири дигари манфӣ мерасонад.

Ҳамин тариқ, Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид бар зидди коррупсия ҳамчун сарчашмаи меъёри ҳуқуқи батанзимдарории муқовимат бо коррупсия, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқ шуда истода, қабули ин санади байналхалқӣ дар рушди давлати мо ҳамчун як кишвари ғаёл дар раванди муқовимат бо коррупсия шаҳодат медиҳад.

Рӯйхати адабиёт:

1. Авзалов А.Х. Имплементация норм Конвенции Организации Объединенных Наций против коррупции в Уголовный кодекс Республики Таджикистан // Материалы научно-практической конференции «Имплементация международно-правовых норм в общей и особенной части Уголовного кодекса РТ». Душанбе, «Ирфон», 2012. -С. 146. / Авзалов А.Х. Правовые проблемы регулирования института координации деятельности правоохранительных органов по противодействию коррупции // Материалы республиканской научно-практической конференции «Сотрудничество правоохранительных органов Таджикистана в борьбе с коррупцией». Душанбе: «Изд-во МВД РТ». 2014.- С. 14. / Антикоррупционные реформы в Таджикистане. 4-ый раунд мониторинга Стамбульского плана действий по борьбе против коррупции. Проект отчёта от 4.08.2017 года.
2. Кирпичников, Александр Иосифович. Российская коррупция / А.И. Кирпичников. — 3-е изд., испр. и доп.- СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. - 439 с.
3. Кодекси мурофиавии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] –Душанбе, 2009.– 170 с
4. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйиру иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 136 с.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқаррари бар зидди коррупсия» аз 30.07.2007 - №296 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 18.11.2020).
6. Овсянко Д. М. Государственная служба Российской Федерации: Учеб. пособие. - М., 2005. С. 35 - 36.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 15 апрели соли 2009
8. Сальников В.П. Российская бюрократия и бизнес: минимизация коррупционных рисков // Юридическая наука и практика: альманах научных трудов Самарского юридического ин-та ФСИН России / Под общ. ред. Р.А. Ромашова. – Самарский юридический ин-т ФСИН России, 2014. Вып. 2. – С. 141.

Аннотатсия

Конвенсияи СММ дар бораи муқовимат бо коррупсия ҳамчун сарчашмаи меъёрӣ - ҳуқуқии батанзимдарории муқовимат бо коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар мақолаи мазкур Конвенсияи СММ дар бораи муқовимат бо коррупсия ҳамчун сарчашмаи меъёри ҳуқуқии батанзимдарории муқовимат бо коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор дода шуда, баъзе аз мафҳумҳо, ки дар Конвенсия ҳамчун ҷиноятҳои дорои хусусияти коррупсионӣ пешбинӣ шудааст, мавриди таҳқиқи илмӣ қарор гирифтаанд.

Аннотатсия

Конвенция ООН против коррупции как источник правовых норм борьбы с коррупцией в Республике Таджикистан

В статье анализируется Конвенция ООН против коррупции как правовой источник регулирования борьбы с коррупцией в Республике Таджикистан, а также исследуются некоторые концепции, определенные в Конвенции как преступления коррупционного характера.

Annotation

UN Convention against Corruption as a source of legal norms for combating corruption in the Republic of Tajikistan

This article analyzes the UN Convention against Corruption as a legal source for regulating the fight against corruption in the Republic of Tajikistan, and also examines some of the concepts defined in the Convention as crimes of a corruption nature.

ТАЛАБОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

1. МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФОН

– насаб, ном ва номи падари муаллиф / муаллифон (бо забони тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);
– номи пурраи мақомот – вазифа, рутба, унвони илмӣ, агар хоричӣ бошад – кайди давлат, шаҳр (бо се забон);
– почтаи электронии муаллиф / муаллифон (телефон барои тамоси муҳаррирон);
– акси муаллиф дар формати JPEG.

2. НОМИ МАҚОЛА

Бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ оварда мешавад.

3. КАЛИДВОЖАҲО

Бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ оварда мешаванд. Калидвожаҳо ё ибораҳо аз якдигар бо аломати нуктавергул (;) чудо карда мешаванд.

4. АННОТАТСИЯ

Бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ оварда мешавад.

5. БАХШҲОИ МАВЗҶӢ

Нишон додани рамзи «КУД» ё «КОА» (тибки талаботи амалкунандаи таҳассусии кормандони илмӣ).

6. ОРОИШИ МАТН

Доираи саҳифа: 3 см. аз чап, 1 см. аз рост, 2 см. аз боло ва 2 см. аз поён.

Шрифти: Times New Roman TJ 14 кгл; Times New Roman 14 кгл (барои матни русӣ).

Фосила: 1,5.

Сархат: 1,25 см.

Ориентатсия: «книжная», бе гузоштани саҳифа, бе кӯчонидан аз сатр ба сатр, истиноди библиографӣ ба сарчашма дар дохили матн, бо ишораи рақамҳо дар дохили қавси кунҷӣ: «[1]». Агар саҳифа дошта бошад: «[1, с. 12]». Такрори истинод бо ишораи рақами истиноди қаблӣ ва рақами саҳифаи нав меояд.

Барномаи таҳрирӣ: бастаи Microsoft Office - Word 2003 ё Word 2007.

Номи мақола: дар маркази сатр, бе сархат, бо ҳарфҳои калон.

Матн: баробаркунӣ – «по ширине».

Ҳаҷми саҳифа: на камтар аз 7 саҳифа (барои мақолаи илмӣ).

ТРЕБОВАНИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

1. СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

– фамилия, имя, отчество автора / авторов (на таджикском, русском и английском языках);
– полное название организации – должность, звание, ученая степень, если иностранец / иностранцы – указать страну, город (на трех языках);
– электронная почта автора / авторов (телефон для связи редакторов);
– фотография в формате JPEG.

2. НАЗВАНИЕ СТАТЬИ

Приводится на таджикском, русском и английском языках.

3. КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Приводятся на таджикском, русском и английском языках. Ключевые слова или словосочетания отделяются друг от друга знаком точка с запятой (;).

4. АННОТАЦИЯ

Приводится на таджикском, русском и английском языках.

5. ТЕМАТИЧЕСКИЕ РУБРИКИ

Указывается код УДК или ВАК (согласно действующей номенклатуре специальностей научных работников).

6. ОФОРМЛЕНИЕ ТЕКСТА

Поля: 3 см. слева, 1 см. справа, 2 см. сверху и 2 см. снизу.

Шрифти: Times New Roman 14 кгл; Times New Roman TJ 14 кгл (для таджикского текста).

Интервал: 1,5.

Абзацный отступ: 1,25 см.

Ориентация: книжная, без простановки страниц, без переносов, библиографическая ссылка на источник внутри текста, обозначается цифрами внутри квадратных скобок: «[1]». Если имеется страница: «[1, с. 12]». Повтор ссылки с указанием номера прежней ссылки и новой цифрой страницы.

Редактор формул: пакет Microsoft Office - Word 2003 или Word 2007.

Название статьи: по центру, без отступа, прописными буквами.

Текст: выравнивание «по ширине».

Объем страниц: не менее 7 страниц (для научной статьи).

**ШАКЛИ НАМУНАВИИ
БАРАСМИЯТДОРОРИИ РҶЙХАТҶОИ
БИБЛИОГРАФИ**

**1. МАҚОЛА АЗ МАҚАЛЛАҶО ВА
МАЧМУАҶО**

Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2004. – № 12, қ. 1. – Мод. 699.

Баҳриддинов С.Э. Доир ба баъзе масъалаҳои назарияи пешгирии ҷинояткорӣ // Қонунгузорӣ. – 2011. – № 1. – С. 68-72.

2. МОНОГРАФИЯҶО:

Тарасова В.И. Политическая история Латинской Америки: монография. – 2-е изд. – М.: Проспект, 2006. – 241 с.

3. АВТОРЕФЕРАТҶО

Глухов В.А. Исследование, разработка и построение системы электронной доставки документов в библиотеке: автореф. дис. ... канд. техн. наук. – Новосибирск, 2000. – 18 с.

4. ДИССЕРТАЦИЯҶО

Фенухин В.И. Этнополитические конфликты в современной России: на примере Северо-Кавказского региона: дис. ... канд. полит. наук. – М., 2002. – 213 с.

5. ШАРҶҶОИ ТАҶЛИЛӢ

Экономика и политика России и государств ближнего зарубежья: аналит. обзор, апр. 2007 / Рос. акад. наук, Ин-т мировой экономики и междунар. отношений. – М.: ИМЭМО, 2007. – 39 с.

6. МАВОДҶОИ КОНФЕРЕНЦИЯҶО

Археология: история и перспективы: сб. ст. Первой межрегион. конф., Ярославль, 2003. – 350 с.

7. ҲУЧҚАТҶО АЗ ИНТЕРНЕТ

Смертина П. Исламский банкинг пришел в Россию [Манбаи электронӣ] // URL:<http://www.banki.ru/news/bankpress/> (санаи муроҷиат: 12.09.2016).

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш» аз 5 март соли 2007 [Манбаи электронӣ] // URL:<http://mmk.tj/ru/legislation/legislation-base/2007/> (санаи муроҷиат: 12.10.2016).

**ПРИМЕРНЫЙ ФОРМАТ ОФОРМЛЕНИЯ
БИБЛИОГРАФИЧЕСКИХ СПИСКОВ**

**1. СТАТЬИ ИЗ ЖУРНАЛОВ И
СБОРНИКОВ**

Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. – 2004. – № 12, ч. 1. – Ст. 699.

Баҳриддинов С.Э. Доир ба баъзе масъалаҳои назарияи пешгирии ҷинояткорӣ // Законодательство. – 2011. – № 1. – С. 68-72.

2. МОНОГРАФИИ

Тарасова В.И. Политическая история Латинской Америки: монография. – 2-е изд. – М.: Проспект, 2006. – 241 с.

3. АВТОРЕФЕРАТЫ

Глухов В.А. Исследование, разработка и построение системы электронной доставки документов в библиотеке: Автореф. дис. ... канд. техн. наук. – Новосибирск, 2000. – 18 с.

4. ДИССЕРТАЦИИ

Фенухин В.И. Этнополитические конфликты в современной России: на примере Северо-Кавказского региона: дис. ... канд. полит. наук. – М., 2002. – 251 с.

5. АНАЛИТИЧЕСКИЕ ОБЗОРЫ

Экономика и политика России и государств ближнего зарубежья: аналит. обзор, апр. 2007 / Рос. акад. наук, Ин-т мировой экономики и междунар. отношений. – М.: ИМЭМО, 2007. – 39 с.

6. МАТЕРИАЛЫ КОНФЕРЕНЦИЙ

Археология: история и перспективы: сб. ст. Первой межрегион. конф., Ярославль, 2003. – 350 с.

7. ИНТЕРНЕТ-ДОКУМЕНТЫ

Смертина П. Исламский банкинг пришел в Россию [Электронный ресурс] // URL:<http://www.banki.ru/news/bankpress/> (дата обращения: 12.09.2016).

Закон Республики Таджикистан «О физической культуре и спорте» от 5 марта 2007 года [Электронный ресурс] // URL:<http://mmk.tj/ru/legislation/legislation-base/2007/> (дата обращения: 12.10.2016).

Маҷаллаи «Қонунгузорӣ» бо мақсади мусоидат ба инкишофи илми ҳуқуқ, низоми давлатии иттилооти ҳуқуқӣ, фаҳмондадиҳии муқаррароти асосии қонунгузорӣ, интишори тафсири илмию амалии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, маводи ҳуқуқӣ ва иттилоотии таҳлилий дар як сол чор маротиба нашр мегардад.

Шумораи маҳдуди маҷалла ба фурӯш бароварда мешавад.

Роҳи дастрас намудани маҷалла обуна мебошад.

Обуна ба маҷаллаи «Қонунгузорӣ» тавассути шуъбаҳои Хадамоти алоқаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сурат мегирад.

Индекси обуна: - 77710.

Нархи солони обуна: - 200 сомонӣ.

Реквизитҳои бонкӣ:

Ташкилоти дастраскунанда: Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Бонк: Сарраёсати Хазинадорӣ марказии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе.

Суратҳисоб: 20204972712010100002.

С/муросилотӣ: 22402972000002.

БИК: 350101800.

РМА: 010082702.

Суроға: шаҳри Душанбе, кӯчаи академик А. Адҳамов, 13.

Телефон: 227-47-71; 227-45-53; 227-08-07.

Суроғаи электронӣ: info@mmk.tj.

В целях содействия развитию юридической науки и государственной информационно-правовой системы, разъяснения основных положений действующего законодательства, публикации комментариев нормативных правовых актов, правовых и информационно-аналитических материалов Журнал «Законодательство» издается четыре раза в год.

В продажу журнал поступает в ограниченном количестве.

Оптимальным условием ознакомления с его содержанием является подписка на него.

Подписка на журнал «Законодательство» осуществляется в отделениях Службы связи при Правительстве Республики Таджикистан.

Подписной индекс: - 77710.

Цена на годовую подписку: - 200 сомони.

Банковские реквизиты:

Получатель: Национальный центр законодательства при Президенте Республики Таджикистан.

Банк: Главное управление центрального казначейства Министерства финансов Республики Таджикистан, город Душанбе.

Расчетный счет: 20204972712010100002.

К/счет: 22402972000002.

МФО: 350101800.

ИНН: 010082702.

Адрес: город Душанбе, улица академика А. Адхамова, 13.

Телефоны: 227-47-71; 227-45-53; 227-08-07.

Электронный адрес: info@mmk.tj.

МУРАТТИБОН

*Манучеҳр Ҳамидзод
Абдурахимзода Фаридун
Тоирзода Малика Тоир*

Маҷалла дар Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия гардида, дар матбааи ҚДММ «Нашрияи Нур» бо тарзи рақамӣ ба таъб расидааст. Ба матбаа 29.09.2020 супорида шуд. Ба чопаш 05.10.2020 иҷозат дода шуд. Коғазии офсетии № 1. Андозаи 60x84 1/8. Ҳуруфи Times New Roman Tj. Ҷузъи чопии шартӣ 10,0. Адади нашр 200 нусха.

Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

734024. ш. Душанбе, кӯчаи А.Адҳамов, 13 телефон/факс 227-63-64

СОСТАВИТЕЛИ

*Манучеҳр Ҳамидзод
Абдурахимзода Фаридун
Тоирзода Малика Тоир*

Журнал подготавливается к печати в Национальном центре законодательства при Президенте Республики Таджикистан. Напечатан цифровым способом в типографии ООО «Нашрияи Нур». Сдано в печать 29.09.2020. Разрешен к печати 05.10.2020. Бумага офсетная №1. Формат 60x84 1/8. Шрифт Times New Roman Tj. Условный печатный лист 10,0. Тираж 200 экз.

Национальный центр законодательства при Президенте Республики Таджикистан

734024. г. Душанбе, улица А.Адхамова, 13 телефон/факс 227-63-64